ئیدیۆم لەزمانی کوردیدا

جەلال مەحمود عەلی

کۆماری عیراق

وەزارەتی رۆشنبیری و راگەیاندن

دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی

زنجیرەی کەلەپوور — ۱ — بەغدا ۹۸۲

ئیدیۆم
لە زمانی کوردیدا

جلال محمود علی

وتەیەکی پێویست

هێشتا تەواو چاوم نەکرابووەوە بەلامەوە سەیر بوو لـە زۆر هەلوێستدا هەندێك کەس لە بری ئەوەی مەرامێکی دلیان بە قسەی سادە دەربڕن ، بە پەندێك ، یان بە وتەیەك دەریان دەبـڕی کـــە لێکچوواندنی تێدا بوو ، هەندێکی تێدەگەیشتم و زۆری نەء ئـەو هەندە ، جۆرە خۆشیی و پێزێکی بە قسەکە دەداو هەندێکی تـری وەك نوکتە ، یا گالتەو گەپ دەهاتە پێش چاوم . ئـەوی تریشـی پالی پێوە دەنام بیریان لێ بکەمەوە . یان شەو تا درەنگانـــێك ، چیرۆکی خۆشیان بۆ دەگێڕاینەوە . چیرۆکەکان لە بن نەدەهاتـن . ئەوانە هەموو لە دل و مێشکدا جێگەیەکی دیاریان گرت ، کە گەورە بووین ، نرخی ئەو کەلەپوورەمان زانی ، زۆر کەس بەلایەوە ستەم بوو ئێستەش هەروەها ، کە بقەوتێت . لە کۆنگرەی دووەمی مامۆستایانی شەقلاوەدا ، کۆکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی و فۆلکلۆر بە تایبەتی، یەکێك بوو ، لە بڕیارەکان . لە سەر بیرخستنەوەی من ، بەنامەیەك بۆ نەقابەی مامۆستایان لە سلێمانی ، لقی سلێمانی کەوتە گوڕ و گۆلی ئەنجام ئێمە کە دوا لیژنە بووین کتێبێکمان بە ناوی[1] (سەرنجێك لە دەروازەی فۆلکلۆری کوردەوە) دانـا .

لە بەشی وێژەدا لەسەر پێشنیاری من (وتەی جێگر) واتا ئیدیـۆم خرایە کتێبەکەوەو کرا بە بەشێکی تری وێژە . ناوەنەی لیژنە داینا و نموونەکان من یەکەم جار خستمە بەردەستیان . ئیتر لەو کاتـەوە کەلکەلەی کۆکردنەوەی ئیدیۆمم کەوتە سەر ، وا ئێستا ئەم کتێبەتان

---

(١) بڕوانە پاشکۆی لاپەڕە ـ٣ـ لە کۆتایی کتێبەکە .

پێشکەش دەکەم ، کە ڕەنجێکی زۆرم لەگەڵ داوەو کتێبەکەیشم ناوناوە ئیدیۆم کە بەشێـــکە لە سەرچـــاوە بەنرخەکـــەی ڕەوانبێـــــژیی (بلاغـــە) زمانی کوردی ، کە زۆری تری وەکو منیش خەریکی بـــن هێشتا هەر لەبن نایەت • بۆیە ناویشم ناوە ئیدیۆم ، چونکە بەشـــی هەرە زۆری کتێبەکەم لەم بەشەیە ، بەشێکی لێکچواندنە (تشبیـــە) کە بە (دەڵێی) یان (وەك) دەست پێ دەکات ، یان جاری وا هەیـــە بێ ئامرازی لێکچواندنە • بەشێکی لێکچواندنەکە سادەیەو بەشـــی هەرە زۆریشی لێکچواندنێکی باڵایە ، کە لەگەڵ سادەکەدا جیاوازییەکی گەورەی هەیە ، چونکە ناسادەکە شێوە ئیدیۆمەو ڕەگی لەســـــەر زەمینەیەکی قووڵو مێژوویی پتەو دارشتووە ، پێویستی بە لێکدانەوەو بەدوادا گەڕانێکی زۆری هەیە ، تا تێی بگەیت • ئەم لێکچواندنـــە ئیدیۆمیـــن • بەشی سێهەمی کتێبەکە خوازەیە (مجاز) کە خواستـــن (استعارە) بەشێکی گرنگی ئەو خوازەیەیە • بە پێی ئەو پێناسەیەی کە مامۆستا عەزیز گەردی لە کتێبەکەیدا کە (ڕەوانبێژی) یە ، کردوویەتی، کەوەرگێڕانی ڕەوانبێژیی (بلاغە)ی زمانی عەرەبییە ، خواستـــــن (بریتییە لە بەکار هێنانی وشەیەك بۆ دەربڕینی مانایەکی تر بێجگـــە لەمانای دروستی (حقیقی) وشەکە بە مەرجێك پەیوەندیی نێـــــوان مانای دروستو مانای خوازی وشەکە ویچوون (مماثلة) بێـــــت ، دەبێت نیشانەیەکیش هەبێت کە ئێمە مەبەستمان بەم وشەیە مانـــــا خواستراوەکەیە نەك مانا دروستەکە ، بەڵام ــ ئیدیۆم ــ یان ، درکە ــ وەك ئەو ناوی بردووە ــ دەشێت ئێمە مەبەستمان مانا خوازەکە بێت یان دروستەکە وەك بڵێین (دەستی گرت) بە هەردوو ماناکە بەکار دێت ، کەواتە ئەوە ئیدیۆمە • بەڵام (بە باڵی خۆت بفڕە) ئەمەیـــان خواستنە ، چونکە مرۆڤ بە باڵ نافڕێت •

بەم شێوەیە کتێبەکەتان پێشکەش دەکەم ، ئومێدەوارم لە کەم و کووڕی ببوورن ، ئەوەی بۆ روونکردنەوە پێویستیش بێت بەم خاڵانەی خوارەوە پێشکەشتانی دەکەم :

١ ـ ئەو واتا لێکدراوانەی لەنێوان دوو کەوانەدان لە سەرچاوەکەوە وەرم گرتووەو هی خاوەنەکەیەتی ، بەڵام ئەگەر بە پێویستم زانیبێت دەستکاری دارشتنی رستەکانم کردووە ، ئەوەی لە نێوان دوو داشدایە زیادەی خۆمە ، ئەوەیشی لە کەوانەدا نییە هەر هی خۆمە . لەگەڵ ئەوەدا کە دەمتوانی بەشی زۆری ماناکان لێکبدەمەوە حەزم کردووە هی سەرچاوەکان بنووسم بە پێزانینێکی رەنجی خاوەنەکەیم داناوە سەرچاوەکانیش لە کتێبەکەدا تۆمار کراون .

٢ ـ ئیدیۆم یا خواستن و لێکچواندنی وا هەیە بە چەند شێوەیەك دەوترێت بەپێی توانا نەمهێنتووە دووپات بینەوەو بە شێوەیەکیان نووسیومە وەك (بوو بە ئاردی ناو دڕکان) ـ وەك ئاردی ناو دڕکانە ـ دەڵێی ئاردی ناو دڕکانە ـ ئاردی ناو دڕکانە .

٣ ـ لە لێکدانەوەی هەندێکدا دەشێت بە چەند واتایەك لێکم دابێتەوە ، کە ئەگەر تەماشایان بکەیت وا دەزانیت واتاکان هاو واتان (مرادف) ، بەڵام لە راستیدا وا نین ، چونکە بە رای من تا رادەیەك لە یەك جیان و هەر یەکەیان لە جێیەکدا دەوترێت ، بە تایبەتی ئەو وشانە هێشتا لە کوردیدا پلەی واتاکانیان بۆ جیاو دیاری نەکراوە ، لەبەر ئەوە بە پێویستم زانی کە بیاننووسم ، بۆ پاشەرۆژ ، بۆ ئەو کەسەی قاموس بۆ زمانی کوردی و زمانێکی تر دادەنێت ، یاریدەدەرێك دەبێت .

٤ ــ به پێی تواناو سۆراخ ئیدیۆمـی (تێکـچرژاو[١])م لێکداوەتەوە بەلاّم هەیشە لەبەر کەمیی سەرچاوە ، کە پێویستی بە قاموسی زمانە ئێرانییە کۆنەکانو ئاوێستاو هیندۆئەورووپییەکـان هەیە ، مانای وشە (گیراوەکە[٤])یم بۆ ساخ نەبۆتەوە ، لەگـەڵ ئەوەشدا تۆمارم کردوون بە ئومێدی ئەوەی هەبێت لە دوارۆژدا ئەو ئەرکە بگرێتە ئەستۆی خۆی ٠

٥ــ لە لێکدانەوەی ماناکانیاندا گەلێك جار بۆ مانای جیاجیا ، یان لە بری ژمارە فاریزەم داناوە ٠

٦ ــ دەشێت لە لێکدانەوەی مانای ئیدیۆمێکدا بە ئیدیۆمێکی تر واتایم لێکدابێتەوەو ئەمەی دواییشم لە شوێنێکی تردا تۆمـار نەکردبێـت ٠

٧ ــ لە لێکدانەوەی واتاکاندا هەندێکی واتای سەرچاوەکـەم نووسیوەو خۆیشم لێکم داوەتەوە ، هەردووکی راستە ، بـەلاّم هەریەکەیان جۆرە دەربڕینێکە ، بە پێویستم زانی هەردووکی بخەمە پێش چاو ، وەك : لووتی بەرزە ، واتا : فیزی زلە ، (بە دەعیـەو دەمارە) ٠

٨ ــ ئەوەی کە پێویستە بیلێم ئەوەیە کە لێکدانەوەی واتـاو سەرچاوەی گەلێك ئیدیۆم لێکچواندنو خوازەکان پێویستی بـە لەسەر رۆیشتنو شیکردنەوەیەکی زۆرتر هەیە کە ئەگەر ئـەوەم بکردایە دەبوو هومێدی چاپکردنی کتێبەکەم ببڕیایە ٠ من ئەمە وەك

( )(٢) وشەی زمانی کوردی د٠ ئەورەحمانی حاجی مارف ٢ ١٢

سەرچاوەو بنچینەیەکی دادەنێم کە لە دەرفەتی تردا بتوانین تێــرو تەســەلتر لە هەر یەکەیــان بکۆڵینەوە ــ ژمارەیەکیش لەو واتایانەی کە لەناو کەوانەدان لێکدانــەوەی ئــەو بەرێزانەن کە بــە دەمــی ئیدیۆمەکانــم لــێ وەرگــرتوون وەك هی مامۆســتــا محمد مصطفی کوردی‌و مامۆستا محمد شەلماشی‌و ..

جــلال

١٩٨٠/٨/٢٦

ئیدیۆم

ئیدیۆم دەربڕەو « پێکهاتنێکی[1] تایبەتی‌و ئاڵۆزە کە لە یەکگرتنی هەندێك وشە واتایەکی تایبەتی پەیدا دەبێت کە لە مانادا لە وشە نزیك دەبێتەوە » • بیرێك ، هەستێك ، مەبەستێکی تایبەتی پێ دەردەبڕرێت‌و دەگرێتەوە ، بنچینەکەیشی لەسەر لێچواندن‌و هێما بووە • سیفەتـی کەسێك ، شتێك ، مەوسووفێکی پێ دیـــاری دەکرێـــت وەك (دەنەسرین) [2] دەڵێت : « ئەوەیە کە ڕاستەوڕاست ناوی شتێـــك نەیەیت ، بەڵکو ناوی شتێکی تر ببەیت کە پەیوەندی‌ی بە مانـــای یەکەمەوە هەبێت ، بۆ ئەوەی پیاو لە مانا باسکراوەکە بۆ مانا مەبەستە

هێما بۆ کراوەکە بچێ » • یان وەك عەزیز گەردی دەڵێت[3] «ئەوەیە وشەیەك یان دەستە وشەیەك بێنیت کە واتایەکی دروستی خـــۆی هەبێت هەر لەو کاتەدا لە رستەکەدا مانایەکی تر بدات بە دەستەوەو مەبەست ئەم مانایەی دوایی‌یە بێت ، دیسان دەشێ واتا دروســـت‌و نەژادیەکەت مەبەست بێـــت » •

ئیدیـۆم[4] دیاردەیەکە لە دیاردەکانی رەوانبێژی ، لـــە زۆر وێنەدا راستیت بە بەڵگەوە بەردەست دەخات ، کارەکەت (القضية) بۆ روون دەکاتەوە ، سەلماندنی لە تویێ خوێدا نیشـــان دەدات •

---

(١) وشەی زمانی کوردی د• ئەورەحمانی حاجی مارف

(٢) گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ـ زانستگای بەغدا ژمارە ١٩ سالی ١٩٧٦ ز

(٣) رەوانبێژی لە ئەدەبی کوردیدا ـ بەرگی یەکەم ـ عەزیز گەردی

(٤) جواهر البلاغه فی المعانی والبیان والبدیع ـ احمد الهاشـمی الطبعه (١٢) سنة ١٩٦٠م

١٥

جوانی‌و ڕەوانبێژیی ئیدیۆم لەوەدایە کە وێنەیەکی وا بۆ مەبەست‌و ماناکە دەکێشێت کە بەتەواوی‌و ئاشکرا هەستی پـێ بکەیـت‌و دەروونت بهەژێنێت ، کە ئەمەش سیفەتی تایبەتیی هونەرە بە گشتی • دەبینیت وێنەکێشێك وێنەی هومێد ، یان ناهومێدیت بۆ دەکێشێت ، وێنەکان دڵت رادەکێشن‌و سەرسامت دەکەن‌و ئەوەی کە بەزمـــان نەتدەتوانی دەری ببڕیت ، هەستی پێدەکەیت‌و لــــەلات روون‌و ئاشکرا دەبێـــت •

هەروەها ئیدیۆم ناسکترین‌و وردتریـــن هـــۆی رەوانبێژی یە ، گەلێك لەوە کاریگەرترە کە تۆ راستەوراست راستییەك ئاشکرا بکەیت‌و بیلێیت ، چونکە ئەم پاڵت پێوە دەنێت بیر لە قسەکە بکەیتـــەوە ، هەروەها یاریدەت دەدات کە رای خۆت بەرامبەر شتێك ، ناحەزێکت دەربېڕیت لە کاتێکدا کە تۆ نەتەوێت رەپ‌و ڕاست بیلێیت ، سا لەبەر هەر هۆیەك بێت) ئینجا بیری وردو قووڵ ، سەرنجی تیژو خەیاڵـی فراوان‌و بەرز بەراوردکردنێکی بلیمەتانە ، دەوڵەمەندی لە وشەدا ، زیرەکی‌و وریایی‌و مەشرەبخۆشی ، دەورو بەرێکی تێـرو تەســەل ، سروشتێکی رەنگین لە دیمەنداو تاقیکردنەوەیەکی زۆری ژیانی گەل،ئەو دەربڕە وێنە ئاساییانەی هێناوەتە ئەنجام کە پاشماوەی هـــەزاران ساڵەی باوو باپیرانە ، « بە درێژایی[5] مێژووی ــ میللەت ــو زمان ، هەریەکە لە جێیەك و لە دەم‌و کاتێکدا ، بەرە بەرەو بە پێی پێویست‌و پێشکەوتنی زمان ــ وژیان ــ دروست بوون‌و دەبن » • دەربڕەیەکی

---

(٥) د• نەسرین فەخری ــ گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩) ساڵی ١٩٧٦ ز

ئامادەی زمانەو لە کاتی پێویستدا بە کار دەهێنرێن • لە هەموو رووداوو کارەساتێکی رۆژانەو مێژوویی‌و هەموو هەڵوێستێکی دەروونی‌و نادەروونی‌و ژیانو بوون رەفتارو سیفەتی هەموو ئاژەڵو زیندەوەرێك کە ماڵی بوونو نەبوونو ناسیونو ناوبانگی بەر گوێ کەوتووە ، کەڵك وەرگیراوەو کراوە بە سەرچاوەی ئیدیۆم‌و لێکچواندن (تشبیه)و خوازە (مجاز) • ئیدیۆم ئاوێنەی پلەو قۆناغی تێگەیشتن و دانایی‌و ژیانی کوردەوارین ؛ کۆنو نوێیان یەك ختووە ، پێکیانەوە بەستوون ، لەگەڵ پەندی پێشینانددا لە ناوجەرگەی کۆمەڵەوە هەڵقولیون ؛ سەرچاوەیەکی روونی رۆشنبیری‌و پەروەردە کردنێکی باڵای کۆمەڵن ، لەگەڵ خوازەو لێکچواندنە فۆلکلۆرییەکەدا رانومای مرۆڤی کورد دەکەن لە رووی رەوشتو نەریتو پەروەردەکردنی گیانی کۆمەڵایەتییەوە ، بە رێگای ناراستەوخۆ ، هەموو نەریتێکی ناپەسندو سیفەتێکی ناشیرین رسوا دەکەنو هانی گرتنی رێگەو خووی جوانو بەرزو پاك دەدەن •

جاری وا هەیە ، شێوەی گاڵتەجاری‌و نوکتەبازی ، بۆ ئەو ئامانجە دەگرن • ئیدیۆم ئاوێنەی رووی کۆمەڵە ، بە باری چاكو خراپیەوە ، لەرووی کشتوکاڵو پیشەسازی و رامیاری‌و زانستو بیرو باوەڕو ئاینو ئەفسانەو مێژوو گەلێك رووی ترەوە • لەگەڵ پەندی پیشینانو خوازەو لێکچواندنە فۆلکلۆرییەکاندا خشڵی رازاندنەوەی زمانی کوردین • ئاوێنەی پلەی بەرزی‌و جوانی‌و بەتوانایی‌و زیندویی‌و پێشکەوتنی زمانەکەن • نیگارێکی رەنگینی دڵفرێنن بۆ رازاندنەوەو نواندنی بەهێزی‌ی زمانەکە • دەتوانیت رای خۆت بەرامبەر هەڵوێستێك بارێك ، کەسێك ، سیفەتێك ،

پەیوەندییەك ، شتێك بە چەند وشەیەكی سادە دەربڕێت ، بــــەلام تــۆ بە ئیدیۆمێك ، خوازەیەك ، لێكچواندنێــك دەری دەبڕێــت ، تــا قسەكەت بەهێزترو خۆشترو كاریگەرتربێت ، جواترو چاكتــر سەرنج رابكێشێتو بچێتە دڵەوەو خۆشی بەدڵو دەروون بدات ، چاو روون بكاتەوە . بڕوانە دەڵێت :

ناتێكی بەو رۆنەوە خواردووە ، ئەسپێ لە باخەڵیدا سەوزەڵــە گیانم دەڵێت ، مل لە چەقۆ دەسوێت . نانخۆری سفرە دڕە . خوێنی سیاوەحشە . چی لەم وتانە بالآترو پڕ ماناترو وینەدارترو كاریگەرترە.

د. ئەورە حمانی حاجی مارف لە رووی رادەی یەكگرتــــنو پەیوەندی ئەو وشانەی ئیدیۆمەكە پێك دەهێننو لە رووی ئەوەی كە مانای گشتیی ئیدیۆمەكە بە هەر وشەیەكی ئەو ئیدیۆمەوە تــــا چ رادەیەك بەندە كردوونی بە سێ بەشەوە[٩]

١ ــ تێكچڕژاو ، ٢ ــ یەكگرتوو ، ٣ ــ تێكئاڵاو

تێكچڕژاو : ئەوانەن كە مانای گشتییان بە هیچ جۆرێك بەنــد نییە بە مانای ئەو وشانەوە كە پێكیان هێناوە ، بەڵكو بەشێك لــــە ئیدیۆمەكە بریتییە لە وشەیەك كە خاوەنی مانای سەربەخۆی خۆی نییە وەك (شتو مت ، گوڵو موڵ ، گێژو وێژ ، هاتەرانو پاتەران ... هتد) . واتا بۆیە بوونەتە ئیدیۆم . پێكەوە هاتوونو یەكێكیان هیچ واتایەك نابەخشێت و بە هۆی ئەوەوە بە ئیدیۆم دەناسرێنو واتای ئیدیۆمەكەش ئاشكرایە) . هەروەها د. ئەورەحمان دەڵێت : (لــە زمانی كوردیدا فرێزی وا هەن كە وشەی مردوویان تێدایە (الكلمة المیتة) ، لە زانستی زماندا ئەو جۆرە وشانەش هەر بە (فریزیولۆژیی تێكچڕژاو) ــ واتا ئیدیۆمی تێكچڕژاو ــ دەژمێردرێن چونكــــە

(٦) وشەی زمانی كوردی د. ئەورەحمانی حاجی مارف

مانای گشتی‌ی فرێزەکە ناتوانرێت لە رێگەی سەرپاکی مانـــــای وشەکانەوە وەربگیرێــت) •

بەلام بە رای من ئەمانە لەبەر ئەوە نەبوون بە ئیدیۆم کـــــە یەکێکیان مانای نییە ، بەلکو لەبەر ئەوەیە واتایەکی خوازەی (مجازی) جیا لە واتای هەردووکیان ، واتا جووتە وشەکە دروست دەکەن ، یان مانایەکی فراوانی جیا ، وشەیەکی مانا قوولی وێنەدار (تصویری) پێك دەهێنن ، هەروەها هەندێك لەو جووتە وشانە یەکێکیان تەنها بـــۆ تەواوکردنی ئیقاعی وشەکەی پێشووی دەهێنرێت ، واتـــا هـــاو ئیقاعیەتی ، هەر وشەی یەکەمە بەلام پیتی یەکەمی دەکرێت بە (م) ، ئەمەش وەك وتم تەنها بۆ تەواوکردنی ئیقاعەکەیە کە زمانی کوردی زۆر بە تەنگیەوە هاتووەو دێتو لە سازاندنی وشەکانیدا پەیڕەوییەکی بالای کردووەو ئاوازی موسیقی‌ی وشەی هەمیشە پاراستـــــووە • کەواتە وشەی (مت) ، (مول) کە ئەو بە نموونە لە (شـــتو مـــت) ، (گولو مول)دا هێناونییەوە لەو ریزەن کە بۆ ئیقاعی بەشی یەکەمـــی هاتوون •

بڕوانە ئەم وشە لێکدراوانە : دەستو برد = دەست بزواندنو بردن پێکەوە بووە ، لە کاتێکدا بووە ، یان دەست بۆ کێشانو بردن یەکێك بووە ، واتا : خێرا ، گورج •

دەستبەجێ : دەست بزواندنو بەجێهێنانی کارەکە یەك بووە واتا : گورج کارەکە کراوە •

پێچو پەنا : ئاشکرایە کە پێچی رێی کێو شیـــوو هەلـــەن دەبڕێت یان توون توونی کێوەکە دەبڕێتو هەموو پێچێك پەنـــای

تێ دەکەوێت کە دۆڵو شیو یان تونکەکەیە . بەمـــە واتایەکـــی (تصویری) دروست دەبێت . دەڵێن بە پێچو پەنایە .

واتا : ناڕاستە یان فێڵبازە . هەروەها دەشێت یەکێك لەو جووتە ناوە کە ئیدیۆمە سیفەت بێتو لەگەڵ هاوەڵەکەیدا واتایەکی بەهێز دروست بکەن ، وەکو : گژو گیا ، واتا : گیایەك کە زۆر هەستابێتو بەگژ یەکدا چووبێت . بەم شێوەیە دەتوانین ژمارەیەکی زۆری تری لەم بابەتە بهێنین کە وشەی تصویری بن . ئینجا لێرەدا من دەڵێـــم دۆزینەوەی مانای دوو پارچەکەی ئیدیۆمی تێکچرژاو ، جگە لـــەو وشانەی هاو ئیقاعی ، پێویستی بـــە لیکۆلینەوەیەکی زۆر هەیـــەو بەراوردکردن لەگەڵ زمانە کۆنەکانی ئێرانو ئاوێستـــاو هینـــدۆ ئەورووپیدا ، بۆ ئەوەی واتای ئەو پارچانە بزانرێت ئاشکرایشە وشە مردووەکانیش ئەگەر سەرچاوەی تەواو هەبێتو سۆراخی بنچینەیان بکرێت واتاکانیان هەر دەدۆزرێتەوە .

٢ ــ (فریزیۆلۆژی ــ ئیدیۆمی ــ یەکگرتوو : ئەوەیە کە مانای لە رێگای سەرپاکی ئەو وشانەوە پێکیان هێناوە ئاشکرا دەبێت ، بەشی هەرە زۆری ئیدیۆمی کوردیش لە بەشی یەکگرتوودا دادەنرێت، وەك : زماندرێژ ، سەرسەخت ... هتد) .

٣ ــ فریزیۆلوژی ــ ئیدیۆمی ــ تێك ئاڵاو : بەشێك یـــان وشەیەك لە فریزەکە کە مانای سەربەخۆی خۆیشی هەیە ڕەگـــی ئیدیۆمەکەیەو بەو وشەیە ، یان بەشە دەبێتە ئیدیۆم وەك : خۆی لـــە تەل داوە . لێرەدا (لە تەل داوە) ئەو بەشە گرنگەیە کە فریزەکـــەی پێکهێناوە ــ واتا کردوویەتی بە ئیدیۆم ــ . ئیدیۆم هەیە یەك واتـــا دەداتو بۆ یەك مەبەستە وەك مل لە چەقۆ دەسوێت ، واتا : خـــۆی هاویشتۆتە مەترسییەوە هەیشە فرە واتان وەك : دووکەڵ لە ماڵـــی هەڵناسێت ــ واتا : رژدە ، یان هەژارە) .

هەشن[7] دژ بە یەکن ، وەك : رووگرژ × روو خۆش • قەرز کوێر × سەر راست • دلپیس × دلپاك • کون لە جەرگیدا نییە × کونە مشکی لێ بوو بە قەیسەری •

هەشن هاو مەبەستن وەك لووت بەرزە = ترِ زلە • زمان درێژە = درێژ دادرِە •

ئیدیۆم لە رووی پێکهاتنەوە دەشێت وشەیەك بێت یان جووتە وشە ، یان چەند وشەیەك بێت کە پێکەوە گونجابێت • یان رستەیەك یان چەند رِستەیەکی پێکەوە بەند بێت • ژمارەیەکی زۆری وشە لێکدراوەکان ئیدیۆمن ، چونکە واتایەکی مەجازیی جیا لە وشە رەسەنەکانی خۆیان دەدەن و ئەوەی زمانی کوردی بزانێت بە ئاسانی لە واتاکانیان دەگات وەکو : دەست کورتە ، دلتەزێنە ، خوێن گەرمە ، چاو قایمە ••• هتد یان بە شێوەی سەجع[8] ، یا شیعر دێن وەك :

گیانی هەموو جەربەندە × بە نوشتەی مالووم بەندە •
من هەمەو تەختەیەك دەوار×شەرِی پێ دەکەم لەگەل هەزارسوار
نەدی و بدی کورِێکی بوو × ناویان لێنا سەلکە کودی •
نەدی و بدی کورِێکی بوو × بری ناوکی چووکی برِی
رِوو بە رِوو دەم چەور × پاشملە دەم تەور
لە عەرش هەتا قورش × کەس بە دۆی خۆی نالێت ترش •

---

(7) د• نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (19) سالی 1976

(8) د• نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (19) سالی 1976

شتێکی ئاشکرایه ئەو نەتەوانەی دراوسێ بن ، سالەهای سال نزیك یەك ژیابن ، لە ئاسایش و شەڕدا پەیوەندییان نەپچرابێت ، ئالوگۆڕی بیرو باوەڕو شێوەی بینین و تەماشاکردنی ژیان و باری سەرنجیان لە یەکەوە کەم و زۆر وەرگرتووە ، ئەوەش ئەوە ناگەیەنێت کە ئەو نەتەوەیە لە بیرکردنەوەدا جیا نەبوو بێت سەربەخۆیی بیرو باوەڕو نەریت و خاسییەتی خۆی نەبوو بێت ، بەلکو ئەمە دیاردەیەکە سەرپاکی مرۆڤایەتی گرتۆتەوەو دەستوورێکی گشتییە ، شارستانەتیی ئەمرۆش بەری رەنج و مێشکی مرۆڤە بە گشتیی • کوردیش کە لەم نێوجەرگەی رۆژهەلاتی ناوەڕاستەدا هەزاران سالە ژیاوەو خاسییەتی نەتەوایەتی خۆی پاراستووە بە پێی دەستووری دراوسێیەتی و تێکەلاوی و ئاینی ئیسلامەوە هەندێك وشەی تورکی و فارسی و عەرەبی هاتۆتە ناو زمانەکەیەوەو لە پەندو ئیدیۆم و بەشەکانی تری رەوانبێژیدا خۆی نواندووە • وەك چۆن دراوسێکانی لە هی ئەم کەلکیان وەرگرتووە ئینجا جاری وا هەیە هەموو وشەی ئیدیۆمەکە بێگانەیە وەك : قەرەبالغ یان قەلەبالغ • وارو وێخ • ئالتم و سالتم کە ئەمانە هەمووی تورکین • یان جوعەلبەقریەتی واتا (جوع البقر) کە عەرەبی یە • عاساتی و عاباتی برۆ بە خێر هاتی کە (عاساتی و عاباتی) یەکەی عەرەبییە یان تێکەلە لە کوردی و زمانێکی تر وەك : گوێ قولاخ کە (قولاخ)ەکەی تورکییە یان عازای ئەندامی کە عازا (اعضاء)ی عەرەبییە هەیشە[٩] هاو مەبەستەکەی لە زمانێکی تردا هەیە وەك :"ڕوو بە ڕوو دەم چەور پاشملە دەم تەور کە عەرەبییەکەی (بالوجه مرایە بالقفە نسلایە)" • یان چاوی پێ هەلنایەت ،کە توورکییەکەی (گوزی ئوندەن سوو ئیچمز) •

---

(٩) د. نەسرین فەخری ، گۆڤاری کۆلیجی ئەدەبیات ژمارە (١٩ سالی ١٩٧٦

ئەرکی ئیدیۆم : دەرخستنی ١ ـ ئاوەڵناوی[10] (صفە) کەسێك یان شتێکە ، باش یا خراپ بێت ، دەشێت بە ئاسانی سیفەتەکە دیاری بکرێتو واتای ئیدیۆمەکە روون بێت ، یان دەشێت لێکدانـــەوەو شیکردنەوەو چوونە بنجو بناوانی بوێت وەك : یاری بە پارە دەکات زمان درێژە • ئاگر لە ماڵیدا ناکرێتەوە • عاسمانو رێسمانە کە ئـــەم دوانە ی دواییان پێویستی بە بیرکردنەوەو چوونە پنجو بنـــاوانو شیکردنەوە هەیـــە •

٢ ـ یان بۆ دیاریکردنی خاوەن ئاوەڵناوەکە (موصوف) وەك گوێدرێژ شەولەبـــان •

٣ ـ یان بۆ دەرخستنی باری شتێك ، کەسێك ، بە باشی یـــان بە خراپی پیشان بدات ،بەئاسانی تێیبگەیت ، یان واتاکەی قووڵ بێت، پێویستی بە لێکۆڵینەوەو شیکردنەوەی ئیدیۆمەکە بکات ، وەك : ها لە بان کای ئاگر تێ بەردراودا ، ناوکەڕێژنی کرد •

ئەگەر سەرنج لە ئیدیۆمەکانو ئەوانەی بۆ خواستن (استعارە)و لێکچواندن (تشبیە) هاتوون بدەینو لەو سەرچاوانە بکۆڵینەوە کـــە

---

(١٠) رەوانبێژی بەرگ (١) عەزیز گەردی

ليّيانَ هەلێنجراونو وەرگيراونو كراون بە كەرەسەی داڕشتنيان ئەم تێبينيانەمان بەر چاو دەكەوێت :

١ ــ زۆر قەوماوو كارەساتی مێژوویی كراوە بە نموونەو لــەو جۆرە هەلوێستانەدا بەكار دەهێنرێت كە بشێت پێی بچوێنرێت وەك ئيديۆم ، وەك خوازە بەكار بهێنرێت • وەك :

(خوێنی سياوەحشە) • بۆ قسەيەك ، كارێك ، ئاشووبێك كــە درێژە بكێشێت • (فەرهاد كوژە) بۆ يەكێك كە فيتنەباز و دووزمان بێــت • (رەنجی فەرهادی دا) بۆ كەسێك كە رەنجێكی زۆر بداتو رەنجبێوەر بێت • گەلێكی تر لەم شێوەيە •

٢ ــ ئاوێنەی گەلێك نەريتو دەستووری ژيانی كۆمەلاّيەتــیی كوردەواری‌يە كە هەندێكی ئێستە وازی لێ هێنراوە ، هەيشــــــە ئێستەش پەيڕەوی دەكرێت وەك : (سەرت شين كەيت) (سەرت لە خوم تێبێت) كە بۆ كۆستكەوتنو كارەساتی جگەربــڕ سەرشيــن دەكرا ، لە خوم دەنرا • واتا كۆستێكی گەورەت بكەوێت • (شاربەدەر كرێت) ، (سەری بە تاشين چێت) كە ئەمانە بۆ ئەتكی ئافرەتــــی سۆزانی دەكرا (پرچی بە بڕين چوو) ئەمەش جاری وا هەبوو بــۆ كوستكەوتن ئافرەتێك پرچی خۆی دەبڕی ، وازی لە دنيا دەهێنــا ، سا بۆ چەندێك بووايە • (وەجاخی روونە يان كوێرە) واتا تێرينەيان هەيە يان نييانــە •

٣ ــ جاری وا هەيە ئيديۆمەكە ، يان خوازەكە (مجاز) لە بنچينەدا پەندە ، بەشێك لە پەندەكە . كە كورۆكی پەندەكەيە وەردەگيرێت بۆ ئەو مەبەستو مانايە ، لە هەلوێستێكدا كە بۆی بگونجێت بەكـــار

دەهێنرێت وەك (شیردا بۆ داپیردا) ، (گیسکەکەی هەیاسی خاسە). (شاخی لێ ڕوواوە) (بۆ جوانان هیچ عەیب نییە) کە لە قرژاڵیان پرسی بۆ بە دوو سەرە دەڕۆیت ، وتی : بۆ جوانان هیچ عەیب نییە ، ئەمەش تەشەرە لە یەکێك دەدرێت کە کردەوەیەك بکات جێی ـە بێتو نەشێت بکرێت ، یان ئەو کەسە بێبار بێت .

بەمشێوەیەدەتوانرێت ئەو بەشە گرنگەی پەند بکرێت بە ئیدیۆم، یان بۆ خوازە بەکار بهێنرێت بۆ نموونە (وتیان بەردە بۆ وا ڕەقیت) وتی بەرداوبەرد کەوتووم . ئێستە دەتوانین بڵێین فیسارەکەس بەرداوبەرد کەوتووە ، وەڵامی ئەوەدا کە بۆچی وا دڵڕەقە ، یان بۆ لێبوردنی نییە . واتاکەیشی ئەوەیە کە لەگەڵیدا خراپن بۆیە ئەمیش وایە .

یان هەندێك ئیدیۆم وەك پەند دێتە پێش چاوو پەندیش نییە وەك (هەموو کەسێك مەنی ماڵی خۆیەتی) واتا گەورەی ماڵی خۆیەتیو بەوەوە خۆشیو ناخۆشیو بوونو نەبوونی دەردەکەوێت . لێرەدا د. ئەورەحمانی حاجی مارف لە کتێبی (وشەی زمانیکردی)دا (دەڵێت : هەندێك لە زانایان پەندی پێشینانو قسەی نەستەقیش هەر بە فریزیۆلۆژی ــ ئیدیۆم ــ دەدەنە قەڵەم ، ئەگەرچی زۆر پەند لە رووی بەخشیتی ماناو پێکهاتنی ڕێزمانییەوە جیاوازیان لەگەڵ فریزیۆلۆژیدا هەیە بێگومان پێویستە پەنجە بۆ ئەوە رابکێشین کە دەتوانرێت هەندێك لە پەندی پێشینانو قسەی نەستەق بە تایبەتی لە ریزی فریزیۆلۆژی دابنرێت ، ئەویش بەتایبەتی ئەوانەی کە خاوەنەکانیان دیارن ، لە سنووری پێکهاتنی فریز دەرنەچوون .

٤ ــ زۆر کردگاری رۆژانەی باش یا خراپ کــە رووی‌داوە ، کراوە بە نموونەو بۆ لێچواندنو دەربڕینی واتایەکی تایبەتی ، یــان بۆ دەربڕینی بارێکی دەروون کراوە بە ئیدیۆمو لە شوێنی خۆیــدا بەکار دەهێنرێت وەك : گۆزەکە لە سەری ئەودا شکا دوای کلاوی بابردوو کەوتووە • یەخەی خۆی دادڕی • شاباشی خــۆی داوەو قنج هەڵدەپەرێت • تەشی‌ڕێسە • جاو دەبێتەوە • خەڕەك دەڕێسێت• شەقڵی شکاند •

٥ ــ گەلێك دیاردەی فسیولۆجی هەیە کە لە ئەنجامی هەندێك هەڵوێستو باری دەروون یا لەشدا دەردەکەوێت ، دەکرێت بــــە ئیدیۆم بۆ نیشاندانی باری دەروون ، یا کردەوەیەك کە لە ئەنجامــی ئەو بارە دەروونییە ، یا لەشەدا پەیدا دەبێت وەك •(خوێن لــــە بەدەنیدا نەما) واتا : ترسا • (چاوی پەڕیە پشتــی ســەری) ، (خوێــن زاوەتــە چــاوی) ، واتــــا : تــــوورە بــوو (دەستی پێوە دەلەرزێت) ، واتا : رژدە ، یان دەیەوێت دەســـت بگرێتەوە و پاشەکەوت بکات • (لچی داهێشت) ، واتا تۆرا یــان دلگیر بوو (تووکەسەر بوو) (خوێن پڕ چاوی بوو) ، واتا : توورە بوو • گەلێکی تر لەم شێوەیە •

٦ ــ هەندێك ئیدیۆمو خواستن (استعارە) لەسەر بیــــرو باوەڕێك دانراوە ، کە دەشێت زانستانە نەبێتو ئێستە باوی نەمابێت یان لەسەر ئەفسانەو چیرۆکە ئەفسانەییەکان دانراوە گەلێك کەلــك لەسەر گوروشتەو چیرۆکە فۆلکلۆرییەکان وەرگیراوەو ڕســـتەو هەڵوێستی ناویان بۆ داڕشتنی لێکچواندن و ئیدیۆمو خواستــــن

بەکار هێنراوە • وەك : (خوێنی بۆ گەڕی دەشێت) واتا زۆر پیسەو گوایا پیسیش بە پیسییەوە دەڕوات • (دایکی ئـــاڵ بردیـەوە) (شەوەگوش کراوە) (مێردەزمەیە) (حووچـی بنی حەلـــەقە) سندەڵقۆی برای شەیتانە) (دەڵێی گوڕنەتەڵەیە) •

٧ ــ هەندێك ئەندامی لەش لە پێکهاتنی وشەی لێکـــدراوی کوردیدا دەورێکی باڵا دەبینن کە بەشێوەی ئیدیۆمیش بەکـــار دەهێنرێن ئەوەش دیاردەیەکە لە گەلێك زمانی تریشدا هەیە ، بـــە تایبەتـــی لە زمانە هیندۆ ئەوروویییەکاندا • ئەو ئەندامانەش (دڵ ، چاو ، سەر ، دەست ، شان ، پشت ، مل ، زمان ، روو ، پێ)ن کە زۆر بەکار دەهێنرێن ، وەك : دەستکورتە ، زمانپیسە ، رووسوورە سەرڕاستە ، چاوسوورە ، ملکەچە ، پشتئەستوورە ، دڵپاکە •

٨ ــ کەڵك لە هەموو کەرەسەو کەلوپەلێكو شتێك وەرگیراوە کە لە ژیانی رۆژانەدا بەکار هێنراوە ، بۆ دارشتنی ئیدیۆمو خوازەو لێکچواندن ، بۆ دەربڕینی بیرێكو بە پێزو بەهێزکردنی قسەیەك ، تـا زیاتر کاریگەربێتو ئامانج بهێنێتە دی وەك : مەقاشی دەستی ئــەمو ئەوە • خەنجەری دەبانە • ئاگری بن کایە • شیری میسرە ــ بەرماڵی بە سەر ئاوەوە دەگەڕێت • بە کاڵەو پێناوەوە دەچێتە بەهەشـــت • سەر ەگوریسێکی بەدەستە عاسمانو ڕیسمانە •

٩ ــ گیانی نوکتەبازیو گاڵتەو گەپو پێکەنینو مەشرەبخوشی یا تەوسو تەشەر لە زۆر ئیدیۆمو خوازەو لێکچواندنی فۆلکلۆریی کوردیدا خۆی نیشان دەدات ، وەك : کەوڵە کۆنە • ڕێویی گەزیزان

خواردووه • له گوێی گادا نوستووه دەڵێی گەنەی گوێی گایە • پوول بە قنگ هەڵدەگرێت •

گوێ تەپە • گونی مێش دەخەسێنێت • حەپۆل مێشخۆرە • گوو ناکات نەك برسی بێت • بۆ پوولێك سەگ ڕاودەنێت • گەلێکی تری لەم بابەتە •

١٠ ــ گەلێك ناوی ئافرەت یا پیاو یا هی ئاژەڵو ماڵاتو زیندەوەری تر کراوە بە نموونەو بۆتە ئیدیۆم ، یان بۆ لێکچواندنو خوازە بەکار هێنراوە ، لەبەر سیفەتێك ، گردگارێك ، کە پێوەی دەرکەوتووە وەك • دەڵێی فاتە کوڕانییە • مچەی حەبێ کشمیشە • حەمە قەدۆی مووسڵە • دیوەخانی ئەلیاسە فڕەیە ماڵی میران بەگی جافە کوڕی عەنە تڕپاشایە • سەگی کونەماسی یەو پاسی چڕتاوا دەکات • گازلی ئەحمەد عەربەتییە •

١١ ــ کورد کەلکی زۆری لە هەموو زیندەوەرێك وەرگرتووە، ماڵی بووبن یان نەبووبن ، یا بگرە هەر ناویشی بیستبنو ناسیبن ، بۆ بەراوردکردنو لێچواندنی مرۆڤێك بەو زیندەوەرە ، بۆ سیفەتێکی باش یان خراپی ، یان جووڵانەوەو هەڵسو کەوتی کەسێك ، بۆ هەڵنانی ، یا شکاندنو سووك کردنی ئەو کەسە ، یان هەر بۆ دەربڕینی سیفەتێکیو هیچی تر • هەروەها کەلکی لە هەموو ئەندامێکی ئەو زیندەوەرانە بۆ ئەم مەبەستە دیوە ، لە ناو ئەو زیندەوەرانەشدا ناوی سەگ ، گورگ ، کەر ، ڕێوی ، زۆر دێنە بەرچاو بۆ ئەو لێکچواندنە ، وشەی (وەك) یان (دەڵێی) بەکار هێنراوە ، بەڵام بەشی هەرە زۆری ئەو لێکچواندنانە لێکچواندنی

بالآیە کە لەگەڵ لێکچواندنی سادەدا جیاوازییەکی گەورەی هەیـە ،
چونکە ئەم شێوە ئیدیۆمە ، ڕەگی لەسەر زەمینەیەکی مێژوویی پتەو
دارشتووەو مانا قوولەو پێویستی بە لێکدانەوەو بە دوادا گەڕانێکی
زۆری هەیە ، تا تێی بگەیت • ئەمە لێکچواندنی ئیدیۆمییە • ئەمە
هەندێك لەوانەیە کە (وەك) یان دەڵێی بۆ بەکار هێنراوەو لێکچواندنی
سادەیە : دەڵێی شێرە وەك ماسییە • وەك گورگە • دەڵێی بڕەتۆکە •
دەڵێی بەرازە جاری واش هەیە کە ئەو ئامرازی لێکچواندنەش فڕێ
دەدرێت وەك : گای قەشەیە • کەرەکەی عوزێر پێغەمبەرە مارەکەی
شێخ هۆمەرە • گوێ درێژێکە بۆ خۆی •

نموونە بۆ بەکارهێنانی ئەندامی زیندەوەر وەك : کلکی لە کولە
کەمترە • کلکی خۆی دەکورۆژێت • گاپێ یە کلکە لەقێیەتـــی •
دەڵێی حوشتری مل درێژە • لەگەڵ کلکی خۆیدا شەڕ دەکات •

١٢ ـ زۆر ناوی کەس یا شوێن بە ئیدیۆم و خوازەو لێکچواندن
ئەمری بۆ خۆی پچڕیوە ، وەك : دەڵێی گاکەی حەســـەن تمـزە
تانجییەکەی ئەحمەدی عەزیز ئاغایە • دەڵێـی گاکـــەی ئەحمـەد
عەربەتییە • مارەکەی شێخ هۆمەرە • کەلەشێری بلقاسمە ڕێوییەکەی
قامچوغەیە • سەگی کونە ماسییەو پاسی جڕتاوا دەکات • دەڵێـــی
سەگی هەوشارە • دەڵێی بەکر مەرگەوەڕە • بزنی دێلێژەیە • دەڵێـی
توونی بابایە • ڕەنجی فەرهادی داوە • خوێنی سیـا وەخشـــــە
وگەلێکی تریش لەم شێوەیە •

ئ

ئابڕوو ــ ئابڕووی چوو :ــ

ئابڕوو = ئاوی ڕوو = سووریو جوانیی ڕووه ، که نیشانهی سهربهرزیو پاکیيه ، که چــوو ڕوو زهرد ههڵدهگهڕێت ، ئاشکرایشــه پیــاو له شهرمــــهزاریو سهرشۆڕیدا زهرد یا سپی دهبێت • واتا : سووك بوو ، ڕسواو سهرشۆڕی ناو كۆمهڵ بوو •

ئاخــــر ــ ئاخر خێــر :ــ

١ ــ نزاو دۆعای چاكهيه بۆ يهكێك كه وابێت

٢ ــ به پیرێك دهوترێت كهچاكهی لێ بووهشێتهوهو لهوه دوور بێت كه خراپهی بۆ كهس ههبێت • دهووترێت ئاخر خێــر بێــت •

ئاخــر شهڕ :ــ

نزاو دۆعای خراپهيه بۆ يهكێك ٢ ــ به پیرێــــك دهوترێت كه خراپهی لێ بووهشێتهوه • چ به زمان چ به كردهوه ــ دهوترێت ئاخر شهڕ بێت •

ئاخــوڕ ــ ئاخوڕی بهرزه :ــ

(به يهكێك دهوترێت كه لووتبهرزو بهفیز بێت)

ئاخوڕی خوارە :ــ

(بە کارێکی چەوتو چەواشە دەوترێــت)

ئاخــوڕ ــ ئاخوڕی چەورە :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە ساماندارو سایە چەور بێت)

ــ ئاخوڕی خۆی لێ تێكچووە ــ گۆڕاوە :ــ

واتا : لە خۆی گۆڕاوەو بایی بووە •

ئاخۆران ــ ئاخۆرانو باخۆرانە ــ بخۆرانە :ــ

بە رۆژو سەردەمێك دەوترێت کە دامو دەسگاکەی هیچی بەسەر هیچەوە نەبێت ، پشێوی تێدا بێت • زۆرو ستەم لە ئەندازە بەدەربێــت •

ئــارد ــ ئارداوێژی خۆشە :ــ

(دراوی قسەی خۆشە) • قسەی بە دەم خۆشە •

ئــارەق ــ ئارەقی کردەوە : ــ

١ ــ شەرمەزار بوو • تەریق بووەوە

٢ ــ سەرنەکەوت •

ــ ئارەقی پێ کردەوە :ــ

١ ــ شەرمەزاری کرد ٢ ــ تەریقی کردەوە ٣ ــ ترساندی

ــ ئارەقی رەشو شینی کردەوە :ــ

١ ــ زۆر ماندوو بوو ٢ ــ زۆر شەرمەزار بوو •

ئــاروو ــ ئارووی برِ کێکن ــ مێرووی کوتێکن :ــ
(واتا له رِه‌چه‌ڵه‌کێکن) •

ئــاری ــ ئاری که‌چه‌ڵه = مانگ ئه‌وه‌جه‌ی به ئه‌موست نییه :ــ
واتا : ١ ــ کاره‌که وایه ، خواره ٢ ــ فیساره‌که‌س خراپه‌و
پێویست ناکات دووپاتِ بکرێته‌وه ، ئاشکرایه •

ئــــازا ــ ئازا گۆو ئازا مه‌یدان :ــ
واتا هه‌ی له گوتندا ئازا ئه‌وه مه‌یدان • بۆ هاندانی یه‌کێك
ده‌وترێت که هه‌ربه قسه ته‌واو بێت‌و له کردگاردا ســـت
بێت •

ئاســـار ــ ئاساری له سه‌ر پاداری نه‌ماوه :ــ
١ ــ له ناوچووه ٢ ــ شیرازه‌ی تێکچووه ، هیچ شتێکی
له جێی خۆیدا نه‌ماوه •

ئاسانــه ــ ئاسانه‌ی سووکه :ــ
به ئافره‌تێك ده‌وترێت که به ئاسانی منداڵی ببێت ــ لێی
بێته‌وه •

ــ ئاسانه‌ی گرانه :ــ

به ئافره‌تێك ده‌ڵێن که به گران‌و دره‌نگ منداڵــی
ببێت ــ لێی بێته‌وه •

ئاســـمان ــ ئاسمان ئه‌ستوونی ده‌وێت :ــ
بۆ سه‌ر سوورِمان ده‌وترێت • واتا : قسه‌یه‌ك یا کارێکــه

زۆر ستەمە ، پیاو سەرسام دەبێت چۆن کراوە ، یـان دەکرێـت !!؟

ئاسمان ــ ئاسمان دوورو زەوی سەخت :ــ
(یەکێك دەیلێت کە لە تەنگانەدا بێتو دەستی بە کەسدا نەگات) دڵ پـڕ لە داخو خەفــەت فریاکەری نەبێــت ، خۆیشی چارەی تەنگانەکە ــ هەلوێستەکەی پێ نەکرێت .

— ئاسمانی لە بەر چاو تاریك بوو :ــ
١ ــ پەستو تووڕە بوو ٢ ــ نائومێدی گرتیو ســەری دنیای لێ هاتەوەیــەك .

— ئاسمان لێفە بێت دای ناپۆشێت :ــ
پاشلی هێندە پیسە ئابڕووی چووە . بەد ناوبووەو ناوی زڕاوە .

— ئاسمانو ڕێسمانە :ــ

ڕێسمان = پەت = گوریس بۆ بەراوردکردنی دوو شتە کە هەر ناگەن بە یەك ، وەك چۆن گوریس نییە بگاتە ئاسمان . وەڵامێك پەیوەندی بە پرسیارێکەوە نەبێت . حالی دوو شتی جیاوازو دوور لە یەك .

ئاســـــن ــ ئاسنی سارد دەکوتێت :ــ
کارەکەی بێ ئەنجامەو بێهوودە خۆی ماندوو دەکــات .

ئــاش ــ ئاشی نەزانە ــ ئاشی نەزان خوا دەیگێڕێت :
بە یەکێك دەڵێن کە کارەکەی بۆ جێبەجێ بێت ، لەگـــەڵ ئەوەدا کە نەزانکردو نەشارەزایــە .

— ئـاش بەبا دەگێڕێت :ـ

(بە یەکێکی بێباك دەوترێت کە کارەکەی بێ خاوەن مابێتەوە پێك نەیەت) • بۆ تەشەرە •

— ئاشـی ناگەڕێت :ـ

کاری وەستاوە ـ پەکی کەوتووە •

— ئاشبگیریان کرد :

تالآنیان کرد • مالیان وێران کرد •

ئاشبگیر = لەناکاودا تاقمێك چەك بەدەست هەلدەکوتنـە سەر ئاشێك ـ ئاشی ئاو ـ هەرچی ئاردو دانێکی تێـدا دەبێت دەیبەن ، ئەوە ئاشبگیرە •

— ئاشی بـۆ ناوەتەوە :ـ

دەلێن : ئاشێکی بۆ ناوینەتەوە هەرچی دەکەیـن رزگاریمان نایەت • واتا : گیرەو کێشـەیەکی بـۆ ساز کردووین ، پیلانێکی ئەوتۆی بۆ ناوینەتەوە گرفتـاری کردوویـن •

— ئاش و ماش ـ ئاشت و ماشت :ـ

قسە لە یەکتر دابڕینی منـدالآنە • دەلێـت : بڕو ئاش و ماش واتا : ئیتر نات‌دوێنـم •

— ئاشبەتالی لێ کـرد :ـ

ئاشبەتال = هاوارێکە ئاشەوان دەیکات ئەگـەر ئاوایی نزیك ئاشەکە بێت لەسەر بانی ئاشەکـەوە

هاواردەکات ، خۆ ئەگەر دوور بێت ، دەچێتە ناو ئاوایی‌و
هاوار دەکات کە ئاشەکە بێ‌دانە ، تا باراشی بۆ بهێنن •
واتا : وازی لە کارەکەی هێناو دەستی لێ هەڵگـــرت‌و
بەنیوەو نیوەچڵ بەجێی هێشت •

ئاش لە خەیاڵێك‌و ئاشەوان لە خەیاڵێك :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە باسی شتێك بکات دووربێت لەوەی
ئەوی تر مەبەستی بێت‌و قسەی لێ بکات •

ئاشێك لە میزن بوو هەر دەمیزێت :ـ
ئاشەکە دەمیزێت = (کونی بەرداشی ژێرەوە کراوەتەوەو
دانەکەی پێدا دەچێتە خوارەوە) یان ئاوی ئاشەکە تێکەڵ
بــە دانــەکە دەبێــت • واتــا : کارێــك کە روو لــە
خراپە بوو ، ئەنجامەکەی هەر خراپ دەردەچێت

ئاشــتی ـ ئاشتی‌ی کتك‌و مشکــە :ـ
کتك = پشیلە • واتا : ئاشتی لە نێوانیاندا سەر ناگرێت
چونکە ئاشتی‌ی زۆردارو زەبوونە •

ئاشــقە ـ ئاشقەو ماشقەن :ـ
ئاشقە = عاشق • ماشقە = معشوق بە دوان دەڵێن
کە مۆگری یەك بن‌و هەمیشە پێکەوە بن • نێرو مێی مار
کاتی جووت‌گرتنیان پێیان دەڵێن ئاشقەو ماشقە •

ئاشــنا ـ ئاشناو ڕۆشنا :ـ
ئاشنا = ناسیاو • ڕۆشنا = دۆست
دەڵێن : هەزار ئاشناو ڕۆشنای هی‌یە •

- ئاشنایەتیم لەگەڵ ـ ئەو خواردنەدا ـ نییە :ـ
واتا حەزی لێ ناکەم •

ئاشــوو ـ ئاشــوو پاشوو ـ ئاشەو پاشــە :ـ
(قسەی شڕم بڕم) • قسەیەك هیچی بەسەر هیچەوە نەبێت

ئــاگــا ـ ئاگای لە مەحمودی بێزەواد نییــە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ئاگاداری کارێك نەبێتو هیچی لــێ نەزانێــت •

ئــاگــر ـ ئاگــر خۆش دەکات :ـ
هانە هانە دەداتو ئاشووبەکە گەرمتر دەکات • بۆ شــەر تیژی دەکات • گڕبەند دەگیرێت •

ئــاگر ـ ئاگر لە کای کۆن بەرنەبێت :ـ
(بە کۆنە ئاشقێك ، یا خەفەتبارێك دەوترێـــت کـــە دلداریەکەی یان خەفەتەکەی تازە بێتەوە) •

- ئاگــری گرتووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ١ ـ زۆر بزوێت ٢ ـ ســزای خەڵك بداتو بەدی بکات •
- ئاگر دەکاتەوە ـ ئاگری لێ دەبارێت ـ ئاگر لە چــاوی دەبارێت ـ دەبێتەوە :ـ
زۆر تووڕەیە ، رقی هەستاوە ـ لە قینا چــاوی ســوور هەڵگەڕاوە •

- ئاگری تێ بەربووە ـ تێچووە ـ تێ کەوتووە :ـ

١ ـ سرەوتی لەبەر بڕاوە ، هەر پەلەقاژێیەتی شتێك دژی یەکێك بکات ٢ ـ هاروهاجە ، بە کەسێك ، بە منداڵێك دەوترێت بەمو بەودا بپلۆسێتو زیان ببەخشێت .

- ئاگری بۆی تێ بەربووە :ـ

دڵی بۆی دەسووتێت . بەزەیی پێدا دێتەوە ـ سرەوتی بۆی لەبەر بڕاوە .

ئـاگـر ـ ئاگـر کەوتە ماڵی :ـ

پشـێوی کەوتە مـاڵی

- ئاگرەکـەی کوژاندەوە :ـ

ئاژاوەکە ، شەرەکەی بڕاندەوەو دامرکاندەوە .

- ئاگـر بارانە :ـ

١ ـ شەڕو تەقەو فەرتەنەیە ٢ ـ هەوا زۆر گەرمە

- ئاگـربڕ دەکات :ـ

کاتێـك پاوەنێك ، یا دارستانێك ، ئاگر دەگرێت بۆ ئەوەی ئاگرەکە نەتەنێتەوە ، بە دەوری ئاگرەکەدا خەنەق بە پانایەکی وا هەڵدەکەنن کە ئاگرەکە نەتوانێت بپەڕێتە ئەو بەریەوە ، ئەوە ئاگربڕ کردنە . واتا نەگبیری ئـەوە دەکات کە ئەو قەوماوە ، ئەو قسەیەی کە لە کایەدایـە ئەو نەگرێتەوە .

- ئاگری پێوەنێیت بوکورۆوز ـ بۆسۆ ـ بۆچڕووك ـی لی هەڵناسێـت :ـ

واتا : زۆر ڕووتو ڕەجاڵە ـ هەژارە .

ئاگری لە ماڵی بەردا :ـ

١ ـ ماڵ وێرانی کرد • تووشی زیانێکی زۆری کرد
٢ ـ ئاژاوەی خستە ناو خێزانەکەیەوە •

ـ گـر ـ ئاگـری تـێ بەردا :

١ ـ بەزەیی جوولاند ٢ ـ هەستیجوولانـــد
٣ ـ حەزی جوولاند ٤ ـ رقی هەستاند ٥ ـ هانیدا •

ئاگـریـان دا :

١ ـ بە فیشاڵو قسە کابرایان لە مەیدان دەرکـردو قسەی پێ نەکرا ٢ ـ تێزیان کردو هانیان دا •

ئاگـرو دووی بڕێـت :ـ

ماڵەکەی وێران بێت ، نەئاگری تێدا بکرێتەوەو نەدۆیشی هەبێـت •

ئاگری لە دەمدایە :ـ

١ ـ دەم هەراشە ٢ ـ بێشەرم و ئابڕووە •

ئاگـری قوورەتە :ـ

قـوورەت = قـدرە •

١ ـ هاروو هاجە ٢ ـ ئاشوبگێڕە ٣ ـ زۆر بەتوانـاو لێهاتووە •

ئاگـرە سـوورێ لە خۆم دوورێ :ـ

واتا : خۆم بێوەی بم ؛ چ کارم بەسەر ئەمو ئەوەوەیە •

- ئاگـری بـن کایـه : ـ
به یەکێك دەوترێت کە بەنهێنی ئاشووب بگێرێت • زیانی
بە خەڵك بگەیەنێت ، خەڵك بەگژ یەکدا بکات • ئاگرێك
لە بن کادا بێت کەس پێی نازانێت ، دزە بۆ هەموو لایەك
دەکاتو کاکەش دادەمرێنێتەوە •

ئاگـــر ـ ئاگـرو بایان نەوتـووه :ـ
بە دوو کەس دەوترێت کە سروشتیان دژی یەك بێتو
پێکەوە هەڵنەکەن ، نەگونجێن •

- ئاگـر لە سەفینو مەنجەڵی ئاو لێرە :ـ
(بە کارێك دەوترێت کە بە هیچ جۆرێك نەکرێت)

ئـــاڵ ـ ئاڵ ـ دایکی ئاڵ ـ بردیەوە :ـ
مردنی زەیستانە لە ئەنجامی منداڵ بووندا :ـ
دایکی ئاڵ = (ئاڵ ژنێکی جنـۆیە ـ ئەفســانەیە ـ
دوژمنی ئەو ژنەیە کە منداڵی دەبێت • لە کاتی منـداڵ
بووندا خۆی دەگەیەنێتە منداڵدانی ئافرەتە زەیستانەکـەو
دەست بە چرنووك گرتن لە منداڵدانی ئافرەتە زەیستانەکە
دەکات ، وردە وردە پارچە پارچەی دەکات • ئەگـــەر
خوێنی زۆر لەبەر ڕۆیشت دەڵێن دایکی ئـــاڵ چۆتـە
منداڵدانیەوە • خۆ ئەگەر بەو خوێن لەبەر ڕۆیشتنە مرد .
دەڵێن ئاڵ بردیەوە) •

- ئـاڵو گۆڕ :ـ
گۆڕینەوەو گوێزانەوە

- ئـالو بـۆل :ـ
واتـا : دەنکەکانی گەورە بووەو بۆل بۆلەیشی ئـــال بـووە • واتا : نیوەگەییو بـووە •

ئـــال ـ ئـالو والآ :ـ
رەنگیــن • دەڵێن بەرگی ئاڵو والآیان لەبـــەر کـردووە •

ئـــالآ ـ ئـالآ ـ بەیداخ ـی بۆ هەڵکرد :ـ
ئابـڕوو نامووسی برد ، ناوی زڕاند • بەدناوی کرد •

ئـالۆز ـ ئالۆزە • مندالەکە ـ پیاوەکە ـ ئالۆزە :ـ
تووڕەو کەم چیکلدانە • لەگەڵ کەسدا ناگونجێت •

ئالیـاوا ـ ئالیاوا لە قنگیەوە دیـارە :ـ
١ ـ هەژارو نەدارایە ٢ ـ کەمو کوورِی زۆرە

ئـامـان ـ ئامانی ـ نیە ـ بۆ نیە :ـ
١ ـ ناپاکە ، پشتی پێ نابەسترێت ٢ ـ وەزندی زۆرە •
٣ ـ جەربەزەیە •

ئـــاو ـ ئـاو لە دڵی دەروات ـ دەتکێت :ـ
واتا : زۆری برسییە

- ئـاو لە بێژنگ ـ سەبەتە ـ دەکات :ـ
(رەنجی بێهوودە دەدات)

ئـــــاو ــ ئـاو بێنەو دەست بشــۆ :ــ

کار تەواو بووە • (بەشتێك دەوترێت کە هیچی نەمابێت)

ــ ئـاو بە شوێنی لێژەوە ناوەستێت :ــ

(بەیەکێك دەوترێت کە دەستبڵاو بێت ، پـارە بـــە دەستیەوە نەمێنێت)

ــ ئـاو بە ئاگـردا کـرا :ــ

١ ــ ئاژاوەکە کوژایەوە ٢ ــ گوڕو کفەکـنـــەی دامردەوە ٣ ــ رقەکەی نیشتەوە •

ــ ئـاو لە دنگدا دەکوتێت :ــ

دنــگ = دۆلی دارە •

واتا : رەنجەکەی بێهوودەیەو کارەکەی بێکەڵکەو لـــە ژێرییەوە نییە •

ــ ئـاو لە دەستی ناتکێت :ــ

زۆررژدو چرووکـە

ــ ئـاو لە سەرچاوەوە لێڵە :ــ

(بەشتێك ــ بەکارێك ــ دەوترێت کە هەر لەسەرەتایەوە ــ لەبنچینەوە ــ باش نەبێت ــ بە خواری بێت)

ــ ئاو لەســەر زولفی دەتکێت :ــ

زۆر گەنجو جوانە •

ئـــــاو ــ ئاوی کردە ژێـــری :ــ

جێی پێ لێژکرد ، دەری چەپاند •

- ئاوێکی خراپی ڕشتووه ـ ڕەنگێکی خراپی ڕشتووه :ـ
کارێکی خراپی کردووەو ئێستە چاوی لێ دەکەن ، کراوه
بە باو • دامو دەستوورێکی خراپی داخستووه •

- ئـاوی ئاموونو توونی بابا چێت :ـ
ئاوی ئاموون : (چەمێکه لە ئاسیای ناوەندا بە قـەراغ
شاری خوارەزمدا دەڕوات ، لە نێوان تورکستـانو
خۆراساندایه) توونی بابا : (دۆڵو دەرەیەکی زۆر دوورو
درێژو بە پێچو پلووچە لەولا دەربەندی خانەوەیه)
واتا = ڕواو نەیەتەوه • چوونی هەبێتو هاتنـەوەی
نەبێـت •

- ئاوی لە ئاوەڕۆ کـردووه :ـ
(لە ئەندازه بەدەر خراپە دەکات) •

- ئـاو لە ئاوەڕۆ بـڕاوه :ـ
(سەرچاوەی خێر ـ قازانج ـ سوود کوێر بۆتەوه)

- ئاوی لەبەر هەڵنیشتووه :ـ
١ ـ ئارەقی زۆری کردۆتەوه ٢ ـ منداڵەکه میـزی
بەخۆیدا کردووه •

ئـبـاو ـ ئاوی لە جێ ماڵەکەی کرد ـ ئاوی لە ماڵەکەی بەردا :ـ
١ ـ ماڵی وێران کرد ٢ ـ تووشی گاشەیەکی گـەورەی
کـرد •

- ئاوی لێ ناخواتەوه ـ ئاو لەو کاره ناخواتەوه :ـ
خۆ لە کردنی ئەو کاره ناگێڕێتەوه ، ناپارێزێت ٢ ـ دەست
لە بردنی ئەو شتە ناگێڕێتەوه •

ئـاوو ئـاو چێت :ـ

تووشی گاشەیەك بێت رزگاریی لە دوا نەبێـت ، هەر وەکو ئاو بچێتو ونبێت •

ئـاوی بیِلغاوی خواردۆتەوە :ـ

١ ـ چەرداوەڕووە ٢ ـ سڵ لە کەسو لە هیچ ناکاتەوەو کار بە ئارەزووی خۆی دەکات •

ئاوی چاوی خۆی دەدات :ـ

چاوی خۆی روون دەکاتەوە بە تەماشاکردنی شتی جوان ـ ئافرەت ، دیمەن ••• هتـد

ئاوی چـاوی سـەند :ـ

ترساندی ، تۆقاندی ، ترسی نایەبەر •

ئـاوی حەیاتە :ـ

(ئاوێکی ئەفسانەیە ، گوایا هەرکەسێـك لێـی بخواتەوە نەمردەبێت ، وا باوە کە خدری زیندە لەو ئاوەی خواردۆتەوە)

ئـــاو ـ ئاوی پێی داهات :ـ

زۆر بە پێوە وەستاوەو پێی ماندوو بووە •

ئـاوو گڵ هەڵیگـرت :ـ

مەرگ لەو شوێنەدا بۆی هاتو ئاکامی هات • ئاوو گڵـی ئەو شوێنەی بە نسیب بوو •

- ئـاوه چۆڕەی هێنایەوە :ـ
(هەموو شتێکی لێ چووە قات) .

- ئـاو بەژێر کادا دەبات :ـ
بە نهێنی کاردەکات ، پیلان دەگێڕێت .

- ئاوی رووی تکاوە :ـ
شـەرمو شکۆی نەماوە .

- ئاوی ژێر کاسەیە :ـ
بێ کەڵکـە .

- ئاوی وا بە جۆگەوە ـ بێڵەوە :ـ
١ ـ کاری باش بۆ ڕایی دەبێت ٢ ـ دارایە .

- ئـاو ڕژاوە گرد نابێتەوە :ـ
کارلـەکارترازاوە .

- ئاوەڕەشـی هێنایـەوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە سەری دنیای لێ هاتبێتەوە یـەك ،
هەواڵی ناخۆشیی دنیا بە هەموو لایەك بگەیەنێت .

- ئـاو بە ئاوە دانیدادەچێت :ـ
بە کەسێك دەڵێن ئاو زۆر بخواتەوە . واتا : گەدەی پڕەو تێـرە بۆیە هێندە ئاو دەخواتەوە .

ئـــاو ـ ئاوی گوێچکەی دا :ـ
ئامۆژگاری کرد . تەگبیری کارەکەی بۆ کرد لـە کارەکە ئاگاداری کـرد .

— ئـاوی ڕاوەستاوە :ـ

به کەسـێك دەڵێن کە هیچ نەگۆڕێـــتو پێش نەکەوێت • واتا : وەك ئاوی ڕاوەستاو بۆگەنی کردووە •

ئـــاوڕ ـ ئاوڕ لە کەس ناداتەوە :ـ

١ ـ لە خۆی گۆڕاوە ، بایی بووە ٢ ـ دەستـی کەس ناگرێت ، یارمەتی کەس نادات •

ئاوســاو ـ ئاوساوە : ـ

لە داخو خەفەتدا وەڕسو بێزارە • پەستە •

ئاوێنــە ـ ئاوێنە بە دەمیەوە دەگرن ـ ئاوێنە دەگرنە رووی :ـ

(بە یەکێك دەوترێت نەخۆش بێتو زۆر کەشەنگ بێت - ئاوێنەکە بۆ ئەوەیە ـ تا بزانن هەناسەی تێدا ماوە ؟)

ئایشــێ ـ ئایشێ گوێدرێژ :ـ

بە کەر دەڵێن وەك شتێکی خەیاڵیش مندالــیان پــێ ترساندووە •

ئایــن ـ ئاینو ئۆینی زۆر لە ژوور سەردایە ـ ئاینو ئۆینبازە :ـ

١ ـ مرۆڤێکی فێڵبازو ناڕاستو بە پێنچو پەنایە ٢ ـپشتی پێ نابەسترێت •

ئەراگیــل ـ ئەراگیــلە :ـ

(ئەرا = هەرا « لە ئاوێستادا » = کێو • گیل = گەڕان • واتــا وێڵی کێوو چۆڵو بیابانە) •

ئــەرێ ــ ئەرێو نەرێیەتی :ــ

ئەرێ = ئــا • نەرێ = نــا

واتا : ڕاڕایەو دوودڵــە •

دەڵێن : ئەم ئەرێو نەرێیەت لە چییە کارەکـــەت زوو ڕاپەڕێنە •

ئەژدیها ــ ئەژدیها ــ هەژدیها ــ یەکە بۆ خۆی ــ هەژدیهای حــەوت سەرە : هەژدیها = مارێکە لە ئەفسانەی کــوردیدا ، زۆر گەورەیــە ، ئاگر لــە دەمی دێتــە دەرێ ، شــاخدارە ، تووکنە ، چاوی وەکو ئاگر دادەگیرســـــێت • واتا : مرۆڤێکی زۆر بەوەزندە ، لە خراپەکردندا زۆر بەتوانایە •

ئەژنــۆ ــ ئەژنۆی دادا ــ چۆکی دادا :ــ

١ ــ بەزی ٢ ــ تێشکاو ژێرکەوت ٣ ــ بە سەریـــدا زاڵبوون •

ئەســـپ ــ ئەسپی باو بۆرانــە :ــ

تیــژ ڕەوە

ئەســـپێ ــ ئەسپێ دەکوژن لە دەوری لە باتی کولێرە چەوری :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لات بێت) •

ئەســـپێ لە باخەلیدا سەوزەلەگیانم دەڵێت :ــ

واتا : زۆر لاتو هەژارە •

ئەســـتۆ ــ ئەستۆی خوارە ــ کەچە ــ لارەملە :ــ

١ ــ مەلوول‌وخەفەتبارە ٢ ــ ناتەواوو بار کەوتووە ، سا لە روو یمادییەوە بێت یان معنوی ٣ ــ بێکەسە ٤ ــ تەنێ نادروستە •

ئەستۆی ـ ملی ـ شکاند :ـ

١ ـ [illegible] تەکە بە رقەوە بە یەکێك دەوترێت کە حەز لـە چارەی نەکرێت • واتا : باش بوو رۆیشت ، لە ناو چوو ٢ ـ لە ناوی برد و فەوتاندی ٣ ـ تووشی گاشەیەکی ، چورتومێکی گەورەی کرد ٤ ـ هەڵی داو لە خشـتەی بـرد •

ئەستووران ـ ئەستووران دەڕێسێت :ـ

واتا : قسەی ناپوختو بێ جێو ڕێ دەکاتو دەڵێت •

ئەستێ ـ ئەستێو پووشوون ـ ئاگرو پووشوون :ـ

ناتەبان • ناکۆکن • هەر گەیشتنە یەك بەگژ یەکدا دەچن •

ئەستێرە ـ ئەستێرەی لە ئاسماندا نەماوە :ـ

١ ـ ناهومێدە ٢ ـ بێکەسە ٣ ـ بەد بەختو چارە ڕەشـە •

ئەگەر ـ ئەگەر مەڕم نەدیوە لە هۆزێ ، پشقلم دیوە لە پەرێزێ :

واتا : شتم بەخۆمەوە دیوەو ئەم شتە هیچو پووچانە دەبینم گاڵتـەم بەدنیا دێـت •

ئەگەر ـ ئەگەر دەستی بڕوات پیاو لە پشتەوە سەر دەبڕێت :ـ

١ ـ بێویژدانە ٢ ـ زەلامێکی خۆ پەرستە ، لە پێناوی کەلکی خۆیدا کـۆ لە خراپە ناکاتەوە •

ئەگەر کاوێژی بکردایە ، گۆشتی بۆ خواردن دەشیا :ـ

١ ـ گەمژەو گێژە ٢ ـ ساویلکەو بێلێکدانەوەیـە ٣ ـ بێدرکو بوودەلەیـە •

ئەلـــف ــ ئەلف لەیلە دەخوێنێتەوە :ــ
واتا : درێژە بەقسە دەداتو هەر نایبڕێتەوە •

ئەڵقــە ــ ئەڵقــە لەگوێیە :ــ
نۆکەرێکی گوێ ڕایەڵە ، وەك کۆیلە مل شۆڕەو چی پێ بڵێن بێبیرکردنەوە دەیکات •

ئــــەم ــ ئەم هەویرە ئــاو زۆر دەکێشێت :ــ
١ ــ (بە قسەیەك دەوترێت کە مانای زۆر بێت) ٢ ــ بــە کارێــك دەوترێـــت کە لکــی زۆر لێبێتەوەو گۆلمەزو سەریەشەی بە دواوە بێــت •

ئــەم دیوو ئەو دیوی کــرد :ــ
١ ــ لە لایەکەوە بۆ لایەکی تر هاتوچۆی کرد ٢ ــ لێــی کۆڵییەوە ٣ ــ سەرنجی لێ گرت ، لێی ورد بۆوە •

ئــــەم ــ ئەم قەوانە هەر نەبڕایە !!؟ قەوانە !!؟
بۆ بێزاری دەوترێت ، کاتێك دەوترێت کە قسەیەك ، باسێك هەر بکرێتو بکرێتەوە •

ئەم ترەکەڵەکییە هەر سەرناگرێت = وشکە کەڵەکە :ــ
واتا : ڕەنجی بێهوودە دەدەنو کارەکەیان بەبێ ئەنجامە ، چونکە کارێکە بنچینەکەی پتەو نییە ، وەك خانوویەکـــی وشکە کەڵەك وەستایانە دانەمەزرابێتو بێ لێکۆڵینـــەوەو بەکار هێنانی کەرەسەی پێویست •

- ئەم کاسەیە بێ ژێرکاسە نییە :ـ

١ ـ ئەم‌کارە نهێنییەکی تێدایەو لە ئێمەی دەشارنەوە

٢ ـ ئەم کارە بێ بنج‌و بناوان نییە •

- ئەم کەرە لەو قوڕاوە دەربهێنە = دەومرە ئەم کەرە لەو

قوڕاوە دەربهێنە :ـ

بەداخەوە یان تەوسەوە لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە یەکێك تووشی هەڵوێستێکی نالەبار بوویێت ، دەستەوسان بەدەستیەوە دۆش دامابێت •

- ئەم نانە بەو ڕۆنە :

واتا : دەستی ناگاتە ئەوەی ئاواتی بۆ دەخوازێت‌و هەر دوور بەدوور دەبێت ئاخی بۆ هەڵبکێشێت •

- ئەمە ـ ئەمەیە یەکسالە دوو سالە دەخەڵەتێنێت :ـ

لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە یەکێك بیەوێت یەکێکی تر لە خۆی گەورەتر ، یا زۆرزانتر ، بەدەسەڵاتر ، لە خشتە بەرێت یان بەسەریدا زاڵبێت •

- ئەمە خوێی چێشتە :ـ

واتا : هێشتا ئەمە کەمە • لەمە زۆر خراپتری بەسەردێت •

ئەمرـ ئەمری ـ عومری ـ خوای بەجێ هێنا :ـ

واتا : مرد

ئەمــڕۆ ــ ئەمڕۆ بەسبەیم پێ مەکە :ــ
مەم خاێنەو دەستی دەستیم پێ مەکە •

ئەمـــلا ــ ئەمــلا دەکەم ئاو دەمیاتو ئەولا دەکەم گـــــورگ دەمخــوات :ــ
(یەکێك دەیڵێت کە لە ناوەند دوو بەڵای گەورەدا بێت) بە دەست رۆژگارەوە داماێت •

ئەموست ــ ئەموستە چاو ئەنگوستە چاو :ــ
زۆر تاریکەو چاو چاو تابینێت • ئەموست بە چـــاودا دەچێت دەڵێن : شەوێك بوو تاریك ئەموستەچاو •

ئـــەو ــ ئەو ڕۆنە ــ سیرە ــ لە سمێڵی من مەدە ــ مەسوو :ــ
واتا : ئەو کەڵەکە لە من مەدە ، من بە تۆ لە خشتە نابڕێم •

ئـــەو ــ ئەو سەرە سەری خۆی نییە :ــ
بە یەکێکی چەتوونی زۆر سەرچڵ دەڵێن کە کۆ لە هیــچ نەکات واتا : دوایی سەری خۆی بە فەتـــارەت دەداتو لەناو دەچێــت •

ئـــەو سوارو من پیـــادە :ــ
١ ــ کۆششەکەم بێسوودە نایگەمێ ٢ ــ حەقەکـــــەم ــ قەرزەکەم ــ بۆ لێ ناسەندرێتەوە • بەسەد فێڵو سەد ڕێکا خۆی دەپەڕێنێتەوە ، دەرباز دەکات •

ئەو سەرینە بخەرە ژوور سەرت = ئەو دەستە بنـــی
ژوورسەرت : بە تەوسەوە ، بە ڕقەوە دەوترێت واتا : دڵنیابەو
لێت سووربێت کە ئەوەی بۆی تەقەلا دەدەیت دەستگیرت
نابێت‌و نایگەیتێ •

ئـــەو ــ ئەو شوێنە پاك بێت خۆمی تێدا دادەنیشم :ــ
واتا : چیمە بەسەر ئەم‌و ئەوەوە ، دوورم لە هەموو کوڕێك
هەر خۆم پێوەی بـم •

ــ ئەو کاروانچی‌و من خانچـی :ــ

واتـا : هەموو ڕۆژێك میوانەو من خزمەتـــــی
دەکـەم •

ئـــەو ــ ئەو خورمایەی ــ مێوژەی ــ تۆ خواردووتە دەنکەکەی
لە گیرفانی مندایە : (ئەو فڕوفێڵەی کە تۆ دەیکەیـت ،
من لەو سەری دێمەوە)

ــ ئـەو تڕەی لە قنگتایە بیکەنە :ــ

چیت لە دەست دێت بیکە ، منەتت لێ نازانم ، لێت ناترسم

ــ ئـەو کانییەی ئاوی لێ دەخۆیتەوە بەردی تێ مەهاوە :ــ
کەڵکت لە هەر شتێك ، کەسێك وەرگرت ، زیانی پـــێ
مەگەیەنە،سپڵە مەبە •

ئــــەوا ــ ئەوا تێرمخوارد ئێقم هاتەوە لا بێژن وەلالۆم بێ بمباتەوە:
بە تەوسەوە بەکێك دەڵێت کە چاوەڕێی خزمەتێکی زۆر
بوو بێت کەچی لە بری خزمەت پشتی تێ بکرێت ، یــــان
خراپەی دەربارە بکرێت ، یان قسەیەکی بەڕوودا بوترێت
کەجێی دلشکستی بێت •

ئــــەوە ــ ئەوە ئاوی ساردو ئەوەش بەرەوژوورەی سەخت ــ کام

کەلە سەختە بیگرە :ــ

واتا : چیت لەدەست دێت بیکەو بە هیچت نازانم •
ئەوە ئەرزو ئەوە گەز :ــ
بۆ بەرەنگار بوونە (تحدّی) ، واتا : فەرموو وەرە پێشــــەوە
کارەکەت بکە ، زۆرانو ململانێکەت بکــە •

ئــــەوە ــ ئەوە خەوێك بوو دیتو نایبینیتەوە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە خۆشیەکی دیبێتو لە دەستــی
چووبێت) •

ئەوە گۆڕی بێــت :ــ

واتا هەڵدەگرێت وای بەسەر بێت •

(بە یەکێك دەوترێت کە بەلاساری کارێکی ناپەسند بکات
لە پاشان تووشی تۆڵەی خۆی بێت) .
ئەوە پەز دەمرێت جا ئەوە چییە ؟

پەز = مەڕ

گوایە کوردێکی کۆچەر هەواڵێك دەبیسێت ، شپرزەیەك
دێتە بەر چاوی دەپرسێت ئەوە چییە ؟ دەڵێن فلان پیاوە
گەورە مردووە ، ئەویش بە ساردیو گاڵتە پێکردنێکەوە
ئەوە دەڵێت . واتا : ناهێنێت وا خۆتان شپرزە کردووە .

- ئەوە ملی منو ئەوەش چەقۆی تۆ :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە زویر بوبێت . واتا چیم لـــێ
دەکەیت سەرم لە ڕێتە . جاری واش هەیە بە تەوسەوە بە
یەکێك دەوترێت کە لەسەر شتێکی هیچە لێت زویـــر
بێت .

- ئەوە خەتەنەسوورانە ، زەماوەند ها لە دواوە :ـ
واتا خۆشیی گەورە ، بە دوای ئەم خۆشییەوە دێت .

ئەوەنــدە ـ ئەوەندەی بڵێی یەكو دوو :ـ
بەخێراییەکی بێ ئەندازە .

- ئەوەندەی مست لە چاوان دەی :ـ
(بە خێرایی)

ـ ئەوەندە شیرینە بە قوزلقورتەوە دەخورێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە رەوشتو کرداری هێندە جوان بێت شایستەی پیا هەڵدان بێت •

ـ ئەوەندە ساغە دەڵێی دارەکەی قەرەداخە :ـ
واتا : وەك دارەکەی قەرەداخ ساغە ، کە بە هۆی ساغییەوە تەمەنێکی زۆری هەیەو بۆتەمەن درێژی دەوترێت • دەڵێن : بە دارەکەی قەرەداخ بیت •

ـ ئەوەی لەژێر بەرەدا بێت دەکەوێتە سەر بەرە :ـ
واتا : شت ئاشکرا دەبێت ، درەنگو زوویی کەوتووە •

ئەوە ی لەبەر چاوانە ، لەبەر دڵانە :ـ
واتا : خۆشەویستە •

ئەوی ـ ئەوی لە سووری دۆراندووە ، لە کایەی تۆ هەڵدەهێنێتەوە : واتا : ئەوەی لەپێشەوە لە دەستی چووە ، چاومرێ یە لە دواییدا تۆڵەی بکاتەوە ، وەك بڵێین لە گەنجیدا خوا پەرستی نەکردبێت ، لە پیریدا بیەوێت بە گەرم تۆڵەی ئەوە بکاتەوەو نوێژ قایم بێت •

ئێختە ـ ئێختەیان کرد :ـ
١ ـ رامیان کرد ، هێنایانە ژێر بار ٢ ـ خەسالدیان لە هەرەو گیفو گورەیان خست •

ئێسك ـ ئێسكو پرووسك :ـ
ئێسك = ئێسقان • پرووسك = ئێسکی پوواوی

رزیـو • دەڵێن : مردووەکە ئێسك‌و پرووسکی نەمـاوە

- ئێسکی گرانە خوێنی تاڵە ــ ڕەزای قورسە ــ گرانە:ــ
واتا ناچێتە دڵەوە ، ناشیرینە ٢، ــ حەز لە چارەی ناکرێت
لەبەر کردگاری ناشیرینی دەبێزرێت •

- ئێسکی سووکە ــ خوێنی شیرینە ــ ڕەزای سووکە :ــ
١ ــ جوانە ٢ ــ دەچێتە دڵەوە ، سا یا لەبەر شێـــوەی
جوانی یا لەبەر ڕەفتاری شیرینی •

ئیـــلان ــ ئیلان‌و بیلان :ــ
ئیلان = الا • بیلان = بالله بۆ هەتـەری‌و
لەسەر قسە سووربوونە • واتا : هەر دەبێت ببێت یـــان
ئەو شتە ئەو کارە بکرێت •

ئینســـــان ــ ئینسان گایینە هەر لە پێستیکدا بێت :ــ
واتا : بەرەو باشی دەگۆڕێت‌و دەڕوات ، لە هـــــــەر
ڕوویەکەوە بێت ، پێش دەکەوێت‌و چاکتر دەبێت •

ئێـــوارە ــ ئێوارە وەختە جرپن بە چەختە :ــ
بە تەوسەوە (بە ئافرەتی تەمەڵ دەوترێت کە درەنـــگ
کەوتبێتە خـــۆی) •

ب

بـــــــا ـ با باوێــژ لە سکی خۆی دەرکات :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە تووڕە بوو بێت و بە قسەی هەڕەشـــەو گوڕەشە بکـــات •

با بێت شەن دەکات و باران بێت ئاشی دەگەڕێت :

١ ـ بە کەسێك دەڵێن کاری دروست بێت ، دارا بێـــت و پەکی نەکەوێت ٢ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کـــە لەگەڵ هەموو دەستەیەکدا دەستی هەبێت •

با دیــزە بە دەرخۆنە بێت :ـ

دیزە = مەنجەڵی گلینـــەو ســـوور کراوەتـــەوە •

دەرخۆنە = سەرقاپی دیزەکەیە ؛ ئەویــش گلینــــەو سوورکراوەتەوە • واتا : با نهێنییەکە شاراوەبێت کەس پێی نەزانێت • جاری واش هەیە بە تەوسەوە دەوترێت •

بـــا دەیهێنێت و باران دەیسوورێنێت :ـ

کارەکە چەواشەو شپرزەیە •

با گولـــە بێتەوە لە کانـــی :ـ

بۆ گاڵتە پێکردن و تەوسە • واتا : ئەو شتە هەر نایێت • ئەو داخوازییە نایەتە دی •

با لە کوێوە بێت ئەو لەوێوە شەن دەکات :ـ

(بە یەکێك و دەوترێت بە پێی رۆژ هەڵسووڕێت) واتا : لەگەڵ هەموو دەستەو تاقمێکدا خۆی دەگونجێنێت •

بـــــــا ــ با تۆش لەسەر دەی بێت :ــ

واتا : با ئەم بارەش لەسەر بارەکانی تربێت •

بـــا ی‌تێ چووە :ــ لە خۆی بایی بووە • فیزی پەیـــــدا کـــردووە لە خۆی گۆڕاوە •

بای تێ کراوە :ــ

١ ــ هەڵیان‌داوەو لە خشتە براوە ٢ ــ هانیان داوەو تێزیان کردووە بۆ مەرامی کاری خۆیان هەڵیان ناوە •

بابـــە ــ بابـە عەمرەیە :ــ

١ ــ (ئادەمیزادێکە بە دیمەن منداڵو بە تەمەن پیر ئەم حاڵەتە هۆی فسیۆلۆژی هەیە ، زیاتر ئینســـانـــی وا کۆستە دەبێت) ٢ ــ یان بە یەکێك دەڵێن بەتەمەن منداڵ، بەڵام بە قسە گوستاخو زۆرزان بێت •

بــــــاخ ــ باخی بەبەرە :ــ

١ ــ ئاواتەکەی هاتۆتە دی ، رەنجەکەی دەچنێتەوە

٢ ــ هەموو کارێکی سازو لە بارە •

بـــاخ بەرەڵایە :ــ

بە شتێـــك دەوترێت بێخاوەن بێت ، یا خاوەنەکەی بێ‌دەسەڵات بێتو گوێی نەداتێو خەڵك چاوی تێ‌ببڕێتو هەڵپەی بۆ بکات •

بـــــاران ــ باران باری بە تەقەتەق × درزو درووماں هاتەوە یەك :ــ

به خزمانێك دەڵێن كە پاش لەیەك بوونو دڵگیربـــوون ئاشتیان بێتەوەو یەك بگرنەوە •

بـــــار ــ بارەبەرە :ــ

واتا : بەكێش‌و ئارامە • گەلێك جار بە تەوسەوە بۆ گاڵتە پێكردن دەوترێت • واتا : ساویلكەو بەسزمانە ، یا بوودەڵەو گوێ تەپــە •

ــ بارەكەی شووشــەیە :ــ

١ ــ (بە یەكێك دەوترێت كە كارێكی ناســـكی بەدەستەوە بێت‌و نەتوانێت دەنگی دەرچێنێت) ــ پەل بە هیچ لایەكدا بكوتێت ؛ ٢ ــ ئافرەتەكە ســـكی پڕەو مەترسی‌ی لەبارچوونی لێ دەكرێت •

ــ بارت بگرەو باجت بسێنە :ــ

(بە چاوی خۆت شتێكت نەدی قسەی لێ مەكە)

ــ بـاری خستووە :ــ

١ ــ پشوو دەدات‌و دەحەسێتەوە ٢ ــ تابوشتـــی هەستان ، كاری نیە •

بـــــار ــ باری كەوتووە :ــ

١ ــ داماوو خەفەتبارو پەككەوتەیە ٢ ــ نوشوستی هێناوەو گرفتارە ٣ ــ لە كۆمەڵدا سووك بووە •

ــ بـاری گرانە :ــ

ئەركی زۆرەو زۆر ماندوو دەبێت ٢ ــ خێزانـــی زۆرە •

بارەگوێز ــ بارە گوێــزی لێ بنێن خڕەی نایەت :ــ
١ــ ساویلکەیە ٢ ــ نەشارەزایە ، لە هیچ نازانێت •

باریــــك ــ باریك‌و بنێسی :ــ
دەڵێن داویەتیە باریك‌و بنێسی واتا : لەڕو لاواز بووە

باریکــان ــ باریکان دەڕێسێت :ــ
(زۆر درێژە بەقسە دەدات)
٢ ــ نووزە درێژە • بە تەوسەوە دەوترێت ، بەتایبەتی بۆ
منداڵێك کە بگری‌و نووزە نووز بکات •

بــــــاز ــ بازی بە سەرەوە نیشتوتەوە :ــ
١ ــ کراوە بە پیاوێکی گەورە ٢ ــ خێرێکی گــەورەی
تووش بووە • لە چیرۆکی ئەفسانە کۆنەکانی کورددا ،
کە پاشا دەمرد ، بۆ هەڵبژاردنی پاشای تــازە ، بازیــان
هەڵدەدا ، جا بەسەر کێوە بنیشتایەوە ئەوە بە پاشــــا
دەبــوو •

بــــازار ــ بازاری کەساسە ــ کزە :ــ
١ ــ دەرامەتی کەمە ٢ ــ نافرۆشرێت ــ بۆشت ــ ٣ ــکەس
بــە لایدا نایەت‌و پشتگوێ خراوە • کەس گوێی لــــێ
ناگرێــت •

بــازاری گەرمە ــ خۆشە :ــ
١ ــ شتەکە باش دەفرۆشرێت ٢ ــ (بۆ ئافرەت) داواکاری

زۆره ٣ ــ بەتەوسەوه بە یەکێك دەڵێن قسە زۆر بکات وبوارەی کەس نەدات ٤ ــ دەسکەوتی زۆره •

بـازەڵـه ــ بازەڵەی بەستووه ــ خوێندووه :ــ
واتا : له خۆشیاندا هاربووه ، هەر جرتو فرتیەتی • شەرم و ترسی لا نەماوه •
بـــازن ــ بازنی زێری له دەستدایه :ــ
(به یەکێکی دەست رەنگین دەوترێت که پیشەیەك بزانێتو به هەولی بازووی خۆی بتوانێت بژی) •

بـــاس ــ باسو خواس ــ خواز :ــ
دەڵێن : هەزار باسو خواسیان هەیه واتا : قسەو ویستی دڵ •

بـــاق ــ باقو بریـق :ــ
دەڵێن : جامەکەی وا شت خستیه باقو بریق واتا : بریسکه بریســـك •
بـــاڵ ــ باڵی گرت ــ باڵی لێ پەیدا بوو ــ فڕی :ــ
خێرا رۆیشت ، وەك بفرێت •

ــ باڵی لـێ پەیداکـرد :ــ
١ ــ هەڵیدا ٢ ــ زۆر بەرزو گەورەی کردو هەڵـی نا • به تەوسەوه دەوترێت ٣ ــ وای لێ کــرد خێـــرا بڕوات •

باڵەفـڕه ــ باڵەفڕه بووه :ــ

گەورە بووە ، هاتووە بە خۆیدا دەڵێن منداڵەکـان
باڵەفڕە بوون • واتا : گەورە بوون •
بانـــگ ــ بانگی محمد بەئاشکرا خۆشە :ــ
(کاری چاك پێویست بەشاردنەوە ناکات) •

باوەڵــێ ــ باوەڵێ باوێکی بەسە :ــ
بە منداڵێك ، یەکێك دەڵێن کە دڵی زۆر ناسك بێـــت ؛
واتا : زوو زیز دەبێتو لووت هەڵدەکات •
باوێشــك ــ باوێشکی بــۆ دەدات :
(حەزی زۆر لێیەو دەستی ناکەوێت) خەوی پێوە
دەبینێــت •

بایــەك ــ بایەکی باڵی خۆت بدە :ــ
١ ــ بگەڕێو پیاسەیەك بکە ٢ ــ بە تەوســـەوە
دەوترێت واتا : دوورەوە کەوەو واز بێنە جیتە بەسەر ئەم
باسەوە ، پەیوەندیی بەتۆوە نییە •

بەئــاس ــ بە ئاسو پەلاسدا چوو :ــ
(ئاسو پەلاس = رووتو قووتو نەدارو پەرێشان •
واتا : سوێندی بە رووتو رەجاڵیی خۆی خـــوارد)
دەڵێن (بەئاسو پەلاسدا چوو ، وتی ئاگادار نیم) •

بەئاسمان ــ بە ئاسماندا چوو ــ چوو بە حەوادا :ــ
١ ــ زۆر تووڕە بوو ٢ــ راچڵەکی • خێرا ڕاپەڕی •
بەئـــاو ــ بە ئاویدا دا ــ بە بایدا :ــ

لەدەستی دا • بە فیڕۆی دا • فەوتاندی •

بـەبـا ــ بەبا چـوو :ــ

١ ــ فەوتا ، لەناوچوو ٢ ــ بەفیڕۆ ڕۆیشت •

بـەبـاڵ ــ بە باڵی خۆت بفرە :ــ

پشت بە خۆت ببەستەو ڕەنج بدە • ورە قایم بە •

ــ بە باڵی یەکێکی تر دەفڕێت :ــ

١ ــ خۆی ناتەواوەو خەڵکی کارەکەی بۆ رایی دەکـەن

٢ ــ خۆی نارەنجێنێت ، ئەمو ئەو لاس دەداتو کارەکەیان

پێ ســازو رایی دەکات •

بەبـــالا ــ بە بالای بڕاوە :ــ

واتا هەمیشە دەبێت هەر وابێت گرفتار بێت ، وای بــۆ

بڕاوەتەوە •

بەبەخت ــ بەبەختو بار بێت :ــ

بە کچان دەڵێن ، واتا : شوویەکی باش بکەیــتو

گوزەرانێکی چاکت هەبێت • ــ

بەبڕشتە ــ بەبڕشتە :ــ

بە توانایە ، لێهاتووە ، کەسێتی‌ی بەهێزە •

بەبۆنــە ــ بە بۆنەی گوڵە گەنمێکەوە ، هەزار گوڵە مرۆر ئـــاو

دەخواتەوە : واتا :بە هۆی یەکێکی خۆشەویســـتەوە ، گەورەوە ، گەلێکی‌تر سوودبەخش دەبێت •

بــەبــێ ــ بەبێ ئەو پەنجە بە ئاودا ناکات :ــ
هیچ کارێك بەبێ ئاگاداری ئەو ، ڕای ئەو ، ناکات •

بەپــەت ــ بەپەتی خەڵك خۆت مەخنکێنە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت چاو لە گەورەتر ، لە بەتواناتر لــە خۆی بکات • شتێك بکات پێی نەکرێت) •

بەپەرێــز ــ بە پەرێز ــ جارــی ئەویشدا ناڕوات : ــ
گەلێك لەو کەمترە •• ناگاتە ئەو • بەلایدا نەچووە

بەپەڕێك ــ بەپەڕێك سەر دەبڕرێت :ــ
ساوێلکەو بێ دەسەلاتە •

بەپەلەپیتکە ــ بە پەلەپیتکە خۆی دەتەکێنێت :ــ
١ ــ (خۆی زۆر پاكو خاوێن ڕادەگرێت) ٢ ــ بێــزی نایەت خۆی بگەیەنێتە هیچ کارێك ، فیــزی زلە •

بەپێــچ ــ بەپێچو پەنایە ــ بەپێچو پلووچە ــ هەزار پێچو پەنــای هەیــە : ناڕاستە ، تەلەکەبازە •
بەپێخاوسی ــ بە پێخاوسی ناو ماشان دەچێت : ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە ڕوو بکاتە کارێكو نەزانێت چــی پێویستە) •

بەپێ — بە پێیە :—

لە ڕۆیشتندا گورجە ، باش دەڕواتو ماندو نایێت •

بەتاك — بە تاکە گوڵێك بەهار نایەت :—

واتا : من چاوەڕێی شتی زۆرم بەو کەمە کارم ئەنجام نایەت •

بەتەقە — بە تەقەی تفەنگ بەوێدا ناڕوات — دەرناکەوێت :—

پێی لێ بڕیون ، بەوێدا گوزەر ناکات • (خۆی دەر ناخات) •

بەتڕ — بەتڕ گوێز دەشکێنێت — بەتڕ گۆڕە دەکێڵێت —تڕی گۆڕە دەکێڵێت :—

لووت بەرزو فیز زلە •(بە دەعیەو دەمارە)

بەتڕ بەندە :—

بنچبەست نییەو کەوتنی ئاسانە • بۆ تەوسو گاڵتە پێ کردنە •

بەتەنگەوە — بەتەنگەوە دێ :—

دڵی بە کارەکە ، بەو کەسە دەسووتێتو دڵسۆزە •

بەتیرێك — بە تیرێك دوو نیشان دەشکێنێت — دەپێکێت :—

بە قسەیەك ، کردارێك دوو ئامانج دینێتە دی •

بەجەرگ ــ بەرجەرگە ــ جەرگی قایمە :ــ

١ ــ دلێرو نەترسە ٢ ــ بەرگەگرە • دلی قایمە •

بەجلـق ــ بەجلقێك وفلقێکە :

جلق‌و فلق = دووپارەی بچووکی زۆر کۆنە لـــە کوردستاندا بچوکتریـــن پـــارەی ئـــەو سەردەمە بـــووە واتا ١ ــ زۆر هەرزانە ، دەلێن جلقێك‌و فلقێك ناهێنێـــت واتا : زۆر بێ‌نرخە ، شتێکی هیچەو بێکەلکە •

بەچـــاو ــ بەچاو خواردی :ــ

١ ــ بە ڕقەوە چاوی تێ بڕی ، نیازی بوو سەری هەلکەنێت ٢ ــ تێر بەئارەزووو خۆشەویستییەوە تێـــی روانـــی •

ــ بە چاویدا کوتایەوە :ــ

چاکەکەی کە لەگەلیدا کردبووی ، بـــە منەتەوە دایـــەوە بە گوێ‌و روویدا • خۆی بەسەردا بادا •

بەچـــەق ــ بەچەقی نەحلەتدا چوو :ــ

واتا : رقی گرت‌و ملی نەدا • بە ڕقدا چوو کارەکەی نەکرد

بەچـــرا ــبەچرای رۆن گەرچەکەوە بۆی دەگەڕێت :ــ

واتا : بە پەرۆشەوە عەودالیەتی ، کون بەکون بـــۆی دەگەڕێت ، وەك چۆن جاران بەشەو بۆ شتێك بگەڕانایەو زۆریان بەلاوە گرنگ ببوایە چـــرای گەرچـــەك ــ رۆن‌گەرچەك یان بۆ بەدەستـــەوە دەگـــــرت ، تـــا دەیاندۆزییەوە •

بـەچکـە ــ بەچکە مراوی‌یە :ــ
(بە منداڵێکی وەجاخزادە دەڵێن کە لە ڕێی باشی باوکو باپیری لا نەدات) •

بـەچکـە ــ بەچکەی باوکی خۆیەتی :ــ
وەکو ئەو وایە ، لە باوکی خۆی دەکات •

بەچنـگ ــ بە چنگە :ــ
١ ــ بە هەڵپەیە ٢ ــ بە دەسەڵاتە •

بەحـەوت ــ بە حەوت ــ بەتۆ ــ تەور ملی نابڕێتەوە :ــ
١ ــ بە یەکێکی تەمەڵی بێکارە دەڵێن کە هەر بیبەوێـت خەڵك بیژیەنێت ، یان یارمەتی بدات کە هەڵیش نەگرێت
٢ ــ زرت ــ زرپ ــ و زیندووە ، ماوە •

بە حەوت شەیتان میچێکی لێ نابڕێتەوە :ــ
واتا : زۆرزانەو وریایە •

بەحینجە ــ بەحینجەوە ــ حونجەوە ــ لەبەریەتی :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە شتێك بە هەموو لـــکو لـــۆو پەراوێزیەوە بزانێت) •

بە حینجەو فینجەیە :ــ
واتا : (زۆر بەبڕو بیانووە)

بەخـــت ــ بەختی بەستراوە :ــ
(بە کچێك دەوترێت خوازبێنیکەری نەبێت)
ــ بەختی نوستووە ــ فریشتەی بەختی نوستووە :ــ
هەمیشە تێ دەکۆشێتو لە کاردا سەر ناکەوێت ٢ ــ ئەو
کچە کەسێك نییە بیخوازێت •

ــ بەختی یار نەبوو :ــ
١ ــ سەرنەکەوت ٢ ــ بە ئاوات نەگەیشت ٣ ــ بەد
بەخت بــوو •

ــ بەختی وەك سەگ دەوەڕێت :ــ
(هەر کارێك دەست بداتێ سەر دەکەوێت) ..بە رقەوە ،
ناحەزییەوە بەخیلیەوە دەوترێت •

بەخۆیــدا ــ بەخۆیدا هاتووە :ــ
هەڵی داوەو گەورە بووە ، جوانو قەڵەو بووە •

ــ بەخۆیدا چــووەوە :ــ
بیری لە هەڵسو کەوتی خۆی کردەوە ، هەڵی سەنگاندنو
هەڵەکانی راست کردەوە •

بەخوێــن ــ بەخوێنی سەری تینووە :ــ
دوژمنێکی سەختیەتی •

بـــەدار ــ بەدارەکەی قەرەداغ بیت :ــ
واتا : ئاواتە خوازم تەمەنێکی درێژت بیت •

بەدایــك ـ بەدایكو باوكــە :ـ
بۆ خواردن دەوترێت • واتا : خواردنەکە تەواوە و
ئەوەیە کە دڵ دەیەوێت •

بــەد ـ بەد نمەکە :ـ
پێنەزانو سپلەیە •

ـ بــەد زمانــە :ـ
بەد گۆیە ، ئاشووبگێرە •

ـ بــەد لغاوە :ـ
بەرەڵایە ، خراپ پەروەردەکراوە •

ـ بەد بینــە :ـ
بەد گومانە • دەربارەی ئەمو ئەو دڵی پیسە •

ـ بەد بەختیی کلافە دەکات :ـ
بۆی نایەت • رۆژی رەشیەتی • گاشە لەسەر گاشــەی
تووش دەبێــت •

بە دەبدەبە ـ بەدەبدەبەیە :ـ
هەمیشە گۆلمەزگێرە ٢ ـ خۆ نوێنەو بە کــەشو
فشو عەنعەنەیە •

بەدەست ـ بەدەستو بردە :ـ

چالاکە ، لە کارکردندا گورجە

- بەدەستی خەڵك مار دەگرێت :ــ
(۱ ــ بە یەکێك دەڵێن کە بەسەر ماڵی خەڵکەوە پیاوەتی بکات ۲ ــ بەم و بەو مەردووم بترسێنێت)

- بەدەستو دڵــە :ــ
خێــر خوایە ، نانبدەیە •

- بەدەستە :ــ
دەستی دەڕوات • دەسەڵاتی زۆرە ، لە هــــــەر رووبەکەوە بێت بەتوانایە •

بە دەستەسڕ ــ بە دەستەسڕ کلکی کەر ــ گوێزەکە ــ دەگرێت :ــ
بە تەوسەوە بە کەسێك دەڵێن کە بەدەعیەو فیز بێـــت ، بێزی نەیەت بەلای کاردا بچێت •

بــــەدەم ــ بەدەم و دەست تێی گوشیوە :ــ
پارەیەکی زۆری خەرج کردووەو خۆی کردووە بەژێــر هاواری قەرزەوە •

- بــە دەمی خۆشە :ــ
۱ ــ بۆ خواردن ، خواردنەکەی لەلا خۆشەو بە دلیەتی ۲ ــ بۆ قسە قسەکان خۆش دەگێڕێتەوە •

بــەدەم ــ بەدەم و وێڵــە :ــ
روو بە خەڵك دەدات و لەگەڵیاندا ناسکە و زمانی لەو بارەیەوە تیــژە •

به دەم یەکدا نقیونەتەوە :ــ

واتا : ئەوەی ئەم دەیلێت ئەویش هەر ئــــەوە دەلێتەوە ، وەك تەگبیریان کردبێت •

بەدەماخ ــ بەدەماخە :ــ

دلی خۆشە • هەوەسی هەیە •

بەدەمیەوە ــ بە دەمیەوەدا :

جلەوی بۆ شل کرد • بەرەلای کرد

بەدەمیدا ــ بەدەمیدا دا :ــ

١ ــ قسەکەی پێ بڕی ٢ ــ بەگژیدا چــــــوو ، بەرپەرچی دایەوە •

بەدەمێك ــ بەدەمێك دەخۆنو بەقنگێك دەڕین :ــ

زۆر تەبانو پێکەوە گونجاون • لە قسەی یەك دەرناچن •

بــەدەن ــ بەدەنی بە نوێنەوە چوو :ــ

توێخی هاویشت هێندە لە نوێندا مایەوە ، سا یا هی زۆر خەوتن دەبێت ، یان هی نەخۆشی کە زۆر لەناو نوێندا دەمێنێتەوە •

بەدەنك ــ بە دەنکە جۆیەك دەزەڕێت :ــ

بەیەکێکی تێ نەگەیشتوو ، ناتەواو دەوترێت کە زوو لــە

خۆی بابی بێت بۆسووکی وای پێ دەگوترێت •

بەدەنگ ــ بەدەنگ نییە بەرەنگە :ــ
واتا : شت بەدیمەن نییە بە ناوەرۆکە • تا شت نەیەتەبەر
چاوت نەیبینیت لێی دڵنیا مەبە ، بڕوای پێ مەکە •

بــــەدڵ ــ بەدڵیەوە نووســا :ــ
خۆشی لە خواردنەکە ، شتەکە بینیو بەدڵی بوو •

بــەدڵیــدا ــ بەدڵیدا نایەت :ــ
بیــری لێ ناکاتەوە

بــــەدۆ ــ بەدۆش دەڕەتێت :ــ
بە هەموو شتێك قایلە ، شلە ، دادەمرکێت •

بــــەدوو ــ بە دوو برا کڵاوێکیان هەیە :ــ
بە دوو کەس دەڵێن کە بە هاوبەشی شتێکیان هەبێت •

بەدۆخــە ــ بە دۆخەی داوە :ــ
خستوویەتیە پشت گوێ • وازی لێ هێناوەو لێــی
ناپرسێتەوە •

بــــەر ــ بەری با بەردە :ــ
١ ــ لەبەر چاو لاچۆ ٢ ــ (وازبهێنە ، جێگــــا
چۆڵکــە) •

بــەر چاوو دەم کەوتووە :ــ

خەلکی لێی دەلێن ، سا یا لە بەخیلیدا یا لەبەر هۆیەکی تر •

بەر ـ بەری لێ گرت :
بەرەنگاری بوو • بەربەستی کرد •

ـ بەری بۆ بەرەلا کرد :ـ
١ ـ سەربەستی کرد ٢ ـ جلەوی بۆ شل کرد.

ـ بەری دنیای نەخواردووە :ـ
گەنجەو زۆر نەژیاوەو خۆشیی ژیانی نەچەشتووە •

ـ بەری بۆ فڕێ دەدات :ـ
بە یەکێك دەوترێت ـ بەتایبەتی ئافرەت ـ زۆر چلێس بێت حەز لە شتێك بکاتو هەلپەی زۆری بۆ بکات •
واتا : هێندە پەلەقاژێ دەکات ، خۆی لەبار دەبات •

بەراز ـ بەرازی دەم بەستراوە :ـ
بە یەکێك دەلێن بەرۆژوو بێتو نوێژ نەکات •

بەڕەنگ ـ بە ڕەنگو بۆیە :ـ
١ ـ تەندروستە ٢ ـ گوزەرانی باشەو لە خۆشیدایە

بەرەو با ـ بەرەو با میز دەکات :ـ
(بە یەکێك دەلێن کە لە کاردا دووربینی نەکات) •

بەرباد ـ بەربادی کرد :ـ
١ ـ فەوتاندی ٢ ـ پەرێشانی کرد ٣ ـ کاولی کرد

بەرپـێ ــ بەرپێی خۆی نابینێت :ــ
١ ــ کورتبینە ،نەشارەزایە ٢ ــ ساویلکەیەو لە شـت ناکۆلێتەوە ٣ ــ بیر تەسکە • تێنەگەیشتووە •

بەرچـاو ــ بەرچاوی تێرە ــ بەرچاو تێرە :ــ
١ ــ نانبدەیە ، بەدەستو دڵە ٢ ــ دنیای بەگـــران نەگـرتـووە •

ــ بەر چاو تەسکە ــ تەنگە :ــ
١ ــ چرووکە ٢ ــ دنیای زۆر بەگران گرتووە •
ــ بەرچاوی تاریك بوو : ــ
١ ــ رقی هەستا ٢ ــ ئەو شتەی پێ ناخۆش بوو ، گرژ بـوو سا یا لە پیسکەییدا یان لە ڕقدا •

بـــەرخ ــ بەرخی تێـرە :ــ
واتا : کوڕە ، تێرینەیەو بە دەربەسەە• نایـــەتو بەرگەگـرە •

ــ بەرخی بازی دەکات :ــ
جیهان بە دڵی ئەوەو کاری لە برەودایـە ٢ ــ زۆر دڵی خۆشـە •
زۆر تووڕە بووەو ئاگر دەکاتەوە

بـەرد ــ بەرد بە با دەکات :ــ
ــ بەرد بە ئاو دەکات :ــ
کارێکی زۆر لە دڵی مرۆڤ دەکاتو بەزەیـــی دەبزوێنێت •

بـەرد ـ بەردی ساردو گەرمت وەبەرپێ نەیەت :ـ
(گیروگرفتی رۆرگارت تووش نەیەت)

ـ بەردی سەر مەلۆ ناوە :ـ
کارەکەی بنجبەست کردووە ، گەیاندوویەتیە ئەنجام لێی دڵنیایـــە •

ـ بەردی لە ئەژنۆی خۆی دا ـ کاڵەکی بە ئەژنۆ شـکاند :
پەشیمان بووەوە •

بەردار ـ بەردار بەری فڕی دەدا :ـ
واتا : سامو ترسێکی وەها بوو ژنی سکپڕ لە ترسانـدا منداڵەکەی لەبار دەچوو •

بەردێـك ـ بەردێك هەڵگرە بیوەشێنیت :ـ

بـــەرز ـ بەرز دەفڕێت ـ دەخورێـت :ـ
١ ـ خۆی بە گەورەو تەواو پیشان دەدات ٢ ـ بە بەشی کەم ، نزم ، داناکەوێت ، لووتی بەرزە

ـ بەرزە دەماخـە :ـ
١ ـ زۆر دڵی خۆشە ٢ ـ لووتی بەرزە

بـــەرز ـ بەرزە بڵێسـە :ـ
چەنەبازە ، هەڵەوەڕە •

ـ بەرز دەنیشـێت :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە زیاد لە ئەنـــدازەی خـۆی

سەرکەوێت) • هەڵپە بۆ شتێك بکات کە پێـــی ڕەوا نەبینرێـت •

بەرسمێل ــ بەرسمێلیان کرد :ــ
١ ــ زیانیان پێ گەیاند ٢ ــ ئەو شتەیان کــەڵو کەم کرد لێیان خوارد ، یا بــرد •

بــەرگ ــ بەرگی مەڕەو دانی گورك :ــ
بەدیمەن پیاوچاکەو لە دەروونیشدا پیسو بەد پیاوە•

بەرگــوێ ــ بەرگوێی کەوت :ــ
بیستی

بەرمــاڵ ــ بەرماڵ بە کۆڵە :ــ
موسوڵمانێکی راستو پاکە •

ــ بەرماڵی بەسەر ئاوەوە دەگەڕێت :ــ
مرۆڤێکی پاکەو لە خراپە بە دوورە • موسوڵمانێکـــی راستە • جاری واش هەیە بە تەوسەوە بە یەکێکـــی ناتەواو دەوترێت کە ماناکەی ئەوسا بە پێچەوانـــەوە دەبێـت •

بــەڕوو ــ بەڕووی دەمی بزنە :ــ
چاوەڕوانە زوو هەوڵو تەقەلاکەی بە ئەنجام بێت ، (وەك ئەو کابرایەی کە بەڕووی بە بزنە لاتەکەی دەداو زوو زوویش دەستی لێ دەکوتا بۆ ئەوەی بزانێت قەڵەو

بووه یانەنـا) •

بەڕووە ــ بەڕووە :ــ
روو کراوەیە ، شەرمیشکاوە •
بەروپشت ــ بەرو پشتی نییە ــ بۆ نییە :ــ
بێبارە ، پشتی پێ نابەسترێت ، دۆستی کەس نییە •

بـەرۆك ــ بەرۆکی گرت :ــ
بەگژیدا چوو • رێی پێ گرت • بەرەنگاری بوو •

ــ بەرۆکی بەردا :ــ
وازی لێ هێنا • لێی بووەوە • دوور کەوتەوە •

بـەرێ ــ بەرێو جێیە :ــ
تەواوە • دروستە • لە جێی خۆیدایە •

بـــەز ــ بەز بە کتك دەسپێرێت :ــ
واتا : کارەکە ، شتەکە ، بە یەکێکی ناپاك ، دەست پیس
دەسپێرێت کە تەماعی تێ دەکاتو دەیخوات • واتـــا
کورتبینـە •

بەزەلـم ــ بەزەلمو تانجەرۆ پاك نابێتەوە :ــ
واتـا زۆر پیسو گلاوە •

بـــەزم ــ بەزمێـك دەزانێت ئەویش سێ پێیە :ــ
١ ــ بە یەکێك دەوترێت کە شتێکی ویست لەســـەر
خواستەکەی سوور بێت ، هەرچەندە ئەو شتەش دەســت

نەکەوێتو پێی بڵێن نییە ئەو هەر دانەمرکێـــــتو واز نەهێنێت ٢ ــ (بە یەکێك دەوترێت کە خوویەکی ناشیرینی هەبێت هەرچەندە پێی بڵێن دەستی لێ هەڵنەگرێت) •

بەزووان ــ بە زووان ــ زمان ــ شێر دەکاتە ڕێوی : ــ
زمانلووسە ، دەزانێت چۆن خەڵك بهێنێتە ژێربار • لــە خشتەی بەرێــت •

بەژێـــــر ــ بە ژێـــر دەستو پێوە بوو :ــ
١ ــ لەناو چوو • ونبوو ٢ ــ شپرزەو پەرێشان بوو •

ــ بەژێـــر لێوەوەی کرد :ــ
١ ــ شاردیەوە ٢ ــ بەتەنگیــــــەوە نەهــــات
٣ ــ پشتگوێی خســـت •

بە سەبەتە ــ بە سەبەتەش ناگوێزرێتەوە :ــ
١ ــ زۆر پەك کەوتەو کەفتەکارە ٢ ــ زۆر پیرە

بەسەر ــ بەسەری دەبات :ــ
١ ــ بە هەڵەیدا دەبات ٢ ــ گومڕای دەکـــــات
٣ ــ ماندووی دەکات •

ــ بەسەریاندا چــوو :ــ
لە ئاکاودا لەبارێکی ئاسایـــــی ، نائاســـــایی بینینـــی
٢ ــ پشتگوێی خستـــن •

بەســـەر ــ بەسەریدا هات :ــ

١ ــ ئامۆژگاریی کرد ٢ ــ خاوی کردەوەو رقەکەی نیشاندەوە ٣ ــ کەلکەلەی شتێکی کەوتــە سەرو دوای خولیا کەوت ٤ ــ لە ناکاودا بەلایدا تێپەڕی •

بەسەری کردەوە :ــ
١ ــ ژماردنی ٢ــ سەری لێ داو هەواڵی پرسی •

بەسەری گێڕا :ــ
سەرەخولێی پێ خست •

بەسەریەوە نەڕۆیشت :ــ
وازی لێ نەهێنا ، چاوپۆشی لێ نەکرد ٢ ــ دوای خست •

بەسەریەوە ناڕوات :ــ
بۆ هەڕەشەیە : واتا : تۆڵەی لێ دەسێنرێتەوە ، لێی دەپرسرێتەوە ، هەروا بەخۆشی نایخوات .

بەسەر یەکیانەوە هەیە :ــ
١ ــ قەرزاری یەکترن ، سا یا چاکە ، یا خراپە ، یا گەمە لە تێوانیاندا هەیەو قسە لەیەك دەخۆنەوەو لەیەك زیز نابن •

بەسەر حەوت پشقلدا باز دەدات :ــ
بە تەوسەوە (بە یەکێك دەڵێن کە باسی هێزو توانای خۆی بکات) گەنجەفە بکاتو بە خۆی بنازێتو وایش نەبێت بەتایبەتی بە کوڕوکاڵ ئەمە دەوترێت •

بەستراوەتەوە ــ بەستراوەتەوە ــ بەوەوە بەستراوەتەوە :ــ
١ ــ سەربەست نیە ، بەبێ ئەو ، ئەوان ، هیچی پــێ ، بۆ ناکرێت ٢ ــ هاوسەریان بۆ پەیدا کردووە •

بەشەرت ــ بەشەرتی ــ مەرجی ــ چەقۆیە ٢ :ــ
جاران شووتی بە شەرتی ئەوە دەفرۆشرا کە بەچەقۆ ببڕێتەو بزانرێت سوورە ، گەییوە ، یان نا • واتا بەشەرتی گەیوی
واتا : بۆ بڕو بیانوو دەگەڕێیت تا کارەکە نەکرێــــتەو سەرنەگرێت •

بەشــوو ــ بەشووی دا :ــ
پشتی تێ کرد ، بەرەڵای کرد تووش بێت ٢ ــ داوی بۆ نایەوەو تووشی کرد •

بەفەلەك ــ بە فەلەك دەڵێت وەلەك :ــ
(هاتیەتیو قسەی ڕەوایە)

بەفراو ــ بەفراوخۆرە :
واتا : سوورو سپیە • کوێستانیە •

بەفــوو ــ بە فوویەك دا دەگرێتو بە فوویەکیش دەکوژێتەوە :ــ
دلسافە • زوو هەڵدەچێتو زوویش ئاشت دەبێتــــەوە و دەروونی دادەمرێتەوە •

بە فــوو ــ بە فوویەك بە ئاسماندا دەچێت :ــ
١ ــ بە یەکێك دەڵێن کە بێتواناو دەست بێت ، بێپشت بێت واتا زوو بەزەویدا دەدرێت ، بەسەریدا زال دەبــن
٢ ــ ساویلکەیە •

به قنــگ ــ به قنــگ هه‌ناسه ده‌دات :ــ
١ ــ هه‌ناسه‌ی زۆر سواره‌ ٢ ــ زۆر که‌شه‌نگه‌ ٣ ــ زۆر ماندووه‌ ٠

به قنگه‌وه ــ به قنکه‌وه ــ خستیه که‌نده‌وه ــ نایه چاله‌وه :ــ
١ــ به‌قسه به‌زاندی ٢ ــ ده‌مکوتی کرد ٠

به کاسه ــ به کاسه‌یه‌ك ده‌یکه‌نو به که‌وچکێك ده‌یخۆن :ــ
١ ــ ماڵ له‌یه‌کن ٢ ــ زۆر ته‌بانو له قسه‌ی یه‌ك ده‌رناچن

به کــاله ــ به کاله‌و پێتاوه‌وه ده‌چێته به‌هه‌شته‌وه :ــ
مرۆڤێکی چاکه ٠ موسوڵمانێکی ته‌واوه ٠

بــه‌کــه‌ر ــ به‌که‌ر ناوێرێت بــه کورتان شێره ٠
به یه‌کێك ده‌ڵێن که به دۆژمنه‌که‌ی خۆی نه‌وێرێتو بــه یه‌کێکی زه‌بوون بوێرێت ٠

به‌کلــك ــ به کلکی ده‌خورێت :ــ
(به یه‌کێك ده‌وترێت که پشتی به یه‌کێکی له خۆی گه‌وره‌تر ، به ده‌سه‌ڵاتتر ئه‌ستوور بێت) ٠
بــه کڵاو ــ به‌کڵاو ده‌گیرێت :ــ
١ ــ (زۆر بێ ده‌سه‌ڵاته) ٠ بووده‌ڵه‌یه ٢ ــ بێ فڕوفێڵو ساویلکه‌یــه ٠

بــه کــۆ ــ به‌کۆی زووخاڵ بێت :ــ
کۆ = کێــو ٠ زووخاڵ = خه‌ڵووز واتا بسووتێتو نه‌مێنێت ٠

به کوتـەك ــ بە کوتەك کاری پێ دەکات :ــ
واتا : زۆری لێ دەکات.

بە کـۆڵ ــ بە کۆڵی شێرەوە نییە :ــ
١ ــ ئاسانە ٢ ــ دەست دەیگاتــێ ، دەســت
دەکەوێت • ئاشکرایە شت بە کۆڵی شێــرەوە بێــت ،
شێرەکەش کێوی بێت ، کێ دەوێرێت توخنی بکەوێت ،
بیگاتێ •

بە کولــك ــ بە کولکیەوە کــرد :ــ
کولك = خوری
تووشی بە تووشیەوە کرد • بە سەریدا سەپاندو کــردی
بە بار بەسەریەوە •

بــە کــون ــ بە کونی هەتیتەوە دەچێت :ــ
(زۆر لاوازە)
هەتیتە = بڕوانە لە گونـیهەتیتەدا •

بە کوێرایی ــ بە کوێرایی چاوی ئەو :ــ
بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت کە ناحەزبێت • واتا :
ئەوەی کە من دەیکەم ، دەستگیرم دەبێت ناحەزەکەم پێی
کوێر دەبێت • دەبا ببێت •

بەگــــژ ــ بەگژ قولەی قافدا دەچێت :ــ
قولەی قاف = ئەفسانەی کورد وا دەڵێت کە مەلبەنــدی
هەموو دنوو درنجی گێتی قولەی قافە • واتا بەگژ هەموو

دێوو درنجی گێتیدا دەچێت • واتا : ئـەم زۆر بـــۆ دەسەڵاتە ، خۆی بە شپرزە کردن ، فەوتانـــدن دەدات ، بەگژ دەسەڵاتدارێکدا دەچێت کە توانای بــە سەریـــدا ناشکێت •

بەگورگان ــ بە گورگانخواردووی دا :ــ
١ ــ هاوڕێ بوون ، پشتی تــێ کـــردو بەرەڵای کرد • کارێکی کرد بوو هۆی گرفتاری ٢ ــ بەفێڵ دووچاری چورتومی کرد •

بە گــوێ ــ بەگوێیە :
گوێ رایەڵەو قسە وەردەگرێت •

بەگیـــا ــ بەگیای بەهاردا ناتووڕێنێت :ــ
بە یەکێکی نەخۆش یا پیرێکی پەککەوتە دەڵێن ، لەڕووی سووکییەوە ، یان گەمەوە • واتا : ناگاتە بەهار دەمرێت

بــەلادا ــ بەلادا هات :ــ
١ ــ مرد ٢ ــ بوورایەوە

بــەلاش ــ بەلاش وحەلاش :ــ
بەشتێکی کەممایەی هەرزان دەڵێن •

بــەلای ــ بەلای ماردا دەدات جووچکەی دەقرتێنێت :ــ
(جووچکە = کلك • واتا : زۆر دزە)

بەلەســە ــ بەلەسە بووە :ــ

به ئاژەڵێك ــ گا ، گامیش ... هتد دەڵێن کـە
بەملاو لادا ڕابکا ت، پەلامار بداتو بەکەس نەگیرێتەوە •
بـە یەکێـك دەڵێـن کە پەلاماری ئـەمو ئـەو بداتو
دانەمرکێتەوە بۆ سـووکی وای پێ دەڵێن •

به لەوێـچ ــ به لەوێچێك ئاو دەکەوێتە مەلە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە بە قسەیەك بکەوێتە هەلەکەسەما)

بەلـگ ــ بەلگو بنی کرد :ــ
١ ــ فەوتاندی ٢ ــ سەرەوژێری کرد •
خراپی کرد ٣ ــ زۆر بەدوایدا گەڕا •
بەلگ = بەرگ = گەلا

بە موویەك ــ بە موویەك بەندە :
زۆر لە مەترسیدایە ، خەریکە بکەوێت بمرێت لەناو
بچێـت •

بەمێـرد ــ بە مێردێی نیە بەخولایە :ــ
بە تەوسو گاڵتەوە بەکارێك دەوترێت کە ناڵەبار بـڕوات
یەکێك بەبێ ڕەنجدان شتێکی دەست بکەوێت ، کەچـی
یەکێکی تر ڕەنجیشی بۆ بدات مافەندی دەرچێت •

بــەن ــ بەنی کەسێکە بە من با نادرێت :ــ
واتا (دەرەقەتی نایەم ، پێی ناوەستم ، سەر لە فڕوفێڵـی
دەرناکەم) •

بەنی شلەوە بووە :ــ

هێزو گوڕی تێدا نەماوە ٠

بەنــان ــ بەنــان هاتو بەئاو خورا ــ ڕۆیشت :ــ

بۆ سەرسامی‌یە واتا : نازانم چۆن ونبوو ، نەما ٠

بە نانەسکی ــ بە نانەسکی کار دەکات :ــ

واتا : تەنها تێری بکەن‌و بەرگی بۆ بکەن‌و هیچی تر ٠

بەنــاخ ــ بەناخی زەویدا چووە خوارەوە :ــ

١ ــ شکستییەکی گەورەی هێنا ، فەوتا ٢ ــ شەرمەزارێکی زۆر بوو ٣ ــ کەمی‌کردو دایە دواوە ٠

بەنبــــر ــ بەنبر دانیەتی :ــ

تیغی نییە ، چەکەر پێبڕی هەل نەگرتوە ٠

بەنــد ــ بەندی قایم کرد :ــ

تووش‌و گرفتاری کرد ٢ ــ شپرزەترو پەرێشانتری کــــرد ٠

بەنــــد ــ بەند ــ پەند ــو باوی بەدواوەیە :ــ

لەکەدارە ، خەلك باشی پێ نالێت ٠

بــــەو ــ بەو بایە دەژیم کە لەلای تۆوە دێــت :ــ

واتا : زۆرم خۆش دەوێیت‌و هەمیشە لە دلمدایت ٠

بــــەوە ــ بەوە مەلاشووی هەلدراوەتەوە :ــ

١ ـ بۆتەوسە ەواتا ئەو شتە نەبێت نایەوێـــت •
٢ ـ هەمیشە ئەو قسەیەی لەیادەو دەیجوێتەوە •

بەهــار ـ بەهارەو فیکان دەکێشێت :ـ
بەتەوسەوە ، بەداخەوە ، بەیەکێك دەوترێت کە هەرزەکارانە
هەڵسوکەوت بکاتو بەتەنگ کەسەوە نەیەت •

بەهاری دوو بەهارە :ـ
یەکێك دەیڵێت کە خێرو قازانج دوو جار بکرێت ، یـان
خێر مشە بێت سا خۆی ئەو قازانجە بکات یا یەکێکی تر
بڵێت کە قازانجەکەی کردبێت •

بەهارات ـ بەهاراتی پێوە دەکات :ـ
قسەی زیادی پێوە دەبێت ، سا یا هەڵی دەبەستێت بـۆ
لەخشتەبردن یا بۆ پێکەنینو خۆشی •
بەهەزار ـ بەهەزار شەیتان میچێکی لێ نابرێتەوە :ـ
ئەگەر لەگەڵ شەیتاندا میچ میچێن بکەن ئەم لە شەیتانی
دەباتەوە واتا : زۆرزانەو لە خشتە نابرێت •

بەیـــار ـ بەیار کێلاّنو گای لەڕ !!!؟؟
بەیار زەویەکە چەند ساڵێك بێت نەکێلرابێت ، بـەگای
لەڕ ناکێلرێت واتا : کاری گران بە یەکێك ناکرێت کـــە
هێزی بەسەریدا نەشــکێت •

بەیـــت ـ بەیتی بلەیە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لەسەر قسـە زۆر بـــڕواتو

نەی بڕێتەوە •بیلێتو بیلێتەوە •

بەیتو بالورە :ــ
دەڵێن فیسارەکەس بەیتو باڵۆرەی زۆرە • واتا : قسەو باسی زۆرە •

بەیــداخ ــ بەیداخی هەڵکرد :ــ
بۆ ژنێکی بێشەرمو ئابڕوو دەڵێن واتا دەستی بــە شاتەشاتو قسەی ناشیرینو بێحەیایی کرد •

بەیداخدار ــ بەیداخدارە :ــ
ئافرەتێکی بێ ئابڕووی بێ شەرمە

بیبیــت ــ ببیت بە ئاگریش کوێ دەسووتێنیت ؟
واتا : بێ دەسەڵاتو بوودەڵەیت ، کەس سڵت لێ ناکاتەوە بە هیچــت نازانــن •

بچــۆرە ــ بچۆرە ژێــر لۆسێك کە بیتوانیت :ــ
(دەست مەدەرە کارێك کە دەرەقەتی نەیەیت)

بچیــت ــ بچێتە سەر سیروان ــ زێ ــ وشکی دەکات :ــ
(زۆر بێبەختو چارە ڕەشــە) •

بڕبــڕە ــ بڕبڕەی پشتــە :ــ
١ ــ خزمێکی زۆر نزیکە ٢ ــ پشتیوانێکی گەورەیە ، لە کاتی تەنگانەدا بە فریا دەکەوێت •

بـــــڕ ــ بــڕو بیانوو :ــ

بــڕ ڕەگی چاوگی بڕینە • واتا: پچڕان • دەڵێن :
لێمان کەوتۆتە بڕو بیانوو • واتا : بیانوو دەدۆزێتەوە بۆ
پچڕاندنی پەیوەندیی خۆشەویستی ، دۆستایەتی نێوانمان

ــــڕۆ ــ بڕۆ پشتی لێ بکەرەوە ــ پشتینی لێ بکەرەوە :ــ
دڵنیابەو مەترسە • با ستارەی دڵت ببێت •

ــ بــڕۆ هەر لە گووپی خۆت بــدە :ــ
لە ڕووی سووکییەوە دەوترێت • واتا هیــچ بە هیــچ
ناکەیت و هەر نائومێد دەبیت •

بڕوێــش ــ بڕوێش دەکات :ــ
(قسەکانی بێ ڕێو جێیە ، درشــتە • دەڵێــن :
کوڕەکابرا دەبیبڕەوە ئەو بڕوێش کردنەت لەچییە) •

بریــــق ــ بریقو هووڕ :ــ
بریقە = بریسکە • واتا بریسکە بریسکێکی زۆر •
دەڵێن   جامەکەی خستە بریقو هووڕ هێندە پاکــــــی
کــردەوە •

بریـــــن ــ برینی کولانەوە :ــ
داخی بردەوە دڵی • خەفەتەکەی وەبیر هێنایەوە •

بــــزە ــ بزەی چاویان هات :ــ
دەڵێن : خواردیشیو بزەی چاویشیان دەهات واتـــا :
دەسەڵاتیان بەسەریدا نەبوو •

بزمـار ــ بزمارێکی بەبنی ـ بەری ــ پێدا چەقاند ــ داکوتا :ــ
١ ــ پیلاتێکی بۆ نایەوە تووشی ئازارو زیانێکی زۆری کرد
٢ ــ تووشی چورتومێکی قورسی کرد •

بــزن ــ بزنەکەی ــ گیسکەکەی ــ هەیاسی خاسە :ــ
واتا هەر کەمێك بەخۆیدا دێت ، شتێکی بۆ دەبێــت ،
دەچێتەوە دۆخی جارانی ، لاوازو پەرێشان دەبێتەوە •

بســت ــ بستێ بە قەرز نادات :ــ
نایەڵێت لە دەستی دەربچێت

بســکە ــ بسکە ــ تووکەــی ــ سمێڵی دێــت :ــ
دڵی خۆشەو جیهان بە دڵی ئەوە •

بکــوژ ــ بکوژو ببڕ خۆیەتی :ــ
بە یەکێکی دەسەڵاتدار دەوترێت کە دەستی کەس
سەردەستی نەبێت ، هەر خۆی شت بێت •
بگــرە ــ بگرەو بەردەیەکە مەپرسە :ــ
ئاژاوەو پشێوییەکی قورسە •

بلــوور ــ بلــوور بایەکی بەسە :ــ
١ ــ بەشتێك دەڵێن زۆر ناسك بێت •
٢ ــ دڵێك زوو بڕەنجێت و بشکێت ٣ ــ کارێك زوو تێك
بچێــت •

بلوێــر ــ بلوێــر ــ مەلا ــ بەزێنــە :ــ

به یەکێك دەڵێن ، کەللەرەق ، چەنە بەچەنە بوەستێـتو
بەربەرەکانێ بکاتو بەکەس بۆڕ نەدرێت ، لەگەڵ ئەوەدا
کە بە هەڵەدا چووبێت ٢ ــ چەقاوەسووە •

ــ بلوێـر بۆ گایە :ــ
واتا : وەکو گایەو لە هیچ ناگات •

ــ بلوێر ــ دەف ــ ژەنە :ــ
دەڵێن چ بلوێرژەنێکە !؟
واتا : ١ ــ زمان درێژە ٢ ــ پڕۆپاگاتەچییە

بنـاوان ــ بناوانەی شلە :ــ
واتا : بۆیە سامانەکەی دەپووکێتەوە ، کارەکەی سـەر
ناگرێت چونکە سەرپەرشتکردنەکەی ناتەواوەو شلۆقە •
کارەکە بەرەڵایـە •

بنـاوان ــ بناوانەکەی شێلاوە ــ بنە جۆگەی شێلاوە :ــ
خەریکە کارەکە بنجبەست بکاتو بە ئەنجام بگەیەنێـت
بیسازێنێت •

بنـج ــ بنجـی داکوتـا ــ بێخی بەست :ــ
خۆی دامەزراند ، قایم کرد • جێگیر بوو •
بنکەنـد ــ بنکەند بوو :ــ
کێوەی لێ کراو رێی رمانو رووخانی خۆش کرا

بنـــوو ــ بنوو بێتــە خەوت :ــ

بە تەوسەوە (بە یەکێك دەوترێت کە بە تەمای شتێك
بێت) واتا : هەرگیز پێی ناگەیت‌و چنگت ناکەوێت •

نی پێـی ــ بنی پێی هاتۆتە پشتی پێی :ــ
واتا : (گەڕۆك‌و ماندووە) •
ـــۆ ــ بـۆ باشەواڵەم ؟؟
یەکێکی ماندوو ئەوە دەڵێت کە داوای کاری تـری
لێ بکەن واتا : ئیتر لە توانامدا نییە لـەوە زیاتـر
هەڵسـووڕێم •

ووبـە ــ بوو بە ئاو ــ تنۆکی ئـاو :ــ
١ ــ تەریق بۆوە ٢ ــ بە خۆیدا شکایەوە ، شەرمی کرد

ــ بوو بە پەڕۆی بۆسۆ :ــ
واتا : ناوی زڕا •

ــ بـوو بە ڕیشیەوە :ــ
لەو کارەوە گلاوە ، ئەو کارە ، ئەو شتە ، ئەو کەسەی
بووە بە تووشەوە •

ــ بوو بە خوێنی سیاوەحش : ــ (کوشتنی سیاوەحـش
کـە کـوڕی کەیکـاوسـی دووەمــە کە شـــای
کەیانیـەکـان بـووە لـە ئێراندا بەدەستی ئەفراسیابی
شای تورکستان بوو بە هۆی ڕشتنی خوێنێکی زۆر)
واتا : ئەم ئاژاوەیە ، ئەم ناکۆکییە ، ئەم قسەیە هەر کۆتایی
نەهات ؟!!

– بوو بە کورتانەکەی جەجاڵ :ـ
کورتانی جەجاڵ : گوایا جەجاڵ کە لە ئاخر زەماندا دێت
بۆ کەرەکەی هەر کوورتان دروست دەکات‌و مێروولەیش
هەڵی دەوەشێنیتەوە •
بەکارێك دەوترێت کە هەر تەواو نەبێت ، نەگاتە ئەنجام
هەر ساتە ناساتێك هەڵ بوەشێتەوە • ئەنجامەکەی بە هیچ
دەرچێت •

بووبە ـ بوو بە کێچ‌و چووە کەولی ـ گوێچکەی :ـ
سەری زۆر کردە سەرو چووە بن کلێشەیەوە

– بوو بە مارەکەی شیخ هۆمەر :ـ
شیخ هۆمەر ناوێك لە جووت دەبێت مارێـــکـــی ســـــڕ
دەبینێت ، خەشیمانە هەڵی دەگرێت ، کە گەرم دەبێتەوە
دەئاڵێتە ملی تا پێوە نەدا وازی لێ ناهێنێت •
بە یەکێکی بەد دەوترێت کە لە یەکێکەوە بئاڵێـــت وازی
لێ نەهێنێت
تا تووشی چورتومی نەکات • بۆ تەوسیشە بە یەکێکـــی
لاپرەسەنگ دەوترێت کە لێت نەبێتەوە •
– بوو بە جەنگی مەغلووبە :
سوپایەك کە بشکێت بەیەکدا دەچێت ، هەر یەکە دەیەوێت
خۆی دەرباز بکات ، هاواری بەزیوو سەرکەوتوو لــــە
هەموو لایەکەوە بەرز دەبێتەوە دەدات بەیەکدا •
واتا : ئەو شوێنە وەك ئەو کوڕی شەڕی دوو سوپایەی
لێ هـــــات •

بووە بـە ــ بووە بە ــ بۆتە ــ ئاردی ناو دڕکان :ــ
پەرش‌و بڵاو بۆتەوەو کۆکردنەوەی ستەمە •

ــ بووە بە ــ بۆتە ــ ئەستێرەی سیوەیل :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە کەم کەم خۆی دەر بخات •

ــ بووە بە ــ بۆتە ــ کۆلارە ــ فڕفڕۆکە ــ تەیارە :ــ
خێرا دەڕوات ، وەك بفڕێت • تیژ هەڵیەت‌و ڕا دەکات •

ــ بووە بە ــ بۆتە ــ داسك‌و دەرزی :ــ
زۆر لاواز بووە ، بە ئەندازەیەك پێستی بەسەر ئێسکیدا وشك بۆتەوە •
بووە بە ــ بۆتە ــ مووی لووت :
بە یەکێك دەڵێن کە بەرچاو بگرێت یان حەز لە چـارەی نەکرێت ، لای ئەو کەسە رەزای تاڵ بێت •

ــ بووە ــ بۆتە ــ کەری گوو وشك خواردگ ــ خواردوو:
بە یەکێکی نەدارا دەوترێت کە بۆ لابردنی نەبوونییەکەی رێگەی چەوت ناپاك بگرێت .٢ ــ بە یەکێك دەڵێن کـە بە شتی گەندەوە بنیشێتەوەو بیماشێتەوە •

ــ بووە ــ بۆتە ــ ماکەرەکەی قولیان :ــ
١ ــ سەرشۆڕی هەموو کەسێکە ٢ ــ دەستە پاچەیە ، هیچی لەباردا نییە ، گوێی خۆی تەپ کردووە •

بووە بە ــ بووە بە ــ بۆتە ــ داری پەڵك :ــ
(بە شتێك ــ کەسێك ــ دەوترێت کە بێبەر ، بێفەڕ بێت)

— بووە بە سابرێنەکەی بانیمۆرد :ـ
(کە بزنی ئاوایی گەلەکۆمەکییان لێ کردو کوشتیان) بە
یەکێك دەڵێن کە گەلەکۆمەکیی لێ بکەنو شپرزەی بکەن

— - بووە بە ـ بۆتە ـ داری سەرەرێ :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە خەڵکی هەمیشە لا بدەنە لای پەنای
بۆ بەرن ـ ولای بحەسێنەوەو لێوەی بەهرەمەند بین)

— بووە بە ـ بۆتە ـ رەگی گولی لێی نابێتەوە :ـ
بە شتێك دەڵێن کە تووشی یەکێك بێتو لێی نەبێتەوە،
لێی دوور نەکەوێتەوە • وەك دەردێکی هەمیشەیی لێ بێت •

— بووە بە ـ بۆتە ـ کەوڵ سووری بەر لەشکر :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە هەموو کارێك ، هەڵوێستێکدا
سنگ بداتە پێشەوەو پێشەنگ بێت ، جا پێی بڵێن یا
پێی نەڵێن •

بووە بە ـ بووە بە ـ بۆتە ـ مەلەوانەکەی کوندە لەدەست
بەربوو ، بەر دەچێت ئاو دەیبات ، دوا دەچێت گورك
دەیخوات : بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا گیری
خواردبێت بە جۆرێك کە نەتوانێت جوولە بکات) •

— بووە بە ـ بۆتە ـ قەرە برووت :
وا سووتاوە رەش هەڵگەڕاوە •

— بووە بە ـ بۆتە ـ بنێشتە خۆشەی زاری ئەمو ئەو :

خەلكی پێی دەڵێن‌و هەمیشە باسی دەکەن ، ما یا لـــە
حـــوودیدا ، یا بە چاکە ، یا بە خراپە هەمیشە ناوی دەبەن

— وە ـ بۆ پیاو :ـ
١ ـ پێگەیشتووە ٢ ـ لە جیهان‌و ژیـان گەیشتـــووە
٣ ـ هۆشی هاتۆتەوە بەر خۆی‌و لە خراپە گەڕاوەتـەوە

٤ ـ بۆ منداڵ واتا : گەورە بووە .

قـ ـ بۆ جوانێك عەیب نیە :ـ
. ئەوەیە بە یەکێك دەوترێت کە کردەوەیەك بکـــات
خەی رەخنە بێـت .

ستێ ـ ـ بۆ ـ سێبەری بن ئەشکەوتە ؟؟
واتا : بۆ بە خۆڕاییە

ـــــ ـ بۆ خـانە ؟
وشـەیەکە بۆ دەربڕینی بێزاری لە بارێـك . واتــا :
قەی نیە وەها بێت . دەڵێن : خانە هەموو رۆژێك کارەکە
بەجێ بهێڵێت ؟
وجـ ـ بۆخچەی نەکراوەیە :ـ
هێشتا کوڕەو ژنی نەهێناوە.نەزاکاوە .

قـ حوت ـ بۆ خۆت هەر یالەیلی بلی :ـ
یالەیلی = گۆرانیی یا لیلی عەرەبیە . واتا : هەزار
هاوار بکەیت کەلکت ناگرێت‌و چارت ناکات .

بــۆرە ــ بۆرە بناریانە :
دەمە قالێیانــە •

بــۆرە ــ بۆرە پیاو :ــ
پیاوی ئاسایی (پیاوێك کە ناسراوو ناودار نەبێت)

ــ بۆرە ســوار :ــ
سوارێکی هەژار • (سوارێك کە ناودارو ناسراو نەبێت)

ــ بۆرە زەلام :ــ
زەلامێکی نەناسی بێ نــاوو نیشان •

ــ بۆرە خــزم :ــ
خزمێــکی دوور

بــۆرە ــ بۆرە نەبێت بازە بێت کلکێ بە ئەندازە بێت :ــ
هەر شتێك بێت رێكو پێك بێت • هەر یەکێکیان بێت ،
با بە پێی خواست بێت • مەرج باشیو گونجانە •

بــۆز ــ بۆز بە لەڕی : ــ
واتا ئەوەی ناحەزەو خراپە هەمیشە هەر لــە دواوە
بێت ، داماوو پەرێشان بێت باشە •

بــۆرۆ ــ بۆڕۆی کرد :ــ
١ ــ بێزاری کرد ٢ ــ چەواشەی کرد
بۆســۆ ــ بۆسۆی لێ هەڵناسێت :ــ
دەڵێن ئاگری پێوە بنێیت بۆسۆی لێ هەڵ ناسێت : واتا

زۆر ڕووتو ڕەجالە هەژارە •

بـۆش ــ بۆشە :ــ
واتا هیچ نازانێت ، خامە ، هیچی لە کەللەدا نییە •
بۆ فلسێ لکــ بۆ فلسێك گا ــ سەگ ــ راو دەتێت ــ بۆ فلسێك بــە

ئاسماندا دەچێت :ــ
نابووتە ، هەژارو نەدارایە •

بـۆ گـا ــ بۆ گا دەدەم بەسەردا کەوتم بە کۆستی کەردا :ــ
یەکێك ئەمە دەڵێت کە زیانی شتێکی لێ کەوتبێت ، داخێکی لێکەوتبێت • خەمی یەکەمی لەبیر نەچووبێتەوە زیانێکی تری بێتە پاڵ ، داماوو هەناسەساردی بکات • وەك ئــەو جووتیارەی، وەی من وەی منی گا فەوتاوەکەی بێــتو لە ناکاو هەواڵی لە دەست چوونی کەرەکەیشی بدەنێ •

بـۆنـان ــ بۆ نانێ ــ سەروپێیەك ــ ماڵی خۆی جیا کردەوە :ــ
(بە مەردەمی رژدی چرووك دەوترێــت) واتــــا : زۆر خۆپەرستە •

بــــۆن ــ بۆنی شیری خاو لە دەمی دێت :
واتا : بە تەمەن منداڵە •

ــ بۆنی پێوە ناکەیت :ــ
نابێت دەستت بکەوێتو کەڵکی لێ ببینیت •

ــ بۆنو بەرامە :ــ

زەبیحی دەڵێت (بەلای منەوە بەرامە لە پێشدا ڤەرأما بوویێت کە لە ڤەری پەهلەوی بە مانای (بۆ لای سەرەوە)و ئامای ئێستای هەورامی بە مانای هـــات پێکهاتووە • مانای وشەکە بەتێکڕایی دەبێتە بۆنێك لـە شتێك بۆ لای سەرەوە دێت • بۆنێـــــك لە شـــتێك هەڵدەستێت) •

— بۆنی پێوە دەکات — هەر بۆنی پێوە دەکات :—
واتا : زۆر کاری ناکاتو دەستی بەو شتەو دەلەرزێت •

بـۆی — بۆی دەهۆنێتەوە :—
قسەی بۆ هەڵدەبەستێت ، بۆی رێك دەخات سا یا بـە خراپ واتا بوختانی پێ دەکات یا بە چاك واتا هەڵی دەتێت•

— بـۆی پینە دەکات :—
کەمو کووڕیو خراپەی بۆ دەپۆشێت •

— بـۆی تێچاند :
قسەی بۆ هەڵبەست بوختانیبۆ کرد ، خەڵکـــی لێهانـدا •
— بـۆی قڕانـد :—
قڕاندن = قڕەکردنی قەلە ڕەشکەیە گوێـــا قڕاندنی قەلە رەش بەد وومە (شوومە) •
واتا : (نوقلانەی خرابی بۆ لێدا) •

بۆیـە — بۆیە پێت دەڵێم کاکە چۆلەکەم بۆ بگریت :—

واتا : ئومێدم بە تۆیەو دەبێت فریام بکەویت •

بێ ئابڕوو — بێ ئابــرووە :
بێ شەرمە • بێ حەیایە • چەرداوەڕووە •

بێ ئــەو — بێ ئەو — بەبێئەو — پەنجە بە ئاودا ناکات : —
١ — زۆردۆستن ٢ — زۆر بە دلسۆزی خۆی دادەنێت و
جێی دلنیاییەتی • متمانەی پێ دەکات •

بێ بــارە — بێ بــارە :
هەردەمە سەر بە لایەکە ، یەکێکە • جێی بڕوانییە •

بێ بەرە — بێ بەرە :
١ — نەزۆکە ٢ — بێنەڕو کەلکە •

بێ بەهرە — بێ بەهرەیــە :—
١ — کولۆلە ٢ — بێ کەلکە ٣ — هیچ لە بــاردا
نەبــووە •

بێ بــر — بێ بر — بێ بوار — لە ئاو مەدە :—
(بە یەکێك دەوترێت کە لە کاروباردا ورد نەبێتەوە) —
هەلەشانە تێ هەلچێت •

بێ پــەڕ — بێ پەڕو بالە :—
١ — بێ هێزە ٢ — بێ دەسەلاتە ، پەککەوتەیــــە
بێ کەس و پشتیوانە •

بێ پەردە ــ بێ پەردەیە :
ئاشکرایە ، روونە •

بێ چاو ــ بێ چاوو ڕاوە ــ بێ چاوو رووە :ــ
بێ شەرمە • چەقاوەسووە •

بێــداد ــ بێداە :ــ
١ ــ زۆرداره ٢ ــ هێندە زۆرە لە ژمارە نایەت
بێ دەست ــ بێ دەستە کەم دەستە :ــ
دەستی کورتە • هەژارە ٢ ــ کەم دەسەڵاتە

بــێ دە م ــ بێ دەمو پلەــ بێ دەمو دووە :ــ
نازانێت بدوێت • بەستەزمانە ٢ ــ دەمی خاوە •

بێ دەنگە ــ بێ دەنگە :ــ
هێمنــە •

بــێ دڵ ــ بێ دڵــە :ــ
دڵ مردووە • خۆشیو جوانیی ژیانی ناوێت

بێــزار ــ بێزاری کــرد :ــ
لە بێزار کردنی ئاشەوە هاتووە • بەردی ئاش بــە
چەکوشێکی تایبەتی لێی دەدرێت تا گڕناڵ گڕناڵ دەبێــت
سافییەکەی نامێنێت ، تا دانەوێڵەکە باش بهاڕێت • دەڵێن :
منداڵەکە بێزار کرا ، واتا : باش لێی درا •

بێــزوو ــ بێزووی پێ دەکات :ــ

تامەزرۆیەتی • زۆر حەزی لێ دەکات ئەمە لـــە
یێزووی ئافرەتی سك‌پڕەوە هاتووە کە سکی پڕ بوو کە
چلەی دەرچوو دلی تێکەڵ دێت‌و حەزی لە هەر خواردنێك
کردو دڵ تێکەلیەکەی پێ چاك بوو ئەوە یێزووبــــەو
خواردنە دەکات •

بێ زوڕنا ـ بێ زوڕنــا هەلدەپەرێت ـ دەژەنێت ـ
(بە بێ هۆ کەوتۆتە جم‌و جووڵ‌و هەلەکەسەما • بـــە
کەسێك دەوترێت شووڵی بێعاری لــێ هەلکێشابێت)

بێ‌ســەر ـ بێ سەرو پێن :ـ
بەرەڵاَن • گەورەو بچووکیان لەناودا نییە • نـــە
گەورەیان گەورەیەو نە بچووکیان بچووکە •

ـ بێ سەرو بەرە :ـ
دەڵێن کارەکە بێ سەروبەرە • واتا هیچی بەســەر
هیچەوە نییە • بەرەڵایە •

ـ بێ سەرو شوێنـــە :ـ
١ ـ ونــە ٢ ـ نەناسراوە •

بێ سەنگ ـ بێ سەنگ وڕەنگە :ـ
کەودەنە • نازیرەکە • کەسێتی (شخصیە)سووکە ـ
بێ کەلکــە •

بێ گوێ ـ بێ گوێیــە :ـ
لاسارە • قسە وەرناگرێت •

بینایــی ــ بینایی چــاوان :
(یەکێکە لە ناوەکانی خودا لە کوردیدا)

پێــولــە ــ پێولەی بوو بە دوو تێری نەخوارد لە گوو :ــ
واتا : پیاو کە خاوەنی منداڵ بێت پێبەش دەبێت بــــە تایبەتی پیاوی هەژار • چونکە منداڵەکەی لە خــۆی لا خۆشەویستترە •
پێولــە = بەچکەی ورچ یان بەراز •

پ

پـــنا ــ پـا ــ پێ ــ دەدا لە پەیـن :ــ

کارێکی بێ نرخ دەکات • خەریکی کارێکی هیـــچو پووچـە •

پـــارە ــ پارەی نوستوو :ــ

پارەی پاشـەکەوت

ــ پارەپەرسـت :ــ

١ــ بە یەکێك دەوترێت رێگەی ناراست بۆ پـارە بگرێت ٢ ــ پارەی زۆر خۆش بوێت دەڵێن فلسـێك دایکیەتی و یەکێك باوکی •

ــ پارە پیسـە :ــ

چرووکـە • پیســکەیە

ـــــ پارە سنگی لە زەوی نادات :ــ

خۆی بۆ پارە ناگۆڕێتەوە •

پـاروو ــ پارووەیەکی خستە بەر دڵ :ــ

پارووەیەکی خوارد ، هێزێکی تێ هاتەوە •

ـــــ پارووی گەورە دەگلێنێت :ــ

بەرچاوتەنگـە ، بەتەماعـە •

پاژنـه ـ پاژنەی خوێناوی بووە :ـ
واتا : منداڵەکە لە داوێنی خۆیەتی •

پــاش ـ پاش‌و پێشی خۆی ناناسێت :ـ
١ ـ هێشتا منداڵە ٢ ـ تێ نەگەیشتووە •

پاشـا ـ پاشا گەردانی‌یە :ـ
شیرازە تێك چووەو کەس گوێ ناداتە کەس ، هەرکەس
بۆ خۆیەتی • زۆرو ستەم لە ئارادایە •

پاشقول ـ پاشقولی لێ گـرت :ـ
فێڵی لێ کرد • بۆ خستنی پیلانی گێڕا •

پاشـل ـ پاشلی جوانە !! :ـ
بە تەوسەوەو بۆ گاڵتە پێ‌کردنە •
١ ـ واتا : پاشلی پیسە • رابوردووی بۆگەنە ، رەشە
٢ ـ هیچ لە باردا نەبووەو ناتەواوە •

ــــــ پاشلی هەڵماڵـی :ـ

پـــاك ـ پاكمان له پاك :ـ

وەك یەكمان لێ هات • كەسمان قەرزاری ئەویتـــر نیـــن •

ـــــــ پـــاك دەرچـــوو :ـ

١ ـ بۆ كاسبی واتا : مایەی خۆیەتی ٢ ـ لە كارەساتێكدا: بێوەی دەرچوو ٣ ـ پیاوێكی ڕاستو ساغ دەرچوو •

پـــاڵ ـ پاڵی لێ بدەرەوە :ـ

١ ـ دڵنیابە ٢ ـ واز بهێنە ٣ ـ پشت گوێی بخە

پـــاڵ ـ پاڵی دایەوە :ـ

١ ـ بەزی ٢ ـ وازی هێنا ٣ ـ تابوشتی نەمـــا ٤ ـ پشتگوێی خست ٥ ـ دڵنیا دانیشت •

پـــان ـ پانی كردەوە :

بە تەوسو گاڵتە پێكردنەوە بە یەكێكی نەرمـــی بێبڕشت دەڵێن كە زوو ببەزێت ، بكەوێتە مەرایی •

ـــــــ پانو پـــۆڕ :ـ

دەڵێن فیسارکەس پانو پۆڕە • واتا : لە چـــاو خەڵكـــی تردا زۆر پانە :

پاییـــز ـ پاییزە بـــرا :ـ

به یەکێك دەوترێت کە درەنگ درەنگ دەرکەوێـت (کاتێك دەرکەوێت کە کارێکی پێت بێت • وەك ئـەو هەژارانە کە لە پایزدا بۆ خەرمانلۆغە دەردەکەونو دێنـە سەر خەرمـان) •

ــەت ــ پەتی پچڕی :ــ
خۆی پێ ڕانەگیراو خۆی گەیاندێ •

ــ پەتی ــ جلەوی ــ بۆ شل کرد ــ بۆ بەردا :ــ
١ ــ لەگەڵیدا نەرم بوو ، جلەوگیری نەکرد ٢ ــ خۆی دایە دەستی ٣ ــ هێشتی •

ــ پەتی درۆزن کورتە :ــ
زوو درۆکانی دەردەکەوێت • دەستی دەکەوێـــتە ڕوو

پەتپەتێن ــ پەتپەتێنی دنیای پێ کــرد :ــ
١ ــ زۆری هێناو برد ٢ ــ سزای زۆری دا • تووشـی دەردەسەری زۆری کرد •

پــەڕ ــ پەڕو باڵی وەریوە :ــ
١ ــ هەژار کەوتووە ٢ ــ بێ دەسەڵات بووە ٣ ــ بەساڵدا چووەو جوانیی نەماوە •

ــ پــەڕو باڵی دەرکردووە :ــ
١ ــ گەورە بووەو هاتووە بە خۆیدا ٢ ــ لەکارەکەیـدا سەر کەوتووە •

— پەرو باڵی وشکە ـ بێسایەیە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کەڵکی بۆ کەس نەبێت •

— پـەڕ لەپێیـە :ـ

بە تەوسەوە بە یەکێکی بەفیز دەڵێـن ٢ ـ بـە
ئافرەتێکی جوان دەڵێن کە نازدارانە بێتو بچێت واتـا :
وەك کۆتری پەڕ لەپێیـە •

پـەردە ـ پەردەی لەسەر لادا ـ هەڵماڵی ـ پەردەی دڕی :ـ

ڕوونی کردەوە ، ئاشکرای کرد • هەستو نەستـی
دەرخست

پـەڕۆ ـ پەڕۆیەك لە من دادڕە :ـ

واتـا : (منیـش وەك تـۆ وامـەو بۆلـەش
ناکەم • کەواتە چاو لە من بکە) •

پەشیمانی ـ پەشیمانیی ـ تۆبەی ـ گورگ مەرگە :ـ

مرۆڤی بەد هەرگیز جێی بڕوا نییە •

پـەل ـ پەڵو پـۆ :ـ

دەڵێن لە پەڵو پۆی خسـت • واتا مانـدووو
شپرزەی کـرد •

— پەڵو پۆی دەرکردووە :ـ

پەل = پەلك • پۆ = گەڵا • واتا : لکی لێ بۆتـەوە
٢ ـ وەچەی خستۆتەوە ٣ ـ هاتووە بە خۆیدا •

— پەلـم لە کراسەکەم هاتە دەرەوە :ـ
واتا : ((نائومێد بووم))

پەلـە ـ پەلەپیتکەی لێ بدەیت شەق دەبات :ـ
زۆر پەستو توورەیە • داخ لەدلـە •

— پەلەپیتك ـ پەلەپیتکە ـ دەوەشنی ـ دەوەشێنێ :ـ
(کارێکی ناشیرینو نابەجێ دەکات)

— پەلەفرتێیەتی ـ پەلەقاژێیەتی :ـ
١ ـ لە شپرزەییدا ناتوانێت قسەی دەروونی دەربڕێت بە پەل ، بە پەنجە ئاماژ (ئیشارەت) دەکات ٢ ـ تێکەوتووە شپرزەیان کردووە ٣ ـ پەلەی کارێکیەتی •

پەلـە ـ پەلەقاژێی مردنیەتی :ـ
بە یەکێکی بەد دەڵێن کە بە هەر چوار لادا خراپـە بکات ، سەرەوتی نەبێت ، زیان بەمو بەو بگەیەنێت •

پەلوولە ـ پەلوولەش دەم دەسووتێنێت !!؟ :ـ
(بە یەکێکی بێ نرخی بێ نموود دەوترێت کە دەستێـك بوەشێنێت قسەیەك بهاوێت) •

پەنـا ـ پەناو پشت ـ پشتو پەنـا :ـ
یاریدەدەر • دالدە ـ دەرەتانو دۆستی ڕاست •

— پەناو پەسێو ـ پەسێر :ـ
دەڵێن خۆی لە پەناو پەسیردا شاردەوە • واتا شوێنـی

خۆ شاردنەوەو پەستاندنی شتو نهێنی .

پەنجـە ــ پەنجەی ــ کلکی ــ خۆی گەست ــ کورۆشت ــ پشتی

دەستی خۆی بەدەمدا برد :ــ
١ ــ پەشیمان بووەوە ٢ ــ بەکارو نهێنیەکەی زانی

ــ پەنجەی ــ لێو ی ــ کلکی خۆی دەکورۆژێت :ــ
زۆر رقی هەستاوە •

پـەی ــ پەی پێ نابەم :ــ
١ ــ رێی نابەمە سەر ٢ ــ سەرم لێی دەرناچێت •

پـڕ ــ پـڕ بە پێستیەتی :ــ
چی لێ بکرێت ، بەسەر بێت هەڵ دەگرێت ئـەم وتەیە بۆ باشیو خراپیە ٢ ــ (بۆ شت) ئەو نرخـە دەهێنێت •

ــــ پـڕو پیـت :ــ
پیتێکی تەواو • پیت = فەڕ ، دەڵێن : پڕو پیتی بە ئاسماندا برد ، واتا : هەموو فەڕو بێری برد •

ــــ پڕوپووچ :ــ
واتا : (هیچو پووچ ــ پڕ لە هیچ ــ بـۆ کەسێك شتێك بەکار دێت کە بەدیمەن پڕەو لە ڕاستیشدا بۆشو پووچە • رواڵەتەکەی دژی ناوەرۆکو راستیەتی)

پـرت ــ پـرت ــ پلتـو بۆلەیەتی :ــ

پرت = پلت = دەنگیکە لە دەم بێتە دەرەوەو لێی تــێ نەگەیــت •
پۆلــە ــ خوتەو گلەیــی کردنو تەشــەر هاویشتــن
واتا : کەوتۆتە پلتەو بێزاری دەربڕیــن •

پــــرچ ــ پرچی سپی بۆ دەهۆنێتەوە :
واتا : ئەو کچە بەو نەبێت شوو ناکات •

ــــــ پرچی بە بڕیــن چوو ــ سەری بە تاشین چوو :ــ
بە ئافرەتێك دەوترێت کە ئەتك بکرێت ، بە پەند بکرێت یا تووشی کارەساتێکی جەرگبڕی گەورە بێت (١ ــ جاران لە کوردستاندا خۆشەویستێك گەورەی مالێك بمردایــە ئافرەتان پرچی خۆیان بۆ دەبڕی کە پرچو قژ جوانــیو سەنگو رێزی ئافرەتی کوردی پێوە بوو • جا ئـــــەو پرچ بڕینە ، بەلگەی شکستیی دلو نەویستیی خۆشیی دنیاو مالوێرانی بووە • ٢ ــ بۆ ئافرەتی سۆزانیــشو ، تاشینی قژی یا بڕینی پرچی سزایەکی گـــــەورە بوو) ٣ ــ بۆپیاویش سمێلو ریش تاشین ، بەتایبەتی ســمێل ئەتك کردنو ســزا بــوو •

پــــرد ــ پــردی بە ئاودا دەدەن :ــ
رەنجەکەی بەفیرۆ دەدەنو کارەکەی لێ تێك دەدەن
پــرزە ــ پرزەی بــڕا :ــ
پــرزە = هەناسە • واتا (زیانێکی زۆری لـــێ کەوت) ٢ ــ ئومێدی بــڕا •

پــــرس ــ پرسە گورگاتێی پــێ کرد :ــ
پرسی پێ کردو بەقسەی نەکرد • پرسەکەی هەر بـــۆ
گلەیی دوارۆژ بــوو •

پرشنگ ــ پرشنگی لێ دەبێتەوە :ــ
بە مرۆڤێکی پاکی موسولمان دەوترێت واتا : نوورانی‌یە•

پــڕووز ــ پڕووزی دەرکەوت :ــ
(ڕەنگ‌و شوورەیی ئاشکرا بوو پرووز = قەراغــی
ناوەوەوی جلە • دەڵێن : پڕووزی کەواکەی دەرکەوت •
واتا : قەراغی ناوەوەی دەرکەوت) •

پڕووزە ــ پڕووزەی بۆ تێکەوت :ــ
گــڕی بۆ تێ بەربوو • ئاگری بۆ گرت • جەرگی پــێ
سووتاو بەزەیی پێدا هاتەوە •

پڕیشك ــ پڕیشکی لێ دەبێتەوە ــ ئاگر دەکاتەوە :ــ
زۆر تووڕەیە ، ڕقی هەستاوە •

پڕیــق ــ پڕیــق‌و هووڕ ــ پڕیك‌و هووڕ ــ تریــق‌و هووڕ :ــ
پێکەنینێکی قاقای بەرز •

پشــت ــ پشتاو پشت سواری دنیابووە :ــ
خۆی داوەتە دەست ڕۆژگار (قدر)و بیر لە هیچ ناکاتەوە ،
نازانێت ، یان نایەوێت بزانێت کەچی روو دەدات •

پشت‌گوێ ــ پشت‌گوێی خست :ــ
له بیر خۆی بردەوه ٢ ــ بەتەنگیەوه نەهـــات
٣ ــ لێی دوور کەوتەوه •

پشـــت ــ پشت حەوت کێوی رەش ــ بێت ــ کەوێت :ــ
واتا : لەوه لاتر چێت ، بە یەکێك دەوترێت کە بێزرێت •

ــ پشتی پێـــوه دەیەشێت :ــ
دڵسۆزەو بەتەنگەوه دێت ، جەرگی بۆی ژان دەکات •
دەڵێن : پشتی بەکارەوه دەیەشێت واتـــا : دڵسۆزانه کار
دەکات‌و دەغەڵی تێدا ناکات •

ــ پشـــتی تێ کرد :ــ
١ــلێی دوور کەوتەوەو خۆی تێ نەگەیاند ٢ــلێی یاخی‌بوو،
پشتی بەردا ٣ ــ بوو بە دوژمنی •

ــ پشتی سارده :ــ
تابوشتی کردنی کارەکەی نییه • دەڵێن : پشتی لـــه
کارەکه ســـارده •

ــ پشتی سەریشی چـــاوه :ــ
زۆر وریایـــه •

ــ پشـــتی ــ ئەژنۆی ــ شـــکا :ــ
١ ــ کارەساتێکی گەورەی لێ قەوما ، سەرو ماڵی تێـــدا
چوو • ٢ ــ سەردارو گەورەکەی ، یان جێی ئومێدی مرد•

پشتی شکاند :

تووشی زیانێکی گەورەی کرد . ماڵ وێرانی کرد

١ــ بێ‌هێزی کرد ٢ ــ پشتی لێ هەڵکرد ٣ ــ بەزاندی
٤ ــ بێکەسی کرد .

پشت ــ پشتی قایمە :ــ

دلنیایەو ناترسێت ، ئەرغەی هەیە ، کەس‌و کاری
بەدەستی زۆرە . دەڵێن : پشتی بە سامانەکەی ،
بەخزمەکانی ، بە فیسارەکەس قایمە .

ــ پشتی گەرمە :ــ

گورج‌و بەهێزەو دڵی لە سەر کردنی کارەکەیە
دەڵێن : پشتی لە کارەکە گەرمە .

ــ پشتی گرتووە :ــ

١ ــ یاریدەی دەدات ٢ ــ لەسەری دەکاتەوە
٣ ــ قایم بووە .

ــ پشتی لەزەوی‌دا :ــ

١ ــ ناپاکی‌ی لەگەڵ کرد ٢ ــ بەزاندی ٣ ــ زیانێکی
زۆری لێدا .

ــ پشتی ــ پشتێنی ــ لێ بکەرەوە :ــ

دلنیابەو مەترسی‌ی هیچت نەبێت .

ــ پشتی ــ پشتێنی ــ بۆ ــ لێ ــ بەست ــ کەمەری لێ

قایـم کرد :ــ
١ ــ بۆکردنی کارەکە بە گەرمو گوڕی خۆی ئامادە کرد •
٢ ــ بۆ زۆرانو ململانێو بەرگەگرتن خۆی گــورج کردەوە •

ــ پشتی لێ هەلکــرد :ــ
١ ــ لێی هەلگەڕایەوە ٢ ــ لێی بەئاگا نەما

پشــت ــ پشتی یەکتر لەزەوی نادەن :ــ
(بە دوو دۆستی گیانی بەگیانی دەلێن) • واتا : دژ بەیەك ناوەستن،بەربەرەکانێی یەکتری ناکەن • کۆمەکی یەکتری دەکــەن •

پشتکۆل ــ پشتکۆلی پشت دەرگامە :ــ
واتا : (دلسۆزو پاسەوانمە) • جاران دەرگا چەپەرێــك بوو زۆر قایم نەبوو ، دز لەناو بوو ، لە ترسی دز یا درندە دارێکی ئەستووریان پال دەدا ، ئەو دارە پشتکۆل بوو •

پشــقل ــ پشقلێك بخەرە ژێر پێت ــ زمانت : ــ
(لە رووی سووکیەوە بە یەکێك دەگوترێت کە زۆر کورت بێتو دەستی نەگاتە شتێك) •
پشیلــە ــ پشیلە لە مال نیە مشکان تلیلیلی یانە :ــ
واتا : گەورە لەوێ نیە ، جلەوگیر لەوێ نیە بچــووك سەربەستو بەرەلان چی دەکەن دەیکەن •

پــــف ــ پــف ــ فوو ــ لە بۆلەمڕ ــ ژیلەمۆ دەکات :ــ

واتا : ڕەنجی بێهوودە دەدات • بۆڵەمڕ = خۆڵەمێشـــس گەرم •

پـــل ـ پـلو پۆی ژن هێنانی پێ کەوتووە :ـ
کەوتۆتە سەر فاڵ وفیـکی ژن هێنان • پل لێ دەداتو پۆ دەبێت • بۆ ئەوشتەیە کە لەسەر ڕایەڵ دەتەنرێت •
پـــل = پەنجەیە •

پۆستکەنە ـ پۆستکەنە قسە دەکات :ـ
رمپو ڕاست ، بێ پێچو پەنا قسە دەکات ، ئەگەرچـی قسەکانی وەك پێستی پیاو بگورووێت وایـــە ، ڕەقو ناخۆشــە •

پـووش ـ پووش لە کا دەبژێرێت :ـ
(شتێك لە شتێکی ئێجگار زۆر هەڵبژێریت کە زۆر ستەمە ، چۆن پووش لە کا نابژێردرێت کارەکە ئەئـــاوا ئاڵۆزە) •
ـ پووشی ـ پووشێکی دایە دەست :ـ
١ ـ هیچی نەدایە ٢ ـ نابووتی کرد •

ـ پووشەوەڕنی ناکەم ـ پووش نارنمەوە :ـ
١ ـ کارەکەم دەبێت ئەنجامو بەری بۆم هەبێت،٢ ـ شتەکە قازانجی تێدا نەبێت بەو نرخە نایفرۆشم •

پۆشتە ـ پۆشتەو پەرداخ :ـ
پۆشتەو ڕێكو پێك • پەرداخ = ڕێكو پێك • دەڵێن :

منداڵەکە پۆشتەو پەرداخە .

پـــوول ـ پوول بە قنگ هەڵدەگرێت :ـ
پارە پەرستە ڕژدو چرووکە

پـــوول ـ پوولی مەردم کیسە دەدرێت :ـ
واتا : پارەکەی چاو لەدووەو کەس خێری لێ نابینێت .

پوولەکی ـ پوولەکی :ـ
پارە پەرست . پوولێکی دایکیەتیو یەکێکی باوکی

پیـــادە ـ پیادەیە :ـ
واتا : هیچ نازانێت

پیـــاز ـ پیازی عەودالآنە ، خواردنی هەیەو بردنی نیە :ـ
عەودالآن = دێیەکە لە ناوچەی سووورداشی پارێزگـــەی سلێمانی بە یەکێك ئەمە دەوترێت کە بیەوێت شتێك لـــە شوێنێك بخواتو بیشیبات . واتا : نابرێتە دەرەوە .

پـــێ‌یە ـ پێ بە پێی ئەو :ـ
شان بە شانی ئەو . هەر وەکو ئەو .

پێبەند ـ پێبەند ـ پێوەند ـ خاس کریاگە :ـ
چاك بەستراوەتەوە ، خەریك کراوە بە کارێك یان شتێکەوە

پێـــچ ـ پێچی مێزەرێکە :ـ
کارەکە هێندە ناخایەنێت . ئەوەندە پێچی مێزەرێـــــك بەستێت هەر هێندە دەخایەنێت .

— پێچو پەنا ـ پێچو پلووچ :ـ
دەڵێن بە پێچو پەنایە • بە پێچو پلووچە • واتا : ناڕاستە بەفێڵـە •

پێــدا ـ پێــدا گەیشت :ـ
فریای کەوتو یارمەتی دا ٢ ـ فریای کــــەوتو بەشی خۆی برد •

پیـــر ـ پیرە کەرو قەڕاسە ؟ :ـ
١ ـ(بە کەسێك دەڵێن کارێك بگرێتە ئەستۆی خۆی لێوەشاوەی ئەو نەبێت) ٢ ـ بە کەسێکی بەتەمەن دەڵێن بەرگێك بپۆشێت ، خشڵێك لە خۆی بدات کــــە لەگەڵ تەمەنی ئەودا نەگونجێت •

— پیـــری موغانــە :ـ
موغ = پیاوی ئاینیی زەردەشـــــت بووە • پیـــری موغان = پێشەواو گەورەی پیاوە ئاینیەکانی زەردەشت بووە • زیرەکو زۆرزان بووە • ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە بەتەمەن منداڵ بێت ، بەڵام زرنگو قسەزان بێت •

پیرێژن ـ پیرێژنە سەر ئاسنینە :ـ
بە پیرێژنێکی زۆرزانی سزادەر دەڵێن کە بە تەنگ دڵەوە نەیەت •

پێســت ـ پێستی دەگوروون ـ کەوڵ دەکەن ـ بۆ دەباخانە دەبەن

پۆستی دەکەنـــن :ــ
١ ــ واتا سزا ی‌دەدەن ٢ ــ دەیفەوتێنن

ــ ــــ پێستی ئەوی بەسەر خۆیدا کێشاوە •
(بەیەکێك دەڵێن کە ڕەوشت‌و خووی یەکێکی تـــــری گرتبێت)

پێســـتـ پێستی سەگ بە دەباخ پاك نابێتەوە :ــ
واتا : لەگەڵ ئەو بەدخووە پیسەدا کۆشش مەکـــــەو ئامۆژگاری مەکە چونکە نایەتە سەر ڕاو چاك بوونـــی ستـــەمە •

ـــــــ پێستی لە دەباخ نایەبت :ــ
واتـــا : هیوای چاکەی لێ ناکرێت

پێــش ــ پێش دەستی‌ی کرد ــ دەستی خۆی وەشاند :ــ
١ ــ زووتر هاتەدەست‌و دەستی خۆی پێش خســـــــت
٢ ــ شتەکەی دەستگیر بوو •

پێشـــە ــ پێشەی رەشی نەگرتووە :ــ
پیشە = ئێسك واتا : هێشتا گەنجە
پێشیل ــ پێشێلی کـــرد :ــ
١ ــ داگیری کرد ٢ ــ لە ناوی برد ٣ ــ کردی بە ژێر پێوە •

پێکەوتن ــ پێکەوتــن :ــ

گونجانی شتێکە لەگەڵ کەسێکدا ، بۆ شتێکە کە سـوود بە یەکێك ببەخشێت لە رووی مادییەوە وەك : هەوای کوردستانی پێ دەکەوێت . ئاوی بەغدای پـێ دەکەوێت .

پێکـدا ــ پێکدا ــ بەیەکدا چوون ــ هاتن :
١ ــ شڵەژان ٢ ــ چنگیان دایە یەك ، شـەڕیـان کـرد ٣ ــ لەیەك ئاڵان .

پێـك ــ پێك هاتـن :ــ
رێـك کەوتن . دروست بوون .

پێ گـران ــ پێ گرانە :ــ
لەرۆیشتندا سستو خاوە .

پـێ لـە ــ پێ لە بەرەی خۆی درێژ ناکات :ــ
بـە پێـی بـوونـیخۆی خەرج دەکات ، بە پێی تواناى خۆی پەلامار دەدات ، هەڵپە دەکات .

پینـــە ــ پینەو پەرۆی بۆ دەکات :ــ
١ ــ کەمو کووڕیو هەژاری بۆ لا دەبات . سا یا خۆی باربووی دەکات یان دەبێتە هۆی ئەوە ٢ ــ ناتەواوی ، هەڵە ، خراپی بۆ دەپۆشێت ، بۆی راست دەکاتەوە .

پێـوە ــ پێوەی سووتاوە :ــ
زۆر بە تەنگەوە دێت دلسۆزانە خەریکیەتی .

— پێوەی دا :ـ
تووشی گاشەی کرد • زیانی پێ گەیاند •

— پێوەی هات :ـ
ئەو شتە لەگەڵیدا گونجاو بۆی بوو بەخێر بـــۆ
شتێکە کە سوود بە یەکێك ببەخشێـــت • وەك رۆژی
چوار شەممەی پێوە دێت • پێوە نەهاتن پێچەوانـــەی
ئەوەیە وەك : جلی رەشی پێوە نایەت واتا : بەهـــۆی
ئەوەوە تووشی زیان دەبێت •

پـــێ — پـێ هەڵگرە — پێ فڕێدە — لاق بهاوە :ـ
واتا : خێرابـڕوو •

پێـــی — پێی بەداوەوە بوو :ـ
(تووشی کارەساتێك گێچەڵێك بوو بە هۆی کەسێکی
ترەوە) • [1]

— پێی خـڕە :ـ
١ — پێی فێرە ٢ — پێی دەوێرێت

— پێی خوار داناوە :ـ
١ — سەرپێچی کردووە ، لـــەرێ لای داوە
٢ — خراپەی کردووە •

— پێی دەزانێت :ـ
چاکەی لە بەر چاوەو ئەمەکی دەداتەوە •

— پێـی نازانێت :ـ
سپڵەیە • بەدنمەکە • چاکەی خەڵك فەرامۆش دەکات

— پێی کرایـەوە :ـ
بۆماڵێـك ، شوێنێك • واتا : دەستی بە هامشۆی
ئەو ماڵە ، ئەو کەسە ، ئەو شوێنە کرد • رێگەی هاتوچۆی
بۆ کرایەوە •

— پێی لە جەرگی خۆی نـا :ـ
بە ناچاری کارێکی کرد • کردنی ئەو کارە یـــا
مەترسی هەبوو ، یان پێی ناخۆش بوو •

— پێی ـ پێ ـ لەو پشکۆیە نانێـت :ـ
(ئەو بەڵێنە نادات‌و ناچێتە ژێری)

— پێی لە دوو ـ لەدوا ـ نایەت :ـ
١ ـ ماندووەو ناتوانێت بڕوات ٢ ـ لە خەفەتدا رێـی
لەبەر ناچێت ،هەنگاوی بۆ هەڵنایەت ٣ ـ لە خۆشیاندا
حەز ناکات ئەو کەسە ، ئەو شوێنە بەجێ بهێڵێت •

پێـی ـ پێـی لێ بڕیـن :ـ
١ ـ هاتو چۆی نەکردن ٢ ـ لەگەڵیاندا سارد بوو ،
پەیوەندیی لەگەڵیاندا پچڕی •

— پێی لێ داگـرت :ـ
١ ـ لە کڕین‌و فرۆشتنندا داوای نرخێکی گرانیکرد
٢ ـ لە بەشوودانددا داوای شتی زۆرو گرانبەهای کرد

٣ ــ داخوازییەکانی گرانو زۆر بوو •

ـــــــ پێی لێ کردە کەوش :ــ
١ ــ بیانووی پێ گرت ٢ ــ زۆری لێ کرد

ـــــــ پێی لێ نــا :ــ
١ ــ دانی پێدا نا کە ئەو کارە ، ئەو شتەی کردووە •
٢ ــ باوەڕی پێ هێناو پێ کــرد •

ـــــــ پێی لێ هەڵبــڕی :ــ
١ ــ لەهەر شتێکدا بێت زۆر ڕۆیشت ٢ ــ داوای شتی زۆری کــرد •

ـــــــ پێی لێ ڕاکێشا ــ پێی ڕاکێشا :ــ
١ ــ بە بەشی خۆی قایل بوو ٢ ــ ملی نا ٣ ــ وازی هێنــا ٤ ــ پشووی دا •

پێــی ــ پێی کردەوە :ــ
١ ــ پشــووی دا ٢ــ وازی هێنــا

ـــــــ پێــی لێ هەڵکرد :ــ
١ ــ خێرا ڕۆی ٢ ــ ڕای کرد ٣ ــ پشتی تێ کرد •

ـــــــ پێی ناکەوێتە سەر زەوی :ــ
هێندە دڵی خۆشە وەختە بفڕێت ، باڵ بگرێت ، هەر لــە هەڵپەڕیندایە •
کردەوەو خراپەکانی خستە ڕوو • لەناو کۆمەڵــدا شکاندیو ڕسوای کرد •

پێیەك ــ پێیەکی لەمە دنیاو یەکێکی لەوە دنیایە واتا : زۆری نەماوە
بمرێت • سا یا لەبەر خۆشی • یا لەبەر پیری •

ـــــــ پێیەکی لێرەو یەکێکی لە شام ــ پێیەکی لە شامو یەکێکی
لە شیراز :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە نێوان دوو شوێنی دووردا
بڕەتێت بۆ بەرژەوەندییەك) •

ت

تـــــا ـ تا ئەم بایە لەو کونەوە بێت ئەم ئاگرە هەر ناگرێت :ـ

تا ئەم دەنگ‌و باسە بێت ، تا بار وا بڕوات ، کار وا بڕوات هیچ بەهیچ ناکەین .

ـــــــ تـا داری ـ چیلکەی ـ تێوە دەیت بۆ گەنی زیاتر دێت :ـ

۱ ـ مرۆڤی خراپ تا زۆرتر لەگەڵی بڕۆیت ، بدوێیت ، خراپەی زۆرتر لێوە دەوەشێتەوە ۲ ـ کارەکە تا لێـــی بکۆڵیتەوە گەندتر بەدەستەوە دێت .

ـــــــ تـا سالی قالو بەلا :ـ

واتا رۆژی حەشر . دەڵێن تا سالی قالو بەلا فێـــر نابێت . لە ئایەتی (قالوا بلی قد جاءنا نذیر) ئایەتی نۆهەمە لە سورەتی (الملك) دایە ـ .

ـــــــ تا نەیچێژیت نازانیت چیە :ـ

تا نەچیتە کوڕەوە ، نەچیتە جیهانەوە ، بەو تاقیکردنەوەیەدا

نەڕۆیت • نازانیت چۆنـە •

تـــا ــ تای لێ هاتووە :ــ
ئەو کارە ، ئەو شتە ، ئەو هەڵویستە ترسی پێ پەیدا
کردووە خەفەتی داوەتێ •

تـــار ــ تارو مار بوو :ــ
پەرش‌و بڵاو بۆوە • فەوتا •

تاریــك ــ تاریك‌و نووتەك :ــ
تاریك‌و توون شێوە • دەڵێن ژوورەکە تاریك‌و نووتەکە

تاریکی ــ تاریکی بە چاویدا هات :ــ
١ ــ چاوی کوێر بوو ٢ ــ لە رقدا لە خەفەتدا بەرچاوی
تاریك بوو • واتا : هۆشی لای خۆی نەما ٣ ــ پەستی‌و
پەژارە دای گرت •

ــــــ تاریکی‌ی مانگ سەر لە ئێوارە دیارە :ــ
چارەو دوارۆژی رەش لە سەرەتای کارەوە دەردەکەوێ
بەدی‌ی کار هەر لە سەرەتاوە دیارە •

تـــازە ــ تازە ئەو باوکەی مرد :ــ
واتا : لەمەولا ئیتر وەك جارانی بۆ نالوێت‌و بـــۆ
ناکرێــت •
ــــــ تازە پیاکەوتووە :ــ
بە تازە دەولەمەندێك ، خاوەن پایەیەك فەرمانبەرێك

دەوترێت کە کرداری نائاسایی بێت • بەتەوس و ڕقەوە وای پێ دەوترێت واتا : رەسەن نیەو شتەکانی ، پارەکەی ، خۆی خۆش دەوێت و کەس کەلکی لێ نابینێت •

تـــازە ـ تازە ـ قەللآیە ـ بابەتە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت تازە هاتبێتە سەر کارێك ، یان تازە دەستی دابێتە پیشەیەك ، تازە پـــێ گەیشتبێت سا هەر جۆرە پێگەیشتنێك بێت •

ـــــــ تازە کوورەیــە :ـ
تــازە دامەزراوەو لێی نازانێت • هێشتا قاڵ نەبووە•

ـــــــ تازە کیسەیە ـ تۆ کیسەیە !ـ
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کــە تــازە کەوتبێتە پارە پەیــدا کردن ٢ ـ تازە دەوڵەمەند بــووبێــت و پــارەی لا زۆر خۆشەویست بێت • بە تەوس و تەشەریشەوە دەوترێت •

تـــاس ـ تاس بردیەوە :ـ
١ ـ سەرسام بوو ٢ ـ پەژارە دایگرت •

تـــاس ـ تاس و لووس :
خۆ جوان کردن و دەم و چاو پوخت کردن دەڵێن : تاس و لووسی خۆی داوە •

تـــاق ـ تاق و لۆق ـ تاك و لۆك ـ تەك و لۆ ـ تاك و تووك :ـ
١ ـ جیا جیا ٢ـ پەرش و بڵاو ٣ ـ یەکە یەکە ـ دەڵێن بە

تاكو تووك دەڕۆن • واتا یەكە یەكەو بە جیا جیا •

تـــاك ــ تـــاكو تەرا :

١ ــ یەكە یەكە ٢ ــ ناو بەناو •

تـــالآن ــ تالآن بە مالـــم :ــ

لە هەلوێستێكی ناخۆشدا دەوترێت كە مەترســـی زیان ، قەوماوێكی گرنگ هەبێت •لە خەفەتدا لە ترساندا واتا : هەی هاوار مالم بەر تالآن كەوت •

تـــالانی ــ تالآنی‌یە !! :ــ

شتێك بە هەرزان فرۆشرا ، بـــە خۆڕایی بـــرا بە تەوسەوە ، بە داخەوە ، دەوترێت تالآنی‌یە !!؟ وا مالەوای لیَ دەكرێت ؟ واتا : گوایا بە بەلاش دەست كەوتووە ؟

تـــالـــی ــ تالی‌و سوێری زۆر چەشتووە :ــ

خاوەن تاقیكردنەوەی زۆرەو شتی زۆر بەسەر هاتووە • قال بووە ، لە ژیان گەیشتووە •

تـــــام ــ تامی تیَ كـــرد :

بە تەوسەوە ، واتا : خواردنەكەی لە بەرچاو خست چونكە ، بە شێوەیەك باسی كرد كە پیاو بێزی لی بێتەوەو دلی لیَ هەلكەندرێت •

تـــامی ــ تامی تامی دەدات :ــ

خۆی دەیخوات‌و مەزەی ئەو دەجوولێنێت بە بیَ‌ئەوەی

بەشی ئەو بدات ٢ ــ هانی دەدات •

تــــان ــ تانو پۆ ئاوریشمە :ــ

تانو پۆ = رایەلی درێژیی‌و پانیی هەمــــــوو چنراوێکە • دەلێن تانو پۆ ئاوریشمە •

١ ــ لە ناو سەیدو بەگزادەدا بە کەسێك دەلێن کە لــە هەردوو سەرەوە لە دایكو باوکەوە سەید ، یان بەگزادە بێت •

٢ ــ قەشەنگو جوانە • یان بەتەوسیشەوە دەوترێت واتــا کردەوەکانی • جوانیی ، ناتەواوو نارەسەنە •

تــانــە ــ تانەی سەر چاوە :ــ

بە یەکێك ، بەشتێك ، دەوترێت کە حەز لە چــارەی نەکرێت • یان بە تەوسەوە دەوترێت وەك گلەییەك • واتا : بۆ دەبێت حەز لە چارەی نەکەن !!

تــــاو ــ تاو توو :ــ

ئامادەکردن ، هەلگێرو داگێر کردن •لێکدانــەوەو بیر لێ کردنەوە • دەلێن : بارەکانی‌تاوتووکرد • واتــا : ئامادەی کردن •

ـــــــــ تــاو تــوان :ــ

تاو = ورووژم • توان = هێزو دەسەلات واتا بــە هێزێکی زۆرو تەوژمێکی قایم •

تــــاو ــ تاوو تــۆف :ــ

تۆفێکی توندو تاوێکی قایم ٠ دەڵێن : تاوو تۆفێکی قایمـە ٠

تـــەپ ـ تەپو تـۆ :ـ
تەپ = دەنگی کەوتنە سەر زەوی‌یە = چەندانەیەکی (مقدار) زۆر ٠ دەڵێن : ئاسمان تەپو تۆیـــەتـی = (پێ‌ـەکی‌ی بارانە) واتا : کردوویەتی بە تۆزو باو بڕێکی زۆر ٠

ـــــــ تـەپو تـۆز :
تەپە کردن‌و تۆز هەستانێکی زۆر ٠

ـــــــ تەپوتل ـ تەپاو تـل :ـ
گلان ، گلاندن بەم دیوو بەو دیودا دەڵێن:لە جێگەکەدا هەر تەپاوتلیەتی ٠

ـــــــ تەپو دووکەڵ :ـ
دووکەڵێکی زۆر

ـــــــ تـەپو کـۆ :ـ
دەڵێن بە تەپو کۆ دەڕوات ٠ واتا ناتەواو ، نارێك دەڕوات ، هەر دەکەوێت‌و هەڵدەستێتەوە ٠ دەڵێـــن فڵانەکەس لەبەر کزی‌ی چاو بەشەو هەر تەپو کۆیەتی ٠

ـــــــ تەپ گـل :ـ
واتا تەپەی دێت ، بەزەویدا دەکەوێت‌و گلـــیش دەبێتەوە ٠

تەپ ـ تەپو مژ :ـ

(پێشەکیی باران) ، دڵۆپی گەورە گەورەی باران تەپەی دێتو بەدەم بای بارانەوە تۆز هەڵدەستێنێت ،

تەپ ـ تەپو نم :ـ

نم = نمەی باران ، دەڵێن تەپو نم باران دایکرد نمە نمە دایکرد لەگەڵ تۆزێك کە بای بارانەکە ، یا دڵۆپی بارانەکە هەڵی بستێنێت ،

ـــــ تەپو هوور :ـ

تەپەتەپێکی زۆر

تەپە ـ تەپەتڕە یە : ـ

بە منداڵێك دەڵێن کە زوو زوو بکەوێتو قایم نەبێت،

تەپڵ ـ تەپڵی بێعاریی .کوتاوە :ـ

پەردەی شەرمو شکۆی دڕیوە ، چەقاوەسووو بێ شەرمە

ـــــ تەپڵیتۆپێنی ئەو ناوەی پێ کرد :ـ

١ ـ وەك تۆپ دایە بەر نووکی شەق ، سووكو ڕسوای ئەو ناوەی کرد ٢ ـ تووشی گاشەیەکی زۆری کرد ،

ـــــ تەپڵی دڕاوە ـ دەنگ نادات :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە بەهۆی شتێکەوە بێ ڕێز بووبێت ـ و کەس بەقسەی نەکات ،

تەپڵ ـ تەپڵی زڕاوە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە تەنگییەکی بووبێتو دەرکەوتبێت) ،

تەتـەڵە ــ تەتەڵەمیرانێکە بۆ خۆی ــ دەڵێی تەتەڵەمیرانن :ــ
تەتەڵەمیران = جۆرە کرمێکە تووکن وەك هارێ ، گورج و چالاکە ∴ بە قەڵەباڵغێیەکی زۆر دەوترێت لە شوێنێکـدا واتا : زۆرن و دێن و دەچن و داویانە بەیەکدا •

تەخـت ــ تەخت و تاراجی ماڵەکەی تێك دا :ــ
تەخت = بنچینەیە ــ تاراج = شتی ناو ماڵە • واتـــا : ماڵەکەی پەرش و بڵاو کردۆتەوەو لە بنچینە دەری هێناوە•

تـــەڕ ــ تەڕو تازە :ــ
تازەیەکی ناسك و ئاودار

ـــــــ تەڕو ــ تڕو ــ تفاق :ــ
کەل و پەل = شت و مەك •
ـــــــ تەڕو تووشی :ــ
تووش بوون بە هۆی تەڕییەوە • واتا : بـاران و بەفرو لێزمەوە • دەڵێن بەم تەڕو تووشی‌یە بۆ کـــوێ دەچیــت •
تەڕ بۆتەوە ــ خۆی تەڕ کردۆتەوە :ــ
بە پیاوێکی بەساڵا چوو دەڵێن کە ژنی تازەی هێنابێـــت

تـــەڕ ــ تەڕەتۆڵەکەی ناگاتێ :ــ
تۆڵەکە جۆرە گیایەکە ، گەڵاکەی پانە بە کاڵـــی و کوڵاوی دەخورێت واتا : هێندە هەرزانە لە تەڕەتوولەکەش هەرزانترە •

——— تـەڕە ژن :ـ

ژنێکـی گەنجی جوان •

——— تەڕەماشی بـۆ کردووە :ـ

واتا : هیچی بۆ نەکردووە • بە تەوسەوە ، یـــا گەمەوە دەوترێت چونکە تەرەماش ـ ماشی ڕەش ـ بە هیچ ناکرێــت •

——— تـەڕ پیرە :ـ

پیرێکـە حەز لە بەرگی ئاڵو واڵاو خۆ ڕازاندنەوە دەکات •

——— تـەڕ پۆشـە :ـ

حەز لە بەرگی ئاڵو واڵاو جوان دەکات

——— تەڕ دەستە :ـ

١ ـ زۆر شارەزایە ٢ ـ لە کاردا چالاکە

——— تـەڕ دلـە :ـ

حەز لە کالآی ئاڵو واڵاو جوانی دەکات •

تـەرزە ـ تەرزە شکێنی کرد :ـ

وەك تەرزە قسەی ناخۆشی بەسـەردا بارانـد ، شکاندی ، سەر کوتی کرد •

تـــەڕ ـ تەڕزمانـە ـ تەڕدەمە :ـ

——— زمانلووسو قسە زانە ، قسە خۆشە ، قسە ڕەوانە •

تـــەڕ ــ تەڕ نابێت :ــ

تەریق نابێتەوە ، قسەو توانجو هیچ ناگرێتە خۆی ،
لەو ڕێگە خراپەی گرتوویەتی لا نادات •

ـــــــ تەڕی کرد :ــ

بە جنێوو قسەی ناشیرین شکاندی •

تەزاندی ــ تەزانــدی :ــ

سزای دا ، سڕی کرد ، زیانی پێ گەیاند •

تــەزوو ــ تەزوویەك بە سەریدا هات :ــ

ترسا ، سام گرتیو کەوتە بیرکردنەوەوە

تەشپی ــ تەشپی تڕێنە :ــ

تەشپی = دەفرێکی دارە وەك لەگەن
واتا : تەشپییەك خواردن ، چێشت ، دەخوات • واتــا
زۆر خۆرە •

تەشت ــ تەشتی تەلا بەسەرتەوە بنێ :ــ

تەلا = زێڕ ، فارسییە • واتا • دنیا ئاسایشە ، هیچ لــە
ئارادا نەماوە • دڵنیابەو مەترسە •

تەشــی : تەشــی ڕێســە :ــ

١ ــ زۆر بلێیەو لە هەموو بابەتێك دەڵێت
٢ ــ مەرایی دەکات • مێچکە مێچکەی دەکات •

تەفر — تەفرو توونا بوو :ـ
توونا : دەربەدەر · واتا : فەوتا ، لەناو چوو دەربەدەرچوو ئاوارە بوو ·

تەق — تەق‌و تۆق :ـ
تەقەیەو تۆقاندنە ·

— تەق‌و دەو :ـ
تەقەو دەنگ ·

— تەق‌و رەو :ـ
لە ترسی تەقەو بێ ئاسایشی رەو کردن ·

تەقاندیەوە — تەقاندیەوە :ـ

١ ـ باسەکەی کردوو بوو بە هەرا ·

٢ ـ نهێنیەکەی ئاشکرا کرد ·

٣ ـ رەتاندی‌و کاری زۆر پێ کرد · دەڵێن : کرێکارەکەی زۆر تەقاندەوە ·

تەقە — تەقەی سەری دێت :ـ
لێی نازانێت ، شارەزا نییە · لە قسەکان ئاگات · دەڵێن : لەم کارەدا تەقەی سەری دێت ·

— تەقەی لێ کرد :ـ
گاڵتەی پێ کرد · تەشەری لێدا ، توانجی تێ گرت ·

تەك — بە دوو شت دەوترێت کە یەکێکیان کورت‌و ئەویتر درێژ بێت

تەلەکــە ــ تەلەکەبازە :

بە یەکێکی کەلەکباز دەڵێن ، بە پێچو پەناو ناراست بێت ، بۆ ئەمو ئەو هەر خەریکی تەڵە نانەوە بێت •

تەمــاڵ ــ تەمالــم هەلگرت :ــ

(تەماڵ = دیاری کردنی شوێنی گیاندارێك کـــە ڕاودەکرێتو بەدیکردنی ، واتا : نێچیرم دۆزیەوە)

تەموورە ــ تەموورە زەنانێکە ــ بۆ خۆی ــ مەپرسە :ــ

تەموورە = پارچەیەکە لە پارچەکانی مۆسیقا ، ملێکـــی درێژی هەیە • تەموورەزەن = ئەو کەسەیە تەموورە لــێ دەدات واتا : چڕیو بە یەکداچوونێکە ، کەس لە کەسەوە دیار نییەو ژاوەژاوو غەلبەغەلبێکە سەیر • لە چیرۆکـــە ئەفسانەییەکاندا دەڵێن : دێوەکــــە بە تەموورەزەنــــان دەرۆیشت ، واتا : دەنگە دەنگو گمە گمێــکی زۆری بەدواوە بوو •

تەنــاق ــ تەناقبازە :ــ

لەسەر صەد پەت یاری دەکات بێبارو کەلەکبازە •

تەنــك ــ تەنكو تیــواڵ :ــ

زۆر تەنك وەك توێژاڵ •

تەنــگ ــ تەنگو چەلەمە :ــ

سەختیو گیروگرفت •

تەنــگ ــ تەنگی پێ هەلچنی ــ تەنگە تاوی کرد :ــ

زۆری بۆ هێنا ، ناچارو بێزاری کرد •

تەنگاوە ــ تەنگاوە :ــ

١ ــ کاری ئاودەستی هەیە ٢ ــ تەنگ[illegible] هەلچنراوە
شیرزەیە ، لە تەنگانەدایە •

تەنگــە ــ تەنگە گرتی :ــ

لە رووی سووکییەوە یان بە رقەوە دەوترێـــت •
واتا : پەست بوو • هەلچوو ، بە قسەیەك ، بە کردارێك •
تەنگە = قایشێکی پانە ، زین یا کورتانی ولاخی لە ژێــر
سکەوە پێ قایم دەکرێت •

تەنوور ــ تەنوور تا گەرمە نان دەبرژێنێت :ــ

کار تا گەرمە تەواوی بکە ، کە ساردبۆوە تەواو ناکرێت •
کار سستی لێ نەکرێت باشتر کەلکی لێ دەبینرێت •

ــــــ تەنووریان بۆ داخستووە :ــ

١ ــ (واتا : بە گەرم باسی خراپەی دەکەنو ناوی لـــە
پاشملە دەهێنن) کۆڕیان بۆ گرتووەو گەلەکۆمەکییان بــە
نهێنی تەگبیریان لێ کردووە •

تەنیــا ــ تەنیــا باڵە :ــ

هەر خۆیەتیو یاریدەدەری نییە

تەوەرە ــ تەوەرەی دەکردە دار :ــ

ئاشووبی دەگێــڕا •

تــەوق ــ تەوقی عەزازیلە چۆتە گەردنی :ــ
تەوقەکەیە کە کرایە ملی شەیتان • بە یەکێك دەوترێت کە زۆر خراپ بێت ، پیاو یا ژن بێتو کرابێت بە هاوسەری یەکێکی تر ٢ ــ بە یەکێك دەوترێت کە حەز لە چارەی نەکرێت لێی بێزار بن‌و لە کۆڵ نەکەوێت ، نەبێتەوە •

تــەون ــ تەونی لێ گرتووینە دار :ــ
واتا : بیانوومان پێ دەگرێت •

تەیــر ــ تەیری گول عاشق بە داری زەقنەمووتە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە عاشق بە شتێکی هیچ‌و پووچ بێــت) •

تــڕاند ــ تڕانــدی :ــ
١ ــ پەکی خست ، شپرزەی کرد ٢ ــ بۆڕی دا

تــــڕ ــ تڕە کەڵەکێیە :ــ
١ ــ کارێکی بێ بنچینــــەیە ، هەڕەمەکــــییە
٢ ــ هەوڵێکی بێ هوودەیە :ــ

ــــــ تڕەکەی تڕ نییە جەوالدڕە :ــ
(زۆر بە دەعیەو دەمارە)

ــــــ تــڕەمەڕۆیە :ــ
بێ هێزو توانایە.شتێکی هیچە •

تــــڕ ــ تــڕ بێت‌و بەردەمی با بکەوێت :ــ
قسەیەك بێت‌و بەردەمی دەمدڕاوێك بکەوێت ئەوە لــە

هەموو قوژبنێکی ئاوایدا دەنگ دەداتەوە •

تـرپ ـ ترپو هوورِ :ـ
ترپە ترپێکی زۆرو توند • ترپە دەنگی پێیە •

تـرِزل ـ ترِزلـە :ـ
بەفیزە لووتبەرزە •

تـرش ـ ترشو تـاڵە :ـ
مـۆنو گـرژە •

تــرِن ـ ترِنـە :ـ
بۆ کورِو کاڵ بە کاردێت • واتا : هیچ لە باردا نەبووە • بێ هێزە • هێشتا منداڵە •
تـرِو ـ ترِو تۆپی زۆرە ـ بە ترِو تۆپە :ـ
بە دەعیەو فیـزە

ـــــ تـرِو زرِ = ترِو تۆپ ـ ترِو فیـز :ـ
گەنجەفەو لووتبەرزی

تـرِی ـ ترِی بـرِی :ـ
پەکی خـست ، بەرِی لێ گرت ۲ ـ بەسەریـدا زاڵ بوو ـ بۆرِی دا •

ـــــ تـرِی سوێر دەکەێت ـ ترِی گەورە لێ دەدات :ـ
۱ ـ خۆی هەڵ دەترِێنێتو خۆی گیف دەکاتەوە •
۲ ـ خۆی بە زل دەزانێتو داوای شتی گەورەو گران

دەکات بە شتی کەم ، ئاسایی داناکەوێت •

تــڕی ــ تڕی گۆڕە دەکیلێت ــ کون دەکات ــ تڕی گوێــزی کوێر دەشکێنێت :ــ
واتا : زۆر بەدەعیەو فیــزە

تریــق ــ تریقو هووڕ :
پێکەنینێکی بەرزو زۆر

تــس ــ تسی دایەوە ــ فسی دایەوە :ــ
١ ــ وازی لە کارەکە هێناو دانیشت ٢ ــ پەکی کەوت
٣ ــ بەزی ٤ــ تابوشتی کردنی کارەکەی نەما •

تــف ــ تف کە ڕۆ کرا هەڵ ناگیرێتەوە :ــ
بەڵێنێك کە درا نابێت لێی پەشیمان بێتەوە •

ـــــــ تفی بەرەوژوور ناو چاوی خۆت دەگرێتەوە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە ناوی کەسێکی خۆی بە خراپــە بهێنێت)
واتا : شکاندنی ئەو شکاندنی تۆیە •

ـــــــ تف هەڵدەیت ناگاتە زەوی :ــ
سەرمایەکی ئەوتۆیە کە هەر بە حەواوە تەڕایی دەیبەستێت

تەنگ ــ تەنگ بە تاریکییەوە دەبێت :ــ
نەشارەزایانەو لە گۆترە ١ ــ قسە دەکات ٢ ــ بڕیــــار دەدات ٣ ــ خەڵك گوناهبار دەکات •

تــــك ــ تــك‌و تــاس :ــ

دەڵێن کۆرپەکە هێندە گریا لە تك‌و تاسەوە چوو •

واتا خەریکە دەتاسێت‌و هەناسەی دەگیرێت •

تلــپ ــ تلپی تەڕی تێــدا نەماوە :ــ

١ ــ مردووە ٢ ــ خەوی لێ کەوتووە ٣-پیر بووەو پەکی کەوتووە ٤ ــ هێزی لەبەر بڕاوە

تــــۆ ــ تۆ مەیکەو خــوا بیــدات :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە لە لاوە خێرێکی دەستگیر بووبێت بێ ئەوەی هەوڵێکی بۆ بدات ــ هەوڵێکی ئەوتۆی بۆ بــدات •

تــۆبە ــ تۆبەی گورگ مەرگە :ــ

پیاوی ناپاك تۆبەی نییە ، ڕاست نابێتەوە •

تــۆپ ــ تۆپیان ــ سەر تۆپیان هاتــن :ــ

واتا : هەموویان هاتن

تۆپین ــ تۆپینی کەرەو زەماوەندی سەگ :ــ

کەوتنی باری یەکێك کە نەفام‌و ساویلکە بێت هەلە بۆ یەکێکی بێ‌وێژدان کە کەڵك لەوە ببینێت‌و پێی پـــێ بگـــات •

تــوورە ــ تووڕەو تڕۆیە :ــ

بە یەکێك دەڵێن کە بەگڕو فش بە ئاسماندا بچێت ، قسە نەجوێتەوەو بیکات‌و گونجانی نەبێت •

تووره‌که ــ تووره‌که له مله :ــ

١ ــ کچۆله‌یه‌کی جوانی نه‌شمیله‌یه‌و که پێگه‌یشت
زوو ده‌یقۆزنه‌وه‌و پاره‌ی زۆری بۆ خه‌رج ده‌کــــه‌ن
٢ ــ خوازلۆکه ، سوالکه‌ره ، ده‌روونی سووکه .

تــــۆز ــ تۆزی لێ نایێته‌وه ــ لێ هه‌ڵ ناسێت :ــ
واتا : زۆر چرووکه .

ـــــــ تۆزی به ئاسماندا بــرد :ــ
١ ــ په‌رش‌و بڵاوی کرده‌وه ٢ ــ فه‌وتاندی

تــووش ــ تووشی‌داوی ئه‌و بووه :ــ
گرفتاری ده‌رد بووه به‌ده‌ست ئه‌وه‌وه ، تووشی زیانــی
کرد . یا فێلی لێ کرد . یان به‌هۆی په‌یوه‌ندی به‌وه‌وه
گرفتاری زیان‌و خه‌فه‌ت بوو .

ـــــــ تووشی داوێکی کرد :
پیلانی لێ گێرا . بوختــانــی بــۆ کردو گرفتــاری
ناهه‌مواری کــرد .

ـــــــ تووشی گونده‌شی خۆی بوو :ــ
به‌داخ‌و پێکه‌نینه‌وه به یه‌کێك ده‌وترێــت تووشـــی

یه‌کێکی ملوزمی چه‌پخوونی هارو هاج ، ببێــت ســزای
پێ بنووشێت‌و زیانی پێ بگه‌یه‌نێت‌و لێی نه‌یێته‌وه .

تووش ــ تووشی شه‌یتان بووه :ــ

واتا : داوی‌بووەبەداوی یەکێکی زۆرزانی بەدەوە
کە بەڕێی خراپدا دەبیات‌و تووشی سزای دەکات .

— تووشی نیری شەش کون هاتووە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە تووشی کارەساتێکی گەورە هاتبێت‌و
نەتوانێت رزگاری بێت).

تووکەسەر ـ تووکەسەر بـوو :ـ
زۆر تووڕە بوو لە رقدا تووکی سەری راسـت
بۆوە .

تـووڵ ـ تووڵ بە تەڕی بچەمێنەوە :ـ
منداڵ بە منداڵی بشکێنەوە فێری ژیان‌و ئەرك‌و کار
بکە ئەگینا بە گەورەیی فێر نابێت‌و ناتەواو دەردەچێت .

تونـد ـ تونـدو تـۆڵ :ـ
تۆڵ = پتەو . دەڵێن : گۆشتەکـەی تونـدو
تۆڵـە ، واتا : پتەوو تونـدە .

تونـد ـ توندو تیـژە :ـ
تووڕەو ڕەقە = سەر گەرمە . دەڵێن: پیاوێکـی
توندو تیژە . واتا بەسەر هەڵەی کەسەوە ناڕوات .

تـۆو ـ تۆوی دەتکێت :ـ
بە منداڵی تێرینە دەڵێن . گوایا ئەگەر لەبەردەمی
منداڵێکی تێرینەدا شت بخۆیت‌و بەشی ئەوی لـێ

نەدەیت تۆوی دەتکێت • گوایا دڵۆپێك ئاو لە لووتیەوە دەتکێتە خوارێو ئەوە گەوهەری پیاوەتییەتی کە ئەوەش تکا نەزۆك دەردەچێت • ئاشکرایە کە ئەمەش ئەفسانەیە •

توێکـــڵ ــ توێکڵی تێ دەگرێت :ــ
گاڵتەی پێ دەکات ، تەشەری لێ دەدات •

تێـــر ــ تێـر سکی خۆی ناخوات :ــ
١ ــ هـەژارە ٢ ــ چرووکـــە ٣ ــ دەســـت دەگرێتەوەو پاشەکەوت دەکات •

تیـــر ــ تیـر لە تیردانیدا نەماوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن ئەو هێزەی لە کارێکدا بوویەتی نەیمایێـت) •

ــــ تیـر لە کەوان دەرچووە ــ کار لە کار ترازاوە :ــ
تازە کارەکە تەوماوە ، قسەکە کراوەو لەدەم دەرچووەو براوەتـەوە •

تێـــر ــ تێرنـەخۆرە بانگـی کردووە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە تێرخواردن نەزانێت چییـەو بـــە تەوسـەوە ئەوەی پێ دەڵێن (هەر وەکـو تێرنەخـــۆرە گیانلەبەرێك بێتو ئەمی وەك خۆی لــێ کردبێــــتو کردبێتیبە هاوەڵی خۆی ، بە تێرنەخواردن رای هێنابێت)

ــــ تێـرو پـڕ ــ تێرو تەسەل :ــ

تێـــرەو ، گەدەی ، چاوی ، پـــڕە ، تەســـەلای دلـــــی هاتووە •

تیــــــر ــ تیرو شیر لەیەك دەسوون :ــ
زۆر ناحەز ، دوژمنـــی یەکن •

ـــــ تیــرو توانــج :ــ
توانجو قسەی تالی جەرگبڕی وەك تیر

تیرێــك ــ تیرێكو دوو نیشانــە :ــ
بە قسەیەك ، کارێك دەوترێت دوو ئامانج یا زیاتر بهێنێتە دی •

تــێــز ــ تێــز ــ تیژ ــ یکرد ــ لێی تیژ کرد :ــ
لێی هان دا • لێی تێزە تێزە دا • رقــی هەڵســـــتاند •
تێز = بۆ تفەنگی ساچمەزەن بەکار دەهێنرێت ئامــادەی تەقاندن دەکرێت • تیژکردن = گوڕدانە بە شتێك • یان پلەی بڕینی تیغەکە زیاد بکرێت •

تێســــکە ــ تێسکەی تفەنگ نایگاتێ :ــ
واتا : زۆر خێرایە •

تێــــــك ــ تێــكو پێــك :
تێکدانو بەیەکدا دان کاول کــــــــردن • لێك هەلوەشاندن :

تێکــەل ــ تێکەڵو پێکەڵ :ــ

تێك ئاڵاْنو بەیەكدا كران ، چوون

تێكـە ــ تێكەو لێكەیە :ــ

هەر كەسە بۆ خۆیەتی ، شیرازە تێك چووە ، كەس لە كەس ناپرسێتەوە •

تێكوتانە ــ تێكوتانە ــ تێكوتەو تێبڕەیە :ــ

هەركەسە خەمی خۆیەتیو بەتەنگ كەسی ترەوە نایەت •

زۆرو ستەم لە ئارادایە • بەرەڵایىو خۆ پەرستیە •

تێی گیراوە ــ تێی گیراوە :ــ

١ ــ تەگەرە هاتۆتە رێی كارەكەی ، چورتومــــی هاتۆتە رێ ٢ ــ تووش بووە ، پەكی كەوتووە •

تێــی هێنا ــ تێــی هێنا :ــ

كارەكەی بە باشی كرد ــ سەری لێ دەرچــــوو توانای بەسەر كارەكەدا شكا • شایستەی كردنی ئــــەو كارەیــە •

- ج -

جاش - جاشی ماکەرێکن :-

بۆ سووك تەماشاکردنی دوو شت ، دوو کەس دەوترێت • واتا چون یەکن •

جاو - جاو دەبێتەوە :-

جاو = چنراوێك (قوماشێك) بوو وەك خامگەلێك ڕەنگی هەبوو • بۆ دامەزراندنی ڕایەلەکەی دەبوو زۆر بهاتنایەو بچوونایە • واتا : زۆر دێتو دەچێت •

حەرگ ـ جەرگ ئـاوس بوو :ـ
واتا : خەفەتی بەدەستەوە زۆر خوارد ، بێزار بوو •

ـــ جەرگـی بـڕی :ـ
١ ـ داخی زۆر دایە ٢ ـ سزاو زیانێکی ئەوتۆ گەورەی پێ گەیاند کە لە ئەندازەی کوشتندا بوو ٣ ـ زاڕۆلەکەی کوشـت فەوتانـد •

ـــ جەرگی بۆ هیچ کارێك نییە :ـ
ناوێرێت خۆی لە هیچ کارێك بـدات •

ـــ جەرگی چووزاندەوە :ـ
داخی دایە ، ژانی بردە دڵیەوە •

ـــ جەرگی سـووتا :ـ
منداڵەکەی مـرد •

جەهەنەم ـ جەهەنەم ـ قیری سیا ـ قیرو سیا ـ جەهەنەمی لێ پڕ بوو ـ پڕ بێـت :ـ
وتەیەکە بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت ، تۆراببێت ، تووڕە بووبێت ، هەڵوێستێکی نادۆستانەی هەبێت ٢ ـ دەربڕینی بێزاریو رقە لە شتێك • واتا : چش ، ئەوچاتر •

جـڕ ـ جڕ بۆزە :ـ
وتەیەکە لە ڕاوە بەرازدا بەرازی پـێ تـووڕە دەکرێت • واتا : وەك بەرازێکی کێوی‌یە •

جــــرپ ــ جرپو جۆپ ــ جرتو فرت :ــ
جــرپ = جــرت = جــرپنــیو بزێـــوی کــردن •
فرت = بەخێرایی‌و پەلە دەرپەڕین • دەڵێن : قوڕ بە ترّت
خاك بە پۆپت کەس نیە بێتە جرپو جۆپت • واتا : جرپنی‌و
فرتە فرتی نابەجێت •

جــــڕ ــ جــڕ جونگانی‌یە :ــ
تووڕەو تڕۆیــە •

ـــــ جڕو جیــاز :ــ
(پــڕو پیتی نــاو مــاڵ)

جڕنیــا ــ جڕنیاو فڕنیا :ــ
ختوکەو گدەگدە • دەڵێــن : جڕنیــاو فڕنیـــای
منداڵەکە مــەدە •

جــــل ــ جــل خوارە :ــ
بێگانە پەرستە • نۆکەری بێگانەیە •
زوو بەو کوردانەیان دەوت کە تورکخـــواز بــوونو
تورکچێتیان دەکــرد •

جلــەو ــ جلەوی بۆ ــ شل کرد ــ بەردا :ــ
١ـــسەربەست‌و بەرەڵای کرد ٢ ــ رێی دا ٣ ــ لەگەڵیدا
نەرم بــوو •

ـــــ جلەوی شــلە :ــ

بەرەلایە ، بێ لغاوە •

ـــ جلەوی ـ بەربووە ـ هەڵ تەکاندووە ـ پچڕیوە :ـ
یاخی بووە • مل بۆ کەس دانانەوێنێت •

حـــل ـ جلو جـۆڕ :ـ
(شڕەی نــاو ماڵ)

جمـه ـ جمەی دێــت :ـ
واتا : زۆر چڕە ، خەڵکێکی زۆری تێدایە •

جـــن ـ جـن تێـی تسـیوە :ـ
بە شتێك دەڵێن کە لەبەر چاوی یەکێك زۆر کەمی
کرذبێت • واتا پیتی نەماوەو کەس نازانێت چۆن وا کەمی
کردووە ، وا زوو تەواو بووە •
جــــۆ ـ جۆ بە دیواردا هەڵدەگیرێت :ـ
زۆر بە تواناو دەسەڵاتە ، سا لە ڕێی دینەوە بێت یان دنیا
(کاری وا قورس‌و گران دەکات بە کەس ناکرێت) .

جــــۆ ـ جۆی لێ بــڕی :ـ
واتا (پەکی‌خست ، دەستەوسانی کرد)

جوانــاو ـ جواناو دەرێژێت :ـ
ئارەق دەرێژێت بە تەوسیش بە یەکێکی بێکــارەی
تەمەڵ دەوترێــت •

جووتە ـ جووتە وەشێنــە :ـ

١ ــ قسەتڕنو نەزاندووە ٢ ــ تووڕەوتڕۆیە قسەی ناشیرینو بەرزو نزم بەخەڵك دەڵێت •

جووجەڵە ــ جووجەڵە لە پایزدا دەژمێردرێت :ــ
کاربەئەنجامە •

جووخێن ــ جووخێن ــ خەرمان ــی لەبەر بایە :ــ
ڕەنجەکەی هاتۆتە کۆو دڵیشی خۆشە •

جوست ــ جوستو جــۆ :ــ
کۆششو تەقەلادانو دواکەوتنی شتێك ئامانجێ

جــۆلا ــ جۆلا بە سەردڕی خۆی نارازیە :ــ
١ ــ بە یەکێك دەڵێن بە ڕەسەنی خۆی ، بەکاری بــاوو باپیری خۆی ناقایل بێت ٢ ــ بە کارەکەی خۆی ناقایــل بێــت •

جومعە ــ جومعەی پێ تەواو ناکرێــت :ــ
بە تەوسو گاڵتەوە بە یەکێك دەوترێــت کە نمــــوودی نەبێت واتا : بە پیاو دانانرێت • جومعەی دروست نابێت ئەگەر چل کەس نەبــن •

جیــق ــ جیقی دەرهێنا :ــ
١ ــ پلیشاندیەوە ، کوشتی ٢ ــ وای لێ کرد لــە تاوا هاوار بکات • دەڵێن خۆ تۆ جیقی منداڵەکـــەت دەرهێنا
جیق = دەنگی فلیقانەوەی شتە

جێـی – – جێی ئەوی گرتەوە :ـ
وەك ئەوە لە کردەوەدا ، لە گوفتاردا ، لە باشیدا ،
لە خراپیدا .

ـــ جێی باوەڕە :ـ
سەرراستە ، راستە ، متمانەی پێ دەکرێت

ـــ جێی پێ نەبـوو :ـ
قەلەباڵغێکی بێ شومار بوو .

ـــ جێی ـ جێگەی ـ پێ لەق ـ لێژ بوو :ـ
١ ـ تەنگی پێ هەڵچنرا ، خەریکـن دەری پەرێنـن
٢ ـ ژیانی لێ تاڵ بوو کەوتە دڵخوردی .

ـــ جێی خۆی خۆش دەکات ـ گەرم دەکاتەوە :ـ
خۆی تەواو دادەمەزرێنێت ، خۆی بنجبەست دەکـات
بەزمانی شیرین بەکردەوە ، بەهەر رێگەیەکی تر .

ـــ جێی سەبری سووتاوە :ـ
ئارامی لەبەر بڕاوەو خۆی پێ ناگیرێت .

چـاڵ ـ چاڵو چـۆڵ :ـ
نارێكو ناتەخت . بەرزیو نزمیی شتێك
چـاو ـ چـاو باشقاڵـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە هەر چاو بۆ ئافرەت بگێڕێت ،

که ئافرەتی دی ، سەرنجی زۆر لێ بدات ، چاوی لـێ نەترووکێنێـت •

— چـاو بازەو ناگیرێـت :ـ

(یەکێك دەیلێت کە پێی بلێن بۆ نەوەندە تەماشای ئافرەتی نامەحرەم دەکەیت)

— چاو بە چاو دەکەوێتو ڕوو بەڕوو :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە بەدیەك بەقسە ، بەکـردەوە ، بەرامبەر بە یەکێکی تر بکات کە لەوێ نەبێت • واتـا : ئەو خراپەیە مەکە چونکە دەبێتە مایەی شەرمەزاریـت • یان یەکێك خۆی دەلێت : ئەوە ناکەم ، ئەوە نالێم تـا شەرمەزاری ئەو کەسە نەبم چونکە بەرەو رووی یەکتـر دەبینـەوە •

— چـاو بەرەوژێـرە :ـ

دەستیاوی بەسەرەوەیە ، قەرزاری چاکەو پیاوەتیە

— چاو بەستی لێ کـرد :ـ

فێلی لێ کـرد ، کەلەکی لێ دا •

چـاو ـ چاو چنـۆك :ـ

١ ـ چاو چلێسە ، چاوی بە هەر خواردنێك بکەوێت دلی دەچێتە سەری ، مەزەی بۆی دەجولێت ، بە تایبەتی منـدال ٢ ـ بە یەکێکی تەماعکار دەلێن کە چاوی بـە هیچ تێـر نەبێتو بۆ مالی دنیا هەموو رێگەیەك بگرێتو لای شەرم نەبێت •

— چاوت ــ رۆشن ــ روون :ــ
رستەیەکە بۆ دەربڕینی پێ خۆش بوون دەوترێت •
دەڵێن : چاوت روون کوڕەکەت لە شار هاتەوە •

— چاوت ئەفرێت :ــ
چاوەڕوان بە ، پەلەت نەبێت • (بە یەکێك دەڵێن
کە چاوەڕێی ناخۆشییەکە) • وا باوە گوایا چاوی راست
کە فڕی خۆشەویستی پێ دەبینرێت ، چاوی چەپ کە
فڕی پێی دەگری •

— چاو ــ بەرچاو ــ تێرە :ــ
١ ــ نانیدەیەو دەستی ئەمو ئەو دەگرێت
٢ ــ بەبەشی خۆی دادەکەوێت • هەڵپەی چاو برسیانە
ناکات •

— چاوچاو نابینێت ــ دەرناکات :ــ
دنیا هێندە تاریکە ، شەوەزەنگێکە بۆ خۆی• تارووناکیی
چاویش نابینرێت •

چاو ــ چاوو ڕاو دەکات :ــ
فێڵو تەڵەکەبازی دەکات •

— چاوسوورکەری نیە :ــ
گەورەی نیە کە جڵەوگیری بکاتو نەهێڵێت بەرەڵا
بێت ، لێی بپرسێتەوە • واتا : چاوی لێ سوور بکاتەوە •
— چاو کراوەیە :ــ

دنیا دیدەو خاوەن تاقیکردنەوەیە ، تێگەیشتـــووە ، چۆتە ناو کۆمەڵەوەو فێری ژیان بووە •

ـــ چاوکونـــە سووژن :ـ
بە یەکێك دەڵێن چاوی زۆر ورد ، بچووکڕێت •

ـــ چاوی لە چاو شەرم دەکات :ـ
بۆ کارێك کە چوویتە لای کەسێك کە چاوی پێت کەوت شەرم لە رووت دەکات و کارەکە جێبەجێ دەکات •

ـــ چاو لەدەرە :ـ
بە یەکێکی داوێن پیس دەوترێت کە هەر عەودالی سێکس بێـــت •

ـــ چاو نەترسە ـ چاو قایمە ـ چاو توندە :ـ
دلێرە ، لەهیچ سڵ ، کۆ ناکاتەوە •

چـــــاو ـ چاوی بەرایی نایـــەت :ـ
دلی هەڵناگرێت ئەو شوێنە ، ئەوشتە ئەو کەســـە ببینێت یان بەکاری بهێنێت ، یان بەو شوێنەدا بـــڕوات چونکە یادی کەسێك ، رۆژانێك ، شتێکی خۆشەویستی بیر دەخاتەوەو ئەو یادە خەفەتی دەداتێ •

ـــ چاو ی بڕیوەتە لاکی :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بەتەمای مالی یەکێك بێـــت ، بۆ هەل بگەرێت ، پیلانی لێ بگێرێت •

— چاوی پەڕیە پشتی سەری :ـ
زۆر تووڕە بـوو

— چاوی پێ ـ بەسەری ـ هەڵ نایەت :ـ
زۆر ڕقی لێیەتی ، حەز لە چارەی ناکاتو نایەوێت بیبینێت

— چاوی پێدا خشـاند :ـ
تەماشایەکی گورجی کرد •

— چاوی ترسـا :ـ
سڵی کردەوە ، تەمێ بوو ، کارەکەی نەکرد

— چاوی جـن دەردێنێت :ـ
(یە یەکێکی جرپنی جەربەزە (دەوترێت) • هەرزەیە

— چاو یحیـز کردووە :ـ .
گوناهێك ، کەتنێك ، شتێکی خراپی کـــردووەو
لەتەریقیدا ، شەرمەزاریدا سەری خۆی شۆڕ کردووە •

چـــاو ـ چاوی داگیرساوە :ـ
١ ـ چاوی گل دەکات ٢ ـ رقی هەستاوە

— چاوی دەرێت :ـ
بـۆ بێزاریو ڕق لێ بوون دەوترێت

— چاوی رەشی کاڵ کردەوە :ـ
چاوەڕێیەکی زۆری کرد بەڵام بەبێ ئەنجام • نائومێد بوو

— چاوی ڕووا :ـ

چاوەڕێیەکی زۆری کرد .

— چاوی ڕوون بووەوە :ـ

بینینی ئەو کەسە ، ئەو شتە ، ئەو شوێنە شـادی کردو دلـی کـردەوە .

— چاوی سپی بێـت :ـ

بۆ بێزاری دەوترێت ، واتا ، بمرێت

— چاوی سوور بووە :ـ

لە خۆی گۆڕاوەو بایی بووە ، یاخی بووە

— چاوی شەمشەمەکوێرەو هەتاویان نەوتووە :ـ

١ ـ بە یەکێك دەلێن کە توخنی کۆڕو کۆمەل نەکەوێتو بێت ، بهێنرێتە کۆڕەوە . واتا کەلکی ئەو شوێنانـەی پێوە نییە ٢ ـ کوڕی ئەو بارە نییە ٣ ـ مرۆڤێکـی ناڕاستەو ڕووی کۆمەلی نییە .

— چـاوی شۆڕە :ـ

١ ـ شەرمەزارە ٢ ـ ناپاکە ٣ ـ سووکە ٤ ـ خۆی بـە گوناهبار دەزانێت .

چـاو ـ چاوی کەو ـ مار ـ دەردەهێنێت :ـ

دەست ڕاستە ، نیشانشکێنە ، تیر ئەندازە .

— چاوی گەرم بـوو :ـ
خـەوی لێ کەوت

— چاوی لە چاوی بهاتایە :ـ
حەز لە چارەی ، بینینی ناکات ، سا یا بە رۆیشتنی ئەو ، یان هی ئەم رزگاری ببوایە

— چاوی لێ پۆشـی :ـ
لێی خۆش بوو ، لە کەم و کووڕیو هەڵەی بورد •

— چاوی لێ دەرپەراند ـ لێ سوور کردەوە :ـ
هەڕەشەی لێ کرد ، لێی تووڕە بوو •

— چاوی لێ دەکات :ـ
لاسایی دەکاتەوە • وەك ئەو دەکات

— چاوی لێ ناترووکێنێت :ـ
بەگەرم چاودێری دەکات ، یان لە خۆشەویستیدا یان بـۆ ئامانجێك ٢ ـ بێسڵو ترسو شەرم ئەو کارە دەکات •

— چاوی لێ نووقاند ـ قووچاند :ـ
١ ـ بە دەربەسەوە نەهات ٢ ـ حەرام بوو خـــواردیو گوێی نەدایە ٣ ـ پشتی تێ کرد ٤ ـ چاوی پۆشـیو لێی بورد •

چـــاو ـ چاو ی نایە سەریەك ـ لێك نـا :ـ
نوست ، خۆی بەنووستوو پیشان دا •

— چاوی مشتێك هەرزن دەگرێت :—
هێندە لاواز بووە چاوی بە قوولدا چووە

— چاوی — لووتی — هێنایەوە بەر خۆی — شکاند :—
١ — تەریقی کردەوەو هۆشی هێنایەوە سەر خۆی بایی
بوو بوو بەربەستی کرد ٢ — بەزاندی •
چەپ — چەپو چیر :—
دەڵێن چەپو چیر لەیەك وەستان واتا : لەیەك چیر
بوونەوەو هەریەکە خۆی چەپو لار کردەوە بۆ ئەوی تر
تا پێدا بپلۆسێت • خۆیان لەیەك گیف کردەوە ٢ — خوارو
خێچ •

چەپەر — چەپەرە شرە چ پێوە بێت چ لێوە بێت :—
(بە یەکێك — شتێك — دەوترێت کە بوونو نەبوونی وەك
یەك وابێت) واتا بێکەڵکە • بۆ سووکی ئەو شتە یان
ئەو کەسە دەوترێت •

چەتە — چەتەیەکە بۆ خۆی :—
١ — بە یەکێك دەوترێت کە لە ژێر رکێفدا نەیێتو
بەتەنگ هیچەوە نەیەت ٢ — بە یەکێك دەوترێت پێشەرمانە

ماڵی ئەمو ئەو بخواتو بە تەنگەوە نەیەت •
چەتەوڵ — چەتەوڵ :—
زەلامی زەبەلاح •

چەرخ — چەرخی لە چەمەر دەکێشم :—

چەرخ = پێچکە • چەمەر = ئەو ئاسنە خڕەیە (تەوقەیە) کەپێچکەکەی تێدا قایم دەکرێت • پێچکەکە لە دارە •
واتا : خراپی بەسەر دەهێنم ، تۆڵەی لێ دەستێنم •

— چەرخی چەواشە :—
ڕۆژگاری ناهەمواری چەپکەرد •

چەقەڵ — چەقەڵ لە چەم‌و گورگ لە کێو •
هەر جنسە بەپێی سروشتی خۆی‌و لە جێی خۆی •

چەقــۆ — چەقۆ دروست دەکات‌و دەسەی لێ ناخات — تێ ناخات :—
(بە یەکێك دەوترێت کە شتێکت بــۆ بکــات بەنیــوەو نیوەچڵ) •

— چەقۆ کول :—
بە مرۆڤێك دەڵێن هیچی لە باردا نەبێت دەڵێــن : فیسارەکەس لە بەرەی چەقۆ کولانە • لە بێدەسەڵاتانــە

چەقــۆ — چەقۆ لەیەك دەسوون :—
بەزمان ، بەکردەوە ، دوژمنایەتی لەگەڵ یەکـــــدا دەکــەن •

چــەك — چەك — چك ــو چڕی دا :—
دەڵێن : کارەکە ، بزنەکەی چەك‌و چڕ دا • واتا : گوانی چەك خستووەو شلی‌کردووە بەوەی شیری لە گوانــــدا نەهێشتووە .

چلـه ـ چلـه ـ چەلە ـ ی چاوی دێـت :ـ
نانوێتو چاوی لێك نانێت • دەڵێن هەتا بەیانی چەلـەی چاوی هاتووە •

چەڵتـە ـ چەڵتەوەشینو رەهەندەی عامە :ـ
(چەنەباز هەموو کەس لێی بێزارە) دەڵێن : فیسارکەس چەڵتەوەشێنە واتا : چەنەبازەو لە شـــامو شیـــرازەوە دەیهێنێتەوەو بێزارکەرە •

چەڵتووك ـ چەڵتووکێکی تێ چەقاند ـ چقڵی تێ چەقاند :ـ
تەگەرەی لە کارەکە دا • قسەیەکی وای کرد کارەکە سەر نەگرێت •

چـــەل ـ چەڵو ملە بە سەریەوە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە لەپیاو نەبێتەوەو هەتا مردن بەخێوی بکات • یان تا ئەو ئیشەی هەیەتیو بۆی دەکات) •

چەنـە ـ چەنە بە چەنەی وەستایەوە :ـ
شەڕە قسەی لەگەڵدا کردو بەرپەرچی قسەکانی دایەوە •

چەوەندەر ـ چەوەندەرێك لەو زەویە دەربهێنە :ـ
لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە شتێك لە باسدا بێتو شتەکە نەبێت ، دەست نەکەوێت ، دەست نەیگاتێ ، لەبـــەر هەژاری لەبەر نەبوونی ئەوشتە یالەبەر هەر هۆیەکی تـر بێت • واتا شتەکە نییەو دەست ناکەوێت •

چەوری ــ چەوری بەری چاوی گرتووە :ــ
لە خۆی گۆڕاوە ، بایی‌یە،روو لە خەڵك لا دەدات ،
چاوی خەڵك نابینێت •

چــــرا ــ چرا وەكوژێنە :ــ
(بەمەردمی ناپاكی داوێن پیس دەوترێت دەیێژرێت
فیسارکەس لە بەرەی چرا وەكوژێنە)

ــــ چرای كەس تا رۆژ ناگرێت :ــ
(هیچ كەس تا سەر بەختیار نابێت)

ــــ چرای نابووتی هەڵ كردووە :ــ
بانگی نابووتی خۆی داوە ٢ ــ خۆی وا پیشان دەدات كە
هیچی نیە • بە تەوسیشەوە دەوترێت •

چــــر ــ چرو چــاو :ــ
روو • دەم‌وچاو •

چــــزە ــ چزەی لێ هەستاند :ــ
پێوەی دا ، پێوەی كــرد ، گرفتاری كرد ، زیانی
پێ گەیاند ئازاری پێ گەیاند ، لێی دا •

چقــە ــ چقەی دەر كردووە :ــ
گەورە بووە ، پیر بووە • بەزۆری بۆ سووكــــی
بە یەكێك دەوترێت ، چونكە باڵندە چقە دەردەكات •

چقــڵ ــ چقڵــی چاوە :ــ

واتا وەك چقــل دەچەقێتە چاوی ناحەزەکانی ، کوێریان دەکات •

چلکــاو ــ چلکاوخۆرە :ــ
١ ــ بە کرێگیراوی ئەم‌و ئەوە ، هی بێگانەیــە
٢ ــ دەروون نزمــە •

چــــل ــ چڵو چــۆ :ــ
دەڵێن زۆر بە چڵو چۆیە : واتا : زۆر هەڵمەتەکاسەو خۆ هەڵقورتێنە ٢ ــ بە یەکێك دەڵێن کە قسەی ئەم بــــۆ ئەوو ئەو بۆئەم بهێنێت •

چنــگ ــ چنگ لەسەرشان :ــ
١ ــ بە پەلەو هەڵەداوان ٢ ــ بەزۆرو تەکــــــان دەڵێن : چنگ لەسەرشان ڕایان فڕاند •

چنــگ ــ چنگی بە سەردا ــ دەستی بەسەردا گرت :ــ
داگیــری کرد •

ــــ چنگی لێ گیــر کرد :ــ
پێی گەیشت ، دەستی کەوت‌و دەستی لێ قایم کرد • .

چــــوار ــ چوار پەلی شکاوە :ــ
١ ــ زۆر ماندووە ٢ ــ زۆر نەخۆشەو خەریکــــە دەمرێت ٣ ــ ورەی بەرداوە •

ــــ چوار پەلی بەستراوەتەوە :ــ

دەسەلاتی بڕاوە • هیچی پێ ناکرێت •

— چوار پێیە :ـ
واتا : وەك ئاژاڵ بێمێشکە

— چوار پینەی کەیت ناگاتە بەهار :ـ
زۆر پیرە ، یان زۆر نەخۆشەو پەکی کەوتووە •

— چوار چاوە :ـ
واتا : دوو ژنـی هەیە •

— چوار چاویان کرد :ـ
سەریان لێ شێواندو شپرزەیان کرد

— چوار گورچکە ـ گورچکی قایمە :ـ
بە هێزو پتـەوە •

— چوار مێخەی ـ کرد ـ کێشایەوە :ـ
چوار پەلی بەستەوە ، دەسەلاتی بڕی
٢ ـ شپرزەی کرد ، پێوەندی کـرد

چـوو ـ چوو بۆ ـ خورما ـ چوکلێت ـ خواردن :ـ
(لەڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەڵێن کە بمرێت) •

چـووە ـ چووە پاڵـی :ـ
پشتی گرت ، لەسەری کردەوە

ـــــ چووه ژێــری :ــ

١ ــ پێی لێ نا ، دانی پێدا نا ٢ ــ ئەرکەکـــە ، کارەکەی گرتە ئەستۆی خۆیو خۆی لێ بەرپرسیار کرد

٣ ــ دالغەی لێــدا •

ـــــ چووە سالەوە :ــ

پیر بــووە •

چۆتــە ــ چۆتە سەر دارێ نایەتە خوارێ :ــ

لەسەر قسەی خۆی سوورەو پاشگەز نابێتەوە ، کــەللە رەقی دەنوێنێــت •

ـــــ چۆتە بــن کلێشەیەوە :ــ

بــن کلێشە = بن باخەڵ •

١ ــ فریوی داوە ٢ ــ خەریکە لاسی بداتو لەخشتەی بەرێــت •

چــۆك ــ چۆکی دادا :ــ

١ ــ بەزی ، ملی شۆڕ کرد ٢ ــ وازی هێـــنا ، تابوشتی نەمــا •

چوکلــە ــ چوکلەشکێن خۆی دەشکێنێت :ــ

(یەکێك خزمی خۆی بشکێنێت خۆی دەشکێنێـــت ، یەکێك بە کاری منداڵانەوە خەریك بێت خۆی دەشکێنێت)

چۆلەکە ــ چۆلەکە خۆت چیتو گۆشتاوت چیە :ــ

١ ــ (به یه‌کێکی بێ نموود ده‌وترێـــت که به‌ڵێنـــی یارمه‌تییه‌کت پێ بدات) ٢ ــ که هه‌ڕه‌شه‌یه‌کت لێ بکات

چیکندان ــ چیکلدانی ته‌سکه ــ که‌م چیکلدانه :ــ
زوو هه‌ڵده‌چێت ، که‌م ئارامه ، زوو تووڕه ده‌بێت •

چنـــو ــ چێو له تاریکی ده‌کوتێت :ــ
(به یه‌کێك ده‌وترێت که له نه‌شاره‌زاییه‌وه قسه بکات)

ــــ چێو داره :ــ
واتا : ره‌نجبه‌ره یان شوانه

ح

حــازر ـ حازر خۆری بەر سێبەرە :ـ
بە یەکێکی تەمەڵ دەڵێن کە خۆی لە کار بدزێتـــەوە .
بەڵام لە کاتی بەرهەمو خواردندا ئامادەبێت •

حــازر ـ حازرو بـزر :
ئامادە • حــازر = (حاضر)ی عەرەبی‌یە

حــال ـ حالم بە حالی نەبێت :ـ
واتا : زۆر پەرێشانە • شپرزەیە

ــــ حالی قنگی خۆشە !! :ـ
واتا زۆر پەرێشانەو لەگەڵ ئەوەشدا واز ناهێنێت •
بە تەوسەوە دەوترێــت•

حەپۆل ـ حەپۆل مێش‌خۆرە ـ دەڵێی حەپۆل مێش‌خۆرە :ـ

به یەکێك دەڵێن کە گێژ بێتو ئاگای لە دنیا نەبێـت •
(لەبەر گێژو کاسی مێش لە خۆی دەر ناکات)

حەچولوور ــ حەچولوورێکە مەپرسە :ــ
سەگوەرە •
بە بێزاری‌ی‌و تەوسـەوە ، بە ڕقـەوە ، بە دەنـگ‌و
ڕاوەڕاوێك ، قاوو قیژو هەرایەکـی زۆری منـداڵ ،
دەوترێـت کە ناساز بێتو دەوروپشتی بێزار بکات •

حـەز ــ حەزی لە خۆی کردووە :ــ
بە یەکێك دەڵێن زۆر بەخۆیدا بێتو خەریکی خۆی
بێت ، هەمیشە لەبەر ئاوێنە بێت •

حەسیر ــ حەسیر مەیدانی ئەو ناوەی پێ‌کرد :ــ
تیرو پڕی کوتا • وەك چۆن حەسیـر دادەخرێـتو
لەشی‌زەلام رووت دەکرێتەوەو پەڕۆیەکی تەڕ بە لەشیدا
دەدەن‌و دارکاری دەکەن •

حەلـوا‌ـحەلوا گەزۆیە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر نەرم بێت • بێ درك بێتو
هەموو کەس پێی بوێرێت •

حەمـە ــ حەمە قەدۆی مووسلە ــ دەڵێی حەمە قەدۆی‌مووسـلە
حەمە قەدۆ = دەولەمەندێکی گەورەی مووسل بووە •
واتا زۆر دەولەمەندە ، وەك حەمە قەدۆ • بە تەوسیشەوە
دەوترێت •

حەمـام ـ حەمامی ژنانە ـ دەڵێی حەمامی ژنانە :ـ
بە شوێنێك دەڵێن ژاوەی بێتو هەر کەسە لە ئاشێك
بکـات •

حەوالـە ـ حەوالە بە گەوالەیە :ـ
پێچو پەناو هەڵخەڵەتاندنە ، هێنانو بردێکی ماندووکەرە
گەوالە = پەلە هەورێکی باوەندەیە کە بێتو بــڕوات
واتا ڕاسپاردەکەت بە هەوردا بۆ دەنێرم کە ئەوەش بـە
یەکێکی ساویلکە وتراوەو هەڵخەڵەتێنراوە •

حـەوت ـ حەوت بـرا :ـ
واتا لە جێی حەوت برا ، بە یەکێکی خۆشەویســت
دەوترێــت •

ــ حەوت پەراسووی لە ئوممەتی محەممەد زیاترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەتوانا ، بەکێشو ئارام بێت •
دەڵێن : حەوت پەراسووت لە ئوممەتی محەممەد زیاترە کـە
لەگەڵ ئەو نالەبارەدا هەڵدەکەیت •

حەوشـە ـ حەوشەکەی خوارە :ـ
بە تەوسەوە دەوترێت، واتا بیانووەکەی نابەجێیە •
حەیـا ـ حەیا باری کردووە :ـ
واتا بەرەڵایی‌و بێ شەرمییەکە ئەوسەری دیار نەبێت ،
لەکاتێکدا ئەمە دەوترێت کە شتێکی نابەجێو شەرمنبـدە
بکرێــت •

— حەیا بە چاوەوەیە کە چاو نەبوو حەیا کوا ؟
بە تەوس و گەمەوە بە یەکێك دەڵێن کە چاوی کز بێت و
شتێکی نابەجێ بکات .

— حەیـا قەترەیەکە کە تکا تکا :ـ
لە هەڵوێستێکدا بە یەکێك دەوترێت کە ناوی بە خراپـە
زڕابێت . واتا : ئەو پەردەی شکۆی دڕاندووە ، سووك و
ڕسوا بووە ئیتر چی لێ دەگیرێت .

حوشتـر ـ حوشترو کەپوولەیان نەوتوە :
واتا : ئەو زەلامە زلە بەو خواردنە کەمە داناکەوێـت .
بۆ سووکی و تەوس دەوترێـت .

حیـزەلە ـ حیزەلەیە :ـ
بە تەشەرو گاڵتەوە بە یەکێکی کار لێ نەهاتووی بێ
دەسەڵات دەوترێـت .

خاتــر ــ خاترو خۆتر :ــ

دەبێژرێت : لە کڕینو فرۆشتندا خاترو خۆتر هەر بووە • واتا : لەبەر شوناسی ، خزمایەتی ، قازانجی زۆری لێ ناسەنرێت ، ئەو پەیوەندییەی هەیە لەبەر چاو دەبێت •

خــــاك ــ خاکــی بە توورەکە بێژراوە :ــ

١ ــ ولاتەکەی داگیرو پەرێشان کراوە ٢ ــ هەرچی خراپە بەو کەسە کراوە • جا خاکێك بە توورەکە ببێژرێتــەوە دەبێت چی لێ کرابێت ••

— خاكی بەسەر :—

ڕستەیەكە بۆ داخ‌و خەفەت ، بەزەیی ، هەڕەشــە لێ كردن دەوترێت • یەكێك خاكی بەسەردا دەبێت كـە كەسێكی خۆشەویستی بمرێت ، یان خۆی بمرێت‌و خاكی بەسەردا بكەن • واتا لەگۆڕدا • بینێژن دەڵێن : خاكـی بەسەر بۆ كوێ دەچێت • یان خاكی بەسەر هەمیشــە داماوە •

خـــاڵ — خاڵ‌و بۆر بـــووە :—

خەریكە بگات • هەندێك میوە كە بگات خـــۆی دەنەخشێنێت ، خاڵ پەیدا دەكات‌و ڕەنگی جوان دەبێت •

خـــاڵ — خاڵ‌و ملی رشتووە — خەت‌و خاڵی رشتووە :—

واتا : ئەو كچە خۆی دارِشتووەو جوان بووە ، خــۆی نەخشاندووەو پێگەییوە ، وەك چۆن بەچكەی هەندێــك باڵندە كە گەورە بوو وەك جنسەكەی خاڵ‌و میلی لـــێ پەیدا دەبێـــت •

خامـە — خامـە هێشتـا :—

بە یەكێك دەڵێن كە لە ژیان شـــــارەزا نەبێـــت‌و چەرمەسەرێی ژیانی نەدیبێت ، ساویلكە بێـــت •

خانـە — خانە بەكۆڵـە :—

١ — ئاوارەیە ٢ — بێ‌لانەیە ٣ — بە تەوسیشەوە بە یەكێك دەڵێن كە جێ بە خۆی نەگرێت‌و هەر ساتە لـــە شوێنێك بێـــت •

ـــــ خانە بێــزارە :ــ

١ ــ بە یەکێك دەڵێن کە نەکەوێتە ماڵەوەو هەمیشە لەملاو لا بێت • سا یا لەبەر ناخۆشیی ماڵەوە ، یان لەبەر رابواردنی ئەملاولای •

خانــوو ــ خانوو بەرە :ــ

(خانوو نشینگە لەگەڵ باخ و زەوی دەورو پشتــی دەڵێن خانوو بەرەی خۆیەتی•

خــــان ــ خان و مانــە :ــ

دەڵێن ئەو کچە ، ئەو ئافرەتە خان و مانە • واتا : ئافرەتێکی سەلارو تەواوە •

خــــاو ــ خاو بووەوە :ــ

ساردو هێمن بووەوە • تووڕەییەکەی نیشتەوە •

ـــــ خاوو خلیچك :ــ

سستەپەلە ، سست و دەستەپاچە

ـــــ خاوو خێزان :ــ

خێزانەکە هەمووی • دەڵێن : بە خاوو خێزانــەوە چووینە سەیــران •

خایــــە ــ خایەو مایە :ــ

مایەو هەرچی کە هەیەتی • دەڵێن : خایەو مایــەی لەدەست چوو •

حـەت ــ خەتە سووری لە خۆم دووری :ــ

یەکێك دەیلێت کە خۆی لە کارەساتێــك ، قەوماوێـــك دوورەپەرێز بگرێتو گوێ نەداتە کەس هەر خۆی خۆش بێـــتو بـــەس •

ــــ خەتی بۆ کێشـا :ــ

رەنگی بۆ ڕشت ، راوێژی بۆ کرد کە بەو جۆرە بکـــات •

ــــ خەتـــی لێ کێشـا :ــ

نوقلانەی دوارۆژی بۆ لێدا کە چی بۆ دەبێت ، بەســەر دێـــت •

خــەر ــ خەر میـــزە :ــ

خەر = بە فارسی بە کەر دەڵێن •

واتا : چاو لێکەرییەکی ، خوویەکی ناشیرینە ، بۆ سووکی دەوترێت • وەك چۆن لە کارواندا کەرێك کە میزی کرد کەرەکانی تریش لەو شوێنەدا میـــز دەکەن •

خــەر تــ خەرتو پەرت :ــ

کەرتو لەت ، پارچـــە •

خەڕەك ــ خەڕەك دەڕێسێـــت :ــ

خەڕەك = ئامێری ڕستنو بادانەوەی ڕێسراوەکەیە بـــە ڕ قەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بلێت ، درێژە بە قسە بـــدات •

خەرمان ــ خەرمان کوتان کاری بزن نییــە •
(فرمانی گران بە هەموو کەسێك ناکرێت)

خەریــك ــ خەریكو خەرکاوم مەکە :ــ
سەرم لیَ مەستێنەو شپرزەم مەکە •

خەسانــد ــ خەساندوویانە :ــ
١ ــ لە هەڕەو گیفو گوزەیان خستووە ٢ ــ لە پیاوەتییان خستووە ٣ ــ دەسەلاتیان بڕیوە ناوێری قسە بکــات ، ترساندوویانە ••

خەســوو ــ خەسوو بە لنگیَ گا دەچێت :ــ
واتا خەسوو بۆ زاوا خێری زۆرە لەبەر خاتری کچەکەی خزمەت باش دەکات •

خەلات ــ خەلاتەکەی خالە بەگە ــ کەرەمی پیر تۆڕکە ــ کەرەمی تۆ تۆڕکە : خالە بەگ = پیاوێکی گەورەی بابان بووە ، سەرپەرشتکەری سوپا بووە • بە یەکێك ئەمە دەلێــــن خەلاتێك بکاتو خەلاتەکە بسێنێتەوە •

خەلــك ــ خەلك کاغەزی سپی دەخوێنێتەو ە:ــ
واتا : خەلك لە هەموو شتێك دەکۆلێتەوە ئاگاتان لە قسەو کردەوەتان بێــت •

خەلــك ــ خەلكو خواە :ــ
خەلكو ویستەرەکان ، خوازەکان •

حــــەم ـ خەمت نەبێــت :ـ

پشتی لێ بکەرەوە ، دلنیابــە ،

ـــ خەمخۆرە :ـ

١ ـ دلسۆزە ٢ ـ بارهەلگرە ٣ ـ بەتەنگەوە دێت ،

خەمشە ـ خەمشەسەرێ :ـ

دەلێن : کارەکە خەمشەسەرێ دەکەیت ، واتا : گوێــی نادەیتێو بەتەنگەوە نایەیت ، چەواشەی دەکەیت ،

خەمــی ـ خەمی لێ هاتــووە : ـ

١ ـ سڵ دەکاتەوەو دەترسێت ٢ ـ سەری دنیای لێ هاتۆتەوە یەك ٣ ـ کارەکە بۆتە گرێ لە دلیدا ،

خەنجەر ـ خەنجەر لە کا دەدات :ـ

بە تەنگەوە نایەت ، پشتی بە سامانو ماڵەکەوە نایەشێت بێ پارێز خەرج دەکات ، تەخشانو پەخشان دەکات ،

ـــ خەنجەری تریان لە برینی داوە :ـ

سەربارەی خەفەتی پێشووی ، تووشی داخی تریان کردووە

ـــ خەنجەری دەبانە خۆی لە کێلاندا ناگرێت :ـ

١ ـ بە کوڕی ئازا دەلێن کە لە تەنگانەدا فریا کەوێت ،
٢ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە هونەرێکی هەبێتو لەپڕ دەری بخات) ٣ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەلێن کە لــە هەموو هەلوێــستێکدا خۆی قوت بکاتەوە ،

—— خەنجەری لێ بدەیت ـ خوێنی لێ نایەت ـ بە خـــۆی
نازانێت : ۱ ـ رقی زۆر هەستاوە ۲ ـ پەستو خەفەتبارە.
ئاگای لە خۆی براوە •

خـەو ـ خەوی پێوە دەبینێت :ـ
تامەزرۆیەتی ، ئاواتەخوازی ئەو شتەیە ، کوژراویەتـی •

خەیـاڵ ـ خەیاڵ پلاوە :
ئاوات خواستنی شتی باشە کە دەست نەکەوێـتو
نەیگاتێ • بە یەکێك دەڵێن کە بەتەمای شتێکی ئەوتـۆ
بێت بۆی نەلوێتو دەستی نەیگاتێ وەك پلاوێك کـــە
هەژارێکی رەزەڵخوا خەیاڵی بۆ لێ بدات •

خـــرت ـ خرتو پـــرت :ـ
دڵـە خورتـێ لە کارێکدا • دەڵێن : دڵــــم
مەخەرە خرتو پـــرت •

—— خرتو خۆڵ :ـ
قەڵەوو خڕو مڕو جوان

—— خرتو مرت :ـ
(مەردومـیشلو مــل)

—— خرتو هووڕ :ـ
دەنگی بڕینەوە یا کرتاندنی شتێکی رەق بەڵام بــە
دەنگێکی بــەرز •

خــرم ــ خرمو هوورِ :ــ
دەنگی شکاندنی شتی ناسك وەك قامیش ، نانــی
رەق ، شووشە • دەنگی باران • بەلآم دەنگێکی بەرزی
دیــار •

خرنــگ ــ خرنگو هوورِ :ــ
دەنگی لەرینەوەو هارِەی خشلّو رازێنەری ئافرەت ،
وەك بازن متو مووروو ، شتی تر بەلآم دەنگێکی بەرزی
دیـــــار •

خـــرِ ــ خرِو خەپاێ :ــ
خرِو نەرمو شلو گۆشتـــن •

ــــ خـــرِو مرِ بووە :ــ
هاتووە بە خۆیداو جوان بووە • گۆشتی گرتووەو
پێ گەیشتووە •

ــــ خـــرِو هوورِ :ــ
دەنگێکی بەرزی خولاندنەوەی شتێك •

خزمــەت ــ خزمەتی داری پەڵك ــ بێبەر ــ دەکات :ــ
بە یەکێك دەلێن کە خزمەتی کەسێك ــ لایەك ــ بکات
کەلکبەخش نەبێتو رەنجەکەی بەفیرِۆ برِوات •

خــزم ــ خزمی خەزووری سەپانی ــ مالی شیخە ــ شێخیە :ــ
بە تەوسەوە بە خزمێك دەوترێت کە خزمایەتییەکەی زۆر
دوور بێــت •

خستی ـ ختیه پارسه‌نگی ئه‌وه‌وه :ـ

١ ـ وه‌ك ئه‌و ته‌ماشای كردو له ریزی ئه‌و دای‌نا •
پارسه‌نگی ئه‌وی به‌سه‌ر ئه‌م داداو ئه‌وی له پێشتر گرت

خستی ـ ختیه سه‌ر رێ :ـ

١ ـ فێری كرد ٢ ـ گومڕا بوو بوو ، هه‌ڵه‌كانی
خسته به‌ر چاوی‌و ڕانومای كرد ، راستی كرده‌وه ، له
خراپه دووری خسته‌وه •

خشپ ـ خشپ‌و هووڕ :ـ

ده‌نگی پێ ، لێكه‌وتنی دوو شت به ده‌نگێكی
به‌رزی ئاشكرا • ده‌ڵێن : ئه‌و خشپ‌و هووڕه چی‌یه ؟
دز نه‌بێت !!؟

خلێنه ـ خلێنه‌و بلێنه ده‌كه‌ن ـ كه‌وتوونه‌ته خلێنه‌و بلێنه :ـ

بۆ پێكهێنانی كارێك به نهێنی كه‌وتوونه‌ته ته‌گبیرو را
سه‌ریان به‌یه‌كه‌وه ناوه •

خنج ـ خنج‌و خۆڵ :

قنج‌و قۆڵ = راست‌و ته‌واوو ڕێك •

خۆ ـ خۆ باشه‌واله نیم :ـ

یه‌كێك وا ده‌ڵێت كه فره كار بێت‌و ماندوو بێت‌و
یه‌كێكی تر كارێكی تری به‌سه‌ردا بدات ، داوای كردنی
كارێكی تری لێ بكات • واتا : له وزه‌مدا نییه‌و ماندووم•

ـــ خۆ بن مه‌مكی نه‌ڕزیوه :ـ

(کچەکە هێشتا منداڵەو پەلەی شووکردنی نییە)

خـــۆ ـ خـۆ زەمانی عیساو مووسا نییە :ـ
به یەکێکی درۆزن دەوترێت • واتا راست ناکەیتو ئەو زەمانە نییە کە درۆزن تێیدا رووی رەش دەبـــــوو ، درۆکەی دەر دەکەوت •

ـــ خۆ ماست نییە بە لیۆتەوە دیاربێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە نکوولی لە چاکەی ئەمو ئـــەو بکات یان لە قسەیەکی خۆی بکات •

ـــ خۆ نانی بەسەر ساجەوە نەسووتاوە :ـ
(پەلەی نییە) •

خـــوا ـ خوا پێ بەمار نەدات :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە زۆر خراپ بێت • واتا : خـــــوا دەستی نەدات ، ئەگینا بەدکاریی لە ئەندازە بەدەر دەبێت

ـــ خوا رۆژ نیشانی ماری ســـڕ نەدات :ـ
خوا رۆژ لە زۆرداری بارکەوتوو نەکاتەوەو دەسەڵاتی نەبێت ئەگینا دەورو پشتی پەرێشان دەکات •

ـــ خـــوا شوکور ئاغا رۆیەتی :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بەسەرزاری شین بۆ یەکێك بکاتو لە دڵیشەوە پێی خۆش بێت یا بە سەرزاری بۆ یەکێك دڵتەنگی پیشان بداتو لە دڵیشەوە پێی خۆش بێت •

خـــوا ـ خوا غەزەب لە مێرووله بگرێت بالی لێ پەیدا دەکات :ـ
چونکه هەر لەگەڵ فڕی بالندەیەك دەیقۆزێتەوەو دەیخوات
بە یەکێك دەوترێت کە بە دەستی خۆی خۆی بهاوێتــە
تووش‌و مەترسییەوە •

ـــ خوا کڵاوی بۆ بەڕۆژ کردووە :ـ
واتا : پەك ناکەوێت‌و کار هەر ساز دەبێت • یان بـــە
یەکێك دەوترێت کە داوای یاریـــدەی لێ بکەیـــت‌و
بەدەنگتەوە نەیەت : دەڵێن : ئەگەر تۆیش نەبیت بەیارم ،
خوا دەسازێنێ کارم •

ـــ خــواو راستان :ـ
١ ـ لە ناکاودا ٢ ـ خوا ڕەخساندی واتا : هیمەتی
خواو پیاوچاکان بوو لە ناکاودا ••
یان خوا ڕەخساندی •

خـــوار ـ خوارو خێچ :ـ
لارو ناراست ، بە پێـچ‌و پەنـــا • دەڵێـــن :
فیسارەکەس پیاوێکی خوارو خێچە • واتا : ناڕاسته

خـۆت ـ خۆت مەکوژە جەفتە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت هەڵپەی شتـێك بکـــات‌و
لەراستیشدا نەیکاتێ) •

ـــ خوت‌و خۆرایـــی :ـ
بە بێ هۆو هەر لەخۆوە •

خونـه ــ خوتەو بۆلە :ــ

خونەخون کردنو بێزاری دەربڕیــن

خــوڕ ــ خوڕو هووڕ :ــ

خوڕەیەکی زۆری ئــاو •

خورما ــ خورما لە بەغداش زۆرە :ــ

ئەو شتەی دەوترێت لێرە دەست ناکەوێت ، لە شوێنێکی تر گەر هەبێتیش بە ئێمە چــی •

ــــ خورمای بابی خواردووە :ــ

(بە یەکێك دەلێن کە دەست لە بیرو بڕوایەکی هیـــچو پووچ هەڵنەگرێت)

خووساند ــ خووساندوویانە : ــ

نەرمیان کردووەو هێناویانەتە سەر ڕا • قایل بووە •

خــۆم ــ خۆمو دارێك وام لە شارێك :ــ

(ئەرکی کەسم بەسەرەوە نییەو لە هەر لایــەك دانیشــم دادەنیشم)

خومخانە ــ خومخانە نییە ــ بۆچ خومخانەیە ؟

بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا پەلەت لێ بکات • واتا: وا زوو تەواو نابێت • کار لە خومخانەدا ئاسانە ، بەنەکە لە خومەکە هەڵدەکێشیت‌و ڕەنگ دەبێت •

خـــوم خوم ــ شێواوە :ــ

١ ـ ئاژاوه کەوتۆتـەوەو هــــەرا قەومــــاوە
٢ ـ (بریتی‌یە لە بڵاوبوونەوەو بیستنی درۆیەکی زلـی دوور لەژیری‌و بیر ، لە کاتێکدا درۆیەکی زل بڵاوبێتەوە دەڵێن خوم شێواوە) •

ـــ خومی دنیا بەسەری :ـ
واتا لە بارێکی ناتەواودایەو خراپی لێ قەوماوە ، تووش بووە چی بکات • جارانی زۆر زوو یەکێك کوســــتی بکەوتایە خومی شینی لەسەر دەدا • ئێستەش هەندێك دایك بە منداڵە لاسارەکەی دەڵێت : سەرت شین کەیت یــــا سەرشین بۆ وا دەکەیــت •

خــۆی ـ خۆی بردە ئەوپەڕی دنیا :ـ
واتا : خۆی وا پیشان دا کە هیچ ئاگای لە کارو بار نییەو هیچی لێ نازانێت •

خــۆی ـ خۆی بردە پێشــەوە :ـ
خۆی خۆشەویست کرد ، دۆستایەتی‌ی خۆی نیشان دا ، بە کردەوە ، بە قسە لەلای یەکێك کاربەدەست بێت ، کە هیوایەکی پێ بێت •

ـــ خۆی بە تڕاندن دا :ـ
هەر کارێکی کرد ئەنجامەکەی بۆی خراپ بــوو • شەڕی کرد لێیان دا ، کاسبی کرد بەر زیان کەوت ••هتد

ـــ خۆی بەزەویــدادا :ـ ،

١ ــ نوست ٢ ــ مانی گرت

ــ خۆی بە قەلبەیەکدا دەدات :ــ
خۆی تووشی دەردیسەرییەك ، گاشەیەك دەکات •

ــ خۆی بە کەس نادات ــ ناگۆڕێتەوە :ــ
خۆی لە گشت کەس بەتواناتر ، جوانتر ، تەواوتــــــر دەزانێت •

ــ خۆی بە گورگانخواردوو دا :
بە یەکێك دەوترێت کە بەدەستی خۆی خۆی تووشــــی بەلایەکی گەورە بکــات •

حــۆی ــ خۆی بەوەوە بەست :ــ
چارەنووسی خۆی بە هی ئەوەوە ،ئەو شتەوە بەند کرد

ــ خۆی بە هۆشەنگ شا نادات :ــ
هۆشەنگ شا = یەکێکە لە شا کۆنەکانی ئێران • واتا : خۆی لە هەموو کەس بە باشترو گەورەتر دەزانێـــتو بڕوایەکی زۆری بە خۆی هەیە •

ــ خۆی بۆ ناوەتەوە ــ بۆ هەڵخستووە ــ بۆی لە بنەدایە :
واتا : چاوەڕێی هەلە ١ ــ شتێکی دەســـگیر بێـــت ٢ ــ کەوتۆتە چاودێری ٣ ــ یەکێك لایەك تووش بکات

خۆی پێدا هەڵواسیوە :ــ
خۆی وا پیشان دەدا کە سەر بە یەکێکە ، بە لایەکـــەو

خۆی لەو کەسە ، لەو لایە نزیك کردۆتەوە .

— خۆی تاڵ – گۆشتی خۆی تاڵ – کردووە :–
چارەی خۆی ڕەش کردووە ، خەڵك خۆشی ناوێت .

— خۆی تەکانـد :–
داوای پارەیان لێ کرد ، بۆ باربوو ، بەرتیل هەر شتێکی تـر ، دای .

خـۆی – خۆی تێ وەشاند :–
بەرتیلی دا ، پارەی بۆ رزگاربوونی لە گرفتارییەك دا . یان جێبەجێ کردنی کارێك بە ڕێگەیەکی نهێنـی ، نائاسایی .

— خۆی تێ هەڵسـوو :–
لێی نزیك بووەوەو خۆی کرد بە دۆستیو مەرایی بـۆ کـرد .

— خۆی خـڕ هەڵداوە :–
خۆی گورجو ئامادە کردووە .

— خۆی خستە ساجی عەلی :–
بە یەکێك دەوترێت هەرچی بوویێت لە بەردی دایێـتەو نابووت بوویێت . ئایا دەبێت ئەو کەسە خۆی وا نابووت کردبێتو کەوتبێتە سواڵ بە ناوی حەزرەتی عەلییەوە ؟؟

— خۆی خواردەوە :–

داخەکەی پەچنییە دڵیەوەو پیشی خـــواردەوەو
قـــەی نەکرد •

— خـــۆی داکوتـــا :
خۆی دامەزراند ، جێی بۆ خۆی کردەوە لە نـــان
خواردندا ، لە شایدا •• هتـــد

حـــۆی ـ خۆی دانـــا :ـ
خۆی فەوتاند ، خۆی بەکوشت دا •

— خۆی رادەوەشێنێت ـ بادەدات ـ بەسەر ئەمو ئەودا •
١ ـ گەنجەفە دەکات ، شانازی دەکات ٢ ـ هەڕەشـــە
دەکـــات •

— خۆی رێژگاو دەکـــات :ـ
خۆی سووکـو ڕسوا دەکات • خۆی دەکاتە گاڵتەجـــاڕی
ئـــەمو ئـــەو

— خۆی ریشی نییەو بە کۆستە پێدەکەنێت •
(خۆی عەیبدارەو لە خەڵك دەدوێتو عەیب لە خەڵـــك
دەردەهێنێـــت) •
— خـــۆی سوور کردەوە :ـ
تووڕە بوو ، خۆی گیف کردەوە •

— خۆی شیرین کـــرد :ـ
بە هەڵسوکـــەوتو قـــەی جـــوانی خـــۆی
خۆشەویســـت کـــرد •

— خۆی ـ کەر ـ گێـل کـرد :ـ
بە یەکێك دەڵێن بانگی بکەن ، پرسیاری لێ بکەن وەڵام نەداتەوە ۲ ـ کردەوەیەکی نابەجێ ، ناشیرین بکـات

خـۆی ـ خۆی کێشایەوە :ـ
۱ ـ وازی لە کارەکە هێنا ۲ ـ بۆ سووکی دەوترێت واتـا مـرد

— خۆی گەیاندە حاڵی جاو :ـ
(خۆی خستە حاڵی گیانەڵاوە) • حاڵی جاو = حاڵی بڕینی جاو بۆ کفنـی •

— خۆی لە تەل داوە :ـ
خۆی ڕازاندۆتەوە ، بە جل ، بە ئارایشت ، بـە خشل • خۆی ڕێكخستووە •

— خـۆی لە مەکۆ داوە :ـ
مەکـۆ = حەشارگە • واتا : خـۆی خـستۆتە حەشارگەوەو خۆی بۆ شتـێك ناوەتەوە •

— خۆی لەوەوە ـ لێوە ـ ئاڵاند ـ پێچاوە ـ
۱ ـ خۆی تووشی ئەو کرد ۲ ـ خۆی بەودا هەڵواسی

— خۆی لێـدا :ـ
۱ ـ زیانی پێ گەیاند : ۲ ـ شتەکەی دەست خۆی خست ، چنگی پێدا گرت ، داگیری کرد •

— خۆی لێ دەخواتەوە :ـ
رقی لێ هەستاوەو دانی بە خۆیدا گرتووە چاوەڕێی
هەلە داخی دلی خۆی پێ بڕێژێت •

— خۆی لێرەو کلکی لە بەغـدا تۆزە دەکات :ـ
(بە یەکێکی بزێوی نارەحەت دەوترێت کە هەمیشە هەر
ئاژاوە بنێتەوە) • لە هەموو شوێنێك رەشیی دەستـی
دیار بێـت •

خـۆی ـ خۆی لێ کرد بە توولبر :ـ
واتا : (بە دیمەن بە شتێکەوە خەریك بوبو ، بە دلیـش
لە لای ئەوان بوو ، گوێـی بۆ هەلخستبوون بزانێت چی
دەلێن)

— خۆی لێ کردووین بە هەناری شیرین ـ هەنگوینی شەمە
تلێنکە :ـ
واتا : زۆر خۆی خۆشەویست کردووە •
— خۆی لێ کردووین بە بوخچەی پەڕۆ ـ بە شەخـــــە
پەڕۆ :
واتا : (لە سەرماندا بەرگی چلکن‌و دڕاوی زۆری لەبەر
کـــردووە) •

— خۆی نەیکات‌و خـودا بیدات :ـ
بە یەکێك دەلێن کە لەلاوە کارەکەی بۆ سازبێت ، قازانج
بکات ، خێرێکی دەستگیر بێت ، بە بێ ئەوەی کۆششی
بـۆ بکـات •

ـــ خـۆی هەڵخرانـد :ـ
بۆ کارێك خۆی ئامادە کردو چووە پێشەوە خۆی نواندو
لەوزەیشیدا نەبوو •

خـۆی ـ خۆی هەڵتراند :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە هاشەو هووشە بکاتو کەچی
ئەنجامی کارەکەی هیچ دەرچێت ، بۆ خۆی خراپ بێت •
پەلاماری کارێك بدات لەوزەیدا نەبێت •

خۆیـان ـ خۆیان دیوە بە ئەسپەوەو بە جانتای پڕ لە قەسپـەوە :
بە یەکێك دەڵێن کە کرداری یەکێك بکات کە لە خـۆی
گۆڕابێت ، بە سامان ، بە پایەیەك ، بێت کە لە پڕ بـۆی
بووبێت ، بە هەر شتێکی تر بێتو لەوەپێش ئـــەوەی
نەبووبێــت •

خوێـن ـ خوێن پڕ چاوی بووە :ـ
دەماری وا هەستاوەو رق گرتوویەتی لەوانەیە خوێنێـك
بکات • چاوی سوور بووە •

ـــ خوێـن تـاڵـە :ـ
ناخۆشەویستەو دەبێزرێت • رەزا تاڵە

ـهـ خوێنخۆرە ـ خوێنمژە :ـ
خوێنرێژە ، زۆردارە ، ئـەمو ئـــەوو هـــەژاران
دەچەوسێنێتەوە •

— خوێن رژاوەتە دەمو چاوی :ـ
تەریق بۆتەوە ، شەرمەزار بووە

— خوێن ســاردە :ـ
۱ـ هێمنەو زوو هەڵناچێت ۲ ـ سستەپەلەیە ٠

خوێن ـ داوێتیە کەللەی :ـ
واتا دەماری هەستی (اعصاب) هەستاوەو خەریکە کەللەیی ، شێت دەبێت ، لە داخا ، لە تاو شتێك

— خوێن شیرینە :ـ
خۆشەویستە ، دەچێتە دڵەوە ، جوانە

— خوێن کوژاندنەوە :ـ
نەهێشتنی ئاژاوەو فیتنەیەکی گەورە کۆتایی هێنان بە قەوماوێکی پڕ لە مەترسیی خوێن رژاندن

— خوێن گەرمــە :ـ
۱ ـ رەزای سووکە ، خوێن شیرینە ، دەچێتــــە دڵەوە ۲ ـ گەنجێکی بە هەڵمەتە ، مــــەردە ۳ ـ زوو هەڵدەچێت ٠

— خوێــن گرتــی :ـ
چاوی بە خوێنەکە کەوت حەپەسا ، سام گرتیو قەڵەمــێ ئەژنۆی شکا ، نەیتوانی بڕوات ، ورەی بەردا ٠

— خوێنگریەتی :ـ
کەسی زۆر نزیکییەی ، وەك ، باوك ، براو خوشكو

ئامۆزا كه بتوانێت تۆڵەی كوژراوەكە بكاتەوە

— خوێن لە بەدەنیا نەماوە :ــ
١ ــ لاوازو بێهێــز بووە ٢ ــ ترساوە

خوێــن ــ خوێن لە دڵی دەتكێت ــ خوێن داوێتیە كەللەی :ــ
داخێكی زۆری هەیە ، لەسەر قەوماوێك ، قسەیەك كــە ڕووی دابێت • مەراق كوشتوویەتــــی • وەك دڵــــی بریندارێت •

— خوێنی ــ بابردی ــ ون بوو :ــ
خوێنی بە هەدەر چوو ، لە خۆڕایی كوژرا ، كەس نەبوو تۆڵەی بسێنێت •

— خوێنی بخواتەوە تۆخەی ناكات :ــ
هێندە ڕقی لێیەتی بە خوێنی سەری تینووە • ،

— خوێنی بۆ گەڕی دەشێت :ــ
(بە یەكێكی چەتلەمەزی پیسی بۆگەنی ناڵەبار دەوترێت)
واتا : خوێنی زۆر پیسەو پیسیش بە پیسییەوە دەڕوات

— خوێنی تۆ لە خوێنی من ڕەنگینتر نییە :ــ
هەردوكمان چون یەكین ، لەیەك زیاترو جوانتر نین •

— خوێنی قوڵپ دەدات :ــ
زۆر جوانو ئێسك سووكە ، خوێن گەرمە •

ــــــ خوێنی کردە کاسە :ـ

تاوانێکی خستە پاڵیو لایەکی لێ هاندا • (رەشکردنـی یەکێك لە لایەکی یەکێکی تر بەجۆرێکی خراپ)

خوێـن ـ خوێنی هەستاوە :ـ

زۆر تـوورە بووە ، دەمار گرتوویەتی غیـرەتـی جوولاوە •

خیـز ـ خیزو هوور :ـ

خیـزە = دەنگی سنگی گیراو

واتا خیـزە خیزێکی زۆر •

خێـل ـ خێڵو خـوار :ـ

خێڵەو خوار دەبینێـت •

د

دا ــ دا بــوو :ــ

بەزی ، ملیدا ، سەری شۆڕ کرد • بۆ سووکیی ئەو کەسە وای پێدەوترێــت •

ـــــ داکەوتووە :ــ

١ ــ پیربووە ٢ ــ گۆشتەکەی شل بووەو لەوەپێش قەڵەو بــووە •

ـــ داى دەدۆشـــن :ــ

شتى لىَ دەپچڕنو دەماشنەوە لاسيان داوە ، كردەى ئەوەو بردەى ئەوانە بۆ سووكى واى پىَ دەڵێن

داران ــ داران لە دوورەوە سەريان زەبێرە × نازانن ژێرەكەى هەر گاوو گوێــرە :ــ

واتا : كىَ چووزانێت دلى ئەو چى .تێدايە ، چى لىَ قەوماوە با بەسەرزاريش پىَ بكەنێت ، ڕۆوى خـــۆش بنوێنێت ٠

دار ــ دار بە پوازى خۆى ــ دەشكێت ــ دەقلیشێت :ــ

(واتا : بە هۆى خزمى خۆيەوە دوژمن دەستى گەيشتىَو زيـــانى پـــىَ گەيانـــد)

ـــ دار بە كونى زەردەوالەدا دەكات :ــ

(ئاژاوە دەنێتەوە ، فيتنە بەرپا دەكات)

ـــ دار تەڕەكىو بەرد تەڕەكى ئەو نەتەڕەكى :ــ

١ ــ بە ژنێك دەلێن كە لەسەر دەستان بێتو منداڵەكەى لىَ نەبێتەوە ٢ ــ بە يەكێك دەلێن كە دەمى خۆى دابدروێت نقە لەخۆى ببڕێت لە كاتێكدا رووى دەمى تىَ بكرێت ، بۆ ئەوەى ، لە مەبەستێكدا وەلأم بداتەوە ، دەبێژرێت : دار تەڕەكىو بەرد تەڕەكى كەچى ئەم نەتەڕەكىو نەهاتـــبە گوفتار ٠

دار ــ دارى ــ دەسكەلاى ــ مەقاشى ــ كوتەكى ــ داردەستى ئەمو ئەوە :ــ

پياوى ئەمو ئەوەو خراپەى پىَ دەكەنو دەيچەوسێننەوە

— دار لە جێی کول دەژێت :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە یەکێك هان بداتو دڵی بکولێنێتەوە)

— دار لەگەڵ تۆمە دیوار تۆ گوێت لێ بێت ــ بووکـــێ لەگەڵ تۆمەو خەسوو گوێت لێ بێت :ـ
قسە بۆ یەکێك دەکەن بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ، سا یا ناوێرن راستەوخۆ پێی بڵێن ، یان پارێز دەکەن ، یان لەبەر هەر هۆیەکی تـر .

— دارو باری وەهای نییە ــ بێ دارو بارە :
یەك بایە ، ئێسکی باریکەو بەهێز نیەو لەڕە .

— دارو پەردوو :ـ
پەردوو = چیلکەو چەوێلی سـبــەر خانـوو
واتا : دارو چیلکەو چەوێلی سەر خانوو .

دار ــ دارو دیوار گوێی هەیە :ـ
لە کاتی مەترسیدا ئەوە دەوترێت بە یەکێك بـێ پەرواو پارێز قسە بکات . واتا : ئاگات لە دەمت بێت بـا تووش نەبیـت .

— داری بەرۆحیدا داوە :ـ
تووشی سزاو گاشەیەکی سەختی کردووە ، تووشی زیـانی کردووە .

— داری بەسەر بەردیەوە نەماوە ــ هەردی بەسەر بەردیەوە

نەمـاوە :ـ

١ ـ کاول بووە ٢ ـ تێك‌و پێك دراوەو هیچـــی بەسەر هیچەوە نەماوە ٣ ـ پەرش‌و بڵاو بۆتەوە

ـــ داری بـۆ کـرد :ـ

١ ـ تۆڵەی لێ سەند ٢ ـ تووشی چورتومێکـــی کـرد .

ـــ داری دەستیەتی :ـ

هەموو کارێکی بەو دەکرێت‌و بەبێ ئەو پەکیەتی .

ـــ داری سوالی دایە دەســت :ـ

١ ـ نابووتی کرد ٢ ـ هەژاری خست .

ـــ داری نەرمە ـ دارو باری نەرمە :ـ

١ ـ (مەردوم کە ڕەبوون بوو هەموو کەس چاوی تـێ دەبڕێـت)

٢ ـ بە هێز نییەو کەم توانایە

دار ـ دارێکی بەدەستەوەیە هەردوو سەری پیسە :ـ

کەوتۆتە هەڵوێستێکەوە دەری بەهیچ لایەکدا نەبێـت‌و کارەکەی بۆ چار نەکرێت .

ـــ دارێکی تـێ دەبڕێـت :ـ

تووشی چورتومێك‌و سزایەلی ئەوتۆی دەکـــات پێوەی بتلێتەوە .

— دار هەڵبڕە سەگی دز دیارە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە تاوانێك ، گوناهێك ، خراپەیەکـــی کردبێت ، تۆیش باسی شتێك بکەیت کەچی ئەو لەوێوە بیباتە سەر خۆی ، یان قسەیەك بکات نیشانەی ئەوەبێت •

داخ ــ داخـــی کـــرد :ــ
تووشی سزا ، خەفەت زیانێکی گەورەی کرد ، تەمێی کرد

داماڵرا ــ داماڵـــرا :ــ
١ ــ هەژارکەوتو نابووت بوو ٢ ــ گۆشتی پێوە نەمـــا ، لـــەڕ بـــوو •

دامێـــن ــ دامێنی ــ چاکی ــ بەلادا کرد :ــ
خۆی گورج کردەوەو خۆی بۆ کارەکە ئامادە کرد •

دانـــە ــ دانە ریچەی پێ کەوتووە :ــ
١ ــ زۆر لاواز بووە ٢ ــ لە گیانەڵادایە •

دان ــ دان لە سنگی هاتووە :ــ
(بە یەکێکی فێڵبازی زۆرزان دەوترێت)

دانـــو ــ دانوویان پێکەوە ناکوڵێت :ــ
(بە دوو کەس دەوترێت کە هەمیشە دژی یەکتر بـــنو پێکەوە هەڵ نەکەن) ناتەبا بن (لە سروشتدا لەیەکەوە دووربـــن)

دانیان ــ دانیان لەیەك سپی بۆتەوە :ــ

سیوایان لە یەك هاتۆتەوەو قسە لە یەك ناخۆنەوەو سامیان
لە یەك شکاوەو شەرم لەیەك ناکەن •

دانی ـ دانی بە خۆیدا گـرت :ـ
١ ـ ئارامی گرت ٢ ـ بەرگەی گرت ٣ ـ چاوەڕێی کرد •
ـــ دانی پێـدا نـا :ـ
١ ـ سەلماندیو بەراستی زانی ٢ ـ بڕیاری لەسـەر دا
٣ ـ پێی لێ نا ، چووە ژێـری •

ـــ دانی لێ تیژ کردووە ـ مرخی لێ خۆش کردووە ـ چاوی
تێ بڕیـوە :ـ
١ ـ نیـازی خواردنی هەیـە ٢ ـ نیـازی داگیرکردنو
دەست بەسەردا گرتنی هەیـە •

داو ـ داوم لە داوی ـ لە داویەوە ـ ئالآوە :ـ
تووشـم بە تووشیەوە بووە ، گرفتاری بووم

ـــ داوم لە داوی نابێتەوە :
دەستی لە یەخەم نابێتەوە ، بەرۆکم بەر نادات ، رزگارم
لێی نابێت • وازم پێ لێ ناهێنرێت •

ـــ داوی بۆ ناوەتەوە :ـ
تەڵەی بۆ ناوەتەوە ، پیلانی بۆ رێك خستووە تووشـی
بکـات •

داوی دامەزراوە :ـ

١ ــ شووی کردووه ٢ ــ لەسەر کارێك جێگیر بــووەو دامەزراوە •

داوێــن ــ داوێــن پاکــه :ــ

توخنی زینا ناکەوێــت ــ مرۆڤێکی ساغه

ــــ داوێــن پیسه ــ شەرواڵ پیسه :ــ

بە دوای زینادا دەگەڕێــت •

ــــ داوێــن داتەکاوە :ــ

ژنەکە وەجاخ کوێرە ، بێ منداڵە •

دایــه ــ دایە پــاڵ خۆی :ــ

١ ــ پاراستی ٢ ــ کردی بە هی خۆی ٣ ــ پێی لێ ناو خۆی تاوانبار کــرد •

ــــ دایە کێو :ــ

١ ــ یاخی بوو ٢ ــ شۆڕشی بەرپا کرد ٢ ــ شێت بــوو •

دایــەوە ــ دایەوە بە چاویــدا :ــ

منەتی ئەو چاکەیەی بەسەردا کرد کە لەگەڵی کردبــوو ، بەو چاکەیە خۆی بەسەردا بادا •

دەبێت ــ دەبێت هەر بڵێت سابڵاخیمو بیر باخم وار :ــ

واتا هەزار هاوارو کۆششی بە پوولێك ، دادی نادات •

دەچێت ــ دەچێتە دڵەوە :ــ

دەرد ــ دەردە گایــە :ــ
یەکێك وا دەڵێت که ببینێت ١ ــ له ماڵێکدا زۆریــــان
نەخۆش کەوتوون ، بۆ گاڵتـــــــه ، داخ ، بۆ تــەوس
دەوترێــت ٢ ــ چەند کەسێك گرفتاری ناڵەباریەك ببن •

ــــ دەردی دڵ بۆ ژێــر گــڵ :ــ
واتــا : ئەوەی له دڵدایه ، ئاوات ، خەفەتو ناســــۆر ،
بەکەس ناڵێم ، باهەر خۆم بیزانم ، تا مردن ، نایدرکێنم

دەرزی ــ دەرزی هەڵدەیت زەوی ناکەوێت :ــ
چڕو جەنجاڵێکی زۆرە ، قەڵەباڵغێکی بێشووماره •

دەرك ــ دەرکی ــ دەرگای ــ به قوڕ گیرا ــ هەڵپێچرا : ــ
١ ــ ماڵی وێران بوو ٢ ــ کەسی نەماو قڕیان تێ کەوت
٣ ــ جاران یەکێك بمردایه چەند پێخوێیەك قوڕ لەبــەر
دەرگا دادەنرا بۆ ئەوەی کەسوکار ، یا سەر به مردووەکه
بەسەر خۆیدا بدات سەری بۆ له قوڕ بنێت •

ــــ دەرکی ــ دەرگای ــ مۆر کرا :ــ
خاوەن ماڵ که مرد میری ، تا بەشی میراتگرەکان یان هی
خاوەن قەرزەکان ــ ئەگەر ئەو مردووە قەرزار بێــت ــ
نەزانێت ناهێڵێت دەست بۆ ماڵی مردووەکه ببرێت دەستی
بەسەردا دەگرێت • دەڵێن : دەرگای مۆر کرێت واتـــا
بمرێــتو میری دەست بەسەر ماڵەکەیدا بگرێتو بەش

بەشــی بکات •

دەرگــا ــ دەرگا کوتــە :ــ
خوێڕی‌یە ، مالآنگەڕە •

ـــ دەرگاو دوو تــرە :ــ
مالآنگەڕە ، واتا : لە هەر دەرگایەکدا دوو تڕ بکەێــــت
چەندە ئەوەندە دەمێنێتەوە •

دەروون ــ دەروونی ڕەشــە :ــ
ناپاکە ، بەدە ، مرۆڤێکی دەروون پیسە •

ـــ دەروونی هاتە جۆش : کوڵ :ــ
١ ــ سۆزی جوولآ ، دەروونی هەستا ٢ ــ بەزەیی بزوا
٣ ــ پیاوەتی‌ی جوولآ •

دەرهاتوو ــ دەرهاتووە :ــ
لە ژیاندا ، لەو کارەدا تەواو قاڵو شارەزا بووە •

دەریــا ــ دەریا بە دەمی سەگ ــ چەپەڵ ــ پیس ــ نایێت :ــ
(ئەگەر یەکێکی دەم پیس ، بێ ئابڕووی نارەسەن بــە
بێ گوناح قسەی ناشیرین بە یەکێك بڵێت ، بۆ ئەوەی
ئەم یەکە دڵگیر نەبێتو وەلآمی ئەو نەداتەوە ، بـــۆ
دڵخۆشی دانەوەی پێی دەڵێن دەریا بە دەمی سەگ پیس
نایێــت) •

.ەزانێت ــ دەزانێت چەند موو بە قنگیەوە هەیە :ــ

واتا : دەزانێت چی لە باردایە ، هەموو هەستو نەستێکی ،
دەزانێـــت •

دەزانێت ـ دەزانێت خۆر بەری بە کوێوەیە :ـ
قالی رۆژەو هەبستو نەستی هەموو شتێك دەزانێت

ــــ دەزانێت شان لە کوێوە دەخورێت :ـ
واتا : مرۆڤێکی بەرخۆرە •

دەزوو ـ دەزووی وشك دانیەتی :ـ
(واتا هەرچی لەبەردایە تەڕە)

دەست ـ دەستْ بڵاوە :ـ
پاشەکەوت نازانێت ، هەرچی دێتە دەستی خەرجـی
دەکـــات •

ــــ دەستە ئەژنـۆ دانیشتووە ـ دەستە ئەژنۆیە :ـ
١ ـ نائومێدە ، ژیانی لەبەر چاو تاریك بووە ٢ ـ بێکارەو
دەست بەتالە ٣ ـ پەکی کەوتووە سا یا لەبەر نەخۆشـی
یا لە هەژاریدا ، یا لەبەر هەر هۆیەکی تـر •

ــــ دەستە چەورەکەی خۆی بەسەر مەردمدا دەسوێت گوناهو
تاوانەکەی خۆی پاڵ یەکێکی تر دەدات •

ــــ دەستە شکێنـم مەکـە :ـ
(بەڵێنەکەت بەرە سەر) پەکم مەخەو مەمخاێنە

دەستە ــ دەستەو سانە :ــ

بێ دەسەڵاتە ، بێ توانایە ، دەستە پاچەیە

ــــ دەستەو کەمەر وەستاوە :ــ

بێ دەربەسە ، دوورەپەرێزە توخنی کارەکە ناکەوێت وەك هی ئەویش نەبێت وایە

ــــ دەستەو یەخە ــ دەستەو بەرۆك ــ بوون :ــ

دوژمنانە روو بە رووی یەك بوون ، بە گــژ یەکـــدا چوون

دەستبان ــ دەست بانێ دەبت فرەس ــ دەست باڵای دەستە :

لە ژوور هەموو خاوەن پیشە ــ پایە ــ یەکەوە یەکێکی وا هەیە کە گەلێك لەو شارەزاتر ــ بەرزتر بێت لە پیشە ، لە پایەدا .

دەست بە ــ دەست بە تالــە :ــ

١ ــ کاری نییە ٢ ــ بوارەی هەیە

ــــ دەست بە دەمی شێردا دەکات :ــ

دلێرە ، چاو نەترسە

ــــ دەست بە دەمی سەگدا دەگات :ــ .

(زۆر جەربەزەو بێ حەیایە)

ــــ دەست بە سەرە :ــ

١ ــ دیلە ، لە ژێر چاودێریدایە .

داگیر کراوە (بۆولات)

— دەست بە قلپە :ـ
هەرچی ئازۆخە ، شتێك ، یان هەیە دەیەوێت بەجارێــك
بە رۆژێك ، کاری بکات ، بیر لە دوارۆژ ناکاتــەوە •
شت بە ئەندازە ناکات •

دەست ـ دەست بخەرە دەمیەوە بزانە دەیگەزێت ؟
بە تەوسەوە دەوترێت • واتا : وا بەستەزمان نییە وەك تۆ
تێی گەیشتویت ، بەڵکو زۆرزانە •

— دەست پاکە :ـ
جێی بڕواو متمانەیە ، ناپاکی ناکات دز نییە •

— دەســت پیســە :ـ
دزە ، ناپاکەو متمانەی پێ ناکرێــت •

— دەست پێشخەرە :ـ
گورجە ، زووتر کارەکە دەکات ، فریا دەکەوێت •

— دەست درێژە :ـ
ناپاکە ، زۆردارە ٢ ـ تەماعکــارە ٣ ـ بووەیــە
٤ ـ بەدەســەڵاتە •

دەست ـ دەستت هەتا بە هەنگوینە دەی‌مژێت کە نەما دەیگەزێت :
واتا : مرۆڤێکی سپڵەی پێ‌نەزانە •

ـــ دەستت بە کەوگیرەو چاوت لە فەقیرە :ـ
واتا : کارت بە دەستەو ئاگات لێمان بێت ، مشوورمان بخـــۆ •

دەستخەت ـ دەست خەتی نائومێدیی دایە دەست :ـ
پێی ڕاگەیاند کە کارەکە ناکرێت‌و چاوەڕێ نەبێت •

دەست دەست ـ دەست دەست دەناسێت :ـ
واتا (شتێکت کە لە یەکێك خواست دەبێت بیدەیتـەوە دەست خۆی) •

دەست راست ـ دەست ڕاستە :ـ
نیشانشیکێنە • تفەنگچیە •پێچەوانەکەی دەســـت خوارە ، یان دەست چەوتە واتا نیشانە ناپێکێت •

دەست رەنگین ـ دەست رەنگینە :ـ
خاوەن بەهرەیە ، بەهرەوەرانە گەلێك پیشەی بەکەڵك دەزانێت •

دەست ڕۆیو ـ دەست ڕۆیوە : ـ
١ ـ دارایە ٢ ـ بە دەسەڵات‌و توانایە

دەست سپی ـ دەست سپیە :ـ
هیچ پیشەیەك نازانێت کە پێی بژی

دەست ـ دەست کار دەکات‌و چاو دەترسێـت :ـ
واتا : مەترسەو کار بکە ، هەر سەردەکەویت • بـــۆ

هانـدانـه •

دەست کورت ــ دەست کورتە ــ دەست تەنگە ــ کەم دەستە :ــ
هەژارە ، نەدارایــە •

دەست لە ــ دەست لە گونان درێژتر گەڕایەوە :ــ
بە نائومێدی گەڕایەوە ، هیچی دەست نەکەوت • پیـاو
کە هیچی بە دەستەوە نەبێت دەستی بەرەڵا ، لەملاو لەو
لای لە شیەوە دەبێت •

دەست ــ دەست نادات :ــ
١ ــ ناگونجێت ٢ ــ بەو نرخە کەمە نافرۆشرێت •

دەستو ــ دەستو پێوەند :ــ
نۆکەرو کەنیزەكو کارەکەر واتا : ئەوانەی دەستی
ئەون ، پێوەندی ئەویان لە پێدایە پێوەندەکەش ئــەو
پەیوەندیەیە کە لە نێوانیاندایە •

ــــ دەستو دەمی پێوە دەخورێت :ــ
خواردنەکە زۆر خۆشو بە چەشە •

ــــ دەستو بـرد :ــ
گوزرج • واتا دەست هێنانو بردنی شتەکە ، جێبەجێ
کردنی کارەکە یەك بــوو •

دەستیان ــ دەستیان بڕیوە :ــ
١ ــ دەسەڵاتیان نەهێشتووە ٢ ــ هەڵیان فریواندووە،

به هەڵەیاندا بردووە ، فێڵیان لێ کردووە •

دەستیان ـ دەستیان چۆتە خوێنی یەکترەوە :ـ
لە یەکتریان کوشتووە ، خوێن کەوتۆتە بەینیانـــەوەو بوونەتە دوژمنی یەك ، خوێنەخوێی یەکتر

دەستی ـ دەستی ئەسپت درێژبێت :ـ
(بە تەوسەوە ، سوپاسی یەکێکی پێ دەکەیت کە نـاوی چاکەی خۆی ببات بەسەرتەوە)

ـــ دەستی ئەوی پێوە دێـت :ـ
١ ـ بەهۆی ئەوەوە چاکەو خێری‌ی تووش دێت ٢ ـ سەر دەکەوێت ٣ ـ چاك دەبێتەوە •

دەستی بـڕی ـ دەستی بەزاخدا کـرد :ـ
١ ـ لە خشتەی برد ، دەستخەڕۆی کرد ٢ ـ هەڵــــی فریواند ٣ ـ تەفرەی دا •

ـــ دەستی بە فیـسار کەسەوەیە :ـ
واتا هەمیشە یاریدەی دەداتو باربووی دەکات •

ـــ دەستی بە ئاو گەیانـد :ـ
چووە سەر ئاودەست • چووە سەر پێشاو •

ـــ دەستی بە پەلەکەی هەور بگات ـ دەست بە پەلەکـەی هەورەوە بگرێـت :ـ
واتا هەرچی کردەو کۆششێك بکات بێ ســـوودە

دەڵێن : دەستی بگاتە پەلەکەی هەور تۆڵەی خۆمی لێ دەکەمەوە ، یان ئەو شتەی نادەمێ •

دەستی ـ دەستی بە دەستدا دا :ـ
پەشیمان بۆوە ۲ ـ داخی خوارد ، ژان چووە دڵیەوە •

ـــ دەستی بەڕووەوە نا ـ رووی شکاند :ـ
۱ ـ شتەکەی نەدایە ۲ ـ کارەکەی بۆ جێبەجێ نەکرد
۳ ـ دەری کرد •

ـــ دەستی بەستەوە ـ دەستو پێی بەستەوە :ـ
۱ ـ دەرفەتی بڕی ۲ ـ لەکاری خست ، دەسەڵاتی بڕی
۳ ـ دەستخەڕۆی کرد •

ـــ دەستی بە سەردا گرت :ـ
داگیری کرد ، بۆ خۆی برد • لە خۆی بەولاوە ناهێڵێت کەس کەڵك لەو شتە ببینێت •

ـــ دەستی بە کڵاوەکەی خۆیەوە گرتووە با نەیبات :ـ
۱ ـ تەریكو بێ لایەنە ۲ ـ بە پارێزەو دوور ئەندیشی دەکات •

•

دەستی ـ دەستی بە ماڵی خۆیەوە نا :ـ
۱ ـ (دەستی کرد بە خەرجکردن بە زۆری) ۲ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە پارەیەکی کەم خەرج بکات ،

شتێکی کەم یا بێنرخ بە یەکێك بداتو وای پیشان بدات کە شتێکی گەورەی کردووە •

— دەستی پاراست :ـ

١ ـ سلی کردەوە ٢ ـ بە پارێزەوە جوولایـەوە ، کارەکـەی کـرد •

— دەستی پان دەکاتەوە :ـ

دەرۆزە دەکات ، خوازلۆکە •

— دەستی پێوە دەلەرزێت :ـ

دلی نایەت ئەو شتە کار بکات نەك زوو ببڕێتەوە ، سا یا لەبەر کەمی شتەکە یا لەبەر چروکیی خۆی •

— دەستی پێوە نا ـ پالی پێوە نـا :ـ

١ ـ شتەکەی فرۆشت ٢ ـ زەلامەکەی دەرکرد ٣ ـ هانیدا ٤ ـ رای گرت ، گرتییەوە •

— دەستی پێـدا چـزا :ـ

١ ـ تێکەوت و تووش بوو ٢ ـ پەندی لی وەرگرت

— دەستی پێ گەرم کردەوە :ـ

بە پیاوێك دەلێن کە ئافرەتێك بۆ ماوەیەك هەل بخەلەتێنێت، واتا : هەلی خەلەتاند •

دەستی ـ دەستی خۆی نییەو ماری پێ دەگرێـت:ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە کارێکی گران بە یەکێکی تر بکات)

— دەستی خۆی تا ئێستە بە دەمدا نەبردووە :ـ

کار بە بێ لێکدانەوە ناکات و کارێك ناکات لێی پەشیمان بێتەوە •

— دەستی خێری نایە سەر :ـ

(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە لە جیاتی ئـــەوەی قازانج بە یەکێك بگەیەنێت زیانی پێ بگەیەنێت)

— دەستی داری گرتووە :ـ

خەریکە لە نەخۆشییەکەی هەڵدەستێتەوە ، بەرەوچـــاك بوون دەڕوات •

— دەستی دەستی پێ دەکات :ـ

١ ـ دەیخلافێنێت ٢ ـ دەیخاینێت

— دەستی راستو گیرفانی چەپ :ـ

واتا : پیاو پشت بە گیرفانی خۆی ببەستێتو منەتی کەس هەڵنەگرێت •

دەستی ـ دەستی رەشە :ـ

بۆ کڕینو فرۆختە :ـ واتا هەرشتێك بفرۆشێت خێر بۆ کڕیارەکە ناداتەوە • شەڕ بەدەستیەوە دێت • یـــان ئەو شتەی کە داوێتی بە هەر کەسێك زیانی لەگەڵ خۆی بۆ ئەوکەسە بردووە •

— دەستی سەوز دەبێــت :ـ

وا دەوترێت : کە موسوڵمانێك کافرێکی دوژمن بکوژێت دەستی سەوز دەبێت • واتا : لەلای خودا پایەیەکی بەرزی دەبێت جاری واش هەیە لە نائومێدیدا یەکێکیش دەڵێت : هەرچی بمکوژێت دەستی سەوز دەبێت واتا خێرێکـــی

گەورەی تووش دەبێت •

— دەستی سووکە :-

١ — زوو کارەکەی بەدەستەوە دێت ٢ — بۆ نەخۆشی ، زوو نەخۆشەکە چاك دەکاتەوەو سزای نادات • بە تایبەتی بۆ دەست بە سکدا هێنانی جاران کە یەکێك گرفتی بکردایە ، بە تایبەتی منداڵ ، سێ رۆژ دەیانبردە لای یەکێك ، کە بە زۆری پیرێژنێك دەبوو ، دەیان گوت ئەو ژنە وومیەتی‌و لە باوو باپیریەوە ئەو بەهرەیەی بۆ ماوەتەوە • دەبوو لە خورێنی دەستی بە سکیدا بهێنایەو ژنەکەش هیچی نەخواردایە • ئەم چەند وتەیەشی لەگەڵ دەست پێدا هێنانەکەدا دەوت : دەستم دەرمانی سەر سکان دیم سەگێك سەگێکی خوارد لە سەرە لوێنکان • چگە لەوەش دۆعاو بیسمیلای زۆری بەسەر سکەکەدا دەخوێندو کفی دەکرد •

دەستی — دەستی شەیتان شکێت — ملی شەیتان شکێت :-

واتا : خۆزگە ئەو هەلەم لە دەست نەدایە ، ئەو کارەم بکردایە ئەو قسەیەم بوتایەو لە بیرم نەچوایە •

— دەستی شکاوە :-

پەکی کەوتووەو بێ دەسەڵات بووە •

— دەستی کەوتە روو :-

دەغەڵیی کارەکەی ئاشکرا بوو ، فێڵو تەڵەکەبازییەکەی ، درۆکەی دەرکەوت • ناوی زڕا

— دەستی گرت :
١ ــ بە پارە ، سامان یارمەتی دا ٢ ــ لە کارەکەیدا کۆمەکی کرد ، پشتی گرت بۆ ئەوەی سەرکەوێت

— دەستی گرتەوە :ــ
شتەکەی ، پارەکەی ، زۆر کار ، بەخت نەکرد •

دەستی ــ دەستی لە بنی هەمانەکەوە دەرچووە ــ دەستی لە هەموو بنچکان بڕاوە :ــ
١ ــ نابووت بووە ٢ ــ کارەکەی بێ ئەنجام بووە ، هیچی پێ ناکرێتو هیچی لە دەستدا نەماوە •

— دەستی لە دڵی نایێتەوە :ــ
چرووکەو دڵی نایەت پارەکە خەرج بکات • شتەکە ببەخشێت • واتا دەستی کە شتەکەی پارەکەی تێدایە بەسەر دلیەوەیەو لێی ناکاتەوە •

— دەستی لە دنیا شتووە :ــ
ڕەشبین دەروانێتە ژیانو نائومێدی سواری بووە •

— دەستی لە ژێر دەستی ئەودا نییە :ــ
سەر بەستە پیاوی ئەو نییە •

— دەستی لەسەر دلیەتی ــ دەستی لەسەر دڵی دانا :ــ
دڵخوردە ، لە ڕوودانی شتێك ، کارەساتێك ، دەترسێت •

— دەستی لەگەڵ تێکەڵ کرد :ــ

لەژێرەوە بە حەرامی لەگەڵیدا ڕێکەوت ، جووت بوو

— دەستی لە گووەوە چـووە :ـ
بەداخەوە دەوترێت • واتا: ١ ـ تووشی کارێکی ئاڵۆزو پیس بووە ٢ ـ تووشی بە تووشی یەکێکەوە ، تاقمێکەوە بووە کە ئازارو زووخاویان بەدەستەوە دەچێژێت •

دەستی ـ دەستی لێ بشـۆ :ـ
چاوەڕێی مەبە ١ ـ بێتەوە ٢ ـ ئەنجامێکی باشـی بێـت •

— دەستی لێ بەردا :ـ
١ ـ پشتی تێ کرد ٢ ـ وازی لێ هێناو بەرەڵای کرد

— دەستی لێ سارد بۆوە :ـ
لێی نائومێد بوو ٢ ـ تابوشتی کارەکەی نەما •

— دەستی لێ کێشایەوە :ـ
وازی لێ هێنـا

— دەستی لێ وەشـاند :ـ
دۆژمنکارانە ، زیانی، ئازاری پێ گەیاند ٢ ـ یەکێك شێت دەبێت دەڵێن : گوایا ئەوان واتا جنۆکە دەستیـان لێ وەشاندووە •

— دەستی لە هەموو لایەکەوە بڕاوە :ـ
نائومێدەو کەسی بە دەستەوە نەماوە ، یارمەتی بـــدات

پشتگیری بکات .

— دەستی وا لە کیسەی خەلیفەدا :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە هەرچی خەرج بکات لە ماڵی یەکێکی تر بێت)و چاکیش خەرج بکات .

— دەستی وشکە :ــ
دیاریی پێ نیە ، هیچی لەگەڵ خۆی نەهێناوە .

— دەستی هەڵگرت :ــ
- پشووی‌دا ٢ ــ وازی لە کارەکە هێنا .

— دەستی هەمیشە قووچاوە :ــ
رژدە ، چرووکە

دەستێکی ــ دەستێکی پێدا هێنا :ــ
جوانی کردو رازاندیەوە . دەڵێن دەستێکی بە خۆیدا هێنا ٢ ــ رووتی کردەوە . دەڵێن : دەستێکیان بە کاروانەکەدا هێنا ٣ ــ ماڵەکەی هەڵپەرداوتو کۆی کردەوە .

— دەستێکی کەوتە ئەملاو یەکێکی کەوتە ئەولا :ــ
یەکی کەوتو کارەکەی وەستاو بۆی ساز نەبوو ، دۆش داما ، نائومێد بوو .

— دەستێکی گەیاندێ :ــ
١ ــ ئازاری دا . لێی دا ٢ ــ زیانی پێ گەیاند ٣ ــ یارمەتی دا . دەستی بۆ برد بۆ چاکە یا خراپە

دەستیش ــ دەستیش دەوەشێنێتو هاواریش دەکات :ــ
بە یەکێکی فێڵبازی چەرداوەروو دەڵێن کە کارێکی خراپ بکاتو خۆیشی بە زۆرلێکراو بداتە قەڵەم •

دەشت ــ دەشتی کوڵکە !! ؟ :ــ
بە منداڵێك دەوترێت لە شوێنێکی تەسکدا یــاری بکات • دەڵێن خۆ دەشتی کوڵك نییــە • بــڕۆ دەرەوە یــاری بکــە •

دەفژەن ــ دەفژەنە ــ دەهۆڵ لێدەرە :ــ
١ ــ پڕوپاگاندەچی‌یە ٢ ــ درۆزنە ، فیشاڵکەرە

دەف ــ دەفی دەنگ نــادات :ــ
قسەی رەوا نییە ، قسەی وەر ناگیرێت ، چونکــە یان کەسێکە بێ سامانە ، بێکەسە ، بە هۆی ئەوەوە پایەی نزمە ، یان کەسێکە لای خەڵك سەنگی نییــە •

دەقــان ــ دەقان دووقان :ــ
دەڵێن وەك ئەو دەقان دووقان بەرامبەری بوەستەرەوە•• واتا پێ بە پێی ئەو ، بە ئەندازەی ئــەو •

دەقــاو ــ دەقاو دەق :ــ
بە تەواوی • وەکو ئەو •

دەقــی ــ دەقی دایەوە :ــ
تیرو پڕ کوتایو لێی دا • برنج کە بۆ جاری دووەم

بکوترێتەوە دەڵێن : دەقی برنجەکەی دایەوە

دەڵە ــ دەڵە دێوێکە بۆ خۆی :ــ
بۆ تەوس‌و سووککردن بەکار دێت (بە ئافرەتێکی زەبەلاح دەوترێت) کە حەز لە چارەی نەکرێت •

دەڵێت ــ دەڵێت من ئەزم هەڵدەبەزم :ــ
بە گاڵتە پێکردن‌و تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە لە جرت‌و فرتدا بێت‌و خۆی با بدات‌و خۆی بە شتێکی گەورە ، بە توانا ، نیشان بدات لە خۆی بایی بوویێت •

ــ دەڵێت من بۆ تۆمە تۆ بۆ کێتە :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە تۆ بە تەنگیەوە بێیت‌و ئەو پێی نەزانێت‌و بەرپەرچی ئامۆژگارییەکەی تۆ ، یاریدەکەی تۆ بداتەوە •

دەڵێی ــ دەڵێی ئاشەوانە ــ کەری ئاشەوانە :ــ
بە یەکێك دەڵێن شانی ئارداوی بێت • پیس بێت •

ــ دەڵێی ئاشی بێ ئاوە ــ ئاشی ئاو کەوتووە :ــ
واتا : کپ‌و بێدەنگە • دەڵێن ماڵەکە دەڵێی ئاشی ئاو کەوتەیە •

دەڵێی ــ دەڵێی ئاشی کرێوەیە :ــ
(ئاشی کرێوە ئاشێکە بەرداشەکانی زۆر خێرا بسووڕێتەوەو ئارد زۆر بهاڕن ، ئاشی کرێوە ئاشێکی گەورەی چاك بووە لە دێی سەردەڕایات ، نزیك مەهاباد ،

خێرا ئاردی هاڕیوەو کردوویەتی بە تۆز ، وەك بەفـــر
بارێو کڕیوە بکات • ئەمە بە یەکێك دەڵێن خێرا خێرا
قسە بکاتو تۆرەی کەس نەدات ۲ ــ خێرا خێرا دەروات)

ــــ دەڵێــی ئاگــری قوورەتە :ــ
(بە یەکێکی زۆر هارو هاج دەوترێت کە ئازار بـــــە
دەوروپشتی بگەیەنێت ، ئەوانیش لێی وەڕس بنو هیچــی
کەیان لە دەست نەیەتو دەرەقەتی نەیـــەن) ۲ ــ زۆر
بەتواناو لێهاتووە •

ــــ دەڵێی ئالەت کراوەتــە قنگی :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بزێو بێتو لە هیچ شوێنێك سرەوتی
نەبێــت •

ــــ دەڵێی ئــاو لای داوە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە لە قسەو رەفتاردا لەگەڵ خەڵکـــدا
ساردو سڕ بێت • واتا : وەك مردووی بێ گیان وایە کـە
خنکابێتو ئاو لای دابێت • (لەبەر نەزانـــی یـــان
خەفەتباری خۆی کڕ کردبێت) •

دەڵێــی ــ دەڵێی ئەرزی موقەدەسە ــ دنیای لێ بۆتــە ئــەرزی
موقەدەس :
واتا شوێنی دەست ناکەوێت لێی دانیشێت ، بـــــە
تەوسەوە ئەمە دەوترێــت •

ــــ دەڵێی ئەرژەنگی دێــوە :ــ
بە یەکێکی پنتیی قژ بژ دەڵێن

— دەڵێی ئەستێرەی سیوەیلە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە گۆشەگیرو دوورەپەرێز بێــــتو
کەم خۆی دەربخات) •

— دەڵێی ئەسپی بۆ زین کراوە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە بە پەلە بێت لەسەر ڕۆیشتنــی بۆ
شوێنێك) •

— دەڵێی ئەسپێی چنگی گولە :ــ
(دەڵێن هەرچی کەوتە دەست ئەحە دەبێتە ئەسپێی چنگی
گول واتا دەرنایەت • وا باوە کە گول ئەسپــێ هــەڵ
ناهێنێت ، جا ئەگەر کابرایەکی گول ئەسپێیەکی لە خۆیدا
دیت بۆ ئەوەی پیشانی بدات کەگول نییە ، یا چــــاك
بۆتەوە رای دەگرێو لە چنگی نایەتەدەر) • واتا کابرایەکی
پیسکەی رژدە ، هیچی لەدەست نایێتەوە •

دەڵێــی ــ ئەسپێی کراس کۆنە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە هەر لە پیاو نەبێتەوە ، چونکە کراسی
کۆنی جاران هێندە پینە دەکرا گەلێ چرچی تێ دەکەوتو
لەو چرچانەدا خۆی دەشاردەوە •

— دەڵێی ئەلخەنناسی برای شەیتانە : ــ
بە یەکێکی ناپاکی زمانو کردەوە بەد دەوترێت کە هەمیشە
خەریکی تەڵەکەبازیو بەدی بێت •

— دەڵێی ئێستری چموشە :ــ

ئێستری چموش = ئێسترێکی شێتۆکەیە • واتا : هەرزە-
گۆیەو هەرزە کردارە ، جووتە وەشێنە •

— دەڵێی بازاڕی هەمزاغایە : ـ بازاڕی شیخ هەمزەیە :
بازاڕی هەمزاغا بازاڕێکی چڕی پڕی بێ سەروبەر بووە
واتا شتەکان پەرش‌و بڵاوە ، هیچی لە جێی خۆیـــدا
نیــە

دەڵێـــی ـ دەڵێی بایەو بە لای گوێیدا دەڕوات :ـ
(قسەکە ناچێتە دڵیەوە) • ســا یــا لەبەر بێ مێشکی ، یا
لەبەر لاساری •

— دەڵێی بەدەم دایناوە :ـ
بە دایکێك یان باوکێك دەوترێت کە منداڵەکەی زۆر لە
خۆی بچێــت •

— دەڵێی بە دوو نق‌و نیــو دیویەتی :ـ
(بە ژنێك دەوترێت کە منداڵێك لەخۆی نەبێت کەچــی
زۆر خۆشی بوێت‌و بیلاوێنێت) •

— دەڵێی بەرازە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر دڵ رەق‌و بێ بەزەیی بێت •

— دەڵێی بەرازی غەزریوە :ـ
(بەرازی غەزریو = بەرازێکە رقی هەڵستابێت‌و هەرچی
بێتە پێشی پەلاماری بدات • بە ئادەمیزادی رق ئەستوور
دەڵێن کە هەر پیش بخواتەوە) •

— دەڵێی بەردی بن گۆمە :ـ
هیچ نادرکێنێتو هیچ ناڵێت • (بێدەنگ دانیشتووە)
دەڵێـی ـ دەڵێی بەڕووی لە دەمدا تەقیوە :ـ
دەم گورجە • بێ وەستان دەدوێ • دەم هەراشە

— دەڵێی بەسەر بانی جەهەنەمەوە لەوەڕاوە :ـ
(بە یەکێکی رەقی تەقی لاواز دەوترێت)

— دەڵێـی بەفر هەبر لەوێ چۆتەوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بچێتە جێگەیەکی واوە جێ بە خەڵك لێژ بکات ، یان کاریان لێ تێك بداتو تەنگیـان پـێ هەڵچنێـت •

— دەڵێـی بەکر مەرگەوەڕە :ـ
(بە یەکێکی فیتنەبازو سەر بەگۆبەندو ئاشووبگێـڕ دەوترێت • لە داستانی مەمو زیندا ، سەرچاوەی هەموو گۆبەندو کارەساتێکە ، مرۆڤێکی بەدو درۆزنو دووڕوو فیتنەبازبووە)

— دەڵێی بتەو دانیشتووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە نقەی لەخۆی بڕیبێتو وەڵامی پرسیار نەداتەوە •

— دەڵێی بڕە تۆکـە :ـ
واتا : باڵای زۆر کورتە •

— دەڵێی بزبزۆکە :ـ

بزبزۆك = زیندەوەرێکە لە قاڵۆنچە بچووکتـرەو زۆر دەجووڵێت • واتا لە کاردا وریاو گورجو ئازایە

— دەڵێی بزنی دێلێژەیە :ـ

دەڵێن : ئەوەی بۆ تۆ لوواوە بۆ بزنـی دێلێـژەش نەلوواوە • دێلێژە = دێیەکی ئـاوادارە لە ناوچـەی قەرەداخ • واتا : لەوەڕەکەی پاکژە ، ژیان بۆت لەبارە ، چاکت بۆ رێکەوتووە •

— دەڵێی بلبلە قسە دەکات :ـ

واتا : قسـە زانـە •

— دەڵێی بنەمۆمـە :ـ

بە یەکێك دەڵێین زۆر کورتەبنە بێت •

— دەڵێی بۆ ئاگر هاتووە :ـ

زۆر پەلەیەتیو دەیەوێت زوو بڕوات یان بگەڕێتەوە، لەو شوێنە دانانیشێت یان هێندە دانانیشێت •

— دەڵێی بووکە بەبارانێیە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو لەشی تەڕ بوویێت)

— دەڵێی بووکی بۆ دابەزیوە ـ دەڵێی کچە جافی بـۆ دابەزیوە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە لە شوێنێکدا بێـت ، پەلـەی رۆیشتنەوەی ماڵەوەی بێت •

— دەلێی پاپۆڕەکەی نوقوم بووە :ـ
به یەکێك دەلێن دۆش دامابێتو مەلوول دانیشتبێت
دەلێــی ـ دەلێی پارووی لە دەمدایە :ـ
به یەکێك دەلێن کە لە قسەی نەگەن هەر پلتە پلتی بێت
لە قســە کردنــدا •

— دەلێی پەشتەمالی حەمامە :ـ
بە یەکێکی بێبار دەوترێت کە هەردەمە رووی لە لایەكو
سەر بەیەکێك یان دەستەیەك بێــت •

— دەلێی پەلــە هەورە :ـ
به یەکێکی قەبەی زلە دەلێن کە حەز لە چارەی نەکرێتو
بەر چــاوی گرتبێــت •

— دەلێی پەلکەبزانــە :ـ
(پەلکەبزان گیاندارێکی ئەفسانەی هارو هــاجو
خاوەن جمو جوولە) • بە منداڵێك دەوترێت کە زیــتو
هارو هاج بێــت •

— دەلێی پۆڕی خوراوە ـ کردویانە بە پۆڕی خوراو :
١ ـ نابووتیان کردووە ٢ ـ هەژار کەوتووە •

— دەلێــی پەتیووکەیە :ـ
(پەتیوولە = باڵندەیەکی بچووکی زرنگو زیتە •
واتا وەك پەتیووکە وریاو زیتە بە تایبەتی بە منداڵی زرنگ
دەوترێــت) •

— دەڵێی پێ بە هێلکەدا دەنێت :ـ
لەسەر خۆ دەڕوات و هێواش پێ دەبزوێنێت

— دەڵێی پیرێژنی دۆ رژاوە :ـ
واتا : دۆش داماوەو خەفەتبار دەنوێنێت

— دەڵێی پشیلەی کەللەخانەیە :ـ
(بە یەکێکی سەر زلی قەڵەو دەڵێن) پشیلەی پاچەخانە گۆشت زۆر دەخوات و زۆر قەڵەو دەبێت • پشیلەی گوربەیش ڕادەگرن •

— دەڵێی پێکوڕەی جەوالدڕە ـ دەڵێی شێرەکوللەیە بە یەکێکی لەڕی باریك دەوترێت •

— دەڵێی تانجییەکەی ئەحمەدی عەزیز اغایە ، لە کاتی ڕاودا گووی دێت :ـ
بە یەکێکی بێکار دەوترێت کە لە کاتی کارو پێویستیدا خۆی بخلافێنێت و بیانوو بدۆزێتەوە •

— دەڵێی تەرسەقولێکن و کراون بە دوو کەرتەوە ـ دەڵێی جاشی ماکەرێکن :ـ
(بە دوو کەسی خراپی هیچ و پووچ دەوترێت کە لەیەك بچن) یا بە دوو شت دەوترێت کە ناتەواو بن و لەیەك بچن • یان بە ڕقەوە وایان پێ بوترێت •

— دەڵێی تفاندوویە دەمیەوە :ـ

وا باوه دەلێن : هەر کەسێك تفاندیيه دەمـــی هـــەر منداڵێکەوە ئەو منداڵە لە هەڵس و کەوتدا لەو کەســـە دەچێت و وەك ئەویش بیر دەکاتەوە • واتا : دەرســـی داداوە •

— دەڵێی تفاندوویانەتە دەم یەك :ـ
(دەڵێی خەبەریان لەیەك گێڕاوەتەوە) • بە دوو یان چەند کەسێك دەلێن کە لەسەر شتێك ، کارێك ، قسەیان یـەك بێت ، وەك لەوەپێش تەگبیریان کردبێت و یەکیان گرتبێت •

— دەڵێی تووتی یە :ـ
بە تەوس و گاڵتە پێکردنەوە بە یەکێك دەوترێت کە قسەی یەکێکی تر بکاتەوە و پشتگیری بکات • واتا • بێ مێشکە بێ کەسیتی یە (شخصية) ، بوودەڵەیە ، کلکە ، بیـــر ناکاتەوە ٢ ـ بە منداڵێکی بچووك دەلێن کە قسەی دەورو پشتەکەی بلێتەوە و لاسایان بکاتەوە •

دەڵێـــی ـ دەڵێی توونی بابایە :ـ
(توونی بابا دۆڵ و دەرەیەکی زۆر دوورو درێژ و بە پێچ و پلووچە لەولا دەربەندی خانەوەیە ، پیاو تێیدا ون دەبێت) • بە شوێنێك ، خانوویەك دەوترێت کە پێـــچ و پەنای زۆر بێت ، پیاو سەری لێ دەرنەکات •

— دەڵێی جن ـ پێدا ـ تێی تسیوە :ـ
بە شتێك دەلێن کە زوو تەواو بووبێت • یان کەمـــی کردبێـــت •

— دەڵێی جن گوڕیوەتی :ـ
(بە منداڵێکی زۆر ناشیرین دەوترێت)

— دەڵێی جنۆکەیە :ـ
منداڵێکی لاوازی ناشیرین دەوترێت

— دەڵێی جیوەی تێ کراوە :ـ
بە یەکێکی زۆر بزێو دەڵێن ٠

— دەڵێی چاوی قرژاڵـە :ـ
بە ئاوێك دەڵێن کە زۆر ساف و پاك و روون بێت

— دەڵێی چەقەڵە ـ چەقەڵە دێمی یە ـ رێوی یە :ـ
بە یەکێکی سیسی لەڕ دەڵێن ٠

— دەڵێی چوالـووە :ـ
بە یەکێکی قەڵەوی گۆشت پتەو دەڵێن ٠

دەڵێـی ـ دەڵێی چێشتی مجەورە :ـ
بە شتێك دەڵێن کە لەگەڵێك شت پێك هاتبێت ، تێکەڵ کرابێت مجەور = کارگوزاری مزگەوتـە ، خزمەتـی مزگەوت دەکات ٠ جاران ئاوایی دەیانژیاندو چێشتیان دەدایەو چێشتەکە هی چەند ماڵێك دەبوو ، ئەویش دەفری زۆری نەدەبوو یان نەیدەبرد ٠ چێشتەکان بەسەریەکـدا دەکراو تێکەڵ دەبوو ٠

— دەڵێی حووچی بنی حەلەقە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر درێژ بێت (ئەم ناوە لە عو...
علق)ی عەرەبییەوە کە ناوێکی ئەفسانەیە هاتۆتە زمانـی
کوردییەوە ٠

— دەڵێی حۆلی بیابانە دەسوورێتەوە :ـ
واتا : گێـژ گێـژ دەسوورێتەوە ٠ (حۆلی بیابان = ئەمە
جنسێکی شەیتانی‌یە ، بانگ دەکات دەڵێت وەرە لەبـەر
چاوی ئەو کەسە زل دەبێت تا سەری دەگاتە ئاسـمان ،
تا لە ناو لنگیەوە ئاسمان دیار دەبێت ، سزای ئینسـان
دەدات ، دەیترسێنێت ، شێتی دەکات تا کوشتن بەبەریەوە
هەیە ، چارەی بە دۆعا خوێندنو دەست بۆ بەندەخوێـن
بردن دەبێت بەمە پیاو رزگاری دەبێت) ئاشکرایشە کـە
ئەمە هەمووی شتێکی ئەفسانەیەو کۆن ئەم بڕوایـە
لەکوردەواریدا باوبووە ٠

دەڵێـی ـ دەڵێی حەمامی ڕەواحیلە :ـ
واتا : هێندە ژاوەژاوو چڕو جەنجاڵە کەس ئاگای لـە
کەس نییە ٠

— دەڵێـی حوشتـرە :ـ
لە بەرزیو مل درێژیو بەکێشیدا ٠ واتا : بە یەکێك دەڵێن
کە سیفەتێك لەوانەی تێدا بێـت ٠

— دەڵێی حوشتری ناو پەمووە :ـ
(بە یەکێکی درێژو قووچ دەوترێت کە لەگـەڵ چەنـد

منداڵێکدا به ڕێدا بڕوات) •

— دەڵێی خەرامانی چینە :ـ
خەرامان ئافرەتی شەنگ‌و شۆخ • واتا دەڵێی ئافرەتە شەنگ‌و شۆخەکەی چینە کە لە چیرۆکدا ناودارە •

— دەڵێی خلێنە گووە :ـ
بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کەخڕو بچووك‌و قەڵەو بێت •

دەڵێی ـ دەڵێی خوریی خواردووەو پەتك دەڕی :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر لەسەر پێشاو بمێنێتەوە)

— دەڵێی خۆلی مردووی بەسەردا ـ بێژراوەتەوە ـ کراوە :
(بە یەکێك دەڵێن کە مات‌و خەفەتبار دانیشتبێت) •

— دەڵێی خێوە :ـ
واتا تازۆر ناشیرینەو پیاو لێی دەترسێت خێو = خاوەن = گوایا مردوو کە مرد جاری وا هەیە روحیانەتەکەی دێتە ئەو شوێنەی خۆی‌و لەویدا دەگەڕێت‌و بەرچاو دەکەوێت •

— دەڵێی داری گەندەڵە :ـ
واتا داویەتیە دواوەو تا بێت کەم دەکات‌و کز دەبێت

— دەڵێی داری واوەیلایە :ـ
(داری واوەیلا دارێکی بێ لق‌و پۆپی وشکە)

به یەکێك دەڵێن وشك‌و رەق‌و درێژ هەڵچوویێت •

— دەڵێی دانی مـارە :ـ

واتا زۆر زیرەکە • زوو دەگاتە ئەنجام

— دەڵێی دەمـی مردووە :ـ

دەڵێـی ـ دەڵێـی دەمی مردووە :ـ

واتا : ساردو سڕە • بە خواردنێکی ساردەوەبـوو دەوترێـت •

— دەڵێـی دڕکی مەم‌و زینـە :ـ

واتا کە لە یەکێك ئاڵا لێی نابێتەوە ، هێندە بەدو نالەبارە (دڕکی مەم‌و زین = لە داستانی مەم‌و زیندا کاکە مـەم‌و خاتوو زین دوو دڵداری گیانی بەگیـانی بـوون ، بەڵام بەکر مەرگەوەر بە بوختان‌و دوو زمانی کەوتە نێوانیان‌و نەیهێشت ببنە چارەنووسی یەك ، تا کاکە مەم گیراو لە زینداندا بە داخەوە مرد دوای ئەو لە داخدا خاتوو زینیش خۆی کوشت‌و لە تەنیشت کاکەمەمەوە نـێـژرا • دوای مردنیشیان بەکر مەرگەوەڕ وازی لێ نەدەهێنان‌و هەمیشە لەسەر گۆڕەکەیان‌و لە ناوەندی هەردووکیاندا دادەنیشت، تا رۆژێك براکەی خاتو زین هەر لەوێدا دەیکوژێت • لە جێی خوێنەکەی کۆمەڵە دڕکێك شین دەبێت ، لە ناوەندی هەردوو گۆڕەکەدا هەر چەند هەڵی دەکەنن هەر شیـن دەبێتەوە • ئەمەیە دڕکی مەم‌و زین)

— دەڵێی دۆمی خەڵاتکراوە :ـ

(بەیەکێك دەوترێت کە یەك پارچـە کـالآی تـازەی لەبەردابێتو بەرگەکانی تری هەموو کۆن بێت) •

دەڵێـی ــ دەڵێـی دیزەی ڕەشە ــ فیسارکەس دیزەی رەشە :ــ
(بە موسولمانێکی بێ ڕەوەی دەوترێت کە گوایا ناو بردنی بە خراپە ــ یان خراپە دەربارە کردنی ــ مەردوم تووشی زیان دەکات) •

ــــ دەڵێی دیوەخانی ئەلیاسە فڕەیە :ــ
ئەلیاسە فڕە = یەکێکە لە پیرانو پیاوچاکانی کـــورد • گۆڕەکەی لە پێنجوینە • واتا هەمیشە جمەی دێتو پڕە لە میوان •

ــــ دەڵێی رمووزنـــە :ــ
رمووزن = دێوێکی کینە لە دڵی ناشیرینە بە یەکێکی ناشیرینی سامناك دەوترێـــت •

ــــ دەڵێی رۆژی ــ حەشرە ــ مەحشەرە :ــ
واتا : شوێنەکە زۆر جەنجاڵە ، ڕێ بەر ڕێدار ناکەوێت •

ــــ دەڵێی رۆنی سەگ ــ ورچ ــ لە قەلبی ــ لە لەشـــی دەدەن :
(بە یەکێك دەڵێن کە بە زیانی مەردووم دڵخۆش بێت)

ــــ دەڵێی ڕێوی گەزیزان خواردووە :ــ
(گەزیزە = گوڵێکی حەوت رەنگی جوانە ، هەردەمێك ڕێوی بیخوات توولەك (گەڕ) دەبێت بۆ گەمە بە یەکێك

دەڵێن کە لاواز بێـــت •

ەڵێی ـ دەڵێی زەرووە :ـ
واتا خوێنی خەڵك دەمژێت ، رەنجی ئەمو ئەو بۆ خۆی دەبات • جاران لە کوردەواریدا زەروویان بەکار دەهێنا بۆ خوێن گرتن لەیەکێك کە جۆرە نەخۆشییەکی ببوایـە گوایە ئەو کەسە خوێنی پیسی لە لەشدایە • زەرووەکەیان دەنا بە خوێن هێنەری ئەو کەسەوە بە تایبەتی لەســەرو چاوو قورگــدا •

دەڵێی زەعفەرانی زەردە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زەرد هەڵگەڕابێت ، لاواز بێـــت •
زعفەران = گوڵێکی زەردی بۆن خۆشە •

دەڵێی ژنــە باخەوانــە :ـ
واتا : هەمیشە شاتەی دێت ، دەشیڕێنێتو دەنگی دێت •

دەڵێی سایمە لێــی داوە :ـ
سایمە دەردێکە هەر کەس بیگرێت گێژو وڕی دەکات بە یەکێك دەوترێــت کە ورو کاسو حەپەســاو بێــت یان وا بنوێنێــت •

دەڵێــی ـ دەڵێــی سەختیانــە :ـ
سەختیان پێستێکی خۆشکراوە • دەڵێن جلەکەی بــەری دەڵێی سەختیانە • واتا : زۆر چڵکنە وەك پێستـــێکی خۆشکراو لەچڵکدا رەق بــوو •

— دەڵێی سەگە ـ سەگی گەڕە :ـ
١ ـ لە ناشیرینیدا ٢ ـ لە پیسیدا • بە ڕقەوە یەکێکی پێ ،لێ دەچوێنرێت کە ناشیرین یا پیس بێت‌و حەز لە چارەیشی نەکەن •

— دەڵێی سەگی برسی‌یە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە چاو بە هەر چوار لادا بگێڕێت،هەڵپەی شتێکی بێت کە هەواڵی بیستبێت •

— دەڵێی سەگسارە :ـ
(سەگسار = سەکێکی ناشیرینی ئەفسانەیە) بە یەکێکی زۆر ناشیرین دەڵێن) •

— دەڵێی سەگی ـ گورگی ـ پێ سووتاوە :ـ
واتا جێ نایگرێتە خۆی ، سرەوتی نییە ، هەر لە خوێڕیەتی‌و هاتوو چۆدایە •

دەڵێی ـ دەڵێی سەگی سەر ملەیە :ـ
بە یەکێکی زمان پیسی بێ شەرم دەوترێت کە پەلاماری هەموو کەسێك بدات • وەك چۆن سەگی سەر ملە بە هموو لایەکی کێوەکە دەگەفێت •

— دەڵێی سەگی هەڵەپاسە ـ هەڵەپاچە :ـ
(بە یەکێکی دڕی بێحەیا دەوترێت)

— دەڵێی سەگی هەوشارە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر دڕو شەرەنگێز بێت •

هەوشار = شارێکە لە ئێران • نادرشاه خەڵکی ئــەو شارەیەو شارەکە بە سەگی دڕ بەناوبانگ بووە •

— دەڵێی سەگەو بە مانگەشەو دەوەڕێت :ــ
دەڵێن : وا بزانە سەگەو بە مانگەشەو دەوەڕێت واتا : گوێ مەدەرە ئەو بێ شەرمو شکۆیە کە ئــەو قســـە ناشیرینانە دەکات • (بە یەکێك دەوترێت کە بە خراپـــە ناوی پیاوێکی باش بەرێت) •

— دەڵێی سەلکە ترخێنە دەچنێتەوە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە ماڵانگەڕ بێــت •

دەڵێی ــ دەڵێی سەیفندەی بەرۆژەیەو گووی بە دوو پەلی دارەوە کردووە :
(سەیفندە = ناوی کابرایەك بووە لە دێی بەرۆژە • لــــە تەنشت بانەوە لە کوردستانی ئێران • ئەم کابرایە لەبــەر دەعیە ، هەر لەسەر داری دوو پەل ڕیاوە بۆیە ئەمــە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بەدەعیەو دەمار بێت) بــــە تەوسو گاڵتە پێ کردنەوە بەو جۆرە کەسانە دەوترێت •

— دەڵێی سندەڵقۆی برای شەیتانە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێکدا قوت بێتەوەو بەرچــاو بگرێت • یان حەز نەکرێت کەس لەو شوێنەدا بێــــت • کارێکی نهێنی هەبێتو ئەو لە ناکاودا پەیدا بێت •

— دەڵێی سیرو گژنیژن :ــ
واتا : وردن • بە کۆمەڵە منداڵێك دەوترێت کە ورد بــن

گژنیژ = بەری درەختێکی گەرمیانی‌یە وەك زیرەیە •

— دەڵێی سێوێکن‌و کراون بە دوو کەرتەوە :—
(بە دوو کەسی جوان دەڵێن کە لە شێوەدا زۆر لەیەك بچن) •

— دەڵێی شەخسە پەڕۆیە :—
(بە یەکێك دەوترێت کە بەرگەکەی بەری وەك پەڕۆی سەر شەخس شڕو وڕ بێت)

دەڵێی — دەڵێی شەرواڵ بەکۆڵی خواردووە :—
(شەرواڵ بەکۆڵ گیایەکی ڕەوانە ، هەرکەسێك بیخوات دەبێت شەرواڵەکەی بە کۆڵیدا بدات — واتا هەمیشە بۆ سەرئاو بەڕێوە دەبێت — ئەمە بە یەکێکی زۆر ڕەوان دەووترێت

— دەڵێی شەکی شوانان گاوە :—
(بە یەکێکی پۆخڵی دڕو داوێن قوڕاوی دەوترێت)

— دەڵێی شەلاقەی باڵ شکاوە :—
شەلاقە = جۆرە باڵندەیەکی گۆشتخۆرە • بە یەکێك دەڵێن کە خوارو خێچ وەك شەل‌و گێڕ بڕوات • (بە مەردومی شلەپەتە دەوترێت) •

— دەڵێی شەیتان دەرسی داداوە — تفی کردۆتە دەمی :—
واتا : فێڵبازو زۆرزان‌و زیرەکە ، وەك شەیتان • بە تایبەتی بە منداڵێك دەڵێن کە زۆرزان بێت •

— دەڵێی شەیتان راوی دەبێت :—

(بە کەسێك دەڵێن کە زۆر بەگوڕ هەڵبێت ، بـڕوات •
چونکـە شەیتان لە لا یموسوڵمان شتێکی ترسناكو ڕەزا
تاڵە ، ئەو کەسە بە جۆرێك را دەکات هەرگیـز شەیتان
نەیگرێتەوە) •

دەڵێـی ــ دەڵێی شـڕەی بەر تۆپەکەیە :
بە یەکێك ڕووتو ڕەجاڵ دەوترێـت •

ــ دەڵێی شێتەو بۆ بەرد دەگەڕێـت :ــ
بە یەکێك دەوترێـت کە هەر بەدەوری خۆیدا بگەڕێـت ،
بە مەبەس یا بێ مەبەس • بەتەوسەوە پێی دەڵێن •

ــ دەڵێـی شـێرە :ــ
واتا زۆر ئازاو بەجەرگە •

ــ دەڵێی عیسا گرتوویەو مووسا تێی ئاخنیوە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەقەڵەویدا ڕەوابێتەوە) •

ــ دەڵێی فاتەی سوورەبانە :ــ
(فاتەی سوورەبان ، ئافرەتێك بووە ، شەڕی ناوەتەوەو ،
خۆیشی سەیری کردووە ، کە لێشیان پرسیوە ئەوە چییە
وتوویە : دەڵێن شەڕو هەرایە خەتای فاتەیشی تیایـە •
ئێستە بە یەکێك دەوترێت کە شەر بنێتەوەو خۆی سەیری
بکات) ــ بەتایبەتی بە ئافرەت دەڵێن •

دەڵێی ــ دەڵێی فیرنەگولەیە :ــ
واتا : زۆر بچووکو ڕیوەڵەیە •

فیرنەگولە : باڵندەیەکی بچووکە لە چۆلەکە بچووکترە .

— دەڵێی فیشەکەشێتەیە بە ئاسماندا ــ بە حەوادا دەچێت :
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر تووڕە بێت و هەر لەخۆیــەوە
هەڵچێت) .

— دەڵێــی فیــلە ــ فیلەگێژەیە :ــ
بە یەکێکی قەبەی زلە دەڵێن .

— دەڵێی قازی کوێرە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بەتەنیا بێت ، مابێتەوە .

— دەڵێی قاژوو ی ڕەشە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە پێستی ڕەشباو بێت و لەڕیش بێت .

— دەڵێی قەل و بەچکە قەلەکەن تفاندوویانەتە دەم یــەك :
(بە دوو کەس دەڵێن کە لە قسەیەکدا هەردووکیان وەك
یەك قسە بکەن)

— دەڵێی قەلەموونــە :ــ
١ ــ لە خۆ گیف کردنەوەدا ٢ ــ لە نازیرەکیدا .

— دەڵێی قەندەی دەم بەرەو ژوورە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە بۆ هەر لایەك بچێت خواردنی
بە تووشەوە بێــت) .

دەڵێــی ــ دەڵێی قوڕ بەدەمیدا دراوە :ــ

به یەکێك دەڵێن کە زۆر کڕو بێ دەنگ بێت ، هەر وەك دەمی بە قوڕ سواغ درابێت) •

— دەڵێی کاسەی چەورە :—
(بە یەکێك دەوترێت کە هێچ نەگرێتە خۆی) واتـــا : چەرداوەڕوو بێعـــارە •

— دەڵێی کەرە دەترێت :—
واتا : نەزاندووە ، قسەی ناشیرین بەرووی پیاودا دەدات

— دەڵێی کەڕەوالەیـــە :—
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بێ دەنگو نەدوو بێت ، وەك زمانی لە دەمدا نەبێت وابێت • کەڕەواڵە = باڵندەیەکە لە چۆلەکە گەورەترە •

— دەڵێی کەری دێزە :—
وا باوە کەری دێز لە کارواندا کوێ سەختو هەڵەتو پڕ مەترسی بێت بەوێدا دەڕوات •
دەڵێن : وەك کەری دێزە تۆپینی خۆیو زیانی خاوەنـــی دەوێـــت ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە بیر نەکاتەوەو بـــە دەربەسەوە نەبەت ، خۆیو ئەوانەی پەیوەندییان پێوەی هەیە ، پێوەی بەستراون بەر زیان بکەون بەکردارەکانی •

دەڵێی — دەڵێی کەشکی ئاوەسووە :
شتێك کە زۆر لەژێر ئاودا بمێنێتەوەو ئاوی بەسەردا بڕوات لیكو لووس دەبێت • دەڵێن ئاوەسوو بووە واتا : ئـــاو سوویەتیەوە • واتا : ١ — ئەو کەسە بێ چاوورووبـــێ

شەرمە ، چەقاوەسووە ٢ ــ چاو نەترس‌و چاو قایمە •

ــ دەڵێی کەڵەشێری بلقاسمە :ــ
بلقاسم : (ابو القاسم) ناوێك بــووە کەڵەشێرێــکی دڕی‌بووە ، بەم‌و بەودا هەڵپڕاوەو شەڕانی بوە •
بە یەکێك دەڵێن کە هەر لە خۆیەوە لە هەموو هەڵوێستێکدا خۆی قوت بکاتەوە ، بێ ئەوەی کەس پرسی پێ بکــات یان راوێژی پێ بکات • (بە یەکێك دەڵێن کە لە قســەی ئەم‌و ئەودا تێ هەڵکات) •

ــ دەڵێی کەڵەشێری سەر بارەدارە :ــ
بە یەکێکی بچووك دەوترێــت کە هەمیشە خــۆی دەرخــات •

دەڵێی ــ دەڵێی کەڵەشێری کلك هەڵکێشراوە :ــ
(بە یەکێکی بچووکی بێ نموود دەوترێــت)

ــ دەڵێی کەڵەی شەکرە ــ زمانی دەڵێی شەکرە ــ زمانــی شیرینــە :
قسەی خۆشەو مرۆڤێکی ناسکە ، لەگەڵ خەڵکدا جوان‌و بەڕێزانە دەدوێــت •

ــ دەڵێی کەندووی بەتــاڵە :ــ
(بە یەکێکی نەزانی بێزانین‌و زانیاری‌ی‌و بیر دەوترێت)

ــ دەڵێی کەندووی نەزانکــردە :ــ

(به یه‌کێکی زلی قه‌به‌ی ناشیرین ـ خـوارو خێـچ ـ ده‌وترێـت)

ـــ ده‌لێی که‌وی بنێشته‌تاڵ خواردووه :ـ
(به یه‌کێك ده‌وترێت که ده‌نگی زولاڵ بێت • چونکه وا باوه بنێشته‌تاڵ ده‌نگ خۆش ده‌کات)

ـــ ده‌لێی کتکه نه‌وتینه‌یـه :ـ
(به مه‌ردمی ره‌ش‌و رووتی چلکن‌و پیس ده‌وترێـت)

ـــ ده‌لێی کرمی‌کۆمـه :ـ
واتا باریك‌و ڕیوه‌ڵه‌و سیسه به ته‌وس‌و گاڵتـــه‌وه ده‌وترێـت •

ده‌لێی ـ ده‌لێی کووپه‌ی بێ سه‌رو بنـه :ـ
(به یه‌کێك ده‌وترێت که زۆر قه‌ڵه‌وو خرو نوزتێکراوبێت له قه‌ڵه‌ویدا وه‌ك کووپه ، سه‌روبنی وه‌ك یه‌ك وابێت)

ـــ ده‌لێی کلاوی سه‌خری جنی له‌سه‌ردایه :ـ
واتا : زوو له‌چاو ون ده‌بێت • جێ به خۆی ناگرێـت‌و نادۆزرێته‌وه کـــلاوی سـه‌خری جـن = له چیـرۆکه ئه‌فسانه‌یه‌کانی کورددا جۆره کلاوێك بووه که کراوه‌تـه سه‌ر هه‌ر که‌سێ ئه‌و که‌سه نه‌بینراوه به‌ڵام ئه‌و هه‌مـوو که‌سێکی دیـوه •

— دەڵێی کوردی بە دۆ مردە :ـ
(بە یەکێك دەوترێــت کە بۆ شتێك تامەزرۆ بێت)

— دەڵێی کوزە کەمتیاری پێیــە :ـ
بە یەکێك دەڵێن لای هەموو کەسێك خۆشەویست‌و قسە ڕەوا بێت • وا باوبووە گوایا ئەوەی کوزە کەمتیاری پێ بوو‌بێت لای هەموان خۆشەویست بووە •

— دەڵێی گا زلی ئەحمەد عەربەتی‌یە :ـ
بە یەکێکی زلی قەبەی تەمەڵ دەڵێن •

— دەڵێی گاکەی حســن تمــزە :ـ
بە یەکێکی قەبەی پۆرخزی سست‌و تەمەڵ دەوترێــت •

دەڵێی ـ دەڵێی گای بنەیــە :ـ
واتە نابزوێت‌و جێ ناگۆڕێت

— دەڵێی گەنەی گونی گایــە :ـ
بۆ گاڵتە پێکردن‌و بە یەکێك دەوترێــت کە زۆر وردو بچووك بێــت •

— دەڵێی گزگلــە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بچووك‌و خڕبێت بە تایبەتی بــە منــداڵ دەوترێــت •

— دەڵێـــی گزیــرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە خۆیەوە هەڵ بداتێ‌و دەست

بخاتە کاری خەڵکەوە ٠

— دەڵێی گۆچانی سەفەرە ترەیە :ـ
سەفەرەترە کابرایەك بووە جورمی نەبووە ٠ ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە چەمابێتەوە خۆی چەمانبێتەوە ٠

— دەڵێی گورەوشار دراوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن تێقوپابێت‌و زەرد هەڵگەڕابێت ، چاوی بە قوولدا چووبێت ٠

— دەڵێی گورچیلەی گان بە یەکەوە نانووسێن :ـ
(بە چەند کەسێك دەوترێت کە پێکەوە هەڵکردنیـــان نەبێت‌و هیچیان بە هیچیانەوە نەنووسین) ٠

دەڵێی ـ دەڵێی گورگـە :ـ
واتا وەك گورگ ١ـچابوکە ٢ ـ ناپاکە.

— دەڵێی گۆشتی قازی خواردووە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە قێرە قیر زۆر بکات ٠ واتا : گوایـا ئەوەی گۆشتی قاز بخوات مێشکی وا بە هێنر دەبێـت کە قیرە قیری زۆر هەڵبگرێت‌و بە تەنگ ژاوەوە نەیەت ٠

بۆ تەوس‌و سووك كردن ئەوە (بە یەكێك دەڵێن كــە گێژو وێژ بێت) سەرەخولێی پێ كەوتبێت‌و بسووڕێتەوە خۆیشی نەزانێت بۆچی دەسووڕێتەوە •

ــ دەڵێی گولی بەخیلــە :ــ
(بە یەكێكی دڵ پیسی بە خیل دەڵێن) كە زۆر بەرچاو تەنگ بێت‌و هیچ شتێك بە هێچ كەسێك نەدات‌و بۆ هیچ یارمەتی كەس نەدات •

ــ دەڵێی گولی دوور ئاوایی‌یە :ــ
بە یەكێك دەڵێن كە تەریك ، دوور لە كۆمەڵێك دانیشتێت• ئاشكرایــە كە گول دوور دەخرێتەوە تا كەسی لێوە تووش نەبێــت •

دەڵێی ــ دەڵێی گوێزە باری بۆ نیــە :ــ
(بە یەكێكی چەوتی نالەبار دەوترێــت)

ــ دەڵێی گوێــز دەكاتە هەمانەوە :ــ
واتا : لای ئەو وایە كەس ئاگای لە كارو باری نیە وەكو تریش كارەكەی ئاشكراو نەشارراوەیــە •

ــ دەڵێی گوێزی بۆ دەژمێرن :ــ
١ ــ (بە یەكێك دەڵێن كە باسی شتێكی بۆ بكەیت تــێ نەگات‌و سەری لێ دەرنەچێت) ٢ ــ چەند ئامۆژگاری بكەیت وەری نەگرێت یان لە سەری نەڕوات ٣ ــ بــە دەربەس قسەكانەوە نەیەت •

— دەڵێی گوێزی ناو بێژنگــە :ــ
(بە یەکێك دەوترێــت کە سەری لێ شێواییێتو هــەر دەمە لە شوێنێك بێــت)

— دەڵێی گوێزی ناو دەخیلەیە :ــ
(بە یەکێکی زۆر بچکۆلانە دەوترێــت) (بە یەکێکی زۆر بچوكو زرنگو زیت دەوترێــت)

دەڵێی ـ دەڵێی گیپەی جۆیە :ــ
(بە یەکێکی قەڵەوی گرد دەوترێت)

— دەڵێی گیای بە کێوەوە خواردووە :ــ
واتا : وەك ئاژەڵەو تێگەیشتنی نییە •

— دەڵێی گیسکە دێیە :ــ
(بە یەکێك دەوترێــت کە بۆ مڵو مووش سەر بە هەموو شوێنێکدا بکات)•

— دەڵێی گیسـکی ئاوەکییە :ــ
گیسـکی ئاوەکی ئەوەیە لە ڕان دوورەو کەوتووەو تەرە بووە بە یەکێك دەڵێن کە سەر بە هەموو لایەکەوە بنێتو بەم لاو لادا زۆر بڕوات •

— دەڵێی گیسکی سەلەمە ـ گیسـکی قەرزار گرتووە :ــ
(بە یەکێکی نابووتی بچکۆلانە دەڵێن) بێ دەقو سیسو کەنــەفتــە) •

— دەڵێی لە ترش‌و خوێدا سوور کراوەتەوە :ـ
بە یەکێکی تەندروستی قەڵەو دەڵێن کە سوورە سووری
ڕوومەتـی بێـت •

— دەڵێی لە جووت هاتۆتەوە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر برسی بێت‌و بە پەرۆشـەوە
بێتە سەر خواردن‌و بە پەلە نانەکەی بخوات) •

دەڵێـی ـ دەڵێی لە چۆلی قولفە جێ ماوە ـ گیری خواردوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە ١ ـ دلخوردی گەڕانەوەی شوێنەکەی
بێت ، هەر جێگەیەك بێت ٢ ـ دلخوردی ئەوە بێـــت
جێگەیەکی دەست نەکەوێت تێدا بحەوێتەوەو ستـارەی
تێدا بگرێت ٣ ـ بە یەکێك دەڵێن زۆر تینووی بێـت‌و
بگاتە ئاو شپرزانە ئاوەکە بخواتەوە • (قولف = لە قفری
عەرەبییەوە هاتووە • واتا بیاباتێکی نائاوەدان‌و بێ ئاوو
ژیـان) •

— دەڵێی لە دەمی گورگ بەربووە ـ لە دەم ڕەش بەربووە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە زۆر برسی بێت‌و بە هەڵپە نانەکەی
بخـوات •

— دەڵێی لەسەر ئاگر دانیشتووە ـ لەسەر دڕکە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێك بێـت‌و زۆر پەلـەی
ڕۆیشتنی بێـت •

دەڵێـــی ــ دەڵێی لەسەر بانی جەهەنەم لەوەڕاوە :
بە یەکێکی لاوازی چرووساو دەوترێت •

ــــ دەڵێی لە کلاّ گەراوە :ــ
واتا : خوارو خێچە وەك گۆزەو دیزەیەك کە لـە
کلدا بگەڕێتو خوار بێـــت •

ــــ دەڵێی لە گەرووی مار دەرهاتووە :ــ
واتا (زۆر راستە) ، زۆر پاکــە •

ــــ دەڵێی لە گوێی گادا نوستووە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت لە دەنگو باسێك بێ ئاگا بێت) •

ــــ دەڵێی مارە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بێ خشپەو دەنگ بـــڕوات
بەرێـــوە •

ــــ دەڵێی ماری حەوتسەرە :ــ
بە یەکێك دەڵێن ١ ــ وەزندی زۆر بێت • هارو هــاج
بێـــت ٢ ــ بە توانا بێـــت •

ــــ دەڵێی ماستمان خواردووەو دۆمان بەو داوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە هیچە لە خۆیەوە زویر بێت)

ــــ دەڵێی ماکەری ئابلاّخە :ــ

دەڵێـــی ــ دەڵێی لەسەر بانی جەهەنەم لەوەڕاوە :
بە یەکێکی لاوازی چرووساو دەوترێت •

ــ دەڵێی لە کلاّ گەراوە :ــ
واتا : خوارو خێچە وەك گۆزەو دیزەیەك کە لـە کلدا بگەڕێتو خوار بێــت •

ــ دەڵێی لە گەرووی مار دەرهاتووە :ــ
واتا (زۆر راستە) ، زۆر پاکــە •

ــ دەڵێی لە گوێی گادا نوستووە :ــ
(بە یەکێك دەوترێت لە دەنگو باسێك بێ ئاگا بێت) •

ــ دەڵێی مارە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە بێ خشپەو دەنگ بــــڕوات بەڕێـــوە •

ــ دەڵێی ماری حەوتسەرە :ــ
بە یەکێك دەڵێن ١ ــ وەزندی زۆر بێت • هارو هـــاج بێــت ٢ ــ بە توانا بێــت •

ــ دەڵێی ماستمان خواردووەو دۆمان بەو داوە :ــ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە هیچە لە خۆیەوە زویر بێت)

ــ دەڵێی ماکەری ئابلاّخە :ــ

ئابلاخ دێیەك بوو لە ڕۆژ ئاوای سلێمانیدا ئێستە گەڕەكێكە لەسلێمانی • (بە یەكێك دەوترێت كە هیچی لە دەست نەیەت ، بوودەلە بێت)

دەڵێی ـ دەڵێی مانگای مالوانە :ـ
مالوان دێیەكە لە شارەزوور لەوەڕی چاكی بۆ ئاژاڵ هەیە • واتا وەك مانگای مالوان قەلەوو قورس‌و زۆر خۆرە •

— دەڵێی مەڕە ـ مەڕی گێژە :ـ
واتا : بێ دەسەلاتو بێ دڕكو مردەلۆخەیە •

— دەڵێی مەڕی پێغەمبەرە :ـ
بە یەكێك دەڵێن كە زۆر بەستەزمان بێت •

— دەڵێی مەشكە تاڵ دەدات :ـ
مەشكە تاڵ دان = جەوتی تێ هەڵدەسوون تا خۆشی بكات بۆنی مەشكەكە ببڕێت ، ئەگەر بۆنێكی هەبێت ، بەوە دۆكەی خۆش دەبێت • ئەمە بە یەكێك دەڵێن چا زۆر بخواتەوەو چاكەش خەست بێت •

— دەڵێی مەكۆی جۆلایە :ـ
بە یەكێك دەڵێن كە زۆر بێتو بچێتو ماخۆلانی پێ كەوتبێت •

دەڵێی ـ دەڵێی مەیموونە :ـ

به یەکێك دەڵێن کە ناشیرین بێت •

— دەڵێی مریشکە بەکڕە :ـ
به یەکێك دەڵێن هەر لە ماڵەوە خزابێت‌و نە چێتـە دەرەوە •

— دەڵێی مریشکی ئاشـەوانە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن بەسەر ئەم‌و ئەوەوە بلەوەڕێت)

— دەڵێی مریشکی ئاوەرووتکراوە :ـ
بە یەکێکی رووت‌و رەجاڵ دەوترێـت •

— دەڵێی مریشکی رەبیـە :ـ
(دەڵێن : بۆچی من مریشکی رەبیم ؟ واتا بـێ دەسەڵات‌و بێ خـاوەن‌و بەستـەزمـان ؟ مریشـکی رەبی = مریشکی خوایی ، بێ خاوەن هەر کەسە هەستێت داگیری بکات)

— دەڵێی مشتەی ناو هەمانەیە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە بە نهێنی زمان‌و دەستی لە کـاردا وەزند بـدات) • ئـەم وتـە جێگـرە لەو چیرۆکـە فولکلۆرییەوە هاتووە کە باوەژنەکە مشتویەك دەخاتـە هەمانەیەکەوەو لە هەنەزاکەی پێ دەدات‌و پەکی هەنەزاکەی پێ دەخات •

دەڵێی ـ دەڵێی مشکـە :ـ

له بچووکــیو ڕیۆلەیــدا •

— دەلێی مشــکی جەوالدڕە :ـ
(بە یەکێکی ـ بچووکی ـ بزێوی دڕ دەلێن)

— دەلێی مشکی سەر تەختەیە :ـ
(بە یەکێکی بچووکی جرپنی جەربەزە دەوترێت)

— دەلێی مشــکی ناو جەوالە :ـ
(بە یەکێکی بچووك دەوترێت کە بەرگی یەکێکی لــــە خۆی گەورەتری لەبەر کردبێت) •

— دەلێی مقەبایــە :ـ
١ ـ بە یەکێك دەلێی نقەی لە خۆی بڕیبێتو وەك بێ زمان قسە نەکات ٢ ـ (بــە مرۆڤــی رەقو تەقیش دەوترێــت)

— دەلێی من کرە دەکەمو ئەو دەیخوات :ـ
یەکێك ئەمە دەلێت کە ڕقی لە یەکێکی تر بێتو حەز لــە چارەی نەکات • واتا : رقم زۆر لێیەتی •

— دەلێی منارەی چۆلیــە :ـ
١ ـ واتا : پەرپووتو پەرێشانو تەریکە ٢ ـ بێکەلکەو سوودی بۆ کەس نییە •

دەڵێــی ـ دەڵێی مۆتەکەیــە :ـ

(مۆتەکە ژنێکی ئەفسانەیە حەز لە کوڕی باڵق دەکات لە خەوتندا بە خۆیەوە دەیگوشێت ، لەبەر ئەوە ئەو کوڕە دەماری سست دەبێت دەنگی دەگیرێت ، تا دەست بــۆ بەندەخوێنەکەی نەبات یا خەبەری نەبێتەوە مۆتەکەکە لێی نابێتەوە ، ئەوسا مۆتەکەکە لە ترسا بەری دەدات) ئەمــە بە یەکێکی قەبەی قورس دەڵێن کە بچێتە کۆڵی یەکێك .

ـــ دەڵێی موویان بۆ هەڵکڕوزاندوە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە لە ناکاو پەیدابێت سا تۆ بتەوێت یان نەتەوێت ئەو لەوێ ئامادەبێت . ئەو موومەش هــــی چیرۆکە ئەفسانەکانی کــوردە .

ـــ دەڵێی مووی لووتــە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە پیاو لێی وەڕس بێتو لــە پیاو نەبێتەوە ، لێی دوور نەکەوێتەوە .

ـــ دەڵێی مۆرانەیە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە ڕووی کردە شتێك کارێك ، تا تەواوی نەکات واز نەهێنێتو بچێتە بنجو بناوانی ئــەو شتە ، ئەو کارە ٢ ـ یەکێك بەداخەوە بە یەکێك دەڵێت : بووی بەمۆرانە بۆم . واتا : دات رزاندم پەکت خستم ، هێندە ناسۆرو دەردت دامێ . هێندە زیانت پێ گەیاندم .

دەڵێی ـ دەڵێیمیرخوناوکەیە :ـ

به یەکێك دەڵێن کە خوتەو بۆڵەی زۆر بێت •

— دەڵێی مێردەزمەیە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە زۆر قیرسیچمە بێت لەیەکێك ئاڵا لێی نەبێتەوەو تەنگی پێ هەڵچنێـــت • مێردەزمـــــە = گیانلەبەرێکی تێرینەی ئەفسانەیە گوایا شەو ئەگەر یەکێك بە تەنیا بە چۆڵێکدا بڕوات ، بۆی دێتە دەرەوەو باز دەداتە سەر شانی ، سواری قەڵاندۆشکانی دەبێت لنگی لـــە ملیەوە دەئاڵێنێتو لێی توند دەکات بە قاچیش هەمـــوو قەبرغەی تێك دەشکێنێتو ئازاری دەداتو لە هـــۆش خۆی دەچێت ، بە زۆر جۆریش خۆی دەنوێنێت)

— دەڵێی مێرووڵەیە :ـ
لە سستیدا ، لە رۆیشتندا ، لە وردیدا

دەڵێـــی ـ دەڵێی میزە پشیلەیان لە بەری پێی داوە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر هاتوچۆو جرتو فـــرت بکـــات)

— دەڵێی میـــزی حوشترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن بەرەو دوا بڕوات •• وەك چۆن میـــزی حوشتر بۆ دوواوەیە ، واتا : پێش ناکەوێت هەر دەداتـــە دواوە •

— دەڵێی میـــزی گایـــە :ـ
لە چەوتیو ناراستیدا

— دەڵێی مێشی مردووە :ـ
واتا : بوودەڵەیەو بەستەزمانو ستە •

— دەڵێی نازداری قازی بەنێ‌یە :ـ
(قازی بەنێ = زیارەتگایەکە لە شێوی قازی ، لە ناوچەی قەرەداخ ، ژنان بۆ منداڵ دەچنە سەری هەیە منداڵــی دەبێت هەیشە نابێت • ئەوەی کە بووی لای دایكو باوكی زۆر خۆشەویست دەبێت پێی دەڵێن نازداری قازی بەنێ‌یە• جا هەرکەسێکی تر منداڵەکەی زۆر خۆش ویست دەڵێن منداڵەکەی نازداری قازی بەنێ‌یە) جاری واش هەیە بــە تەوسەوە دەوترێت • واتا نابێت کەس پیا هەڵبشاخێت •

— دەڵێی نانی بەسەر ساجەوەیە ـ نانی لەســـــەر ســاج سووتاوە :
بە یەکێك دەڵێن کە لە کارێکدا پەلەی بێت • دەڵێن : خۆ نانی بەسەر ساجەوە نەسووتاوە • واتا پەلەی نییە یان پەلەی چی‌یــە ؟

دەڵێی ـ دەڵێی نەبای دیوەو نە بۆران ـ نەباران :ـ
واتا : بە تەنگەوە نایەتو چەقاوەسووە ، لایەنی بێعاری گرتووە • (بە یەکێك دەڵێن کە لەسەر کارێك ، سزایەکی سەخت درابێت ، کەچی دوای سزاکە ، دەست بەکارەکە ـ بە خراپەکە ـ بکاتــەوە) •

— دەڵێی نەنان دەخواو نەئــاو :ـ
بە یەکێك دەڵێن زۆر لاوازو چرووساو بێت

— دەڵێی ئێرە ورچە ــ ورچەکەی دەبۆیە :ــ
واتا : قەبەو زلەو ناشیرینە •

— دەڵێی ئیسکینەیە :ــ
واتا لە خۆیەوە هەڵدەچێتو تووڕە دەبێت •

— دەڵێی وەستا مەحمودی بێ قنگە :ــ
بە یەکێك دەڵێن خۆی بە قنگەوە نەگرێت ، هەر حەز لە ڕاکشـــان بکـــات •

— دەڵێی هەر مێشیشی میوان نییە :ــ
١ ــ بە یەکێك دەڵێن چەند بلنگی بکەیت ، قسەی پـــێ بڵێیت ، تیرو توانجی تێ بگریت ، یان ئامۆژگاری بکەیت بە دەربەسەوە نەیەتو گوێ نەداتێ ، خۆی لێ کەڕ بکات•
دەڵێی ــ دەڵێی هەنگی لە داردا دۆزیوەتەوە :ــ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی دەستگیر بووبێتو زۆر دڵی پێ خۆش بێت ، گەرچی شتەکە ئەو بایەخەشی نەبێت •

— دەڵێی هەوری بەهارە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر تووڕەو دەنگقەبەو گرمەگرمکەر بێـــت •

دەمـــاخ ــ دەماخ بەرزە :ــ
(بە فیزو[illegible]یە)

ـــ دەماخ ناسووتێنێت :ـ
خۆی نارەنجێنێتو دلسۆزانە کارەکە ناکاتو بـە
تەنگەوە نایـەت •

دەماخی ـ دەماخی خۆی بەسەردا تەخت کرد :ـ
بە گەنجەفەوە داخی دلی خۆی پێ ڕشت ، واتا : تێر قسەی
پێ وت ، سزای دا ، زیانی پێ گەیانـد •

ـــ دەماخی سـازە :ـ
١ ـ دلی خۆشەو لەسەر هەوەسە ٢ ـ کارەکەی بۆ
سـاز بـووە •

ـــ دەماخی شکاند ـ لە دەماخی دا :ـ
لە خۆشی کرد ، لە گەنجەفەی کردو لووتی هێنایەوە بـەر
خۆی بەوەی کە قسەی پێ وت ، جوو بەگژیدا •

دەمـار ـ دەمار کـرژە :ـ
(بە مەردومی چابوکی توندو تۆلی لێهاتوو دەلێن)

ـــ دەماری بزووت :ـ
ڕەگی پیاوەتیو ئازایی بزووت ، بۆ کار ، بۆ شەڕ
بۆ هەرشتێك بێـت •

ـــ بەماری دەرهێنـا :ـ

١ ـ تۆڵەی خۆی لێ کردەوە ٢ ـ بەسەریدا زاڵ بوو ٣ ـ کارەکەی جێبەجێ کـرد •

دەم ـ دەمەتەقێ دەکەن :ـ

پێکەوە بە قسە ڕادەبوێرن •

ـــ دەمە چیت لێ کەمـە :ـ

١ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە لە وتنی قسەی باشدا بەخیل بێت) ٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە گفتێکی دابێت یان قسەیەکی کردبێت بەڵام بۆ هەڵخەڵەتاندن بوو بێت ، یـان داوای لێ دەکرێت کە ئەو گفتە بدات ، ئەو قسەیە بکات با هەر بۆ خەڵەتاندنیش بێـت •

ـــ دەمە داچەقێیەتـی :ـ

واتا خەریکـە بمرێـت

ـــ دەمە لاسکەیەتـی :ـ

بە گاڵتە پێ کردنو سوککردنەوە لاسایی ئـەمو ئــەو دەکاتەوە

دەم بە ـ دەم بە هاوارە :ـ

بێ وڕەو ترسنۆکە ، لە هەموو شتێکدا هـــاواری لێ هەڵدەستـێ •

دەم بـل ـ دەم بلـە :ـ

١ ـ لە قسەکردندا بلمە بلمی دێت وەك دانـی لە دەمدا نەبێت وایە ٢ ـ دەم خـاوە •

دەم پاراو ــ دەم پــاراوە :
قسەزانو زمــان لووســە •

دەم تەڕ ــ دەم تەڕی کاسە وشــك :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە بە قسە هیچی نەهێشتبێتەوە
وەکی تریش هیچی لە باردا نەبێت) •

دەم چەوت ــ دەم چەوتە :ــ
قسە نەزانو بێ دەسەڵاتە ، بڕوا بە قسەی ناکرێتو
کەسی پێ لاس نادرێت ، کەس بەقسەی داناکەوێت •

دەم دڕاو ــ دەم دڕاوە ــ دەم شــڕە :ــ
قسە لە دەمیدا ناوەستێت زوو بڵاوی دەکاتــەوە •
نهێنیی قایــم نییە •

دەم درێژ ــ دەم درێژە ــ زمان درێژە :ــ

دەم ڕاست ــ دەم ڕاستە :ــ

١ ــ پیاوماقوولە ٢ ــ قسە ڕەوایــە ، بەزمانـــەو
قسەزانە ، قسەی لێ وەردەگیرێت •
دەم ڕەش ــ دەم ڕەشە :ــ

نوقڵانەی خراپ لێ دەداتو قسەکانــی چـــاك
ناهێنێــت •

دەم سارد ـ دەم ساردە :ـ

١ ـ نائومێدە ٢ ـ باش قسە نازانێت‌و قسە لە جێی خۆیـدا ناکات •

دەم سپی ـ دەم سپی‌یە :ـ

١ ـ تێگەیشتووە ٢ ـ پیاوچاکەو دانایەئامۆژگاری‌ی ڕێگەی ڕاست دەکات •

دەم سوور ـ دەم سوورە :ـ

نەبەردە ، دلێـرە

دەمکوت ـ دەمکوتی کرد :ـ

١ ـ لە قسەی خست بێ‌دەنگی کرد ٢ ـ بە درۆی خستەوە ٣ ـ قایلی کرد •

دەم گەرم ـ دەم گەرمە :ـ

بە قسەیە ، قسە زانە ، دەم هەراشە •

دەم‌و ـ دەم‌و دەست :ـ

کوتر پڕ • واتا قسەی دەم‌و کردەی دەست یەك بوو•

ـــ دەم‌و دەستی یەك ناگرێت ـ یەك نیە :ـ

ناڕاستە ، ئەوەی بەدەم دەیڵێت ، بە کردەوە ئەوە ناکات

ـــ دەم‌و چاوی داکەوتووە :ـ
قەڵەوییەکەی جارانی نەماوە ، لاواز بووە ، پێستەکـەی
شل بووە هاتۆتە خوارێ ، چرچ کەوتۆتە ڕووی •

دەم‌و ـ دەم‌و فڵچ ـ فڵق :ـ
، فڵچ = فڵق = دەنگی دەم کاتی جووڵاندنی لـــە
خواردندا • بۆ تەوس‌و ڕق لێ بـــوون دەڵێـــن • دەم‌و
فڵچی ـ فڵقی خواتەوە • واتا : ناشیرین دەدوێت ، نـان
دەخوات ۲ ـ دەم خاوە ۳ ـ کەودەنە • بـە یەکێـــك
دەوترێت دەم خاو کە خاو قسە بکات ، قسە بجوێتەوە ،
خۆی نەزانێت چێ دەڵێت ، قسەکانی نارێك‌و ناتەواو بێت•

ـــ دەم‌و لووتی بەیەکدا داوە :ـ
واتا : پەست‌و دڵگیرە

دەمیان ـ دەمیان تێك ئـالاً :ـ
بە گژ یەکدا چوون‌و کەوتنە شەڕە قسە •

دەمـی ـ دەمی خۆی ئاخنی :ـ
قسەی نەکردو نهێنییەکانی ئاشکرا نەکرد

ـــ دەمی بەر بـــوو :ـ
۱ ـ واتا کەوتە قسەو زۆری لەسەر رۆیشت ۲ ـ هەموو
شتێکی خواردو زۆری خوارد پاش ئەوەی پارێزی بـــوو
یان بە ڕۆژوو بـــوو •

دەمی ـ دەمی بە یەکـدا دا :ـ
(مردو گیانی دەر چوو)

ـــ دەمی بۆتە تەڵەی دەم تەقیو :ـ
واتا : قسەی بۆ ناکرێت ١ ـ حەپەساوە ٢ ـ شەرم دەکات
٣ ـ دەترسێت ٤ ـلە داخانا ٥ ـ لە تەریقیـدا •

ـــ دەمی بووە بە تاقی چـۆڵ :ـ
واتا : حەپەساوەو دەمی
داپچڕیوەو نازانێت وەڵامی قسەکە بداتەوە •

ـــ دەمی ـ زمانی ـ پاکە ـ دەم پاکە :ـ
قســەی ناشیرینو خراپ ناکات •

ـــ دەمی پان دەکاتەوە :ـ
هەمیشە پێدەکەنێـت •

ـــ دەمی پیســە :ـ
جنێو فرۆشە ، قسەی بیرعەتو ناشیرین دەکات •

ـــ دەمی تەقاند :ـ
(ڕەوان ، بێ شەرمەو پەروا دووا)

ـــ دەمی تـێ بـەردا :ـ
هانـی دا بە گژیدا بچێتو قسەی پێ بڵێت

ـــ دەمی چەور کـــرد :ـ
دەمکوتانـــە خزمەتی کرد ، بەرتیلی دایە ٠

ـــ دەمی چۆتە گـــوو چنینەوە :ـ
لە ڕووی گەمەوە ، سووکییەوە ، بە یەکێك دەوترێت کـــە
زۆر لاواز بێـــت ٠

دەمـــی ـ دەمی چۆتە کلیلە ـ دەمی چووە بە خوڕی خۆیدا :ـ
قسەی بۆناکرێتو دەمی هەڵنایەتەوە ، سا یا لە ترساندا
یا لە شەرماندا ، یان زۆر نەخۆشە یان لەبـــــەر هــەر
هۆیـــەکی تــر ٠

ـــ دەمی خستە ـ نایە ـ دەبیەوە :ـ
شەڕە قسەی لەگەڵدا کردو چووە ڕێزەی ئەوەوە لـــەو
دەمـــەقاڵێـــەدا ٠

ـــ دەمی دەڵێی چیکەنەیە :ـ
چیکەنە = مەکینەیە کە لۆکە لە پەموانە جیاد دەکاتەوە ٠
واتا زۆر بلێیەو دەمی هەر لە کاردایەو ناوەستێ ٠

ـــ دەمی دەڵێی گاوەخانـــە :ـ
گاوەخان = درێژی ڕۆژە جووتێکی گا ٠ واتا : دەمی
زۆر پانە ٠

— دەمی سوێر ـ ئاودەمی ـ سوێر کرد :ـ
کێشای بە دەمیداو ئاو دەمی لە خوێن پڕ کرد •

— دەمی شیریـن کـرد :ـ
بەرتیلی دایەو قایلی کرد • خزمەتی کرد •

دەمی ـ دەمی کەفی چەند :ـ
تووڕە بوو ، دەروونی هەستاو قسەی زۆری کرد •

— دەمی کێشاوە :ـ
بۆ چێشتی برنج ، واتا : برنجەکە خۆی کێشـاوەو پێگەیشتووە •

— دەمی گـۆ ناکات :ـ
قسەی بۆ ناکرێت ١ ـ لە سەرماندا ٢ ـ لە برساندا و لەبەر بێ هێزی ٣ ـ لە ترساندا

— دەمی پـڕە لە خوێـن :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە تازە خۆشەویستێکی مردبێت)

— دەمی لێ بەرەڵا کـردووە :ـ
١ ـ دەم ناپارێزێت هەموو خواردنێك دەماشێتـــــــەوە
٢ ـ هانی داوە کە قسە بەو بڵێت •

— دەمی لێ کردەوە ـ زمانی لێ بەر بوو :ـ

زمانی گەزارە بوو ، قسەی پێ وت . بە زمان هێرشــی
بردە سەر . هانیدا قسەی پێ بڵێت . •

— دەمی لێکنــا :ـ
١ ـ بێ دەنگ بوو ٢ ـ مرد .

— دەمی لێ نەکەوت :ـ
دەمی بۆ خواردنەکە نەبردو نەیخوارد .

دەمی ـ دەمی وشکە ـ دەم وشکە :ـ
واتا : هەرچەند ئەو بە میوانمان دێت هیچمان نییە،
چێشتمان نابێت لەم هەلوێستەدا بۆ گەمــە دەڵێـــن :
خەسووی خۆشی ناوێت .

دەنــگ ـ دەنگی بــڕا :ـ
١ ـ لە ناو چوو ، فەوتا ٢ ـ دەمکـــوتکـــرا
٣ ـ ون بـــوو .

— دەنگی دەهۆڵ لە دوور خۆشە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە ناوێکی گەورەی هەبێت کەچی
بێ کەڵكو بێ نرخ بێت) . هەر شتێك بێت بە دیمەن ،
لە دوورەوە ، باش بنوێنێت کەچی وەکو ترو لەراستیدا
وا نەبێــت .

— دەنگی دڕاوە :ـ

دەنگی زۆر بەرز بووەو لە پێشدا نزم بوو •

ـــ دەنگــی دێــت :ـ
واتا : شەڕیەتی ٢ ـ تووڕە بووە

ـــ دەنگی لە تێــری دێــت :ـ
دلێری‌ی دەنگی‌و بەرزی لەوەوەیە کە بووەیەو بـــاری
تەواوە یان بەهێزە سا هێزەکەی مادی بێت یــان معنوی •

دەوەن ـ دەوەن بە ئاشــە :ـ
شەڕە قسەیەکی بێهوودەو بێ کەلکە

دەهۆل ـ دەهۆل دڕا دەنگی بــڕا :ـ
بــە چاوو ڕاوێك دەوترێت کە درۆکەی دەرکەوێت•

دەهۆلکوت ـ دەهۆلکوت :ـ
(بە کەسێك دەلێن زۆر حەز لە بلاوکردنەوەی باس‌و
خواس بکات یا درۆو فشەشی‌بێت) •

دەیبات ـ دەیباتە سەر چەمی‌و ئاویشی نادات :ـ
واتا : لەو زیرەکترە ، فریوی دەدات ، فێلی لێ دەکات‌و
بە خۆیشی نازانێت •

دەیالێوێت ـ دەیالیۆێت :
مەرایــی دەکات

دەیخورێت ــ دەیخورێت ــ بن کلکی دەخورێت :ــ
واتا : حەزی لێ دەکات ، سا یاری بێت ، گەمە بێت ، یان شەر ... هتد

دەیکات ــ دەیکات بە پەڕۆی بن نوێژی :
سووکی دەکات ، قسەی ناشیرین ، نابەجێی دەداتە پاڵو دەیشکێنێت .

دەیگرێت ــ دیگرێتە ئەستۆی خۆی :ــ
دەچێتە ژێر ئەو بارەوە ، ئەو کارەوە ، گفتی کردنی دەدات

دڕاو ــ دڕاوە :ــ
هێندە قەڵەو بووە لێك ڕەویوەتەوە .

دڕك ــ دڕك تری ناگرێت :
(چاوەڕوانی شتی باش لە پیاوی خراپ مەکە) ئەنجامی خراپە هەر خراپەیە . بە عەرەبیش ئەمە هەیە دەڵێت (انك لن تجنی من الشوك العنب)

درۆزن ــ درۆزن ئاگر لە ماڵی چووە ــ بەربووە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە کەس بڕوای پێ نەکات چونکە هێندە درۆی کردووە تا ماڵەکەیشی ئاگری تێ بەربووە کەس بڕوای پێ نەکردووە .

دڕو ــ دڕو داویــن :ــ

دامێنی جلو بەرگ کە لەوانەیشە لایەکی دڕابێت •

دڕۆو ــ دڕۆو دەلەســە :ــ

دەلەسە = کەلەك = قسەی هەڵبەستراو • واتا :

قسەی ناڕاستو. کەلەك •

دڕۆی ــ دڕۆی بە باڵ دەفڕێت :ــ

واتا : زۆر دڕۆزنو فیشالکەرە بە تەرحێك دڕۆکانی

وایە دڕۆی کەس نایگاتێ •

درێژ ــ درێژ دادڕە :ــ

لەسەر قسە زۆر دەڕواتو وڕەوڕکەرە

ــــ درێژ داهۆلە :ــ

بۆ سووکیو گالتە پێ کردن بە یەکێك دەڵێن کــە

زۆر درێژ بێت واتا : وەك داهۆلی درێژ وایە

دز ــ دزاو دز کەوتــن :ــ

هەردووکیان ویستیان کار لە یەك بشارنەوە بــەلام

لەیەك ئاشکرا بــوون •

دزە ــ دزە خورجێنەمان لێ دەکات :

١ ــ قسەکەمان لێ دەشارێتەوە ٢ ــ دەمانخلافێنێتو لــە

ژێرەوە کاری خۆی دەکــات •

دڵ ــ دڵ ئاوەدانــە :ــ

١ ــ مرۆڤێکی وریایە ٢ ــ خەڵکی خۆش دەوێتو
دلی بە دنیا خۆشە ٣ ــ شت زۆر دەزانێت •

ــب دڵ ئاوێنەی دڵە ــ دڵ ئاگای لە دڵە :ــ

واتا (هەرچی لە دلدا بێت لە روخساردا دەردەکەوێتو بە
چاوی دڵ دەخوێنرێتەوە) چ خۆشەویستی بێت چ رق.
واتا : دلی تۆ چەند بۆ من لێ بدات هی منیش هەر هێندە
بۆ تــۆ لــێ دەدات •

دلە راوکێ ــ دلە ڕاوکێیەتــی :ــ

ڕاڕایــە ، لەسەر بیرێك جێگیر نابێت

دڵەکوتێ ــ دلە کوتێــەتی :ــ

١ ــ دەترسێت ٢ ــ شەرم دەکات •

دلپــاك ــ دلپاکە ــ دلسافــە :ــ

١ ــ سینەسافە ، کینەی لە دلدا نییە ٢ ــ خــۆش
بڕوایــە ، ساویلکەیــە •

دڵتــەڕ ــ دڵتەڕە :ــ

واتا حەز لە بەرگی ئاڵو والآو خۆرازاندنەوە دەکات
حەز لە شتی جوان دەکات •

دڵ ــ دڵ دەگیرێــت :ــ

حەزی بۆ خواردن دەچێت .

دڵ ڕەق ــ دڵ ڕەقە : ــ دڵ سەختە :ــ
بــێ بەزەیی‌یە ، بێ باکە ، نامیهرەبانە

دڵــڕن ــ دڵڕنــە :ــ
داخەکەی هێندە زۆرە دڵ دەڕنێت

دڵرێش ــ دڵرێشنــە :ــ
١ ــ خەفەتبارە ٢ ــ گومانکەرە ، گومانداره .

دڵ ساردە ــ دڵ ساردە :ــ
لێی دوو دڵە ، حەزی لێ نییە ، لێی پەشیمانە

دڵ ــ دڵ سفرە نییە بۆ هەموو کەسێك بکرێتەوە :ــ
پیاو نهێنی‌ی خۆی لای هەموو کەسێك نالێت

دڵ سووتاو ــ دڵ سووتاوە :ــ
١ ــ (بەبەزەیی‌یە) ٢ ــ زۆر بەتەنگەوە دێــتو
خەمیەتی . زۆر دڵسۆزە .

دڵ فراوان ــ دڵ فراوانە :ــ
١ ــ بەدەستو دڵە ، بەخشندەیە ٢ ــ لێبوردووە
٣ ــ هێمنــە .

دڵفڕێن ــ دڵفڕێنە :ــ
زۆر جوانەو پیاو سەرسام دەکات

دڵ قایــم ــ دڵ قایمــە:ــ
وڕەی بەرزو بەهێــزە •

دڵ کراوە ــ دڵکراوەیە :ــ
شوێنێکە خۆشە ، بەر بەرەڵایە ، دڵی پیاوی تێــدا دەکرێتەوە •

دڵ گەرم ــ دڵ گەرمــە :ــ
١ ــ دڵی پڕە لە داخ ٢ ــ دڵ پڕ لە جۆشە

دڵ گران ــ دڵ گران بــوو :ــ
زیــز بــوو ، دڵگیربــوو •

دڵ لە ــ دڵ لە دڵ مەدە :ــ
دڵنیابە ، دڵخورد مەبە ، بێ گومان بە ، خەفەتمەخۆ

ــــ دڵ لە گوڵ ناسکترە :ــ
واتا : پێویستە هەستی خەڵك بریندار نەکەیــتو دڵیــان نەڕەنجێنێت •

ــــ دڵم پڕیەتیو زمانم ــ دەمم ــ زەردوویەتی :ــ
(یەکێك دەیڵێت کە قسەی زۆری لە دڵدایێتو نەتوانێت بیڵێت)

دڵ مەند ــ دڵ مەندە :ــ
١ ــ وریاو ژیرە ٢ ــ بەتەنگ دڵی خەڵکەوە دێت •

دڵ مردوو ــ دڵ مردووە :ــ
بە تەنگ جوانیی و رازاندنەوەو پۆشاکی خۆیەوە
نایــەت •

دڵ مێشە ــ دڵ مێشە لە گوویش دەنیشێت :ــ
بە یەکێك دەوترێت کە حەزی لە یەکێــــك کردبێــــت
شایستەی ئەو نەبێت ، سا لە هەر رووەکەوە بێت •

دڵ وەك ــ دڵ وەك شووشەیە کە شکا دەشکێت :ــ
واتا : دڵ ناسکەو پیاو نابێت ئاتوانێت دڵی ئەم و ئەو راگرێت

دڵ وریا ــ دڵ وریایە :ــ دڵ زیندووە :ــ
هوشــیارو بە پارێزە

دڵــی ــ دڵی ئــاودا :ــ
مژدەیەکی خۆشی دایە ، تەسەلای دڵی دا •

ــــ دڵی ئاورشێــن کــرد :ــ
مژدەیەکی خۆش دایە ، داخ و دڵخوردی لە دڵ دەرکرد

ــــ دڵی ئــاوی خواردەوە :ــ
دڵنیاو دڵ ئاسوودە بوو ، باوەڕی کرد •

ـــ دلـــی بـــرد :ـــ

١ ـ خەفەت پەكی خست ٢ ـ توانی خواردنەكـــە بخوات (ئیشتیهای هەبوو) ٣ ـ خواردنەكە وای لێ كرد هیچی تری پێ نەخورێت • دەڵێن داخ دلی بردم × چوومە شەرای مەرگ عەجەب نەمردم • یان شیرینییەكە دلی برد ، دای لەدلی ٤ ـ بوو بە دلداری ، دلی لێ سەند

دلـــی ـ دلـــی بریندار كرد :ـــ

دلی شكاند ، دلگیری كرد ، دلشكستی كرد •

ـــ دلـــی بووە بە فتبۆڵ :ـــ

پەست بووە هێندە داخی بەدەست قسەو كردەوەیەوە خواردووە ٢ ـ ئارامی لەبەر براوە ، تابوشتی نەماوە •

ـــ دلی پاك بۆتەوە :

١ ـ لەكینەو گومان پاك بۆتەوە بڕوای بەو قسانە ، بەو پاكانەیە كرد كە بۆی كرا ، لێ بورد ٢ ـ دلنیا بـــوو

ـــ دلـــی پـــرە :ـــ

١ ـ خەفەتبارە ٢ ـ خەریكە دەگری ٣ ـ تێـــرەو خواردنی پێ ناخورێت •

ـــ دلـــی پڕە لە خوێن ـ دلی خوێنی لێ دەتكێت :ـــ

خەفەتێكی زۆری لە دلدایـــە

— دلی پیسه ـ دلپیسه :ـ

١ ـ بەد خواهە ٢ ـ گومانی لە هاوسەرەکەی هەیە ٣ ـ گومانی هەیە ناپاکیی لەگەڵدا بکرێت •

— دلی پـێ سووتا :ـ

بەزەیی پێـدا هاتەوە •

— دلـی پێوەیە :ـ

١ ـ حەز دەکات ٢ ـ دلی چۆتە سەری •

دلـی ـ دلی توانـەوە :ـ

١ ـ خەفەتێکی زۆری دایە ٢ ـ زۆر کاری تێ کرد

— دلی خاو بۆتەوە :ـ

١ ـ (دلی سست بووەو تێك چووە) ٢ ـ حەزی لە شتی ترشە ٣ ـ تووڕەیی‌و خەفەتەکەی لەدلدا کز بووە،بەهارە

— دلـی داکەوت :ـ

ترسا • خورپەی لێ کەوت •

١ ـ حەزی لێ کردو بوو بە دلداری ٢ ـ سەرنجی لـێ گرت‌و لێی ورد بۆوە •

— دلـی دایـەوە :ـ

دلنەوایی کرد ، دلخۆشی دایەوە •

— دلی دەرهـات :ـ

١ ـ سۆزی بۆی جوولا ، بیری کرد ٢ ـ خەریکە دەرشێتەوە ٣ ـ هێندە رشایەوە پەکی کەوت

— دلی دەهێنێـت ـ دێت :ـ

دلی هەڵدەگرێت ، بە بەزەیی • ناجوولێت پێی ناخۆش نیـــە •

— دلـی ڕاگـرت :

دلـی نەشکاندو دلگیری نەکـرد

— دلی رەش بـووە :ـ

لە حاستیدا دلی رەق بووە ، دلی لێی پـڕە لێـی دلگیرە ، رەنجاوە •

دلـی ـ دلی سەرئاو کەوتووە ـ کەفی چەندووە ـ کەفی کردووە:ـ

رقی هەستاوەو تابوشتی نەمـاوە •

— دلی سەری کردووە :ـ

١ ـ دلی پڕ بووە لەداخ ٢ ـ رقی هەستاوە •

— دلـی شـکا :ـ

دلگیربـوو ، دلی پەشـا

— دلـی شەقی‌بـرد :ـ

١ ـ ئارامی لەبەر برا ٢ ـ دلی تەقی کرد لـــە
مەراقدا پەست بـوو •

— دلی قوڕی پێـدا دراوە :ـ

دلی گیراوەو خواردنی بۆ ناخورێت ، سا یا تێرە ، یـــا
لە ترسا یا لە خەفەتدا ، یا لەبەر هەر هۆیەکی تـر •

— دلـی کەوتۆتە مۆلەقە :ـ

مۆلەقە = (مهلکة)ەی عەرەبی‌یە دلخوردەو مەترسی
پەیدا کـردووە •

— دلی کـرایەوە :ـ

دلخۆش بوو • پەستی‌و ماتییەکەی رەویـــــەوەو
لاچـــوو •

— دلی کرمـێ بـووە :ـ

گومـانی پەیـدا کـردووە •

— دلی گەردی گـرت :ـ

گـەرد = تۆز • قسەکەی لە دڵ گرت‌و پێی زیز
بـــوو •

دلـی ـ دلی گۆڕی :ـ

١ ـ یارێکی تری گرت ٢ ـ بیری گۆڕی‌و پەشیمانە

— دلـی گوشـراوه :ـ
دلـی تەنگە ، خەفەتبـارە •

— دلی لە خـۆی بـووەوە :ـ
بەزەیی بە خۆیـدا هاتەوە

— دلی لەسـەر لەپی دەستیەتی :ـ
لە پێناوی ئامانجێکدا ئامادەی مردنـە •

— دلی لـە مشتیدایە :ـ
دلخوردە ، بۆ شتێك ، کارێك ، دەترسێت بقەومێت و
لە دەستی دەربچێت ، زیانی پێ بگات •

— دلـی لێ سەند :ـ
١ ـ کارێکی کرد حەزی لێ بکات ٢ ـ خۆشـی
بوێت لەگەلیدا بگونجێت •

— دلی لێ هەلکەنراوە :ـ
لەبەر چاوی کەوتووە •

— دلی بـە دلیەوە نـا :ـ
لەگەلیـدا گونجاو رێکەوت

— دلی نـەرم بـوو :ـ
١ ـ سۆزی ، بەزەیی جوولا ٢ ـ ملی داو قایـل
بـــوو •

ـــ دلی وەك گونی هەلاج دەلەرزێت :ـ
١ ـ (زۆر دەترسێت) ٢ ـ زۆر دلخوردە •

دلـی ـ دلـی هەزارە دەکات :ـ
دلخوردە ، مەترسی هەیـە

ـــ دلی هـەل ناگرێـت :ـ
١ ـ بەرگە ناگرێت قایم نییە ٢ ـ تێرە

ـــ دلـی هێنایەوە جـێ :ـ
(دلنەوایی کرد) ، ئاشتی کردەوە •

ـــ دلی هێندەی هەوا دەزوویەك ـ تالـە دەزوویەکـــی بەبەرەوە ـ پێوە مـاوە :ـ
هێندە خەفەتبارە خەریکە دلی دەپچرێتو دەمرێت •

دلیـان ـ دلیان بەیەکەوە نووسا :ـ
١ ـ بە یەك قایل بوونو حەزیان لەیەك کرد ٢ ـ رێـك کەوتـنو گونجان ، سەریان بەسەری یەکەوە نـا

ـــ دلیان بەیەکەوەیە :ـ
دلخوازی یەکترن

دنیـا ـ دنیا بنی قوولـە :ـ

(مەردوم دەبێت زۆر وریاو دووربین بێت ئەگینا
تـێ دەشکێت واتا جەنجاڵەو پـڕ لە گـرێیە .

— دنیا پێنجو دوو رۆژێکە :ـ
واتا تـەمەن کورتە ، ئەوەش ناهێنێت پیـاو دڵـی
خەڵکی بۆ بـڕەنجێنێت یـان خۆی بۆ ڕسـوا بکات .

— دنیـا کـڵاو کـڵاوە :ـ
واتا : هەر رۆژە لەگەڵ یەکێکدایەو بەدەم یەکێکـەوە
پێدەکەنێت .
دنیـا ـ دنیایـان لێ تـەنی :ـ
سەری دنیایان لێ هێنایەوە یەك

— دنیـا هەورەو گورگ دەمی چەورە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە لە کاتی ئاژاوەو نائاسایشتـدا
هەر رۆژەو لە لایەکەوە دەست بوەشێنێت)

— دنیای بەدەستو دەم ـ بە هەردوو دەست ـ گرتووە :ـ
واتا : خۆی زۆر بۆ دەرەنجێنێتو هەوڵی بۆ دەدات

دنیـای ـ بە کۆڵەوە گرتووە ـ گوریسێکی داخستووەو دنیای
بە کۆڵیـدا داوە :ـ
بە یەکێکی بەتەماع دەڵێن کە زۆر بەتەنگ دنیاری
کردنەوە بێت ، حەز لە مادەو ماڵی دنیا زۆر بکات رێـی
چەوتیشی بۆ بگرێـت .

— دنیای ڕۆشنی لێ تاریـك بـوو :ـ
١ ـ تووشی ناهەمواریو کولۆلی بـوو ٢ ـ نائومێدی
دای گـرت •

— دنیای لێ بوو بە چەرمی چۆلەکە •
١ ـ تووشی نائومێدی بوو ٢ ـ جێ نەما سرەوتی تێـدا
بگرێـت ، زۆر ترسا ٣ ـ ڕێی گوزەرانی بـڕا •

دنیـا ـ دنیای لێ بوو بـە زرێبار :ـ
دڵنەسرەوتیو ترس دای گرت لە ترساندا تۆقـی •
وەك خەڵکی شاری زرێبار بێو شارەکـە ڕۆبچێـت •
زرێبار = گۆمێگە نزیکەی ٥ کم پانو ٨ کم درێـژە ،
نزیك شاری مەریوانە لە کوردستانی ئێراندا سەیرانگای
مەریوانە • دەڵێن لە چاخی خۆیدا شار بووەو بوومەلەرزە
رۆی چوواندوەو لە جێی شارەکە ئەو گۆمە پەیدا بووە •

— دنیا وەك ماستی مەیو وایە ـ دەڵێی ماستی مەیوە :ـ
(ئەمینو ئاسایشە) • دامەزراوو خۆشو هێمنە •

دوو ـ دوو بـایـە :ـ
بـە خۆوەیە ئێسکی ئەستوورە •
دوای ـ دوای بـاران کەپەنـك :ـ
پاش لەدەست چوونی شتەکە ، کارەکە کارەساتەکە
هەوڵـدان بـێ سوودە •

— دوای کلاّوی بابــردوو کەوتووە :ــ
بە یەکێك دەوترێت دوای کارێکی وا کەوتبێت کە هەرگیز بــۆی نەبێت) بۆ ئەنجام بێت رەنجەکەی •

دوو ــ دوو دهۆکــن :ــ
ناتەبان ، هەرکەسە چاوی لە قازانجی خۆیەتی

— دوو زمانە ــ دوو رووە :ــ
قسە هێنەرو بەرە ، ناپاکە لەبەر دەمتدا قسەیەك دەکاتو هەڵت دەنێتو لەپاشملەش قسەیەکی تر دەکات لێــــت دەدوێت فیتنەبــازە •

— دوو سەبــرو فوویەك :ــ
بە منداڵێك یان یەکێك دەڵێن کە لە خواردنی خواردنێکی گەرمــدا پەلەی بێــت •

— دوو گیــانە :ــ
ســکی پــڕە ، ئاوســـە •

— دوو لچــە :ــ
لــچ ئەســتوورە •

دوور ــ دوور کــوژە :ــ
جوان نییە بەڵام لە دوورەوە جوان دەنوێنێت

ــــ دوورو دۆســت :ــ

واتا : دۆست دوور بێت خۆشەویستــی بەهێزتــر دەبێتو دۆستایەتیەکە باشتر ڕادەگرێت •

دوڕناس ــ دوڕناســه :ــ

بە یەکێکی شارەزا دەڵێن کە چـاكو خراپ لێـــك بکاتــەوە •

دوژمن ــ دوژمن بە جەستەی بێــت :ــ

زۆر پەرێشانە سا لە هەر روویەکەوە بێت

دوژمن ــ دوژمنی خۆی بە شەکر دەخنکێنێت :ــ

مرۆڤێکی زمان شیرینی زۆرزانە بە قسەی نەرمو هێمنانە بەسەر ناحەزەکەیدا سەر دەکەوێت •

دۆست ــ دۆستو دوژمن لێك جودا نەدەکرایەوە :ــ

(دنیا هێشتا تاریك بوو ، شەبەقی نەدابوو)

دووکان ــ دووکانی بەکرو دوو قالب سابوون :ــ

واتا : شوێنەکە هیچی ئەوتۆی تێدا نییە ، یان ئەو کەسە هیچێکی ئەوتۆی نییە • مایە پووچە •

دووکەڵ ــ دووکەڵ لە ماڵی هەڵناسێت :ــ

١ ــ هەژارە ٢ ــ چرووکە ، شێو ناکەن •

— دووکەڵ لە تەوقی سەریەوە بەرز بۆوە :ـ
واتا : زۆر تووڕە بــوو •

دووگ ـ دووگی سەر تەڵەیە ـ دانەڕۆکەیە :ـ
بە قسەیەك ، شتێك ، کردارێك دەوترێـــت کە بــۆ
تووشکردنو هەڵخەڵەتاندن بێت •

دۆو ـ دۆو ترشی تێکەڵاو کرد ـ دۆو دۆشاوی تێکەڵ کرد :ـ
وا تووڕە بوو هیچی بەسەر هیچەوە نەهێشت • هیچی تێدا
نەهێشتەوە ، هەرچی بەدەمیدا هات وتی •

دیــزە ـ دیزە بە دارە ـ دیزەی هەمیشە بە دارەوەیە :ـ
واتا (مەنجەڵی هەمیشە لەسەر ئاگرەو نان بدەیـــــەو
میواندارە)

— دیزە بەکۆڵــە :ـ
(ماڵو منداڵێکی زۆری هەیەو ئەم لاولای پـــێ
ناکرێــت) •

— دیزەی دەروونی ـ دەکولێت ـ جۆش دەکات :ـ
دەروونی گەرم بووە سا یا لە خەفەتدا یا لە حرسـا یان
لەبەر هەر هۆیەکــی تــر •

— دیزەی چەورە :ـ

به یەکێك دەڵێن قسە وەرنەگرێت ئامۆژگاری هەڵنەگرێت ، چەقاوەسووە ، بە هیچ تەڕنابێت •

دێگەلە ــ دێگەلەی نەدیوە چەند ماڵە :ــ
دێگەلە دێیەکە دوو ماڵە لە ناوچەی شارباژێر • بەوەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی لە شتێك لە کارێك هەڵە بکات •

دێوو ــ دێوو درنج :ــ
زیندەوەری ئەفسانە یین •

ر

راز ــ رازو گلەیی :ــ

راز = نهێنی دەڵێن : بە جووتە کەوتنە رازو گلەیی

واتا : کەوتنە دەرخستنی نهێنی ێوانیانو گلەیی لەیــەك کــردن •

راز ــ رازو نیــاز :

نهێنیی دەروونو ئارەزووی دڵ

راست ــ راست بووەوە :ــ

لە خۆیدا هات ، ساغ بۆوە • چاك بۆوەو لــە مردن رزگاری بوو • خۆی گرتەوە •

ــــ راست دەڕوات :ــ

له ژیاندا خوارو خێچی‌ی نییه ٢ ــ درۆ ناکات •

ـــ راست‌و چه‌پی خۆی ناناسێت ــ لێك ناکاته‌وه :ــ
١ ــ هێشتا منداڵه‌و شاره‌زای ژیان نییه ٢ ــ گه‌لحۆیه

ـــ راستی وه‌ك میزی گایــه :ــ
هه‌میشه ناراست‌و درۆزن‌و که‌له‌کبازه •

راو ــ ڕاوه ڕێوی ــ راوو ڕێوی ــ بۆ هێنایه‌وه :ــ
ڕێوی چۆن له‌گه‌ڵ راوکه‌ردا به پێچ‌و په‌نایه‌و خۆی بــه
ده‌سته‌وه نادات • واتا : ئه‌ویش بیانووی درۆو که‌لــه‌ك‌و
پێچ‌و په‌نای بۆ هێنایه کایه‌وه •

راو ــ راوو رووت :ــ
زۆرداری کردن‌و ماڵی ئه‌م‌و ئه‌و به فێـــڵ‌و زۆر
خواردن • واتا راوکردنی مه‌ردوم‌و رووت کردنه‌وه‌ی

ـــ راوو ڕیــس :ــ
بیانوو • ده‌ڵێن : هه‌زار ڕاوو ڕیسی بۆ هێنایه‌وه تا
قایلی کــرد •

ـــ راوی گردی ره‌ش ده‌کات :ــ
واتا : (زۆر ئازاو لێهاتووه ، به‌گژ هه‌موو شتێکدا
ده‌چێت) • گردی ره‌ش له ئه‌فسانه‌ی کورددا مه‌ڵبه‌ندی
دێوو جنۆکان بــووه •

رەپ ــ رەپو راســت :ــ

ئاشکراو بێ پێچو پەنا دەڵێن : رەپو راست نامە مشتی کە گوناهبــارە •

رەت ــ رەتی بڵاوە ــ دەستی ناگات سەری خۆی بخورێنێت :ــ

فرمانی زۆرە ، سەری قاڵەو هەر دەمە بە لایەکــدا رەت دەبێت •

رەخش ــ رەخش بێتو رەخشی رۆستەم بێت :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە زۆر پەسەند بێتو هەرچی هی ئەویش بێــت هەر پەسەند بێــت) •

رەزا ــ رەزا ــ گرانە ــ قورسە ــ تاڵە :ــ

ناشیرینە ،ناچێتە دڵەوە ۲ ــ خۆشنەویستە لەبەر ناشیرینی یان کردەوەی ناشیرینی •

رەشایی ــ رەشایی داهات :

۱ ــ کوێر بوو ۲ ــبەرچاوی تاریك بوو • تارمایی رەش بە چاویدا هــات •

رەشــە ــ رەشە داڵێکن :ــ

بە خێزانێکی قەلەبالغ دەڵێن • واتا وەك داڵێکی زۆر رەش دەچنەوە •

رەشبەلەك : هەڵپەڕینی تێکەڵ ، ژنو پیاو پێکەوە •

رەشبگیر ــ رەشبگیرە :ــ

بێ جیاوازی ، پاكو پیس ، گەورەو بچووك • پیاوو ژن ، گوناهدارو بێ گوناه دەگرن •

رەش ــ رەش را هات :ــ
ون بــوو

رەشكە ــ رەشكەو پێشكە :ــ

باش نەبینینو رەشایی هاتنە بەر چاو دەڵێن چاوی رەشكەو پێشكە دەكات •

ڕەشو ــ رەشو رووت :ــ
هەژارە بەرگی لەبەردا نییە ، گۆشتەكــەی رەش هەڵگەڕاوە ، لە رووتیو لاوازیــدا •

رەش ــ رەشو سپی لێك ناكاتەوە :ــ

١ ــ مرۆڤێكی نەزانو نەشارەزایە ٢ ــ نەخوێندەوارە
رەش ــ رەش هەر رەشــە :ــ

(خراپ هەر خراپــە)
رەنگی رەش لە كوردەواریدا هەمیشە بە شتێكی شوومی خراپ هاتۆتە بەر چاوو بۆ ئەوەش بەكار هێنراوە •
رەق ــ رەقو تــەق :ــ

وشكو لاواز • هێندە رەقە لە رەقیدا ئەندامەكــان پارچەكانی بەر یەك دەكەوێت ، تەقەی دێت

رەنــج ــ رەنجی فەرهادی دا :ــ

وەك فەرهادی داستانەکەی شیرینو فەرهاد رەنجی سەختی داو کۆششی زۆری کرد •

رەنــگ ــ رەنگو بــۆ :ــ

دەڵێن : بەر رەنگو بۆیە ، رەنگو بۆی جوانــە •
واتا تەندروستە ، قەشەنگە وەك گوڵ چۆن کە رەنگــی جوان بوو بۆنیشی دەبێت گوڵی سیس بۆنیشی نابێت •

ــــ رەنگو روو :ــ

رەنگی رووی • واتا تەندروستیی لەشو دەروون •
دەڵین رەنگو رووی لەبەر براوە •
واتا تەن نادروستە •

رەنــگ ــ رەنگی جاجمەکەی لێ نیشتووە :ــ

(بە نەخۆشێك دەوترێت کە رەنگی مردووی لێ نیشتبێت)

ــــ رەنگی ــ لێ ــلەبەر براوە ــ تێك چووە :ــ
١ ــ زەردوو لاواز بووە ٢ ــ هەڵبزرکاوە ، گۆڕاوە •

ــــ رەنگێکی هێناو بــرد :ــ

١ ــ زەرد بوو ٢ ــ تەریق بووەوەو شەرمەزار بوو ٣ــ ترســـا •

رم ــ رم بە کەوان ناهاوێژرێت :ــ

(کاری گەورە بە پیاوی بچووك ناکرێت)

روو ــ روو بازاری‌یە :ــ
١ ــ جوانە ٢ ــ دەچێتە دڵەوەو خوازیێنیکەری زۆرە ٠

ــــ روو بەروو دەم چەور پاشملە دەم تەور :ــ
مرۆڤێکی دوو رووە ٠ بە سەرزاری بەرامبەرت جۆرێکەو پاشملەش جۆرێکی ترە (لە رووودا دۆستو لە پاشملە کۆست) ٠

روورەش ــ روو ــ رەشە ــ سیایە :ــ
سیا = رەش (بە فارسی) پیاو خراپە ، تاوانبارە ، بە بەدخووە ، ناپاکە ٠
روو زەرد ــ روو زەردە :ــ
١ ــ شەرمەزارە ٢ ــ گوناهبارە

روو سارد ــ روو ساردە :ــ
روو بە خەڵك نادات ، ساردەڵاوە
روو سپی ــ روو سپی‌یە :ــ
١ ــ کرداری جوانە ٢ ــ سەر بەرزە ٠
٣ ــ مرۆڤێکی چاکە ٤ ــ ئەرکی خۆی بەجێ هێناوە
روو سوور ــ روو سوورە :ــ
١ ــ سەر بەرزە ٢ ــ لە کردارو گوفتاردا بێ کەمو

کووڕی‌یه • ده‌ڵێن رووی خۆی سوور کرد • واتا کارێکی
وای کرد ، جێی سه‌ربه‌رزی‌و شانازی بێت •

روو کراوه ــ روو کراوه‌یه :ــ
شه‌رمی شکاوه ، ناو کۆمه‌ڵ زۆر چووه

روو گه‌رم ــ روو گه‌رمه :ــ
له‌گه‌ڵ خه‌ڵکدا ناسکه‌و میوانداری چاك ده‌کات

روو هه‌ڵماڵراو ــ روو هه‌ڵماڵراوه :ــ
چاو کراوه‌و بێ شه‌رمه

رووی ــ رووی دایه :ــ
١ ــ نازداری کرد ، زۆری لاواند ٢ ــ سه‌ربه‌ستی
کرد •

ــ رووی داماڵراوه :ــ
لاواز بووه

ــ رووی شکاند :ــ
١ ــ ده‌ستی به رووی‌یه‌وه ناو داخوازیه‌که‌ی به‌جێ
نه‌هێنا ٢ ــ ته‌ریقی کرده‌وه •

رووی ــ رووی کرده ره‌شه‌با :
(له رووی سووکییه‌وه به یه‌کێك ده‌وترێت که مردبێت)

ـــ رووی لێ وەرگێـڕا :ـ
پشتی تێ کرد ، لێی هەڵگەڕایەوە بوو بە ناحەزی •

رووت ـ رووت بووەوە :ـ
هەژار کەوت ، نابووت بـوو •

ـــ رووتو ڕەجـاڵ :ـ
زۆر رووتە ، هەژارە •

ـــ رووتو قـووت :
١ ـ هەژارە ٢ ـ هیچی لەبەردا نییە

رۆحیـان ـ رۆحیان بە سەر سەری یەکەوە ـیە ـ دەردەچێت :ـ
یەکتریان زۆر خۆش دەوێت بەبێ یەك هەڵ ناکەن •

ـــ روحیان لە قنگی یەکدایە :ـ
یەکتریان زۆر خۆش دەوێت

رۆحـی ـ رۆحی لە قنگی ئەو دایـە :ـ
ئەوی زۆر خۆش دەوێت •

ـــ رۆحـی زلـە :ـ
لووت بەرزە ، لە خۆ بایی یـە •

رۆژ ـ رۆژ بە پەنجە دەژمێرێـت :ـ
(زۆر دەمێکە چاوەڕوانی شتێکە) ٢ ـ پەلەیەتی

— رۆژمان هەر لێ دەبێتەوە :ـ
واتا لەم تەنگانەو ناخۆشییە هەر رزگار دەبین •

رۆستەم ـ رۆستەم تێـر بـوو یا من :ـ
(بە کەسێك دەوترێت کە تۆ شتێکی بۆ بگێڕیتەوە،
بە درێژی ، بەڵام پاش تەواوبوون ئەو پرسیارێکی تەواو
پێچەوانە بکـات)

رۆڵـە ـ رۆلە لەبەر دایك هەڵدەگرێت :ـ
دزێکی زۆر چابوکە •
رووناکی ـ رووناکـی لـە دلـدا نییـە :ـ
١ ـ نائومێدە ٢ ـ داخ دلی بردووە •

— رووناکیی مانگەشەو سەر لە ئێوارە دیارە :ـ
(هەموو کارێك هەر لە سەرەتاوە دەر دەکەوێت کە چۆنە)

رۆن ـ رۆنرژاوە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە هەلپەی لایـەك
بکات شتێکی دەستگیربێـت •
— رۆن زۆر بوو قنگی پێ دەهەنوون :ـ
(بە شتێك دەوترێت کە لەبەر زۆری لەبەر چاو ســووك
بێـت)

— رۆن قازیان لـێ داوە :ـ
(خۆشحالـە)

رِوون ــ روون بــووەوە :ــ

١ ــ ڕووی کرایەوەو گەش بووەوە ، داخەکەی لە دڵ دەرچوو ٢ ــ ئاشکرا بــوو •

ڕۆن ــ رۆنی رژاو دەکاتە خێری باوکی :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە ماڵێکی لە دەست چوو بکــات بــە خێــــر) •

رێ ــ رێ بەر رێبوار ناکەوێــت :ــ

هێندە جەنجاڵە جمەی دێــت ، رێی هاتو چۆ نییە •

ــــ رێ بە کونی مار دەبات :ــ

زۆر زرنگ‌و زیرەکە ، هیچی لێ ون نابێــت •

ریس ــ ریسەکەی بووەوە ــ بۆتەوە ــ بە خوری :ــ

کارەکەی هەڵوەشایەوە •

ــــ ریس‌و گوریس :ــ

١ ــ درێژ دادڕی • گێڕانەوەو بیانوو هێنانەوەیەکی درێژ دادڕیانە ٢ ــ کارێکی گران کە هەر کۆتایی نەیەت دەڵێن : ئەم ریس‌و گوریسەی ناوێت واتا : هەر بڕێسیت‌و بیکەیتە گوریسێك کە هەر دوایی نەیەت • یان دەڵێن : ئەم ریس‌و گوریسە بە من ناکرێت واتا : کارێکی سەختەو دوایی نایــەت •

ریشه کێش ــ ریشه کێشی کرد :ــ ریشــەی دەرهێنا ــ دەمــاری دەرهێنــا :ــ

لە ئێرانــدا زوو زەلامیان ریشەکێش دەکرد • سەریــان دەخستە کونە دیوارێکەوەو گوریسیان دەخستە ملــیو گوریسەکەیان بە ولاخێکەوە دەبەستو ولاخەکەیان تــاو دەدا ، بە شێوەیە سەریان لە ملی دەکردەوە •

واتا : ١ ــ فەوتاندی ٢ ــ بێزارو شپرزەی کرد

ریشــە ــ ریشەی جگەری دەرهێنا :ــ

١ ــ جگەری بری زارۆلەکەی فەوتاند ٢ ــ بە بێــزاریو وەرسیو رقەوە بە یەکێك دەلێن کە زیانێکی گەورەی لــ یەکێك دابێت ، خەفەتێکی زۆری دابێتێ •

ــــ ریشەی داکوتــاوە :ــ

بنجی داکوتاوە ، خۆی دامەزراندووە خۆی قایــم کردووە ــ ریشە = رەگ = بنج •

ریش ــ ریشی بە تاشیــن دا :ــ

١ ــ پەندی پێ دا ٢ ــ تووشی گاشەی کرد زۆر زوو پیاو هەموو ریشی هەبوو ، ئەتك بوو یەکێك ریشــی بتاشرێــت •

ــــ ریشی دوو فلیچقانەیــە :ــ

واتا : فێلبازوو تەلەکەبازە

ـــ ریشی خۆی دایە دەستی :ـ
ملی بۆ شۆڕ کردو جڵەوی خۆی دایە دەستیو ئەویــــش
نەفامانە ، یان خۆپەرستانە کارەکەی لێ تێك دا •

ریش ـ ریشی لە ئاشدا ـ لەبەر سێبەر ـ سپی نەکردووە :ـ
خاوەن تاقیکردنەوەیە ، دنیا دیدەیــە •

ریــق ـ ریقو فیــق :ـ
واتا : تەنك • دەڵێن فاسۆنەکە زۆر ریــقو فیقە •
واتا : زۆر تەنکـــــە •

رێــك ـ رێــكو پێکــە :ـ
واتا : چاك پێك هاتووە ، تەواوەو ڕاستە لەســـــەر
شــیرازەیــە •
رێــوی ـ رێوی بە پیریــەوە هاتــووە :ـ
بە یەکێــك دەڵێن کە بەخت رووی تــێ بکــات •

ـــ رێوی بــە پێچ لــێ دەدات :ـ
بە یەکێکی فێڵباز دەڵێن کە خەریکی تەلەکەبازی بێت •

ـــ رێویی ماڵو شــێری دەرەوەیە :ـ
(لە ماڵدا لەسەر خۆو هێمنە لە دەرەوەش ئازاو نەبەردە)
رێــی ـ رێــی پــێ نابــات :ـ
ســەری لە کارەکە دەر ناچێت ، نایزانێت شتەکـــــە
نادۆزێتــەوە •

ڕێـی ــ ڕێـی تـێ ناچێـت :ــ

ڕاست نییە ، جێی ــ ڕێی ــ بڕوا نییە •

دەڵێن ئەم هەواڵە ــ قسەیە ــ ڕێی تێ ناچێت • واتـا : درۆیە •

ــ ڕێـی دەستی نییـە :ــ

١ ــ تواناو وزە یئەو کارەی نییە ٢ ــ بوارەو کاتی کردنی ئەو کارەی نییە ٣ ــ دەسەڵاتی بڕاوە •

ــ ڕێـی لەبەر ناچێـت :ــ

لە خەفەتدا پێی نییە بڕوات ، ڕێگەکەی لا دوورەو بـۆی نابڕێـت •

ــ ڕێـی لێ گـوڕاوە :ــ

١ ــ گومڕابووەو ڕێی خراپەی گرتۆتە بەر ٢ ــ لە خشتە بـراوە

ــ ڕێی لێ بڕیوەتەوە :ــ

١ ــ پەکی خستووە ٢ ــ بۆتە تەگەرەو ناهێڵێت هیچ بکات

ز

زاخــاو ــ زاخاوی چاوی خۆی دایەوە :ــ

(تێــر تەماشای ئافرەتی نامەحرەمی کــرد) • چـــاوی
خۆی پــێ روون کــردەوە •

ــــ زاخاوی مێشکی دایــەوە :ــ

شتی خوێندەوەو ڕۆشنبیریی خۆی فراوانتر کــرد •

زاخاودانەوەی تیــغ = پاك کــردنەوەو تیــژ کردنە •

زارە ــ زارەتــرەك بوو ــ زراوی چــوو ــ زەندەقی چوو ــ زراوی
تۆقــی :ــ

لە ترساو لە دەهشەتدا مرد ، یان وەك مردووی لێ هــات
مرۆڤ کە زراوی تــەقی دەمرێــت •

زار ــ زار خۆشــی زگ رەشــە :ــ

(بە کەسێکی قسە خۆشی دەروون خراپ دەڵێن)

زامــدار ــ زامداریش دەکاتو تیماریش دەکات ــ تالیکـــەرەوەو
خۆشیکەرەوەیــە :ــ

واتا : سزایشی دەداتو ئاشتیشی دەکاتــەوە •

زاوا ــ زاوارێــوی :ــ

بە زاوایەك دەوترێــت کە بچێتە سەر ماڵی خەزووری
بێ ئەوەی هیچ بۆ بووکــی بکات ، لەگەڵیاندا بژیو رەنج
بۆ ماڵــی خەزووری بدات ••

زەرد ــ زەردو زۆڵــە :ــ

کاڵو نەگەیشتووە ، نەبووە •

زەرِیــن ــ زەرِینی هەیەو پەرِینی نییــە :ــ

بە گاڵتە پێکردنەوە (بە یەکێك دەوترێت کە گوفتـــاری
هەبێتو کرداری نەبێت) •

زەڕیـوە ــ زەڕیـوە :ــ

بۆ سووککردنی یەکێکە دەوترێـت ، بۆ ئەوویانـە بە کەرێك کە ئالیکی زۆر باخۆی بکاتو بێتە زەڕو جووتە وەشاندن • واتا : لەخۆ بایـــی بـــووە رەفتارێـــك دەنوێنێت کە جێی قسەیـە (بۆ کەسێك دەوترێت کە پارە یا پایەی گەورە لە خۆی بایی کردبـێ) •

زەمان ــ زەمانی کەوا بخوێـە :ــ

واتا : ئەوەی کە رێزی هەبێت ئەوانەن کە بووەن ئیتـــر نەکەسایەتیو نەهیچی تر لە ئارادا نییە •

زەنـگ ــ زەنگو قـوڕ :ــ

قوڕ = ــ زەنگێکی گەورەیە دەکرێتە ملی ئـــەو ولاخەی کە پێشەنگی کاروانە ، ئەو ولاخە بار ناکرێت • دەڵێن ئەو زەنگو قوڕە چییە ؟ واتا ئەو دەنگە بـــەرزە ناســازە چیـیـە •

زجکەر ــ زجکەری دوای برنجکوتە :ــ

(زج ــ ئەو نرکە تایەتییەیە کە لە هەناسەدانی برنجکوتەوە پەیدا دەبێت لە کاتێکدا کە دەسکەکە بە برنجەکەدا دەماڵێت کە لە دنگەکەدایە • واتا : فلانە کەس برنجکوت نییە بەڵکو لای برنجکوتەوە دانیشتووە زجەکەی بۆ دەکات • ئەمـە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی ئیشکەر نەبێت ، بەڵکو خـۆی لە ئیشکەرێکەوە هەڵسوێـت ، هەتا وا نیشان بذات کـە گوایا ئیشکەرەو رەمردوم بە ئیشکەری بزانێت) •

زراو ــ زراوی تۆقاند ــ چواند ــ برد :ــ

زۆر ترساندی

زرته ــ زرته بۆزێکه بۆ خۆی :ــ

زرته = قنجو زل • واتا :(پیاوێکی زەبەلاحی بۆز)

زڕ ــ زڕو زەنگیــانه :ــ

زەنگیانەو مووڕووی تێکەڵو پێکەڵ

ــــ زڕو هــووڕ :ــ

زڕە زڕێکی زۆر • دەنگی لەرینەوەیەکی بەرز

زرێ ــ زرێ لە باخەڵدا دەکات :ــ

(بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا زۆر کارامە بێت)

زریــك ــ زریــكو هــووڕ :ــ

زریکە زریکێکی زۆرو بەرز ، دەنگی گریانو هــــاوارو دەست داماتێکی زۆر •

زرم ــ زرمو کــــوت :ــ

واتا کوتانو لێدان بە شێوەیەکی ئەوتۆ دەنگــــی لێدانەکە بەرز بێتەوەو تەپەی بەرز بێت •

ــــ زرمو هــووڕ ــ تەپو هووڕ

پیاکێشانێك کە دەنگێکی بەرزی لێ پەیدا بێت •

زمـــان ــ زمانـبازه :ــ
واتــا زۆر بلــێ‌یــه •

ـــــ زمان پــاراوه :ــ
زمانزانــه ، قسه زانه ، قسه خۆشه زمان ته‌ڕه •

زمانــت ــ زمانت ببــڕه :ــ
واتا بێده‌نگ بــه‌و قسه به‌س بکــه •

زمانــی ــ زمانــی به ئاگــردا چــزا :ــ
قسه‌که‌ی له ده‌م ده‌رپه‌ڕی که نه‌ده‌بوو بیکات • بـــه
ئاگــردا بچزایه پێی خۆشتر بــوو •

ـــــ زمانی به‌ستراوه :ــ
ناوێرێت مه‌به‌ست ده‌ربڕێــت •

زمانی ــ زمانی بــڕاوه :ــ
به ته‌وسه‌وه ده‌ڵێن : واتا : قسه‌ی بۆ ناکرێت ، سا
یا له ترساندا یا له شه‌رمدا یان له‌به‌ر هه‌ر هۆیه‌کی تر •

ـــــ زمــانــی پیســه
به‌د دووه • جنێــو فرۆشــه

ـــــ زمانــی تــرازا :ــ
قسه‌یه‌کی درکاند که نه‌ده‌بوو ئاشکرای بکات

— زمانی تیژه :ـ
زمان لووس و زۆرزانه ، خەڵك زوو لاس دەدات •

— زمانی درێژه :ـ
١ ـ زۆر بڵی یه ٢ ـ بەزمان هێرش دەباته سەر ئەم و ئەو بەزمانە •

— زمانی سووتا :
هـ ی کرد • شتێکی وت ئەو شته وەك ئاگر زمانی ... چونکه بە هۆیەوە تووشی نارەحەتی ی دڵ بوو •
دەڵێن : هەر ئەوەندە زمانی سووتا وتی براکەت وایه ، پەنا بەخوا زمانی لێ بەربوو •

زمانی ـ زمانی شکاوە :ـ
١ ـ بووراوەتەوە ٢ ـ قسەی بۆ ناکرێت لە تینواندا ، یان کە شەنگی نەخۆشی یه •
١ ـ زمانی شیرینەو خۆشه گەمەو نوکتەبازه ٢ ـ قسەخۆشه ، ناسکەو بە رێزەوە لەگەڵ خەڵکدا دەدوێت •

دەڵێن : زمانی دەڵێی کەلەی شەکرە •

— زمانی گەیشتێ :ـ
فریای دواندنی کەوت

— زمانی گرتووە ـ دەمی گرتووە :ـ
بە تەوسەوە ، بە رقەوە بەیەکێك دەوترێت کە لەوەپێش

قسەی نەزانییێت یان بەرەوشتتر بوویێت واتا گوڕاوەو دەمی هەراش بــووە •

— زمانی زەردوویی‌یەتــی :ـ
ناوێرێت بدوێت ، سا یا لە ترسا یان لەبەر هەر هۆیەکی ترە

— زمــانی لە دەمــدا نیـــە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە کڕو کەم دوو بێت ۲ ـ نەزانێــت • بدوێت‌و بەستەزمان بێت • بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەڵێن کە وەڵامی پرسیار نەداتەوە • یان خـــــۆی لە کارێــك دوورەپەرێز بگرێت‌و قسە نەکات •

زمانــی ـ زمانی ـ زوانی ـ لەتەك سەریدا بازی دەکات :ـ
واتا (هەموو قسەیەکی مایەی سەریەتی)

— زمــانی لەنگــە :ـ
بە تەوسەوە دڵێن • واتا : زمانی بەستراوەو ناوێرێت قســە بکـــات •

— زمانی لێ ـ درێژبــوو ـ لێ بەربوو :ـ
کەوتە قسە پێ وتن‌و بەرپەرچ دانەوەی • هەرچــی نەشێ پێــی کـــرد •

— زمانی لــێ نەشکــاوە :
چێشـــەی نەکـــردووە •

—— زمانی لووسه :ــ
١ ــ قسەزان‌و خۆ بەرە پێشە ، زۆرزانە ، قسە خۆشە بە زمان خەلك لاس دەدات •

زۆر ــ زۆر وتن قورعان خۆشە :ــ
واتا زۆر لەسەری مەڕو قسەکانت ناگیرێتە گوێ

زوڕنا ــ زوڕنا بە فۆتکە لێ نادرێت :ــ
(فۆتکە = فیتوو = فیکە • واتا ئەو کارە بە ئاسانی ناکرێت‌و بەو شتەی دەتەوێت بیکەیت ناکرێت)

زۆر ــ زۆری تێ گوشیوە :ــ
زۆری بەخت‌و سەرف کردووە کاری زۆر کردووە •

—— زۆری لەگەڵدا دەکێلێت :ــ
زۆری لەگەڵدا خەریك دەبێت‌و دەڵێت کە پێویست نیە ئەوەندەی لەگەڵدا بڵێت ، بە بێزاری‌و نارەزاییەوە ئەمە دەوترێت •
—— زۆری مەکۆ لەبۆنێ دەردەچێت :ــ
(بە کارێکی خراپ ، قسەیەکی خراپ دەوترێت کە تا زیاتر لێکی بدەیتەوە خراپەی زیاتر دەردەکەوێت‌و ئازاری زیاتر لێ دەبێتەوە) •

زیخ ــ زیخە :ــ
واتا خەڵکی تر ئەگەر ئاو بێت ئەم زیخەو هەر دەمێنێتەوەو

جێ‌گیـره • (به کرمانجی به پیاوی ئازاو زیره‌ك ده‌ڵێـن زیخـــه) •

زیـره ــ زیـره بۆ کرمان ده‌بات :ــ
کرمان = شارێکه له ئێراندایـه خۆی به‌زیره به‌ناوبانگه
واتا : کاره‌که‌ی بێ لێکدانه‌وه‌و تێگه‌یشتنه کارێکی نابه‌جێ ده‌کـات •

زینده به‌چاڵ ــ زینـده به‌چاڵ کراوه :ــ
به کچێك ، ئافره‌تێك ده‌ڵێن که شووه‌که‌ی نابه‌دڵ بێت ، گوزه‌رانی تاڵ بێت • وه‌ك به زیندوویی خرابێته چاڵـه‌وه وایێـت •

ژ

ژان ــ ژانو ژوور ــ ژانو ژێ :ــ
بەرەژانی پێش منداڵ بــوون

ژەقنــە ــ ژەقنەمووت :ــ
ذق الموت = عەرەبی‌یە • واتا مەرگ تۆشینو چەشتنی

ژێــر ــ ژێر کەوت :ــ
١ ــ بەزی ٢ ــ دۆڕاندی ٣ ــ زیانی لێ کەوت •

س

سابوون ـ سابوونی لەبەر پێی دا هەسانی لەبەر پێی دا :

١ ـ بەقسەی لووس لاسیداو هەڵی فریواند ٢ ـ بە داوبەوە کرد ، لە خشتەی بردو فێڵی لێکرد •

ســارد ـ ساردەسنگان ـ سندان : ـ
ئازاری ریخۆڵە گەورەیە ، نزایەکە لە منداڵی هاری دەکەن ، یان وەڵامی پێ دەدرێتەوە کاتێک رق لە یەکێک هەڵدەستێت

ـــ ســارده لاوه :ــ

واتا : ١ ــ روو به خەڵك نادات ، لەگەڵیاندا رووی خۆش نییه ٢ ــ نەدووه ٣ ــ بێ تابوشته له کاردا •

ســار ــ سارو مــاره :ــ

واتا (سیرو ماره) چۆن ماروسیر پێکەوه ناگونجێن ئەوانیش وان •

ســازنده ــ سازندەیه :ــ

ساز لێدەره • واتا چەنەبازه

ســاغ ــ ساغیان به کۆلی کەره شەل دەگەڕێت :ــ

بۆ پێکەنینو تەوس دەوترێت • واتا هەموویان نەخــۆش‌و ناتــەواون •

ســال ــ سال سیەو سیوەیل هەر برسیه :ــ

سیوەیل ناوچەیەکی شارباژێری سەر به پارێزگــــای سلێمانیه • به یەکێك دەڵێن هەمیشه بکرووزێتـــەوەو هاواری نەبوونی بکات

سالانه ــ سالانه سالانه هاتەوه :ــ

سالانه ــ سالالانه سالالانه هاتەوه :ــ

خاوو خلیچك‌و به خۆ بادانەوه هاتەوه •

ســالی ــ سالی دوو بەهارە :ــ

خێرو فەڕ فرە زۆرە ، بە یەکێك دەڵێن کە پەیتا پەیتا خێرو دەستکەوتی دەستگیر بێت • جاری واش هەیـــە بە تەوسەوە دەوترێــت •

ساڵ سالی ــ ساڵ سالی مەیموونە ئەمە هەوەڵمانە ، ئاخرمان چۆنە ؟

سالی مەیموون بە پێی تەقویمی فارسی ، ولاتی ئێمـــە ساڵێکی سەخت دەبێت • جا ئەمە بە یەکێك دەوترێــتکە سەرەتا ی‌کارەکەی بە خراپە دەست پێ بکات • واتـــا سەرەتاکەی وابێت دوارۆژی دەبێت چۆن بێت ؟

ســەد ــ سەد قەزوانت بە گوێزێکە ــ سەد قەزوان بخۆیت بـــە گوێزێك پێــت دەگەم :ــ

(یەکێکی دەستدار ــ بە توانا ــ بە یەکێکی بێ‌دەست ــ بێ‌توانا ــ دەڵێت کە لە پێش دەستدارەکەدا دەستــی دابێتە کارێك • واتا تۆ چەند لەپێش مندا ئیش بکەیت من هەر دەتگەمێ‌و جێیشت دەهێڵم) •

ســەد ــ سەد قەڵو بەردێك :ــ

١ ــبە لەشکرێکی زۆری بێ هێز دەوترێــت کــە بەرگەی هیچ نەگرێت ٢ ــ بە قسەیەکی رەق‌و گــران دەوترێت کە بەرامبەر بە چەند قسەو توانجێکی هیچ‌و پووچ

بوترێت ، وەك بە تاقە بەردێك سەد قەل هەڵفرێنیت وایە)

سەر ـ سەر ئاسنین ـ پیرێژنەی سەر ئاسنین :ـ
(بە پیرێژنێکی زۆرزانو بەد خواە دەوترێت)

سەراو ـ سەراوو دەراوی زۆر دیوە :ـ
قال بووی ژیانە •

سەر ئەنجام ـ سەر ئەنجامگا هەر دۆڵە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەسەر نەریتێکی خراپی خۆی کە فێری بووە هەر درێژە بسێنێ ، هەموو رۆژێك بۆی بچێتو دوای بکەوێت) •

سەرە ـ سەرە گوریسێکی بەدەستە :ـ
ئەمیش شتێك ، کارێکی بەدەستە •

ـ سەرەواو لە سکیدا ـ لە ورگیدا نیە :ـ
هیچ نازانێت ، خوێندەوار نییە ، شتێکی ئەوتۆ نازانێت •

سەربان ـ سەربان دیرەگ دارِزاوە :ـ
(بە کارێك ، دەستەیەك ، رۆژگارێك دەوترێت کە مەترسی کەوتنی لێ بکرێت) •

سەر بە ـ سەر بە دەرەوەیە :ـ
گەڕۆکەو خەلك زۆر دەناسێت •

سەر تۆپ ــ سەرتۆپی هەموانە :ــ
لە هەموان جوانترو بالاّترە لە پێشترە •

سەر چاوە ــ سەرچاوەکەی پیسە ــ گواوی‌یە :ــ
سەرەتاو بنچینەکەی گەندەو بە خواری ، خراپی هاتۆتە خــوارەوە •

ــــ سەرچاوەی دلی تاریکــە :ــ
(نە هیوای هەیەو نە هیچ شك دەبات) ، دلی بە مــاڵو مێردی ، کارەکەی ، شوێنەکەی ، دنیای ، خۆش نییە •

سەرچاوە ــ سەرچاوەی دلی رووناکە ــ روونە :ــ
(ئومێدەوارە ، گورچووی پڕە) • دلی بە هەموو شتێکی خۆشـــە •

سەرچــڵ ــ سەرچڵــە :ــ
١ ــ لە ڕۆپەدایە ٢ ــ نەترس‌و چاو قایمە

سەرخۆش ــ سەرخۆشی بێ کلاو فرەس :ــ
(واتا مەردوومی بەرەلای سەرسەری زۆرە)

سەر دەرکە ــ سەر دەرکەو ماڵ پرسیارە :ــ
لە هەلوێستێکی پڕ مەترسی‌ی ژیاندا ئەمە دەوترێت کــە ئەندێشەی مەرگ گەمارۆی دابێت • واتا پیاو سەر لــە مردن رزگار بکات مالی دنیا گەر بیشڕوات هەر دەبێتەوە •

سەر دڕ ــ سەردڕو بندڕی جەوالێکن :ــ

١ ــ (هەردوو رووی وەك یەکە ــ یەکن ــ بە یەکێك دەوترێت کە دەرو ناوی یەك بێت) ٢ ــ بە دوو کەس یان زیاتر دەوترێت کە لە سروشتو رەوشتدا وەك یەك وابن •

سەر دڵ ــ سەر دڵت بەهنوو :ــ

بۆ تەشەرو ڕقە • بە یەکێك دەوترێت کە ناحەز بێت واتا : دڵت خۆش بێت ، دنیا بە دڵی تۆیە ، تۆ دەبێت • بۆ نموونە : پووره خازێ بە بووکەکەی دەڵێت : سەر دڵت بەهنوو وا من دەمرم ئیتر لە خۆشیاندا تیر هەڵپەڕە • سەردڵ هەنوون کاتێك دەبێت کە مرۆڤ گرفتی کردبێتو پێی نەخۆش کەوتبێت سەردڵی واتا : سکی چەور دەکەنو دەست بەسەر سەردڵیدا دەهێنن بەوە گرفتەکەی دەڕەوێتەوەو رزگاری دەبێت •

سەر سارد ــ سەر ساردە :ــ

هێمنە ، کەمتەرخەمە •

سەر سەختە ــ سەر سەختە ــ سەر رەقە ــ کەللە رەقە :

لە قسەی خۆی نایەتە خوارێ ، قسە هەر قسەی خۆیەتی •

سەر قەڵەمانە ــ سەر قەڵەمانە :ــ

پاداشتێك ، ئەمەکێك بەو میرزا ــ مەلا ــ یە دەدرا کە دۆعایەك نووسینێکی بۆ یەکێك دەنووسی •

سەرکـرِ ـ سەرکرِی بن بریان ـ سەر کزی دڵ وریا :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە بە دیمەنو سەرزاری بەسزمـانو بێدەنگ بێت ، بەڵام لە ژێرەوەو لە دڵدا زۆرزانو سـەر بە گێچەڵ بێت • (بە دیمەن گێلۆکەو لە دڵدا وریـاو تێگەیشتوو بێت) •

سەر گەردان ـ سەر گەردانە :ـ

سەر لێ شێواوو ماڵ وێرانە ، پەرِەوازەیە • واتا : سەری بە هەر چوارلادا دەسوورِێتەوەو چەواشە بـووەو سرەوتی لەبەر براوە • یان هێندە گەرِاوەو سەر لـێ شێواوە گەردو تۆزی دنیای لێ نیشتووە •

سەر گەرمە ـ سەر گەرمـە :ـ

توورِەیە ، زوو هەڵدەچێت ٢ ـ مـەردەو بەغیـرەتـە ٣ ـ سەرخۆشـە •

سەرما ـ سەرماو سۆڵە :ـ

دەڵێن سەرماو سۆڵەیەکی توندە •

سۆڵە = چووزانەوەو ، سرِبوون • واتا : سەرمایەکی وایە سۆڵەی پێوەیـە •

سەر نەرم ـ سەر نەرمە :ـ

زوو مل دەدات زوو لاس دەدرێت

سەرو ـ سەرو پۆتەڵاك : ـ

دەڵێن سەرو پۆتەڵاکی دا تەکاوە پۆتەڵاك = ئەوەیە

که بەسەرەوە دەبەسترێت •

— سەرو دەرووی لێ دەر ناکات :ـ
واتا سەری لەو شتە یا لەو کارە دەر ناچێت‌و لێی نازانێت نەسەرەتای کارەکە دەزانێت ، نەدەروویەك دەزانێت بـۆ چارەسەرکردنی گیرو گرفتەکەی •

— سەرو ساختی لەگەڵدا نییە :ـ
واتا پەیوەندیی‌و دۆستایەتی لەگەڵدا نییە •

— سەرو قنکی کڵاشێکـن :ـ
(لە رووی سووکییەوە بە دوو کەس دەوترێت کە لـــە هەموو شتێکدا لەیەك بچـن)

— سەرو گوێلاك :ـ
گوێلاك = کەللەو دەم‌وچاو واتا شێوە • دەڵێـن :
سەرو گوێلاکی خواتەوە • واتا شێوەی ناتەواوی ئەولا بچێـت •

— سەرو مـڕ :ـ
واتا بێ پچر • دەڵێن سێ مانگ سەرو مڕ لـــە جێگەدا کـەوت •

ســەر ـ سەر هەڵبڕەو خوا بناسە ـ ببینە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە زۆرو ستەمێك بکات) • واتـا

ویژدانت بێت ، دڵت پێی بسووتێ ، دڵسۆز بە .

سەری ــ سەری ئاوسا :ــ

رقی هەستا ، داخو خەفەت گێژی کرد دەڵێن لــە داخا سەرم ئاوســا .

ــ سەری بۆ خۆی نی یە جا بی بۆ ملاوەلێ .

سەریان ــ سەریان بە یەکەوە نــاوە :ــ

١ ــ پێکەوە گونجاونو ڕێك کەوتوون ٢ ــ تەگبیــر دەکەن .

ســەری ــ سەری بە پەتەوە کرد :ــ

١ ــ دای بە شوو ، ژنی بۆ هێنا ٢ ــ بەستیەوە ،بــە کارێکەوە خەریکی کــرد .

ــ سەری بە تاشیــن دا :ــ

١ ــ بە پەنێدی کرد ، ئابڕووی برد . بە فێڵ تووشی هەڵەو شکاندنی کرد ٢ ــ تووشی زیان ، گاشەی کرد . ئەمە بۆ ئافرەت بەکارد دێت . جارلن ئافرەتێك خراپ بوایــە سەری پاك پاك دەتاشراو سواری کەرێکیان دەکــردو خۆڵو دۆیان بەسەردا دەکردو شاربەدەر دەکرا بەمــە بە پەنــد دەکــرا .

سەری ــ سەرێ بە سەجدەوە ڕۆیوە :ــ

(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە بە درۆ خۆی بــە پیاوێکی خوا ترس پیشان بدات)

— سەری بە گۆمـدا کـرد :ـ
١ ـ شارـیەوە ، ونی کـرد ٢ ـ لە ناوی برد •

— •سەری بپێچەرەوە :
١ ـ خەریکی بکە ٢ ـ ژنی بۆ بهێنە •

— سەری بووە بە ئاش‌و ـ قنگی ـ ژێری بووە بە ماش :
بە یەکێك دەوترێت کە سەری زۆر قاڵ بێت یان سەری لێ تێـك چووبێت •

— سەری بێ دەلاکی تاشی :ـ
بێ پرس‌و ڕا ، لە خۆیەوە کارەکەی کرد ، چووە سـەر کارەکـە •

— سەری پێ بسپێرە :ـ
جێی بڕوایە ، نهێنی‌ی قایمـە •

— سەری پێوە نییە :ـ
واتا بۆ جێبەجێ کردنی هەموو داخوازییەك ئامادەیـە •
دەڵێن فیسارەکەس لە حاستی ئێوەدا سـەری پێـوە نییە • واتا چی بڵێن ئامادەیە جێبـەجێی بکات •

سەری ـ سەری تەقەی دێـت :
هیچی لێ نازانێت ، سەری لێ دەر ناکات •

سەری خـواردن :ــ

واتا : پێو قودوومی ئەوەندە ڕەش بــوو ، دەمو نەفەسی ئەوەندە پیس بوو • بەدووم بوو ، مرانــدی ، لەناوی بردو فەوتاندی •

سەری خۆی قەبڵاند :ــ

١ ــ بەرتیلی خۆی دا ٢ ــ پارەی پێویستی خۆیدا •

سەری خۆی هەلگرت :ــ

بە نارەزایی ، دلشکستی رۆی • سا یا بەهۆی نابووتــیو هەژارییەوە ، یان بەهۆی شەرمەزاریو کارەساتێکەوە یان لە داخی شتێك کە ئازارێکی ئەوتۆی بە دلی گەیاندبێــت ستارەو خۆشیی لەبەر بربێت •

سەری دا لە بەرد :ــ

(لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێــت کــە قسەیەکی ناشیرینی دەربارە بکرێت واتا بۆ خۆی وت) • یان داوای شتێکی کردبێت ، قسەیەکی کردبێــت جێــی قایل بوون نەبێت • واتا قسەکەی ، داواکەی نابەجێیەو وەر ناگیرێــت •

ــ سەری دەبڕێتو ریشی بە شانە دەکات :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە بەپەنهانی خراپە لەگەل یەکێکــدا بکاتو بە سەرزاریش ڕێزی بگرێتو قسەی خۆشـــی لەگەلدا بکـات •

— سەری دەر نەهێنایەوە :ـ
١ ـ مرد ، فەوتا ٢ ـ نەهاتەوەو دەر نەکەوتەوە •

— سەری دەماسێت ـ دەئاوسێت :ـ
واتا : پیاوێکی سەرەو پیاوسەری لێ دەرناکات فەنـدو فێلی تێدایە ، یان کارێکی خوارە ، ئەمە بە داخــەوە دەوترێــت •

— سەری دنیا بە پووش نەگیراوە :ـ
دنیا بەرەڵا نییە هەرکەس بە ئارەزووی خۆی بێت گــوێ نەداتە کەس یان هیچ لێپرسینەوەو شیرازە هەیە •

— سەری دنیای لێ هاتەوە یەك :ـ
چەواشە بوو ، ورەی بەردا ، نازانێت چۆن چــارەی هەڵویستەکـە بکات •

سەر ـ سەری سووکە :ـ
ئەرکی بەسەرەوە نییە ، ســەری بەتاڵــــە ، دڵ ئاســودەیە •

سەریش ـ سەریشی دەتاشێتو ئاوێنەکەیشی دەداتە دەستی :ـ
(کەتنەکەیشی پێ دەکاتو جاڕیشی لێ دەدات)

سەرێکی ـ سەرێکی هەیەو هەزار سەودا :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە هەردەمە خەریکی کارێك بێت)
واتا : کاری زۆرەو سەری هەمیشە قاڵە •

سەری ـ سەری کردە سەری :ـ
زۆری لەگەڵ وتو بە قسە سەرکوێری کرد •

ـــ سەری ـ ژیانی ـ کڕییەوە :ـ
١ ـ لە مردن ، لە فەوتانو تیاچوون ٢ ـ لە نابووتیو سەرگەردانی رزگاری کرد •

ـــ سەری کلاٌفەکەی ون کردووە :ـ
١ ـ (سەری لێ تێکچووە) ٢ ـ کارەکەی لە دەست چووە ، کارەکەی چەواشە بووەو رێی جێبەجێ کردنی هەڵە کردوە •

سەری ـ سەری کوێرە ماری لا هەیە ـ لا دەست دەکەوێت :ـ

قایمکارە بە سەلیقەیە • (هەرچی لای مەردوم دەست نەکەوێت لای ئەو هەیە) •

ـــ سەری گا دەکرێت بەقنگی کەردا :ـ
(واتا : تێکەڵو پێکەڵەو کەس لەکەس ناپرسێتەوە)

ـــ سەری گوریسەکەی بە دەستە :ـ
سەری کار ئەوەو لەوەوە کارو خێر دابەش دەکرێت

ـــ سەری لەبەر هەتاو سپی کردوە :ـ
(بە کەسێك دەڵێن کەلکی لە تاقیکردنەوەکانی رۆژگار وەر نەگرتبێت) •

— سەری لە گوێ قەبر دەلەرزێت :ـ
زۆر پیرەو پەکی کەوتووە • لە مردنەوە نزیکە •

— سەری ـ لووتی ـ لێ دەخورێت :ـ
(ئارەزووی لەو شتەیە کە قسەی لێ دەکەن)

— سەری لێ سەندووە :ـ
١ ـ گێژو شپرزەی کردووە ٢ ـ خەریکی کردووە

— سەری نا بە کونەوە ـ بە کوتێکەوە :ـ
فەوتاندی ، تووشی گاشەی کرد •

سەری ـ سەری نایەوە :ـ
دەڵێن بە داخەوە سەری نایەوە واتا : بە داخەوە مرد ،
بە ناکامی‌ی‌و نائومێدی مرد •

— سەری هەزار هەزار دەبڕێت :ـ
بە یەکێك دەڵێن فشەکەرو خۆ هەڵکێش بێت واتـــا :
هەرچی دەڵێت درۆ دەکات •

— سەری هەمانەکەی بەدەستە :ـ
سەرکاری کارو بارە ، کار بەدەستە •

— سەری هێشتا لە هێلکە نەجووقاوە :ـ
بە تەوسەوە ، بە منداڵێك ، بە لاوێك دەڵێن کە کارێـك

بکات بۆ ئەوە نەشێت بیکات ، یان پێی ڕەوا نەبینن ٠
واتا : هێشتا منداڵەو نەشارەزاو بێ توانایە

ــ سەری هێناو برد :ــ
بیری کردەوەو سەرنجی داو کۆششی کرد ٠

سەعە ــ سەعە کوچەلە :ــ
(ناوە بۆ سەگ ، بۆ مت کردنو ترساندنو خافڵاندنی منداڵ ناوی دەهێنرێت ٠ سەعە بچووککراوەی سەعیدە
کوچە = وشەی بانگکردنی سەگە بە پێچەوانەی چەع یان چعە کە بۆ دەرکردنیەتی)

سەگە ــ سەگە مەرگیە :ــ
دەڵێن ژیانێکی سەگە مەرگیە ٠ واتا ژیانێکی تاڵو ناخۆشو چرووکانەیە ٠ بە تەوسو گاڵتە پێکردنەوە ، یا داخەوە دەوترێت ٠

سەگە ــ سەگە نازیەتی :ــ
بو سووکێتی بە یەکێك کە خەریکی مردن بێت ٠
واتا : وەك سەگ خەریکە گیان بەدەستەوە دەدات
سەگەناز = دەردێکی کوشندەیە تووشی سەگ دەبێت ٠

سەگ ــ سەگ بە توولەیە :ــ
(بە دوو شت دەڵێن کە یەك لە یەك خراپتر بن) ٠
گۆڕینەوەی دوو شت کە یەك لە یەك خراپتر بن ٠

— سەگ بە حەساری پێ کرد :ـ
زۆر شپرزەی کردو لێی دا ، وەك چۆن سەگێك بـــــە حەساردا ، واتا بە سەریاندا ڕاو دەنرێتو لێی دەدرێت •

— سەگ بە زەبری کلك ئێسقان دەشکێنێت :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەپشتی یەکێکی تر شتێك بکات • ئەمە لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە حـەز لە چارەی نەکرێت •

سـەگ ـ سەگ بە گووەوە دەیبرد :ـ
دەڵێن : ئەوی پێوە نەبوایە سەگ بە گووەوە دەیبرد
١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە سپڵەو پێ نەزان بێت •
٢ ـ بە یەکێکی بێ دەسەڵات پەککەوتە دەڵێن کە یەکێکی تر فریای بکەوێتو لە تەنگو چەڵەمە رزگاری بکـات

— سەگ بۆنی پێوە ناکات :ـ
واتا : شتێکی پیسە ، یان کردەوەیەکی ناشیرینی نابەجێیە

— سەگ خاوەنی خۆی ناناسێتەوە :ـ
واتا : هێندە چرو جەنجاڵو قەڵەبالغ بـووە •

— سەگ دەستی دەشکێت کلکی هەڵ دەبەستن •
(بە کارێك دەوترێتهیچی بەسەر هیچەوە نەبێـت)

سەگ ـ سەگ دڵە :ـ
بە یەکێك دەڵێن هەر ڕۆژەی یارێك بگرێت ٠

سەگ لە کولێرە را ناکات :ـ
واتا : کەس لە بەشی باش ، ژیانی باش ، گەر بە سەربەرزییەوە دەستی کەوێت ، خۆ بێبەش ناکات ٠ بە ئافرەتێکیش دەوترێت کە لەبەر خراپیی مێردەکەی

تۆرابێت ٠
سەگ ـ سەگ وەڕیو بووك دەرپەری :ـ
(بە یەکێکی چڕپن دەوترێت کە بەدەم هەموو تەقەو ڕەقەو باسێکەوە را بکاتو سەنگینو گران نەبێت)

سەگو سیروان پێی پێ دەکەنێت :ـ
(لە رووی تیتاڵییەوە بە یەکێکی بێ نرخ دەوترێت کە مەردوم پێی پێ بکەنێت)

سەگیەتی ـ سەگیەتی ـ:
لە ڕووی سووکییەوە دەوترێت ٠ واتا ناپاکیی و فێڵو تەلەکەبازی ٠

سەگی ـ سەگی دوای سوارانە :ـ
(لە ڕووی سووکیەوە بە یەکێك دەوترێت کە هەمیشە بەدوای پیاوی گەورەوە ـ ئەمو ئەوەوە ـ بێت

ـــ سەگی ڕەش چوو ، سەگی سپی لەجێ ـ لە جێی :ـ
(واتا : پیاوی خراپ ڕۆی ، یەکێکی خراپی تر چووە جێی)

ـــ سەگی سپی‌یە :ـ
پیاوی خراپ هەمیشە مایەی شکستی
کۆمەڵەکەیەتی لەپەندی (سەگی سپی بۆ بارخانەی لۆکە

زەرەری هەیە) وەرگیراوە •
سەگی ـ سەگی کونەماسی‌یەو پاسی جڕتاوا دەکات :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە پەیوەندی بە کارێك ، لایەکەوە
نەبێتو خۆی تێ هەڵقورتێنێت لەسەر لایەك بکاتەوە

دژی لایەکی تر ، کە لای خۆی نەبێت •

ـــ سەگی لێ گلاو دەبێت :ـ
بە یەکێك دەڵێن لە ڕووی ڕەوشتەوە ، دەروونەوە ،
زۆر پیس بێت ، واتا لە سەگ گلاوترە •

ـــ سەگی هار چل شەوی عومرە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بەراستو چەپدا خراپە بکاتو
پیاوی خراپەکەریش تەمەنی درێژ نابێت •

سەلت ـ سەلتو قوولت :ـ
بە یەکێکی بێ‌کەسی بێ‌ژنو منداڵ دەوترێت •
سەلك ـ سەلکی سیریت ؟ قنچکی پیازیت ؟ چیت ؟ بە یەکێك
دەوترێت بەتایبەتی منداڵ ، کە لە خۆیەوە لە قسەدا
هەڵبداتێ ، دەست بخاتە کارێکەوە ، بە بێ پرس یان

پێ گوتن • واتا : تۆ چیتە بەسەر کارەکەوە ، لێی بگەڕێ،
بە رقەوە ئەوە دەوترێتو بۆ سووکیشە •

سەمەن ــ سەمەن کونە بایە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر فیشالکەر بێتو هەلاتی گەورە
گەورە لێ بــدات •

سەمەند ــ سەمەندە کروژە :ــ
(بە یەکێکی پیسی بەرەڵای خراپ دەڵێن)
سەمەنی ــ سەمەنی پەژانە :ــ
سەمەنی لێنانەو شاییلۆغانە • وەك شایی سەمەنی کە تــا
سەمەنییەکە پێ دەگەیشت بەدیاریەوە کوڕانو کچـــان
هەڵدەپەڕیــن •

سەنگ ــ سەنگو ڕەنــگ :ــ
دەڵێن نە سەنگی هەیەو نە ڕەنگ واتا : ١ ــ بێ بایەخە
٢ ــ دیار نییە ، نەخۆی‌نە نیشانەیەکی •

سەوز ــ سەوز خــر :ــ
سەلەمکردن (واتا : ئەو جووتیارە هەر بە ســـــەوزی
کشتوکاڵەکەی خڕ کردۆتەوە • واتا : خواردوویەتی) •
لە بەر بێ پارەیی قەرزی لەمو لەو کردووە کە زەرعاتەکەی
هاتە بەرهەم بەو نرخە کەمەی کە لە سەری ڕێك کەوتوونو
قەرزەکەی پێ وەرگرتووە بیدات بە خاوەن قەرزەکە •

سەیرە ــ سەیرە لە کۆیە :ــ

به تەوسەوە لە هەڵوێستیکدا دەوترێت کە کارێـــك ناڵەبارو خوار هاتبێت • (بە شتێك دەوترێت کـە زۆر سەیر بێت)

سەیر ـ سەیر سەیر ژانە سکیەتی :ـ
به تەوسەوە یان رقەوە بە یەکێك دەوترێـــت کە زۆر بیزوێتو ئەمسەرو ئەوسەر بکات •

سپڵ ـ سپلی لا ورگە ـ دەڵێی سپلی لاورگە :ـ
واتا : بێزراوە ، نەویستە • بە یەکێك دەوترێت کـــە حەز لە چارەی نەکرێت ، خۆی بەو کەسەوە ، بەو لایەوە هەڵپەسێرێت کە وای پێ دەڵێت • بە شتێکیش دەوترێت کە بەر چاو بگرێت • سپڵ کە زۆر گەورە بوو هەناسەی پیاو سوار دەکات ، پەکی کارو هەڵسوکەوتی دەخات •
سجاف ـ سجافی تەنگـە :ـ
(سجاف = بە عەرەبی پەردەیە ، واتا : پەردەکەی تەسکە کەلەبەرو پەنجەرەکەی دا ناپۆشێت • واتا : کابرایەکی بێ پەردەیـە) •
سرکـە ـ سرکە دەفرۆشێت ـ سرکە لەناو چاوی دەبارێت :ـ
(واتا زۆر توورەیـە) •

سـفت ـ سفتو سـۆڵ :ـ
دەڵێن چۆغەیەکی سفتو سۆڵە • واتا : قایمـــەو سۆڵاوەتەوەو چنینەکەی شاش نییە •

سفره ـ سفره دڕه :ـ
واتا سپڵەو پێ نەزانە
سـك ـ سـك توێشوو هەڵ ناگرێت :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە بیری تێر خواردنی نەیێـــت
(واتا : زیادە خۆری مەکە کەلکت ناگرێت . هەر برسیت
دەبێتەوە .

ـــ سك هەڵدەگوشێت :ـ
١ ـ زۆر برسی‌یە ٢ ـ چرووکی دەکات
سکەڕۆ ـ سکەڕۆیە :ـ
(هەرچی دەست دەکەوێت دەیدات بە خواردن بۆ سکی)
واتا : پاشەکەوتی نییە .

سکە شۆری ـ سکەشۆڕێی پێ کەوت :ـ
واتا هێندە هاتو چوو ، ناوسکی داکەوت ، تووشـــی
سکچوون بوو . دەڵێن : سکەشۆڕێی پێ خست . واتا :
هێندە هێنایو بردی بە هیلاکی برد .

سـکی ـ سکی سووتـا :
زارۆڵەی مرد ، منداڵی مرد

سمکۆڵ ـ سمکۆڵ دەکات ـ سمکۆڵی بۆ دەکات :ـ
زۆر حەزی لەو شتەیەو تامەزرۆیەتی ، ئەمە بە گەمـەوە
دەوترێت . وەك چۆن ولاخی بەرزە کاتی ئالێکی سم بـە
زەویدا دەدات ، سمکۆڵ دەکات .

سمێــل ــ سمێڵ فشه :ــ
کارەکەی ناتەواوە •

ـــ سـمێڵ قیته :ــ
مەردە کارەکەی تەواوەو سەربەرزە

ســنگ ــ سنگ شێری ماکەر پشته :ــ
بە یەکێکی بوودەڵەی بێ دڕك دەوترێت کە بەکـــەس نەوێرێتو لە جوستەشدا زل بێــت •

ســنگ ــ سنــگ هەڵکێشــە :ــ
(چمووشو نارەحەتە) • چەتوونو یاخیـە •

ـــ سنگی لــێ کوتا :ــ
دۆعاو نزای شەڕی لێ کــرد •

ســووا ــ ســووا :ــ
١ ــ ماندوو بوو ، لە پەلو پۆ کەوت ٢ ــ نابووت بوو ، پەکــی کەوت •

ســوار ــ سوار لە سەر زیــن دێنێته خوارێ :ــ
زۆر جەربەزەو دڕە •

ـــ سواری ئەسپی دوژمنی پڕ کینه بووە :ــ
بە ئامانجی دۆژمن هەڵدەستێتو بە خۆی نازانێت •

ـــ سواری کەڵەکی پەڕۆ بــووە :ــ
کارێکی ناهوشیارانە دەکات کە تیا بچێت •

ـــ سواریك بە تەنها تۆز ناكات :ــ
(بە تەنها ئیشی گەورە ناكرێـت)

ـــ سواری گای هار بووە :ــ
(بە گژ كارێكی زۆر سەختدا چووە)

ســوور ــ سووری‌دوو دوو گرە :ــ
(بە یەكێك دەوترێت زۆر بە تەماع بێت‌و لە بەشی خۆی زیاتر هەڵگرێت‌و بەرێت) • بە گەمەوە وای پێ دەوترێت
ســۆرە ــ سۆرەو تۆرە :

دەڵێن سۆرەو تۆرەی زۆرە :ــ
واتا : ئەو ژنە خزمی مێردی زۆرە كە لەگەڵیانـدا دەژی وەك خەسوو دش • براژن •• هتد كە خەفەتیان بـــە دەستەوە دەخوات •

ســووك ــ سووك بـووە :ــ
واتا : لە لای خەڵك بێ رێزو پایە بووە •

ـــ سووك‌و ترۆیــە :ــ
واتا : مرۆڤێكە بەوەی كە توورەیەو لە هیچە بەگـــژ ئەم‌و ئەودا دەچێت لەبەر چاوی خەڵك خۆی ســـووك كردووە •
سویجگەر ــ سویجگەری تەكەی دێــت :ــ
(بە یەكێكی لاواز دەوترێت كە لۆژەی سەری بێت)

سـوێی ـ سوێی بووەوە :ـ
واتا لە خەفەتدا مرد •

سێبەر ـ سێبەری ئەوی دەست بکەوێت پانی دەکاتەوە :ـ
واتا : رقی زۆر لێیـە •

سێپەڕە ـ سێپەڕە لە گونانـە :ـ
(واتا : بەهارێکی زۆر تەڕە •) سێپەڕە بەرز بۆتەوەو
لە سەروو ئەژنۆوەیە •

سێ بە گایی ـ سێ بە گاییـە :ـ
(بە تەوس‌و گاڵتە پێ‌کردنەوە بە کارێك دەوترێت کە
سێ کەس شانی بدەنە بەرو بە نارێکیش بکرێت)

سێ جرتەکی ـ سێ جرتەکی :ـ
دەڵێن : سێ جرتەکی هەڵدەپەڕی : (واتا زۆر بـە
گەرمی‌و بە جەختی هەڵدەپەڕی) بۆ گەمە وا دەوترێت •

سیرە کۆلە ـ سیرە کۆلەیە :ـ
(سیرە کۆلە = بەردێکی گەورەیە کە لە ناو ئاوێکی
خوڕدا لووس بووبێت کە پێیشی دەڵێن هێلەساو • بـە
یەکێك ئەوە دەڵێن کە رۆژگار قاڵی کردبێت)

سـیر ـ سیر بخۆو زوڕنا لێـدە :ـ
واتا چێت لەدەست دێت بیکەو چی دەڵێیت بیلێ

سیرمە ـ سیرمە ڕەقـە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لەگەڵ ئەوەدا لاواز بێت قایمو
جیـڕو بەکێش بێـت •

سـیروان ـ سیروان لێیشت نەدەم هەر دەمبەیت :ـ
(یەکێك ئەمە دەڵێیت کە خۆیشی نەخاتە ناو گێژاوەوە
کەچی نارەحەتیو چەرمەسەرێی هەر تووش بێت)

سـیرو ـ سیرو پیاز پێکەوە نایانکرێت :ـ
بە دوو کەسی ، یا دوو شتی دژ بەیەك دەوترێت کـــە
هەرگیز کۆ نەبنـەوە •

ـــ سـیرو پیازیانە ـ ئەم دەڵێت سیرو ئەو دەڵێت پیاز :
واتا ناتەباو ناڕێکن • شەڕە قسەیانەو بەرپەرچی یەکتـر
دەدەنەوە •

سیسـە ـ سـیسەمـارە :ـ
لاوازەو سست وەك ماری سیس وایە •

سیکەنـە ـ سیکەنەو سەرخانـە :ـ
(سیکەنەو سەرخان دوو دێـن لەپشت قەڵادزێـــوە
سۆفییەکی لێ بووە کە لەوێ سۆفی جێی شێخو پیـــری
شوێنانی تر دەگرێتەوە ، ئەو سۆفییە زۆر نانبدەو خاوەن
دیوەخان بووە ، لای هەمیشە قەڵەبالغ بـووە •
واتا : بۆچی دیوەخانەکەی سیکەنەو سەرخانە ، هەرچـی
بێت جارو دوو جاری بۆ نەیێـت ؟)

سیٖودوو ـ سیٖو دوو مالـەیٖ کرد :ـ

سەری بە گەلێك ماڵەوە نا زۆر گەڕا •

سێودوو ـ سێو دووی دڵی خۆی دەکات :ـ

کەوتۆتە لێکدانەوەو هەڵگێڕو داگێڕی کارەکە

سێو دوو ـ سێو دووی لێ ناکات :ـ

(بۆ کردنی ئەو کارە زۆر سوورەو بیری لێ ناکاتـەوەو دەیکات) • لە کردنی کارەکە رارا نییەو گورج لێی دێتە دەسـت •

ســی ـ سییە وشکەی گەیشـتێ :ـ

واتا زۆر تینوویەتی • (سییە وشکە نەخۆشییەکە بـە هێندێـك گیاندار دەگات ، هەمیشە دەمو قوڕگی وشك دەبێـت •

شـــا ـ شا به شالیاری ـ سه‌پانی ـ خۆی نازانێت :ـ

له کاره‌که‌یدا سه‌ربه‌سته ، سه‌ربه‌رزه ، بێباك‌و ئه‌ترسه ٠

ــ شا بێ شالیار نابێت :ـ

شـــالیـــار : وه‌زیر ٠

(له کاتی ده‌عوه‌تێك یا شاییه‌ك ، یا کۆبوونه‌وه‌یه‌کدا ده‌وترێت که ده‌پرسی ئه‌رێ فلانی تێدابوو ٠ بۆ فلانێك له‌م شتانه‌دا هه‌ر هه‌بێت ده‌ڵێت ٠ چۆن ؟ شا بێ شالیار نابێت) ٠ جاری واش هه‌یه به ته‌وسه‌وه یا بۆ سوکێتی به یه‌کێك ده‌ڵێن که هه‌میشه دووی یه‌کێکی تر بکه‌وێت ٠

شاباش ـ شا باشی خۆی داوه‌و قنج هه‌ڵده‌په‌ڕێت :ـ

(واتا پێویستی سه‌ر شانی خۆی به‌جێ هێناوه‌و هیچی به‌سه‌ره‌وه نه‌ماوه‌و له هیچ ناترسێت) ٠

شابه‌نده‌ر ـ شابه‌نده‌رێکه بۆ خۆی :ـ

به ئافره‌تێکی شاته شاتکه‌ری ده‌م شڕ ده‌وترێت ٠ واتا بێ ئابڕووه‌و چه‌رداوه‌ڕووه ٠

شـــات ـ شات‌و شووت :ـ

ده‌ڵێن ئه‌و ئافره‌ته شات‌و شووتکه‌ره

شووت = دەنگێکی بەرزی ناسازە · واتا هەمیشە دەنگی دێت بە هەق و ناهەق دەشیرێنێت ·

شاخ ـ شاخی لێ رووواوە :ـ
واتا = زۆر پەشیمانە ·

شار بەدەر ـ شاربەدەر کرا :ـ
دوور خرایەوەو سووکو ئەتك کرا · جاران ئافرەتێك پیاوێك ، زینای بکردایە ، شتێکی بکردایە ، سزاکەی هی ئەوە بوایە ئەم سزایە بدرایە ، سەری پاك دەتاشرا ، پشتاوپشت سواری کەرێکیان دەکرد رووەو دەری شار دەبرا ، جاریوا هەبوو پەردەپارانیشیان دەکرد یان خۆڵو دۆییشیان بەسەردا دەکرد · دەیانگوت شاربەدەر کراوە ·

شاری ـ شاری بێ حاکمە :ـ
واتا کەس بە کەس نییەو هەر کەسە بۆ خۆیەتی یان دەڵێن : بۆ شاری بێ حاکمە ؟ واتا کار بەرەڵا نییەو کەس ناتوانێت دەست‌درێژی بکات ·

ـ شاری خامۆشانە :ـ
دەڵێن دەڵێی شاری خامۆشانە شاری خامۆشان = گۆڕستانە · واتا : ئەو شوێنە کڕو کپە وەك کەسی تێدا نەبێت و هەموو مردبن وایە ·

شازادە ـ شازادەیە !؟ دەڵێن شازادەیە ! :
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە بە فیزو دەعیە بێت ·

شاسوار ـ شاسواری ـ ئەم کارەیە ـ ئەم کۆڕو مەیدانەیە :ـ

(واتا لەو کارەدا زۆر بەڵە دەو شارەزایە ، لەو کۆڕەدا زۆر چابوکو ئازایە ، وشەی شاسواریش یەلکەی چابوکیی‌و ئازایی کوردە ، هەمیشە سوارچاك بووە ، سوارچاکیشی لا گەورە بووە بۆیە کردوویە بە نموونەی پیاوی بەکار) ٠

شاف ـ شافێکی پێ هەڵگرت :ـ

بە قسەی لووس لاسی داو لە خشتەی برد ٠

شان بە ـ شان بە شانی یەك دەڕۆن :ـ

وەك یەکن ، چون یەك لە برەووپێشکەوتندان ٠

شانی ـ شانی خاڵی کردگە خەوەر ناپرسێت :ـ

خۆی باری سووکە ، ئاگای لە کەسی تر نییەو گوێ ناداتە کەس ٠

شانی ـ شانی خۆی ئارداوی دەکات :ـ

لە کارێکدا ، قەوماوێکدا ، ئەوی تێدا نەبووە ، وای دەر دەخات کە بەشداری کردووە ، یان ئەو کردوویەلی لە هیچی نەبور خۆی لە کەدار ، تاوانبار دەکات ٠

ـــ شانی دادا :ـ

١ ـ (لە ڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەڵێن کە بمرێت) ٠

٢ ـ بەزی ، ملی شۆڕ کردو بەسەریدا زاڵ بوون ٠

ـــ شانی دایە بەر :ـ

١ ـ چووە ژێر کارە گرانەکەوە ٠

ش

۲ ـ ئارامی گرت ، بەرگەی ئەرکەکە ، سەختییەکەی گرت .

شان کووڕی ـ شان کووڕییە بۆ ئەو :ـ

دەڵێن شان کووڕییە بۆ ئەو بچێتە ریزی ئەوانەوە واتا : تزمییەو بایە نەوینەو کەم کردنە •

شان لە ـ شان لە شانی ـ ئەو ـ وەزیر ـ فیسار دەدات :ـ

واتا : هاوتایەتی ، وەك ئەوە ، خۆی وا دەنوێنێت کە وەك ئەو بێت‌و لە ریزەی ئەودا بێت •

شانی ـ شانی لێ دەخوریت ـ لووتی لێ دەخورێت :ـ

حەزی لێ دەکات‌و دڵی بۆی دەکورکێنێت •

شانو ـ شانو شەپکی جوانە !! :ـ

بۆ گاڵتە پێ کردنە بە یەکێك کە هەمیشـە شان داچـەکاو بێت گاڵتە پێ‌کردن بە یەکێك کە ناتەواو بێت سـا لـە هـەر روویەکەوە بێت • واتا : با بەدەردی خۆیەوە دانیشێت‌و جرت‌و فرتی ببڕێت کوری ئەو کارە نییە •

شایەر ـ شایەرە ـ شایەرێکە بۆ خۆی :ـ

باش دەخوێنێت‌و بە خـەڵکدا هـەڵ دەدات • زمان لووسـەو مەراییکەرە •

شاییەکەی ـ شاییەکەی بناوێڵەیە :ـ

بناوێڵە دێیەکی ناوچەی شارباژێرە • شاییەکی تێدا کـراوە ،

درێژەی زۆر کێشاوە ، چونکە هەرچەند یەکێك لە دێیەکی ترەوە بە میوانییان هاتبێت · دەست گیراوەتەوەو شاییەکە تازە کراوەتەوە ئەمە بە کۆڕو کۆمەڵێك دەڵێن کە زۆر قەڵەباڵغ بێت‌و خەڵکێکی زۆری پێوە بنیشێتەوەو درەنگیش کۆتایی بێت‌و بڵاوەی لێ بکەن ·

شایی‌لۆغان ـ شایی‌لۆغانە :ـ
واتا : کار شپرزەیەو بە یەکدا چوونەو کەس لە کەسەوە دیار نییەو شیرازە تێك چووە ·

شەپو ـ شەپو شۆڕ :ـ
شەپ دەنگی کەوتنی جلێك ، قوماشێك لە شتێك یان لە خۆی · واتا بەرگەکە شۆڕەو شەپەی دێت ·

شەپێکی ـ شەپێکی بە قوونیدا دا ـ شافێکی پێ هەڵگرت :ـ
بە قسەی لووس هەڵی فریواند ، هەڵی دا ، لە خشتەی برد ·

شەڕە ـ شەڕە بێرە کوڵم ئەمەیە :ـ
لە هەلوێستێکدا دەوترێت کە پیاو بە زۆر تووشی هەراو شەڕ ، دڵ ئازاری بێت‌و ئەو ئامادەی ئەو هەلوێستە نەبێت‌و نەیەوێت ·

ـــ شەڕە دەنووك :ـ
واتا شەڕە قسە · دەڵێن : شەڕە دەنووکیانە ·

شەڕە ـ شەڕە سەگ :ـ
دەڵێن ئەم شەڕە سەگە بە من ناکرێت · واتا کارێکی بە ئەرك‌و

گرانە ، کارێکی پیس و نا شیرینە پیاو لێی بێزار دەبێت ، بە رق‌و بێزارییەوە ئەمە دەوترێت ٠

— شەڕە شەق :ـ

١ ـ ململانێ‌و زۆرانبازییەکی ماندووکەر ٠

٢ ـ کارێکی بە ئەرک‌و گران ٠

شــەڕ ـ شــەڕ فرۆش :ـ

شەڕانی ، شەڕەنگێز ٠

شەڕواڵ ـ شەڕواڵ ـ کەفتگە ـ کەوتووەتە ـ سەر قاپی :ـ

واتا : پا شڵی هەڵدڕاوە ، دەرکەوتووە ، کەم‌و کووڕی دەرکەوتووە ، لەکەو عاری ئاشکرا بووە ٠

شــەڕو ـ شــەڕو پەت :ـ

شتی لەت‌و پەت ٠

— شەڕو شۆڕ :ـ

هەراو پشێوی‌و ئاکۆکی ٠

— شەڕو گەڕ :ـ

دەڵێن کەوتۆتە شەڕو گەڕ ٠

واتا : کەوتۆتە بیانوو گرتن‌و دەست درێژی‌و خراپەکاری ٠

شــەڕی ـ شەڕی خۆ تڕێنە :ـ

شەڕێکە ، زۆرانبازی‌و ململانێیەکە ، ئەو کەســەی تێ هەڵدەچێت

دەشکێت چونکە هێزو توانای هێندەی بەرامبەرەکەی نییە ٠

شــەڕی ـ شەڕی ڕۆیشتووەو خێری ماوە :ـ
دەڵێن : فلانەکەس شەڕی ڕۆیشتووەو خێری ماوە ٠ بە یەکێك دەوترێت کە تابوشتی خراپەکردنی نەمابێتو لە بیری مردنو چاکە کردندابێت ٠

شەریك ـ شەریکی دزو ڕەفیقی ـ کاروانە ـ قافڵەیە :ـ
پیاو خراپە ، بە سەرزاری دۆستەو لە ژێرەوە کۆستە ٠ بە یەکێك دەوترێت بە سەرزاری خۆی بە پیاو باش لای یەکێك ، تاقمێك ، پیشان بداتو لە ژێریشەوە ناپاکی بکاتو بە دووی قازانجی خۆیدا وێڵ بێت ٠

شەفە لەتە ـ شەفە لەتە ـ شیفە لەتە :ـ
دەڵێن دەتکەم بە شەفە لەتە یان شیفە لەتە ٠
(شیفە لەتە = شەفە لەتە = بەری گیای مارگیرە کە سوورو شینو خۆشەو دەم دەکاتەوە) ٠ واتا دەتدەم بە زەویداو شەقت دەکەم وەك شیفە لەتە چۆن دەم دەکاتەوە ، ئاوات لێ دەکەم ٠

شــەقەی ـ شەقەی ـ قەڵاسە ـ قەڵاسك ـ ی نەبیستووە :ـ
قەڵاسە : قۆچەقانی ٠ بۆ هەڕەشەیە ، بە یەکێك دەڵێن کە لاسار بێتو نەیەتە سەر ڕا ٠ واتا سزای لا ساری خۆت وا دیارە نەبیستووە ، دەیبیسیت ٠ (دەگێڕنەوە کابرایەکی لەك لە کاتی شەن کردندا بای شەماڵی بۆ نایەت ، لەسەر ئەوە لە خوا توورە دەبێت ،

لە رقاندا ئاسمان بەر قۆچەقانی دەدات بە رێکەوت دوای ئەوە بای شەماڵ هەڵدەکات و خەرمانەکەی شەن دەکات ئینجا ئەم بەندە دەڵێت : هەتا شەقەی قەڵاسکی نەبیست گێـــڵو گەنمی نەکرد • گێل : گێژ • واتا تا شەقەی قۆچەقانێت نەبیست بات بۆ شەنکردنی خەرمانەکە نەنارد) • (بە یەکێك دەڵێن کە ساردیو گەرمیی رۆژگاری نەچەشتبێت) •

شـــەقڵ ـ شەقڵی شکاند :ـ

شەقڵ = دەق = جۆرە نەخشێکە بە شەقڵە کە خاکەنازێکی دارە لە خەرمانی سوورکراو دەکێشرێت بۆ ئەوەی دزیی لێ نەکرێت • جا ئەگەر ئەو نەخشە شکا ئەوە شەقڵی خەرمانەکە شکاوە • واتا : لەبەر چاوی خەڵك ئەو کەسەی شکاندو کەمو کورو سووکی کرد •

شـــەقی ـ شەقی پێ برد :

واتا ئارامی لەبەر بڕیو دەمارگیری کرد ، خـــەفەتی دایەو دیقە دیقەی دا •

شـــەقو ـ شـــەقو پەقی کـرد :ـ

واتا لەتو پەتی کرد •

ـــ شـــەقو شڕی کرد :ـ

لێکی ترازاندو هەڵوەشاند وای لێ کرد شەقە شەقی بێت •

ـــ شەقو شوق بووە ـ لەقو لوق بووە :ـ

واتا شل بۆتەوەو لەیەك ترازاوەو شەقەی دێتو دەجـــووڵێتو

شەقەی لێ کەوتووە ٠

— شەق و هووڕ :ـ

شەق دەنگی بەیەکدادانە ، لە یەك کەوتنە ٠ دەڵێن شەق و هووڕی دەرگاکان دێت واتا دەرگاکان بە یەکدا دەدرێت و دەنگێـــکی زۆر و بەرزی لێوە دێت ٠

شـــەکر ـ شەکری شکاند :ـ

بۆ تەوس و گاڵتە پێ کردنە ٠ واتا بۆ خۆی وت ، قسـەیەکی نابەجێی کرد ٠ ناماقووڵی کرد ٠

شـــەل ـ شەلم کوێرم ناپارێزم :ـ

واتا بەبێ لێکدانەوەو هەواڵی هیچ زانین و بەتەنگ هیچ و کەسەوە هاتن دەست دەوەشێنێت و پەل دەکوتێت ٠

شـــەل ـ شەل نییەو پای شکاوە :ـ

بۆ تەوسە (بە شتێکی عەیبــــدار دەوترێت کە خاوەنەکەی بــە ناوێکی تر ناوی بەرێت) واتا : ئەویش هەر وەهایە و جیاوازییان نییە وەکو : دەڵێن فیسارە کەس دز نییە بەڵام لەکاتی دزییەکەدا لەگەڵ دزەکان بوو دەوترێت : شەل نییە پای شکاوە ٠

شـــەل ـ شەل و پەت :ـ

شەل = گێڕ و ناتەواو ٠ واتا گێڕ و ناتەواو و لەت ، کەم و کووڕ ٠

شـــەل ـ شەل و شکستی کرد :ـ

شتەکەی شکاندو پەکی خست ، ناتەواوی کرد ٠ عەیبداری کرد ٠

شـەمەمە ـ شەمەمە لە مانگ بپرێت :ـ

دەڵێن : با شەمەمە لە مانگ ببرێت ئەو کارەت بۆ دەکات ٠ بە تەوس و گاڵتەوە دەوترێت ٠ واتا : هەرگیز ئەو کارە ناکرێت و چاوەڕێی مەبە چونکە شەمەمە هەرگیز لە مانگ نایرێت ٠

شـەنە ـ شەنە لەمەنە کەمتر نییە :ـ

بۆ بەراوردیی دوو کەسە ، دوو شتە ٠ واتا : هەردووکیان وەك یەکن و لە تای ترازوویەکدان و هیچیان لەوی تر کەمتر نییە ٠

شـەن ـ شـەن و کەوی دەکات :ـ

لایەنی باش و خراپی دەردەخات ٠

شـەنگ ـ شەنگ و بەرەکەتە :ـ

هەلووژەو گوێز کە دوو دوو یان سێ سێ دەگرن دەڵێن : شەنگ و بەرەکەتە هەرشتێکیش فەرێ وا زۆر بێت هەر وای پێ دەڵێن ٠

ـــ شەنگ و شوخ :ـ

پیاو یا ژنی سەلاری ڕێك و پێك و جوان ٠

شـەو ـ شەو تەڵای مێردانە :ـ

مێرد = پیاو وکوڕی ئازا (چونکە تاریکەو پیـــاوی ئازا جی بوێت دەیکات) ٠

شـەوە ـ شەوە گوشیویەتی :ـ

بە گاڵتەوە بە یەکێك دەڵێن کە لەڕو لاواز بێت ٠ (شەوە ، لـە

ئەفسانەی کورددا ژنێکی جنیو شەیاتینی‌یە بێ دینە وەجاخ کوێرەو منداڵی نابێت ، لەبەر ئەوە حەز ناکات ژنی دینداران منداڵیان بێت ٠ هەر ژنێك منداڵی بوو ، ئەو شەوە ئەو حازر دەبێت ، کە هەڵی دێ ، منداڵەکە دەگرێو هەڵی دەگوشێت شینی دەکاتەوە تا دەیکوژێت ، لەبەر ئەوە سووژن ، سیر ، پیاز ، تیرو کەوانی قامیش تیغ ، بەدەوری منداڵەکەدا دادەنێن ، تا حەوت رۆژیش بەشەوو رۆژ ئێشکی دەگیرێت) گەلێك ماڵی وا بووە تا بەیانی شەوارەیان دەگێڕاو ، گۆرانیو بەزم بوو تا بەیانی ٠

شەولەبان ـ شەولەبان :ـ

بۆ ترساندنی منداڵ بە باگردێنیان وتووە شەولەبان ، وتوویانە گەر نەنوویت شەولەبانت بۆ بانگ دەکەین ٠

شەو ـ شەوی بە کوڵەوە گرت ٠

واتا شەو هەر زوو کەوتەڕێ ٠

ـ شەوی لێ کرد بە شەوی دەیجوور :ـ

واتا : ستارەو خۆشی لەبەر بڕیو شەوەکەی لێ کرد بە دوو شەو ٠ دەیجوور : عەرەبی‌یە ، واتا : تاریکپیەکی وا چاو چاو نەبینێت ٠

شەیتان ـ شەیتان بازاڕە :ـ

واتا : بازاڕێکە هەرکەسە بۆ خۆیەتیو شت بە نرخێکی جیا لەوی تر دەفرۆشێتو هەر رۆژەی بە نرخێکیش شت دەفرۆشێت ٠

— شەیتان پێی پێکەنیوە :ـ

یەکەم جار شەیتانی بووە ، بلۆوق بووە ٠

— شەیتان چۆتە بن کلێشەیەوە ـ بن کەلێشەیەوە :ـ

(واتا : دەروونی ئادەمیزاد ، تاو قەپێلكو قالبی ئینسانەوە هانی دەدات بۆ کردەوەی نالەبار) بن‌کلێشە : بن‌دەست ٠ بە یەکێك دەلێن کە کارێکی نابەجێ بکات ، یان نیازی کردنی هەبێت ٠

شەیتان ـ شەیتان لە پشتیەوە هێشوو دەکات ـ شەیتان یەك پەلەیە ئەو دوو پەلەیە :ـ

هێشوو = گوڵەوەچنی ٠ بە یەکێك دەلێن کە زۆر فێلبازو تەلەکەباز بێت واتا : ئەو لە شەیتان بەدترو بە فێلترە ٠

— شەیتان ناوبژیکەریان بێت :ـ

(بە دووکەس، دوو دەستەی خراپ دەوترێت کە بەگژ یەکدا بچن٠ واتا : یاخوا هەمیشە هەر لە شەڕدا بن‌و کۆك نەبن) ٠ چونکە شەیتان هەرگیز ناویژی ناکات ، بەڵکو کاری ئەو هەر بەشەڕدانە ٠

شـتێك ـ شتێك بەر دڵت بخە :ـ

شتێك بخۆ با هێزیکت تێدا بێت ، تێ بیت ٠

شـت ـ شتی چاك خۆی هاوار دەکات :ـ

واتا پێویست بە پڕۆپاگاندە ناکات ، خۆی خۆی دەنوێنێت ٠

— شتی لەبەر چاوە :ـ

بە چاکە دەزانێت ، پێی لێ دەنێت‌و سپڵە نییە ٠

شــتورگا ـ شتورگاو پڵنگن :ـ

شتورگا = زرافة · واتا پەیوەندیی نێوانیان وەك هی شتورگاو پلنگە ، چۆن ئەو دووانە پێکەوە ناگونجێن و پڵنگە کە شتورگا کە دەخوات پەیوەندیی بێ دەسەڵات و دەسەڵاتدارە ، کردەی ئەم و بردەی ئەو ·

شــت ـ شت و مەك :ـ

کەل و پەل ·

شــرە ـ شڕەی بەر تۆپەکەیە :ـ

١ ـ هەژارەو رووت و ڕەجاڵە ·

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە جلێکی شڕە لە بەر بکات · دەڵێن : دەڵێی شڕەی بەر تۆپەکەی ·

ـــ شڕەو پڕە : ـ شڕەو وڕە ـ شڕکەو پڕکە :ـ

پارچە جل یان شتی تر کە دڕاوو ناتەواو بێت ، لەت و کوت و دڕاو بێت ·

شــرت ـ شرت و شۆی لێ بڕی ـ لەبەر بڕی :ـ

دەڵێن : هێندەی لێ دا شرت و شۆی ـ لێ بڕی ـ لەبەر بڕی واتا : هێندەی لێ دا بە هیلاکی برد ، دەق و ڕێکیی بە بەدەنەوە نەهێشت·

ح- شرت و شۆی لەبەر بڕی بەجنێو دایشـــت و شکاندی و بایەخی نەهێشت ·

شــڕ ـ شڕو پڕ ـ شڕو وڕ :ـ

دەڵێن : منداڵەکە دەفتەرەکەی شڕو بڕ ، شڕو وڕ کـــرد واتا :

لەت و کوتی کرد ، لێکی هەڵوەشاند ٠

شــڕ ـ شڕو دڕ :ـ

دەڵێن ئافرەتێکی شڕو دڕە ٠ واتا : ئافرەتێکی دڕی ناتەواوە ، بەگژ ئەم و ئەودا دەچێت و بەدەربەسی هیچەوە نایەت شڕ = ناتەواو ٠

ـــ شڕو شیتاڵ :ـ

دەڵێن شڕو شیتاڵیان فڕێدایە دەرەوە ٠ واتا : کەل و پەلە کۆنە تاڵ هەڵوەشاوەکانی کە بێ مایەو بێ نرخن فڕێدران ٠

شــفتە ـ شفتە ژێ دەکات :ـ

دەڵێن ئەو ژنە شفتەژێ دەکات ٠ واتا : زوو زوو منداڵی دەبێت ٠

شــکاند ـ شکاندی :ـ

دەڵێن فیسارە کەسی شکاند ، شتەکەی شکاند :ـ واتا سووکی کردو پایەو نرخی کەم کردەوەو لەبەر چاوی خەڵکی خست ٠

شـــل ـ شلە شاریەیە :ـ

واتا شارییەکە بەرگەنەگرو بێ توانایە ٠

ـــ شـــل بووە :ـ

١ ـ خەریکە قایل دەبێت و مل دەدات ٠

٢ ـ پەکی کەوتووە ، ماندوو بووە ٠

شــڵپ ـ شڵپ و هووڕ :ـ

دەنگی کەوتنە ئاوەوەیە بەڵام بەرزو زۆر ، یان ماچکردن بە دەنگێکی

بەرز • دەڵێن شڵپو هوورِ لە ئاوەکەدا مەلەی دەکرد • یان شلپو هوورِ یەکتریان ماچ دەکرد •

شـڵق ـ شڵق‌و هوورِ :ـ

دەڵێن : سکی شڵق‌و هوورِیەتی •

دەنگی شلەیەکە کە لە دەفرێکدا ، وەك مەشکە ، کوندە جەوەندە کە بشڵەقێنرێت ، بجوو ڵێنرێت بەڵام دەنگێکی زۆرو بەرز کـە ببیسرێت •

شـل‌و ـ شل‌و شێواوە :ـ

خاوو خلیچکەو شێواوی‌ی هی شلی و ناتەواوییەتی •

ـــ شل‌و مله :

واتا : گۆشتن‌و نەرم ونۆڵە •

ـــ شل‌وشۆرِە :

واتا خاوو خلیچێکی بەرگ‌و کاڵا شۆرِێکە دامێنی شـــەپەی دێت‌و نارِێکە •

شووتی ـ شووتی‌ی رزیوەو لە دوورەوە بۆنی دێت :ـ

کارەکە خراپ‌و بەدەو خۆی هاوار دەکات‌و ئەنجامەکەی لەبەر چاوە •

شووڵ ـ شووڵی لێ ـ هەڵکێشاوە ـ هـــەڵبرِیوە ـ شووڵی بێعاری‌ی ـ بێحەیایی لێ هەڵکێشاوە :ـ

بۆ بێزاری دەربرِین بە یەکێك دەوترێت کە لە کارێکدا زۆر برِوات‌و

له سنوور دەرچێت ٠

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لە چەرداوەڕوویی‌و دەست درێژیدا لە هەموو ئەندازەیەك بەدەر بێت ٠

شوێن ـ شوێنەونی دەکات :ـ

پێچ‌و پەنا دەکات تا نەیناسنەوە ، نەزانن چی دەکات کارەکە چییەو لەکوێیەو چۆنە ٠

ـــ شوێن پێی ئەوی هەڵگرت :ـ

وەك ئەوی کرد ، لاسایی ئەوی کردەوە ، رەوشت‌و کرداری ئەوی هەبوو ٠

شیاکە ـ شیاکەی تێ هەڵسوو ـ لە قنگ هەڵسوو :ـ بیکەرە گاگەل :

١ ـ (زۆر کەڕەواڵەو بەستەزمانە) ٠

٢ ـ هیچ نازانێت‌و وەك تەپڵی بۆشە ، نەشارەزایە ٠

شێت ـ شێت‌و وێت :ـ

بە یەکێکی دەلووکار دەڵێن یان بە یەکێك تەواو تێکچووبێت‌و هۆشی دنیایی نەبێت ٠

شێر ـ شێرە بە فرینەیە :ـ

واتا : زەلامێکی زلی بێ حونەرە سامی نییەو کەس لێی ناترسێت ٠

شێر ـ شێر بە گوێ دەگرێت :ـ

زۆر بە تواناو ئازاو لێهاتووە ٠

شــیر ـ شیردا بۆ داپیردایە :ـ

واتا : ئەم کارە وا زوو نایەتە ئەنجام ئەمە لە چیرۆکی کلکە کوڵێی مام ڕێوییەوە هاتووە کە داپیرەکە کلکەکـــەی دەقرتێنێتو ڕێویش داوای کلکەکەی لێ دەکاتەوە · چیرۆکێکی خۆشی منداڵانە ·

شــیر ـ شیرو تیر لەیەك دەسوون :ـ

نالەبان ، دوژمنایەتی لەگەڵ یەکدا دەکەن ·

ــ شیری پاکە :ـ

١ ـ مرۆڤێکی پاكو دڵسۆزو چاکە ·

٢ ـ داوێن پاکە ·

٣ ـ مەترسی لێ ناکرێتو پشتی پێ دەبەسترێت ·

ــ شیری سەگی خواردووە :ـ

وەك سەگ هارو کەس نـەناسو درِە ·· دەڵێن : شــــیری سەگیشی خواردبێت وا نابێت ، ئەو کارە ناکات · واتا : هەرچی چۆنێك بێت ئەو بەدخواییە ناکات · ناپاکی لەگەڵ ناکات ·

شــیر ـ شیری میسرە خۆی لە کالاندا ناگرێت :ـ

شیر = شمشێر · واتا : بە غیرەتە ، مەردەو شتی نابەجێ هەڵناگرێتو چاوپۆشی لێ ناکات ·

٢ ـ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە لەهەموو کارێکدا تێ هەڵچێت ·

شیرینی ـ شیرینی خورانی ڕۆژی زەماوەنی ماگە ـ ماوە :ـ

واتا : خوازبێنی کراوەو هەر گو یزانەوەی ماوە · واتا : کارەکـە شتەکە ناو هێنراوەو هەر ئەوە ماوە تەواو بکرێتو بگیـرێتە دەست·

شـــین ـ شین و شەپۆڕ :ـ

گریان و لە خۆدان سەرشین کردن یان گریانێکی گەرمی بەکـــوڵ ،
دەڵێن : منداڵ ئەو شین و شەپۆڕەت لە چییە .

ع غ

عـــال ـ عالو سال دانیشه :ـ منداڵێکی عالو ساله :ـ

واتا هێمنو لەسەرخۆبە · هێمنو لەسەرخۆیە ·

عـەلە ـ عەلەو جەلەی زۆرە :ـ

عەلە ≠ عەلی · جەلە ≠ جەلیل یان جەلال · واتا :

١ ـ خێزانێکی گەورەی هەیە ·

٢ ـ خەڵکێکی زۆر دەورەی داوە ·

عـومر ـ عومری پیرە مەرێکی ماوە :ـ

(لـە دوا دوای تەمەنیدایە) ·

ـــ عومری نووحی بۆ هاتووە :ـ

(واتا عومری درێژە ، وەك هی نووح پێغەمبـــەر کە لە قورئاندا دەڵێت زیاتر لە (٩٥٠) ساڵ تەمەنی بووە · ئەمەش بۆ حەسوودی ، یان بێزاری بە کەسێك دەوترێت کە تەمەنی درێژ بێت) لە قرآن‌دا دەفەرموێت (فلبث فیهم الف سنة الا خمسین عاما) ·

غـــار ـ غار بە ئەسپی تۆڕ دەکات :ـ

بە دەستەڵاتو سەرچڵە ، کۆ لە هیچ ناکات ·

غـەز ـ غـەزو بەزە :ـ

واتا زۆر قەڵەوەو چەورەو گۆشتی زۆرە نەرمو شلە ·

ڤ ف

فاتیحا ـ فاتیحای بۆ بخوێنە :ـ

واتا : ـ لەدەست چووەو تازە نابینرێتەوە ، مردووە ، فەوتاوە ٠

فـاق ـ فاقی داوە :ـ تێ قوپاوە ؛ لەرو لاواز بووە ، لە لاوازیدا وەکو فاقە چەوتاوەتەوە ٠

فـــاك ـ فاكو فیکیەتی ـ کەوتۆتە فاكو فیك :ـ

کەوتۆتــە :

١ ـ فیـڵو تـەڵەکەبازی ، دەغـەڵی ٠

٢ ـ کەڵکەڵەی شتێکی کەوتۆتە کەللەوە ٠

٣ ـ هـەوەسو ئـارەزووی شـتێکی جووڵاوە ٠ فـاك = فیـڵ ٠

دەڵێن : فلانە کەس کەوتووەتە سـەر فاكو فیـکی ژن هێنان ٠

یان لە فاكوفیکی خۆی ناکەوێت ٠

فـەرهاد ـ فەرهاد کوژە :ـ

بە پیرێژنێـك ، یـا هـەر ژنێـك دەڵێن کـە بەد بێت ، وەك ئـەو پیرێژنەی کە لە داستانی شیرین وفەرهاددا فەرهادی بە کوشت دا ٠

فـەریك ـ فەریکە دێوە :ـ

بۆ پیکەنین بە مرۆڤێکی زۆر قەبە دەڵێن ٠

فـەریك ـ فەریکە کەر :ـ

بە پیاوێکی قەبەی نێرەکەر خووی عەقڵ سووك دەڵێن ٠

فـەنگ ـ فەنگ‌و فێڵ ـ فەن‌و فێڵ :
تەڵەکەو فێڵبازی .

فـەنی ـ فەنی تۆ بەسەر شـەڕە سـەگتۆ جی !؟
(فەنی : ناوی تووگە سەگێکە . واتا : تۆ کە هیچت نە باردا نییە چیتە بەسەر زۆرانی گەورەوە) ، خۆ تووشی گاشە بۆ دەکەیت . بۆ سووکی بە یەکێکی هەڵەتەکاسە دەڵێن .

فت ـ فتی کرد :ـ
بۆ پێکەنین یان تەوسە . واتا : تەواوی کرد ، لرفی لێ دا ، لای دا .

فـڕە ـ فڕەی باڵی دێت :ـ
مرەوتی نییەو هەمیشە گەڕە هەر لە هەڵپەدایە . بۆ گاڵتەو تەوس دەوترێت .

فـڕی ـ فڕی بە دنیاوە نییە ـ فڕی بەوەوە ـ پێوە نییە :ـ
١ ـ لێی نازانێت ، تێی ناگات .
٢ ـ ساویلکەو بێ مێشـکە .

فریشتە ـ فریشتەی هەڵکەوتووە :ـ
بۆ تەوسە ، واتا : پیاوێکی ناتەواوە .

فریشك ـ فریشکی خست :ـ
فریشك کەوتن : دەڵێن منداڵ فریشکی دەکەوێت ، گوایا دەماری ژێر باڵی وەردەگەڕێت‌و تووشی سکچوون دەبێت چارەکەشی بـەوە

دەکەن منداڵەکە سەرەو خوار دەکەنەوە ، وا ماوەیەك ڕای دەگرن پاشان ڕاستەو چەپی دەکەن . دەڵێن : باڵی منداڵەکە ڕا مەکێشە فریشکی دەکەوێت .

ئەمە بە تەوسەوە ، بە گاڵتەوە دەوترێت . واتا : تووشی ئازاری کرد.. ترساندی .

فـڕو ـ فڕو فێڵ دەکات :ـ

واتا کەوتۆتە فێڵ کردن پاشان فڕین‌و خۆشاردنەوە .

ڤـڕو ـ ڤڕو هووڕ :ـ

ڤڕە ڤڕێکی زۆرو بەرز .

ڤـژو ـ ڤژو هووڕ :ـ

دەنگی جووڵانی با ، یان ئاو بەڵام زۆرو بەرز .

فس ـ فس فس باڵەوانە :ـ

واتا : فشەکەرێکی هیچ لەباردا نەبووە . بە یەکێکی گردەڵـــەی بچووکی بی جورم دەڵێن کە هەر لە فشەی دابێت .

فس ـ فسی دایەوە :

بەزی ، کۆڵی دا ، وازی هێناو کارەکەی تـەواو نەکـــرد . لـە فسدانەوەی مریشکەوە هاتووە بۆ سووکی‌ی ئەو کەسە دەوترێت .

فش ـ فش‌و فۆڵ :ـ

دەلب .

— فش‌و هوور :ـ

فش دەنگی دەرچوونی بایە لە شتێك بەڵام فشەیەکی زۆرو بەرز دەڵێن : فلانەکەس فش‌و هوور زۆر دەکات ، فشە فش زۆر دەکات، فشە زۆر دەکات . ئەمە بۆ گاڵتە پێکردن‌و تەوسە . واتا : درۆی زل زل دەکات ، خۆی زۆر هەڵدەکێشێت درۆکانی بە باڵ دەفرێت درۆو قسەکانی وەك بایەکە کە لێی دەرچێت .

فلسێك-فلسێکی دایکیەتی‌و یەکێکی باوکی :ـ

زۆر پارە پەرست‌و پوولەکی‌یە .

فلق ـ فلق‌و هوور :ـ

لوولەکێك (اسطوانة) بخرێتە لوولەکێکی ترەوە شلەیەك لە نێوانیاندا بێت لە کاتی هێنان‌و بردنیدا دەنگێك پەیدا دەبێت ئەوە فلقەیە .

هوور = زۆرو بەرز کە ببیسرێت .

ڤنگ ـ ڤنگ‌و هوور :ـ

ڤنگ دەنگی خولانەوەیەکی تیژ واتا ڤنگە ڤنگێکی زۆر .

فۆتە ـ فۆتە حەمامی‌یە ـ بەشتەماڵی حەمامە ـ هەر رۆژە وا بەبەر یەکێکەوە :ـ

بە یەکێکی بێ باری بێ وەفای هەلپەرست دەڵێن کە هەر رۆژەی لەگەڵ یەکێکدا بێت‌و بە پێی کەڵك و قازانجی خۆی لەگەڵ رۆژدا بگەرێت .

فوو ـ فوو لە دۆ ناکات :ـ

لە ماڵی حەرام‌و حەڵاڵ ناکۆڵێتەوە ، لە سامان پێکەوەناندا بەتەنگ

هیچەوە نایەت‌و هەرچی بێت ئەیماشێتەوە ، گوێ بە پیس‌و پاکی نادات ·

فوو ـ فووی داوە :

١ ـ بەزیوە ، پەکی کەوتووە ·

٢ ـ لەڕ بووە هێزو گوڕی نەماوە · وەك کوندەیەکی دەم بەستراو کە کونی تێدابوو ـ باکەی تێدا نەماو فووەکەی کە تێیــــان کردبوو هاتە دەرێ هێزی کەڵەك ڕاگرتنی نامێنێت ·

فیز ـ فیزی نانی خووساوە :ـ

واتا فیزی نانی بەر سێبەر بووە ، فیزی تەمەڵی‌یە ، بێکارەیە ·

فیزە بەرخانە ـ فیزە بەرخانەیە :ـ

خراپە خانەیە ـ شوێنێکە جێی پیاوی سەرســەری‌و ناچیزەیە · دەڵێن : شوێنەکە بووە بە فیزەبەرخانە · واتا : هەرچـی دێت‌و خۆی پێـدا دەکات ·

فیشك ـ فیشك‌و هووڕ :ـ

فیشکە ± دەنگێکی تایبەتی‌یە بە مار لە هاتنەدەرەوەی هەوا بە گوڕ لە گەرووەوە پەیدا دەبێت دەڵێن : ئەو فیشك‌و هووڕەت لە چی‌یە یان فیشکەفیشکێ جگەرەیەتی · واتا دەنگێکی زۆری وا دەر دەکات وەك دەنگی مار وایە ·

فیـکە ـ فیکە بەبێ لێو لێ دەدەن :ـ

واتا : کار دەدەنە دەست یەکێك کە شایـــــتەی ئەوە نەبێت‌و پێی نەکرێت ·

فیـک ـ فیکو هوورِ :ـ

فیکه فیکێکی زۆرو بەرز .

فیـکه ـ فیکەی خۆی دەناسێت ـ له فیکەی خۆی دەگات :ـ

(به یەکێك دەڵێن گەر به قسه پلارێکیان تێ گرت خێرا تێی بگات) .

فیـڵ ـ فێڵو تەڵەکە :ـ

داوو تەڵەنانەوە ، چاوو ڕاوکردن .

ــ فێڵو فەرەج :ـ

. فڕو فێڵ .

ق

قـاپ ـ قاپی گرت ـ قاچی گرت ـ لاقی گرت :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە بەگژ یەکێکدا بچێت · چونکە درندە یا سەگ پەلاماری قاچ دەدات‌و دەیگەزێت ·

قـات ـ قات‌و قڕی‌یە :ـ

قات : (قحط)ی عەرەبی‌یە · واتا : شت ، خـواردن ، دەسـت ناکەوێت‌و گرانییەکە قـڕی خستۆتەوە · بـەکار دەهێنرێت بـۆ نەبوونی هەموو شتێك ، کە کەم بێت‌و بەگران دەست بکەوێت ·

قاچ ـ قاچ ببزوێنە :ـ

واتا : خێرا بڕۆ · پێ هەڵگرە ·

قاچ ـ قاچی بە خومخۆرکدا چووە :ـ

واتا : وریا نەبووەو لە کارەکـەیدا هـەڵەنگووتووەو کەوتووە خومخۆرك :ـ کونێکی نادیارە ، جانەوەر هەڵیان کەندووەو گڵەکەی سەری نشە · مەردوم قاچی پیا دەچێت‌و ئازاری دەگات ·

قارس ـ قارسی قیامەت :ـ

زیندووبوونەوە ، ئەوە دنیا دەڵێن : کارێکت کردووە هەتا قارسی قیامەت لێت نابڕێتەوە·

قـاڵ ـ قاڵ بووە :ـ

١ ـ پوخت بووە ، قایم‌و پتەو بووە ·

٢ ـ خاوەن تاقیکردنەوەیە ، لەو کارەدا شارەزایە · لە قاڵکردنی

ڕۆنەوە هاتووە کە کەرەکە ، یان ڕۆنەکـە گەرم دەکـرێت‌و
کەف‌و پیسییەکەی لێ دەگرن‌و ساغ دەبێتەوە ٠

قالە ـ قالە قوولەی قینگ داوە :ـ
واتا : بە قاڵەی دەم کابرای بەزاندو دەری پەڕاند ٠

قانگ ـ قانگی دا :ـ
قانگدان = دڕندەیەکی کێوی کە لە کونێکدا دەبێت ، بۆ دەرپەڕاندنی ،
دووکەڵ دەکەنە کونەکەوە تا تەنگەنەفەس بێت‌و بێتە دەرەوە دەڵێن
قانگیان دا ٠ واتا :
١ ـ هەناسەی ئەو کەسەیان سوار کردو شپرزەیان کرد ٠
٢ ـ دەریان پەڕاندو لەو شوێنە ، لەسەر ئەو کارە دەریان کرد ،
وایان لێ کرد خۆی ڕاپکات ٠

قـاو ـ قاوو قیژ :ـ
دەنگە دەنگ‌و زریکە زریك ٠

قـەپات ـ قەپاتە :ـ
واتا : پێ گەیشتووە ، سامانی تەواوی پێکەوە ناوە ، مسۆگـەر
بووە ٠ واتا : ئەوەی پارەکەی تێ دەخات پڕبووە هیچی تر ناگرێت ٠

قـەپ ـ قەپ‌و برە :ـ
(قات‌و قڕە ٠ واتا : شت دەست ناکەوێت‌و خـواردن‌و ئازووخـە
نەماوە) ٠

قەرەباڵغ ـ قەرەباڵغ ـ قەڵەباڵغ :ـ
(بۆ شوێنێك بەکار دێت کە عەشاماتێکی زۆری لێ گرد بووبێتەوە ، بە

سەر یەکدا رژابن‌و کەس بەکەسەوە نەبێت‌و تەنیا ڕەش بچێتەوە) ٠
قەرە = رەش.باڵغ = ماسی ٠ دوو وشەی تورکین ٠

قەرە ـ قەرەچەناغ ـ چەنە ـ چەناگە درێژە :ـ
زۆر بڵێیە ٠ چەنەبازە ٠ چەناخ = چەناگە ٠

ـــ قەرمزاخە :ـ
(گرینۆکە ، هەرزەبێژە) ٠

قەرز ـ قەرزو قۆڵە :ـ
قەرزاری زۆر ٠

قەشە ـ قەشەیە :ـ
دەڵێن فلانەکەس قەشەیە ٠ واتا : لە هەموو شوێنێکدا دیارە ٠ هەر
گۆتاو رۆیەك بێت دەبێت بەسەر ئەودا بتلێتەوە ٠ ، نەگبەتە ٠

قەل ـ قەل بە قەلی وت رووت رەش بێت :ـ
١ ـ بە یەکێك دەوترێت کە خۆی بەد بێت‌و خەڵك بەدناو بکات ٠
٢ ـ گوناهبار بێت لەکەدار بێت‌و عەیب لە گوناهبار یا لەکەدارێکی
تر دەربێنێت ٠

قەڵەم ـ قەڵەمی ئەژنۆی شکا :ـ
١ ـ رووخاو ورەی بەردا ٠
٢ ـ شەکەت بوو ، هێزی لەبەر بڕا ٠ داخێکی جەرگبڕی بیست٠

قەلەندەر ـ قەلەندەر بابایە :ـ
قەلەندەر = دەروێشێکی گەڕۆك ٠ بە یەکێـك دەڵێن ، دەروێشانە

بژی ، به تەنگ ژیانەوە نەیەتو خۆشی دنیای نەوێت ٠

قەڵتاغ ـ قەڵتاغە کۆنە :ـ

(بە گاڵتەوە ، بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر پیرو رزیو بێت ٠

قەڵتاغ = چوار دارە بە چەرمی خاو دادەبەستریٚو دەخرێتە سەر تەکەڵتووی زین ٠) ئافرەتێك پیرێك داوای دەکات ، ئەویش دەڵێت جا قەڵتاغە کۆنی وا بە کەڵکی چی دێت ؟

قەڵخان ـ قەڵخانی لێ هەڵەوگەرانکە ـ گەرانووە :ـ

واتا پشتی تێ کردووەو لێی یاخی بووە ، لێی هەڵگەڕاوەتەوە ٠

قـەلفڕ ـ قەلفڕی کرد ـ بۆ کرد :ـ

بۆ گاڵتە ، بۆ تەوسە ٠

١ ـ بۆ شوێنێـك رۆیشت ٠

٢ ـ دەرباز بوو ٠ واتا وەك قەل زوو خۆی دوور خستەوە ٠

قەمتـەر ـ قەمتەری ـ لغاوی ـ شەیتانی لە دەمدایە :ـ

(قەمتەر = ئاسنێکە وەك لغاو ، دەکرێتە دەمی ئێسترو مەیموونەوە)٠ بە یەکێکی رژدی چرووك دەوترێت کەماڵەکەی خـۆی بە دەمدا نەچێت ٠

قەواڵە ـ قەواڵەی خۆی خوێندەوە :ـ

باسو بەسەرهاتی خۆی کردو گێڕایەوە ٠ (قەواڵە : نوسراوێکی مۆرکراوە لە کڕینو فرۆختندا دەدرێ بە یەکتری) ٠

قەوم ـ قەومو قیلە :ـ

خزمو خوێش ٠

قەیار ـ قەیاری هاتووە : ـ

(قەیار : زیادەی سمسی وڵاخی یـەك سمە ٠ بە یەکێك دەوترێت یاخی بووبێتو زیاد لە ئەندازەی خۆی سەربەست بووبێت ٠ واتا : ئەمیش دەبێت نینۆکی بکرێت) ٠ واتا : کاتی لێپرسینەوەو سزای هاتووە چونکە لە هێڵ دەرچووە ٠

قـــڕە ـ قڕەو بڕە :ـ

قڕەو هەراو گرمەگرم ٠

قرچـــە ـ قرچەی گەرما :ـ

گوڕەی گەرما دەمی نیوەڕۆی هاوین،قرچە = لەوەوە هاتووە کە ئاگر ، قامیش یان گۆشت دەسووتێنێت دەنگێکی تایبەتی لێوە دێنێت دەڵێن قرچەی دێت ٠ واتا ئەو کاتەی کە گەرما پیاو دەبرژێنێت :

قـــرچ ـ قرچو هووڕ :ـ

دەنگی شکاندنی دار ، شووشـــە ، یان تـەقاندنی لە ئاگردا ، یـا برژاندنوسووتاندنی گۆشت بەڵام دەنگەکەی زۆرو بەرز بێت ٠

قرخـــە ـ قرخە کۆن :ـ

واتا وەك گۆزەیەکی قرخ کە هەتاو زۆری لێی دابێتو کۆن بووبێتو ئاو سارد نەکاتو بە کەڵك نەمابێت ، لووس بووبێت ٠ بە گاڵتەوە بە یەکێك دەوترێت زۆر بکۆکێت ٠ واتا زۆر پیر بووی.یان بە پیرێك دەوترێت کە ڕقیان لێی هەستابێت واتا بە کەڵك نەماوە٠

قــرخو ـ قرخو هوورِ :ـ

قرخە قرخێکی زۆر (قرخە دەنگێکە لە گەرووی گیانداریکەوە دێ لە کاتێکدا کە شتێکی لە گەروو گیرابێت) ٠ کۆکەی مرۆڤی پیریش ئەو دەنگەی هەیە ٠

قــرژاڵ ـ قرژاڵی دوو سەرە ـ وەك قرژال بە دوو سەرە دەڕوات : بە یەکێك دەڵێن رووی راستی بۆ نەبێتو لە رووی رامیارییەوە بێبار بێت ٠

قـــڕو ـ قڕو قەپۆز :ـ

بە دەمو پلی یەکێك دەوترێت کە رقت لێی هەستابێت ، یان حەز لە چارەی نەکەیتو لە رووی سووکییەوە دەوترێت ٠

قـــڕو ـ قڕو هوورِ ـ کڕو هوورِ :ـ

قڕە ≑ کڕە ≑ قسە کردن بە دەنگی بەرزو قسەیەکی زۆر دەڵێن ئەو قڕو هوورە ، کڕو هوورەی لەچییە ٠ واتا کردوویەتی بە هەراو دەنگی بەرز کردۆتەوە ٠

قـــرم ـ قرمو هوورِ :ـ

قرم ≑ گرم ٠ واتا گرمە گرمی هەور یان زەلام ، قسە کردنی زەلام بە گرمەیەکی زۆرو بەرز ٠

قریشــك ـ قریشكو هوورِ :ـ

قیژە قیژێکی زۆرو بەرز بەتایبەتی هی ئافرەت ٠

قســـە ـ قسە بەردەداتەوە :ـ

بە بێ لێکدانەوە زۆر دەڵێت بێ سەرو بنیە ، قسە ناجوێتەوە ٠

أ ـــ قسه دەجوێت :ـ

بیری لێ دەکاتەوەو هەڵی دەسەنگێنێت ئەوسا دەیکات ٠

ـــ قسه دەجوێتەوە :ـ

له قسەکردندا منجه منج دەکات قسەکه دەڵێتو دەڵێتەوە ٠

ـــ قسەی بەگوێدا ناچێت ٠

لاساره ، ئامۆژگاری وەرناگرێت ، یاخییه :ـ

قسەی ـ قسەی بێ سەروبێ ـ بێ سەروبەر دەکات :ـ

بێ لێکدانەوە دەدوێتو قسەکانی هیچی بەسەر هیچەوە نییه ٠

ـــ قسەی دڵت بۆ من بێت :ـ

واتا : ئەوەی بەسەرزاری پێم دەڵێیت تەواو نییەو راستیی دڵت نییەو ئەوەی که له دڵتدایه ئەوەم بۆ بڵێو به دڵ هەر خۆشت دەوێم ٠

ـــ قسەی سواره :ـ

قسەی ئەو لەسەرەوەیەو سەری گرتووە ٠

ـــ قسەی شەوه :ـ

واتا : نایەته دیو هەر بۆ خلافاندنه ٠

ـــ قسەی گوێ ناگردانه :ـ

(واتا : هیچ نرخێکی نییه ، به یەکێك دەوترێت هەر هاشـــەو هووشه بکات) ٠

— قسەی وەك قوڕی زستانە :ـ
واتا : وەك قوڕی زستان چۆن پیاو لە نوێژ نایاتو دەبەخشرێت ، قسەکانی ئەویش وایەو لێی ناگیرێت .

قسەی ـ قسەی وەکو کوچكو کولۆیە :ـ
قسەکانی ڕەقو ناڵەبارە ، پیاو ژانی پێ دەکات .

— قسە ناچێتە هەمانەوە ـ جەواڵەوە ـ گیرفانەوە :ـ
١ ـ (بە یەکێك دەوترێت کە قسەیەکی نابەجێ بکاتو تۆ قسەکەی بدەیتە دواوە . واتا قسە ئەوەیە بچێتە مێشکەوە ـ وەربگیرێت) .
٢ ـ بە یەکێك ئەوە دەوترێت کە هەر لە گۆترە گفتو بەڵێنی زل بداتو ئەنجامیشی هیچ بێت . واتا : قسەی بێ بایەخو بێ ئەنجام کەڵکی چیە .

— قسەی نەکوڵاوە ـ نەکوڵۆکە :ـ
واتا : قسەکەی ڕەقو ناخۆشەو وەڵامەکەی وشکەو سەرو دڵ دەگرێت .

— قسەی هاتەرانو پاتەران دەکات :ـ
هاتەران = وڕێنە . پاتەران : شێتان .
واتا : قسەیەك دەکات وەك هی وڕێنەکەر یا هی شێت .

— قسەکەی بردە سەر :ـ
١ ـ بەڵێنەکەی بەجێ هێنا .
٢ ـ کارەکەی تەواو کرد .

قسه ـ قسه‌که‌ی گا :ـ

وای گێڕایه‌وه هیچی لێ تێ نه‌گه‌یشتین ، بچڕ بچڕو به منجه منج قیسه‌که‌ی کرد ٠

قسه‌کانی ـ قسه‌کانی نه‌خشی به‌رده ـ وه‌ك نه‌خشی به‌رد وایه :ـ

هه‌ر قسه‌یه‌کی کرد دێته دی ، چونکه لێکدانه‌وه‌ی زۆره‌و دنیا دیده‌یه٠

قسه‌یه‌ك ـ قسه‌یه‌کیش بۆ دز بکه‌ین :ـ

(واتا : تاوانبار ئه‌گه‌ر بیانوویه‌کی به‌ده‌سته‌وه بوو پێویسته به‌ژێر لیوه نه‌کرێت) ٠

قفل ـ قفڵی له ده‌می خۆی داوه ـ ده‌می خۆی کوڵۆم کردووه :ـ

(به هیچ جۆرێك قسه ناکات) ٠ نقه‌ی له خۆی بڕیوه‌و هیچ نادرکێنێت ٠

قلپ ـ قڵپو هووڕ :ـ

ده‌نگێکی زۆرو به‌رزی رشانه‌وه ٠ یان ده‌رهاوردن‌و قڵپ کردنه‌وه‌ی شله‌یه‌ك که له تیانێکدا بێت ده‌م ته‌سك وه‌ك گۆزه‌و شه‌ربه ٠٠ هتد ٠

قلی ـ قلی بلییانه ـ قلی‌و بلییانه :ـ

قلی‌بلی : (واتایه‌که که بێ مانا بێت) ٠ واتا خه‌ریکی شتێکی هیچ‌و پووچن ٠

قنگه ـ قنگه جنۆکه‌یه‌که :ـ

(به شوێنێکی زۆر ته‌سك‌و تروسك‌و ته‌نگه‌به‌ر ده‌وترێت)

قــنگ ـ قنگ بەتاڵ دەرچوو :ـ

هیچی دەست نەکەوت ، هیچیان نەدایە ٠

ــ قنگ بدەرە سەر دەرپێی خۆت :ـ

(واتا : دەستدرێژی مەکەو ئاگات لە دەستو زمانی خۆت بێت)٠

قنــگر ـ قنگر ـ کنگرو ماست بە وەختی ـ بەوەعدەی ـ خۆی :ـ

هەموو شتێك ، کارێك ، قسەیەك لە کاتی خۆیدا باشە ، خۆشە ٠

قنگی ـ قنگی ـ کنگی چووزایەوە :ـ

واتا : ژان چووە دڵی بە قسەکەی ، بە کردارەکەی دڵگیر بوو ،

پێی پەستو قارس بوو ، تەنگە گرتی ٠

ــ قنگی ـ کنگی ـ کەر حەمامە :ـ

(بە شتێك ، بە قسەیەك دەوترێت کە نەگونجێت) ٠ لە جێی خۆیدا

نەبێتو ناتەواو بێت ٠ ئەمە بە تەوسەوە ، بە رقــــەوە ، بە رووی

یەکێکدا دەوترێت ٠

قنــگی ـ قنگی کردە رەشەبا :ـ

(لە ڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە بمرێت) ٠

قنــگ ـ قنگ لێ کەوتووە :ـ

واتا : بێ هۆشو گۆشە ، ئاگای لە خۆی نییەو شتی زوو زوو لێ

دەکەوێتو لێی بەجێ دەمێنێت ٠

قووت ـ قووتی دا :ـ

شتەکەی لەناو برد ، دەستی بەسەردا گرتو ونی کرد ٠

قووچاند ـ قووچاندی :ـ

پاشەکشەی کردو هەڵات ، خۆی لە هەلوێستێك رزگار کرد · بۆ تەوس‌و گاڵتەپێ‌کردن دەوترێت ·

قـوڕاو ـ قوڕاوی خستە :ـ

١ ـ دمردەکەی کوشندەیە ·

٢ ـ کارەکەی تەواو ئاڵۆزەو گرفتار بووە · تووشی گاشـەیەکی گەورە بووە ·

قـۆڕە ـ قۆڕە :ـ

دەڵێن کارەکەی قۆڕە · واتا : کارەکەی نالەبارو ناتەواوو ئاڵۆزە · بارەکەی پڕ مەترسی‌و ئەندێشـەیە ·

قـوڕ ـ قوڕو چڵپاو :ـ

واتا قوڕو شلپە شلپی لیتاو ·

ـــ قوڕو چڵپاوی دنیای بە قنگدا هەڵپژاوە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو جۆرە ناخۆشییەکی دنیای دیبێت) · خاوەن تاقیکردنەوەیەکی زۆرەو زۆر گەڕاوە ·

ـــ قوڕو قەپ :ـ

واتا قوڕ بە ـ قەپ ـ بەدەمدا بدرێت بێ دەنگ‌و کپ بێت ·

قوڕی ـ قوڕی بە دەمیدا دا :ـ

قوڕو قەپی پێ کرد ، بێ دەنگی کرد ، بەوەی بەدرۆی خستەوە ، ناڕاستی‌ی بیرەکەی خستە ڕو پێی سەلماند کەوا نییە ·

٢ ـ قسەکەی پێ بڕی ٠

— قوڕی بۆ گرتەوە :ـ
جاران قوڕ بۆ یەکێك دەگیرایەوە کە کۆستێکی گەورەی بکەوتایە ، تا خۆی بۆ لە قوڕ بنایە ٠ واتا تووشی گاشـــە ، ماڵوێرانی ، زیانێکی گەورەی کردو تووشی داخ‌و ناسۆرێکی زۆری کرد ٠

قـوڵ ـ قوڵیان لە بندا بڕیوە :ـ
١ ـ لە خشتەیان بردووە ٠
٢ ـ شتەکەیان بە گران پێ فرۆشتووەو زیادیان لێ سەندووە ٠

قولەتێن ـ قولەتێنە :ـ
بە پێی شەرعی ئیسلام بە ئاوێك دەڵێن کە (٥٠٠ رطلی بەغـدادی) بێت کە هەر (رطل)ەی $\frac{4}{7}$ ١٢٨ درهەمە ئاوێك وەستاو بەڵام پاك بێت بێ بۆن‌و ڕەنگ‌و تام ٠ بەڵام واتای ئیدیۆمەکەی ئەوەیە کـە شتەکە زۆر تەواو نییەو کارەکە تێکەو لێکەیە ٠

قـوڵفی ـ قولفی کابە کەچ نابیت :ـ
بۆ تەوسەو تەشەرە واتا ئەگەر ئەو کارە بکرێت چ زیانێـــك دەبەخشێت ؟ ئەی بۆ نەکرێت خۆ لە ڕێ لادان نییە ٠

— قوڵفی کارەکە پچڕاوە ـ قوڵفی تۆڕەکە پچڕاوە :ـ
شیرازەی کارەکە تێك چووەو کار لە کار ترازاوە ٠

قونە قون ـ قونە قونکەرە :ـ
خۆی دەنوێنێت‌و پیشان دەدات ٠ بە کوڕێك یان کچێکی هەرزەکار دەڵێن کە میانەوێت دڵخوازێك بگرن ٠

قوونێ ـ قوونێ لە دووم مەڕۆ بۆن گووت لێ دێت :ـ

(بە کەسێکی بەفیز دەڵێن کە لەگەڵ خۆیشی نەسازێت) ٠

قوونی ـ قوونی هەر کلکی پێ دەوێت :ـ

(شتەك لە شتێك نەوەشێتەوە) ٠ بـە یەکێـکی کــەودەنو تێ‌ـ
نەگەیشتوو دەڵێن کە پەلاماری کارێك بداتو سەری لێ دەرنەچێتو
سوور بێت لەسەر ناتەواویی خۆی ٠

قیتـە ـ قیتەی کوڕی قیتەیە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن باکی هیچی نەبێت) ٠

قیری ـ قیری ئەحمەد بڕندەیە ـ بووە بە قیرەکەی ئەحمەد بڕندە :ـ

واتا بە هیچ کولۆجێك ناچێتەوە ٠ بە یەکێك دەڵێن کە پێتەوە لکا
ئیتر لێت نەبێتەوە ٠

ـــ قیری کەوای سپییە :ـ

١ ـ بە یەکێك دەڵێن کە خۆی بە یەکێکەوە هەڵبواسێتو بە ئامانو
زەمان لێی نەبێتەوە ٠

٢ ـ بە نەنگییەك دەوترێت کە بە یەکێکەوە لکـا هەرگیـــز لێی
نەبێتەوەو لە کۆمەڵدا سووکی بکات ٠

قــیرو ـ قیرو سیا ـ قیری سیا :ـ

واتا قیری رەش ٠ واتا : چش ، بە جەهەنم ، ئەوچاتر کە ئەو شتە
ئەو کارە رووی دا ٠

قێزندە ـ قێزندەو بێزندە بووە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە زۆر پیر بوو بێت ، زۆر نەخۆشو پەککەوتە بێت ،

پیسایی لە خۆی دوور نەخاتەوەو لێی بێزار بن و قێزی لێ بکەنەوە

قیژ ـ قیژو واژ :ـ

قیژەو واژە کردن •

ـــ قیژو هوور :ـ

دەنگی هاوار یا قســەکردنێکی بەرزی وەك هاوارێکی زۆر •

ک

کـــا ـ کاکە هی خۆت نەبور ، کایەنەکە هی خۆت بور :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە چووبێتە سەر خوانی یەکێکی تر ، یان سەر هەر خوانێك هێندەی خواردبێت خۆی تووشی ژانەسك کردبێت ٠

ـــ کای تۆ نییە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە قسە لە شتێکدا بکات لە پایەی ئەودا نەبێت‌و لەژێری‌ی ئەو بەرزتر بێت) ٠

ـــ کای ـ لە بانە ـ بەسەردا کراوە ـ کای لەبەرە :ـ

بە یەکێکی بێ مێشکی تێ نەگەیشتوو دەڵێن ٠

ـــ کای کۆن بە با ـ دەدات ـ دەکات :ـ

رابوردوویەکی تاڵی مردوو زیندوو دەکاتەوە ، قسەو ناخۆشی‌و گیرو گرفتی لەوەپێش دێنێتەوە کایە ٠ ئاشووب دەگێڕێت ٠

کـــابە ـ کابە کەچ نابێت!؟ خۆ کابە کەچ نابێت !؟ ٠

کابە ــ كَعبة ٠ واتا چی دەبێت ، دەقەومێت ، با ئەو کارە بکرێت ، خۆ بە کردنی گوناه ناکرێت‌و کفر نییە ٠

کـــار ـ کار لە کار ترازاوە :ـ

کارەکە قەوماوەو لە دەست چووە چاری نییە ٠

کـــار ـ کاری لەبەر ناچێت :ـ

لە کارەکەیدا سستە ، سا یا لەبەر تەمەڵی ، یا نەشارەزایە ، یان خاوو خلیچکە ٠

— کاری لە جێی خۆیدایە :ـ

مرۆڤێکی دروستو سەرڕاستە ، بە لێکدانەوەیە ، کارەکانی پوختە.

کارێکی ـ کارێکی پێ کرد ، با بەدەواری شڕی نەکات :ـ

حەشری پێ کرد . واتا : شەڕێکی گەورەی لەگەڵدا کرد زیانێکی زۆری پێ گەیاند ، کردی بەبەند ، شرتو شۆی لەبەر بڕی .

کــارد ـ کارد بە پێشە گەیشتووە :ـ

کارد = کێرد . واتا = چەقۆ گۆشتی بڕیوەو گەیشتۆتە سەر ئێسك. واتا : ســـتەمو زۆرداریو کاری نالـــەبار گەیشـــتۆتە رادەیەك هەڵناگیرێتو چاو پۆشی لێ ناکرێت . ئازار گەیشتۆتە سەر ئێسقان

کـــارد ـ کارد وەکفنی کردووە :ـ

(خۆی بۆ مردن ئامادە کردووە) .

کاروان ـ کاروانکوژەیە :ـ

(وەك ئەستێرەی کاروانکوژە خەڵك لە خشـــتە دەباتو هـــەڵی دەفریوێنێت . بە یەکێکی فێڵبـــازی خـــەڵك خـــەڵەتێنْ دەڵێن) . کاروانکوژە : ئەستێرەیەکە رووناك ، وەك ئەســـتێرەی بەیانە . جارەهای جار کاروانی پێ هەڵخەڵەتاوە ، کاروان وایزانیوە نزیك رۆژەو ئەستێرەی بـــەیانە ، کـــەوتۆتە ڕێ . بەڵام وْن بووە ، یا تووشی کارەساتی گەورە بووە ، تووشی کوشتنو مردن بووە بۆیە ناو-نراوە کاروانکوژە .

کاسە ـ کاسەکە پڕ بووە ، لێی دەڕژێت :ـ

ستەم زۆر بووە ، دڵ پڕ لە داخەو سەری کردووە . ئیتر دڵ بەرگە

ناگرێت ، یاخی دەبێتو بەگژدا دەچێت ·

— کاسەکەی بە مل مندا دەشکێنێت :ـ

گۆتاو ڕۆی کارەکە بەسەر مندا دەهێنێت (گوناهـەکەی بەســـەر مندا دەسەپێنێت) ·

— کاسە لە ـ ئاش ـ چێشت گەرمترە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە لە ئێشی یەکێکدا ئەم لە خاوەنەکەی سەر گەرمتر بێت) ·

کاســـە ـ کاسە لێسە :ـ

١ ـ ماستاوکەرە ، مەراییکەرە ·

٢ ـ خوازلۆکە ·

٣ ـ نۆکەرە ·

— کاسەی جەژنیان نییە :ـ

هەژارن تاخواردنی جەژنیشیان نییە ·

کاغەز ـ کاغەزی سپی دەخوێنێتەوە :ـ

مرۆڤێکی زیرەكو وریایە ، لە شت باش دەکۆڵێتەوەو دەکات ·

کــالاّ ـ کالاّ لەقەد بالاّ :ـ

هەموو شتێك بە ئەندازەی خۆی · کالاّ = بەرگ ·

واتا :بەرگ بە پێی بالاّ دەبڕێت ·

— کاڵەکخۆریت یان بێستانڕن ؟ :ـ

واتا : تۆ چیتە بەسەرەوە ، بخۆ ، بپۆشە ، کەڵك لەو شتە وەرگرەو مەپرسە ، چۆن بەچەند کراوە ·

کـــاڵ ـ کاڵو کرچ :ـ

کاڵ = نەگەییو · کرچ = رەقێکی وا کە دانی پێدا بنێیت کرچەی بێت · واتا کاڵێکە کرچەی دێت · ناتەواوە نەگەییوە · دەڵێن : قـــەکانی کاڵو کرچن ·

واتا : ناتەواونو لە بیرەوە نایەن ، لێکدانەوەی کەمە ·

کەچەڵ ـ کەچەڵ کرد ـ گەڕی کرد :ـ

واتا : مێشـکی برد هێندە ئەو شتەی خواست ، دای بەگوێیدا ·

کەراو کەر ـ کەراو کەر کەوتوون :ـ

بە دوو کەس دەڵێن کە هەڵـسو کەوتیان لەگەڵ یەکدا ناتەواو بێتو لە هۆشەوە تەبێت ·

کـــەرەکە ـ کـەرەکە مـــەرە بەهـــارە چووز کـەما دیارە ـ کەوەکە مەرە بەهارە کورتانت بۆ دێنم لەو شارە :ـ

واتا : ئەو وا پەرێشانە ئێـستە پێویستی بە یارمەتی هەیە ، بـەو شتە هەیە ، تۆ تازە گفتی دەمێکی تری دەدەیتێ ، ئەوە فریای ئەو ناکەوێتو بە کەڵکی نایەت ·

کەر بازاڕ ـ کەر بازاڕە :ـ

کارەکە بێ سەرو بەرە ، بەرەڵایە ، هیچی بەسەر هیچەوە نییە ·

کـــەر ـ کەر بە جۆ بمرێت شەهیدە :ـ

(بە یەکێکی نەوسنی چڵێس دەوترێت کە لە زۆر خواردنەوە نەخۆش کەوتبێت) ·

— کەر بگێت سەقەتی دەکات :ـ

بۆ گاڵتە پێکردنە ، واتا : نەزانە ، دەست لە هەر کارێکەوە بدات چەواشەی دەکاتو تێکی دەدات ٠

— کەر بووە :ـ

١ ـ لە خشتە براوە ، لاس دراوە ٠

٢ ـ توورە بووەو زماندرێژی دەکات ٠

٣ ـ هەڵسو کەوتی کەرانەیە ٠

— کەر گوڵو بار سووك :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە سەڵتو قوڵت بێت وباری سووك بێت)و ئەرکی بەسەر کەسەوە نەبێت ٠

— کەر لە چاویدا قازییە :ـ

واتا : مرۆڤێکی بێ مێشكو کەودەنە ٠

— کەر لە قوراودا دەگێت :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی تر بگرێتو خەریکی بکات ، پرسیاری لێ بکات داوای شتێکی لێ بکات لە کاتێکدا ئەو کەسەی پرسیارەکەی لێ دەکرێت ، دەستی نەپەرژێتو بوارەی نەبێت ٠

کەر ـ کەر لە کوێ کەوتووە ـ تۆپیوە ـ وکوندە لە کوێ دڕاوە :ـ

واتا : باسەکە لە کوێیەو تۆ لە چی دەدوێیت ٠ بە یەکێك دەوترێت ئاگای لە کارێك نەبێتو بیەوێت چارەسەری هەڵوێستێك ، کارێك ، بکات ، بەڵام نەشارەزایانە تێ هەڵچێت ٠

— کەر لەماڵیاندا بکەوێت دانی دەشکێت :ـ
واتا : زۆر هەژارن‌و ماڵەکەیان رووتە ٠

— کەرو جاشێك ـ ماکەرو جاشێك ـ بەر قلیانیەتی ـ قلیان قاوەڵتییەتی:
واتا : ئێجگار زۆر خۆرە ٠

— کەرو خۆڵە مێش :ـ
دەڵێن خزمایەتییەکەیان کەرو خۆڵەمێشـــــە ٠ واتا خزمایەتییەکی دوورو ناتەواوە ٠

— کەرو ماجوومییان نەوتووە :ـ
(بە یەکێـــك دەڵێن کە لەگـــەڵ کارێکدا خـــەریك بێت هیچی لێ نەزانێت) ٠

کـــەر ـ کەری ئەم بارە نییە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە دەرەقەتی ئیشێك نەیەت ، واتا : ئەم کارە بەو ناکرێت) ٠

— کەری تۆپیو باری نییە ـ کەری مردوو جۆ ناخوات :ـ
(لە رووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە نەتوانێت ئیشـــێك بکات) ٠ یەکێك دەیڵێت کە بێ دەسەڵاتی‌ی خۆی پیشان بدات ، لە کردنی کارێکدا کە لێی بخوازن بێ دەسەڵاتییەکەشی بە هۆی نەخۆشی پیری یان هەر هۆیەکی ترەوە بێت ٠

— کەری خۆی بەستۆتەوە :ـ
واتا : کارەکەی خۆی بنجبەست کردووەو دڵنیایە ٠

ــ کەری خۆیەتی‌و گوێی ناڵ دەکات :ــ
واتا : ماڵی خۆیەتی‌و چی لێ دەکات دەیکات ، کار بە ئارەزووی خۆی دەکات ٠

ــ کەری کێ تۆپیوە !؟
بۆ سەر سوڕمان‌و تەوسە بە یەکێك دەوترێت کە کارێکی باشی وا بکات لێی تەوەشێتەوە ٠

ــ کەری لێ بووە بە رمووزن :ــ
رموزن = پروانە دەڵێی رمووزنە ٠
(بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی هیچ‌و پڕۆچی لێ بووبێت بە پیاوێکی باش) ، پیاوێکی بە دەستەڵات‌و تەواو ٠

کــەر ــ کەری ناو جۆگەیە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە کەڵك لە دوولا یان چەند لایەك وەربگرێت‌و گوێ نەداتە هیچ ٠

ــ کەری ناو قوڕاوە ــ لە قوڕدا چەقیوە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە لە کارێکدا بەکی کــەوتبێت ، ســـــەری لێ دەرنەچێت ، یان چەواشە بووبێت ٠

کــەرت ــ کەرت‌و پەرت بوو :ــ
لەت لەت بوو ، پەرش‌و بڵاو بووەوە ٠

کەروێشك ــ کەروێشك بە گا دەگرێت :ــ
پەلەی نییە ، لە کارو باردا شێنەیی‌یە ، چونکە بە دەسەڵاتە ؛

کلاوەکەی لە چنگ دەرناچێت‌و جێبەجێی هەر دەکات .

کەس ـ کەس بە دۆی خۆی ناڵێت ترشە ـ لە عەرش هەتا فورش × کەس بە دۆی خۆی ناڵێت ترش :ـ
هەرکەسە شتی خۆی لا چاکە :ـ

کەس ـ کەس بە کەس نییە ـ کێ بە ـ لە ـ کێیە شێخە دێیە :ـ
١ ـ کەس گەورەی کەس نییە ، هەرکەس بۆ خۆیەتی .
٢ ـ پشێوییەکە ، شیرازە تێکچووە ، هەر کەسە بۆ خۆی کوێخایەکە .

ـــ کەس بەو دوعایە ـ بە دوعای تۆ ـ ناڵێت ئامین :ـ
کەس بڕوا بەو قسەیە ناکات ، کەس گوێ ناداتە ئەو قسەیە ، کەس ئاواتی پێ ناخوازێت .

ـــ کەس شان لە شانی نادات :ـ
لە هەر ڕوویەکی ژیانەوە بێت کەس نایگاتێ . بە تواناو دەسەڵاتە ، تەواوە .

ـــ کەس کاغەزی کەس ناخوێنێتەوە :ـ
(کەس گوێ لە قسەی کەس ناگرێت) . کەس بە تەنگ کەسەوە نایەت . بە دانیشتنێك دەڵێن هەموویان قسە بکەن کەس گوێ لەوی تری نەگرێت .

ـــ کەس گوو بە کڵاوی ناپێوێت :ـ
لە ڕووی سووکییەوە دەوترێت واتا (کەس بە هیچی نازانێت‌و لێی نابرسێتەوە) .

کـەس ـ کەس ناتوانێت پێی بڵێت بەری چاوت کلی پێوەیە ـ کەس ناتوانێت پێی بڵێت پێت خوار داناوە :ـ

١ ـ بە یەکێك دەوترێت کە کەمو کووڕی نەبێت ، واتا مرۆڤێکی تـەواوە ٠

٢ ـ بەیەکێك دەوترێت جەربەزە بێت ٠

ـــ کەس نایەژێت خاڵۆ کەرت بەچەند : ـ

کەس لێی ناپرسێتەوە ، گوێی ناداتێ ٠ یەکێك ئەمە دەڵێت کـــە بەدەست شتێکەوە دامابێت ، بیەوێت بیفرۆشـــێت ٠ یان لێی قەومابێتو کەسێك نەبێت لایەکی لێ بکاتەوە ٠ نائومێدانە ئەوە دەڵێت ٠

کـــەش ـ کەشو فش :ـ

دەڵێن بە کەشو فشێکەوە هات واتا : بە فیزو لووت بەرزییەکەوە هـــات ٠

کەشك ـ کەشکیش برای دۆیە :

(بە یەکێك دەوترێت کە خزمی یەکێکی خراپ بێت واتا ئەمیش وەك ئەو وایە) ٠

کەفتگە ـ کەفتگە ناو دەمو دەم ـ کەوتۆتە بەر چاوو دەم :ـ

واتا خەڵکی لێی دەڵێنو بەخیلی پێ دەبەن ، پیادا هەڵدەکـــفێن ، چاوی پێ هەڵدەهێنن ٠

کـــەف ـ کەفو کوڵێتی :ـ

لە گەرمەی هەڵچووندایە ، سا یا بۆ هێزو دەسەڵات ، بۆ گەنجێتی ، یا بۆ تووڕە بوون ٠

کەلاّنە ـ کەلاّنە ـ کلاّنە ـ ی شینێ کەوتۆتە بە ینیانەوە :ـ

(بە دوو کەس دەوترێت کە زویری کەوتبێتە بەینیانەوە) •

ـــ کەلاّنە ـ کلاّنە ـ ی گورگ کەوتۆتە بەینیانەوە :ـ

(بە دوو کـــەس دەوترێت کـــە زۆردارێکی ستەمکار کەوتبێتە بەینیانەوەو لە هەردولایان بخوات) •

کەڵەشێر ـ کەڵەشێری ناوەختە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کارێك بکات ئەنجامەکەی بۆ خۆی خراپ بێت واتا نەهاتیەتی بۆیە ئەو کارە دەکات •

کەڵبە ـ کەڵبەی شکاوە :ـ

بۆ سووکی‌یە ، واتا : نابوشتی ئەماوە بێ‌هێزو پەککەوتەیە •

کەڵەك ـ کەڵەکەترێیەك بوو مەپرسە ! :ـ

چڕی‌و بە یەکدا چوونێك بوو ، ســـوار ســـــەری یەك بووبوون بەرەڵایی‌و ئاژاوە بوو •

کەڵەك ـ کەڵەکی لێ دا :ـ

فێڵی لێ کرد ، درۆی لەگەڵدا کرد •

کەللە ـ کەللە بەران :ـ

بۆ رِق لێ بوونە • بە یەکێکی سەر زل دەڵێن • واتا : وەك سەری بەرانە •

ـــ کەللە شەقە :ـ

تووڕەو ترِۆیە ، بە گژو نش بە ئاسماندا دەچێت ، هەڵسو کەوتی ناناسایی‌و سەیرە •

— کەللەم لە جاو نەدروابێت ـ هەر کەللەم لە جاو نەدرواێت :ـ
جاو = (جۆرە تەنراوێکە «نسیج» وەك خام ، بەلاّم ڕیسەکەی ئەستوورترەو بە خەرەك دەریسرێت‌و جۆلاّ دروستی دەکات) .
جاران لە گەلێك شاری کوردستاندا دروست دەکرا . ئێستە نەماوە
واتا هەر نەمرم ئەو کارە جێبەجێ دەکەم .

کەڵەگا ـ کەڵەگایەکە بۆ خۆی :ـ
بە ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت واتا : جەربەزەیە ، زۆردارە ، دەست درێژکەرە .

کەڵمە ـ کەڵمە کراوە :ـ
بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی لێ بپرسن‌و وەلاّم نەداتەوە . نهێنییەك بێت نەیدرکێنێت . واتا : وەك گاجووت لە کاتی گێرەدا چۆن کەڵمە دەکرێت بۆ ئەوەی دەم نەکاتەوەو بە کرشە خواردنەوە خەریك نەبێت ، ئەمیش وای لێ کراوە ، دەمی بەستراوە .

کەللەیی ـ کەللەیی بوو :ـ
١ ـ شێت بوو .
٢ ـ وا تووڕە بوو وەك شێتی لێ هات .

کەم ـ کەم چیکڵدانە :ـ
١ ـ زوو هەڵدەچێت .
٢ ـ بێ ئارامە .

— کەم‌و کووڕی زۆرە :ـ
کەم = ناتەواو . کووڕی = کورتی = کرژی . واتا : ناتەواوەو کورتە نەگەیوەتە ئەنجام‌و خواست .

کـەمەر ـ کەمەر بەستەیەتی :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە کەمەری خزمەت ، بەندەیی ، بۆ کارگوزاریی یەکێکی تر بەستبێت یان بە یەکێك دەڵێن کە پیاوێکی پیرۆزی ئاین پشتگیری بکات) ٠

کـەمەر ـ کەمەری بۆ بەستووە :ـ

خۆی بۆ گورجو ئامادە کردووە بڕیاری داوە چابوکانە تێ هەڵچێت ٠

کەمەریی ـ کەمەریی بووە :ـ

هێندە ماندوو بووە ناوقەدی ـ کەمـــەری ـ راســـت نابێتەوەو دەیەشێت ٠

کەمتیار ـ کەمتیار پیاوی چاکە x قولەپێی بسمی دەنگ ناکات :ـ

بۆ گاڵتە پێ کردنو سووکی یەکێکی ساویلکە دەوترێت وا باوە کە کەمتیار دەنگی خۆشی لا خۆشەو پێی سەرمەست دەبێت ٠ گوایا قولەپێیشی دەسمن کەچی هێشتا بە خۆی نازانێت ٠ واتا ئـەو ساویلکەیەش بە هەڵدان وەك کەمتیار چی لێ بکەن بە خـــۆی نازانێت ٠

کـــەو ـ کەو ئەوەیە بەرامبەر کەو بخوێنێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە لە پاشملە باسی یەکێکی تر بکات واتا : ئەگەر دەتوانیت ڕوو بەڕووی خۆی قسە بکە ٠

کەوەری ـ کەوەری دەیجنێت :ـ

شێنەیی‌یە ، لە ڕۆیشتندا ، لە کاردا ٠

کـەوتە ـ کەوتە خـۆی :ـ

١ ـ فریای خۆی کەوتو خۆی رزگار کرد ٠

٢ ـ خۆی گورجو ئامادە کرد ٠

کەوتوەتە ـ کەوتوەتە بازاڕی خواوە ـ لە بازاڕی خوادایە :ـ

واتا نەخۆشەکە هێندە کەشەنگو هیلاکە وەختە بمرێت ، سـا مەگەر هەر خوا چاکی بکاتەوە ، ئەگینا دەستی لێ شۆراوە ٠

ـــ کەوتووەتە چەناگە کوتێ :ـ

لە گیانکەنشتدایە ، لەسەرە مەرگدایە ٠

ـــ کەوتۆتە خاکو پای :ـ

دەست دامانیەتی ، لێی دەپاڕێتەوە ، خۆی داوە بەسەر خـاکی بەرپێیداو پێیدا ٠

ـــ کەوتووەتە خوارو ژووری :ـ

خەریکە قایلی بکات لاسی بدات ٠ ملی پێ بدات بۆ ئەو ئامانجەی ئەم کۆششی بو دەکات ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە داویەوە :ـ

١ ـ دڵی تێی چووەو حەزی لێ کردووە ٠

٢ ـ توشی بووە بە تووشیەوەو گرفتار بووە ، بە فێڵ لە خشتە براوە ٠

ـــ کەوتووەتە دەراوی تەنگەوە :ـ

گرفتار بووەو دەرهاتنەوەی ستەمە ٠

— کەوتووەتە ژێرەوە ٠

١ ـ دۆڕاوە ٠

٢ ـ بەزیوە ٠

٣ ـ نوشوستی هێناوە ٠

٤ ـ نابووت بووەو قەرزار کەوتووە ٠

— کەوتووەتە بەر چنگی :ـ

کەوتووەتە ژێر دەسەڵاتی ، کەوتووەتە بەر دەستی ٠

— کەوتووەتە ساجی عەلی :ـ

دەشێ ئەمە لەوەوە هاتبێت ، یەکێکی هەژار ساجێکی بەدەستەوە گرتبێت‌و هاواری کردبێت کە بۆ خاتری حەزرەتی عەلی شتێکی بدەنێ٠ واتا کەوتووەتە سواڵ‌و هیچی بە دەستەوە نەماوەو نابووت‌و هەژار کەوتووە ٠

— کەوتووەتە سەر زمان :ـ

ناوی زڕاوەو بۆتە بنێشتە خۆشەی سەر زمانی ئەم‌و ئەو ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە سەر سایە :ـ

(لە جینجە بۆتەوەو ئێستا بە سایە دەخوێنێت واتا : چـــاوی کراوەتەوەو فێری قسە کردن بووە) ٠

— کەوتووەتە قاچ‌و قووچ :ـ

١ ـ دەستی بە تەڵەکەبازی‌و کەڵەک‌و کوڵەک کردووە ٠

٢ ـ کەوتووەتە دزی‌و پیاکێشان ٠

— کەوتووەتە قەڵو بەرد :ـ
نابووت بووەو هیچی نەماوە ، دەسـەڵاتی بڕاوە ، دەسـتی بـە پوولێکەوە دەلەرزێت ٠

— کەوتووەتە قوڕەوە ـ قوڕاوەوە :ـ
تووشی دەردیسەریو گاشە بووە ٠ لێی قەوماوە ٠

— کەوتووەتە کلکە لەقێ :ـ

١ ـ بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن مەرایی بکات ٠

٢ ـ کەوتۆتە پەلەپەلی گەڕانەوە ، ڕۆیشتن ٠

کەوتووەتە ـ کەوتووەتە گێرەو کێشە :ـ

١ ـ لە هاتوچۆدایەو ماندووە ٠

٢ ـ تووش بووە ٠

— کەوتووەتە گێژەوە ـ گێژاوەوە :ـ
گێژ یان گێژاو : شوێنێکە کە ئاو تیایدا گێژ دەخوات دەسووڕێتەوە ، بە دەوری تەوەرەیەکدا ، هەر شتێکی بکەوێتە حاست قووتی دەدات٠
واتا : تووش بووەو لە ئەندێشەو مەترسیدایە ٠

— کەوتووەتە هەلەقو مەلەق :ـ
نازانێت کامیان هەلبژێرێت ، ڕاڕایە ٠ سەری لە کارەکە شتەکە دەرناچێت ئەمە لە یارییەکی منداڵانەوە هاتووە کە بۆ هەڵبژاردنی شتێك لە چەند شتێکدا دەڵێن : هەللەق مەللەق دەنکی لەقلەق ، کیسەو کەمەر یاسیس عومەر یا پێغەمبەر ٠

— کەوتووەتە هەلەکەسەما :ـ

واتا جرتو فرتیەتیو شپرزەیە ، سا یا لە خۆشیدا یان لە ناخۆشیدا ، بۆ تەوسیش دەوترێت ۰

کەوچك ـ کەوچکی نییە بۆ ۰۰۰۰ دەخوات :ـ

کە قسە نازانێت ، قسەی جوان نازانێت بێ دەیکات ۰

کەوڵ ـ کەوڵە کۆنە :ـ

بۆ گاڵتە لەگەڵ کردن ، پێ کردن دەوترێت بە پیرێکی پەك کەوتە دەڵێن واتا ئەو وەك پیرێکی پەك کەوتە وایە ۰

— کەوڵ سوور ـ کڵاو سوور ـی بەر لەشکرە ۰

(بە مەردومی زۆر جەربەزەی چەتڵەمەز دەوترێت) ۰

— کەوڵی بۆ بازار دەبەن :ـ

(واتا : هاکا مرد) ۰

— کەوڵی کرد :ـ

واتا : (۱ ـ زەبوونو بێ هێزو بەیدەستی کرد) ۰

۲ ـ بۆژوو بێزاری کرد ۰

کەین ـ کەینو بەین :ـ

دەڵێن هەزار کەینو بەینیان هەیە واتا : هەزار تەگبیرو رایان بە نهێنی هەیە ۰

کتك ـ کتك ختوکەی شێر دەدات ـ بەگژ قولەی قافدا دەچێت :

بە یەکێك دەڵێن کە بێ دەسەڵات بێتو ململانێو زۆران لەگەڵ

یەکێکی دەسەڵاتداردا بکاتو بگرێت ٠

کتــــك ـ کتك دەمی نەدەگەیشتە دووگ دەیوت ـ سۆڵە ـ سوێرە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە دەستی نەگاتە شتێك ، کارێك ، دەســــەڵاتی نەبێتو بڵێت ئەو شتە ، ئەو کارە بێکەڵکە ٠

ـــ کتك لەسەر ڕمانە :ـ
(واتا زۆر چڕو قەڵەباڵغە تا جێی پشیلەش نەماوە مەگەر بەســـەر نووکی ڕمەوە نەبێت) ٠

ـــ کتكو مشك بوون بە خوشك :ـ
(بە دوو دوژمن دەڵێن کە بووبن بە برا بۆ خواردنی ماڵی یەکێکی تر) ٠

کتێب ـ کتێب بۆ ئاخری دەگیرێتەوە :ـ
کار بە ئەنجامەو پێویستە ئەو سەری ڕەچاو بکرێت ٠

کــــڕ ـ کڕ کەوتووە :ـ
١ ـ واتا لە جرتو فرت کەوتووە ، دامردۆتەوە ٠
٢ ـ لە ماڵەوە یان لەو شوێنە خۆی هێشتۆتەوەو نایەتەدەرێ ٠

کراس ـ کراسێك بەپیسیو هەزار بەپاکی :ـ
واتا : پیاو کردەوەیەکی خراپی کرد لە یادی خەڵکدا دەمێنێتەوەو بۆی دەبێتە لەکە ، لەبەر ئەوە تا دەتوانێت پێویستە خۆی لە خـــراپە بەدوور بگرێت ٠

کــــرا ـ کرایە باخەڵیەوە :ـ
واتا بووکەکە کرایە پەردەوە ٠

کــــرە ـ کرمی میری سوور دەکات :ـ

واتا : بەو شتە ، کارە ، قایلەو سوپاسیش دەکاتو هەمیشەش چاوەچاویەتی ۰ واتا خێر بۆ میری سوور دەکات ، کە بەو ئـاواتە بـگات ۰

کــــردە ـ کردەی تۆیەو بردەی شەیتان :

رەنجەکەت بەفیرۆ دەروات ، خۆت کەڵکی لێ نابینیتو بۆ ئـــەمو ئـەوە ۰

کــردنی ـ کردنی بە ئەموستیلەیەکو کردنیە پەنجەیەوە :ـ

ـ بە قسەی شیرینو کردەوەی جوان دڵی لێ سەندن وای لێ کردن ملی بۆ شۆڕ بکەن ، خۆشیان بوێت لەگەڵی بگونجێن ۰

کــــردی ـ کردی بە بنێشتە خۆشەی ژێر دانی :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە قسەیەك زۆر بڵێتەوە) ۰

ـــ کردی بە پووش برنج :ـ

سووکو رسواو بێ نرخی کرد ۰

کردوویە ـ کردوویە بە بنێشتی مەلای مەزبوورە :ـ

(واتا : ئاگاداریی ماڵەکەی دەکاتو دەیپارێزێت ۰ گوایا مەلای مەزبوورە بنێشتی جاویوەو کاتێ زاری شل بووە دەری هێناوەو بە سەری لوولیەوە نووساندوویە ، گوتوویانە مەلا ئەوە بۆ وا دەکەیت گوتوویە دەمەوێ ماڵی خۆم هەمیشە لەبەر چاوم بێت) ۰

کردییــە ـ کردییە کونەوە :ـ

١ ـ بەزاندی ۰

٢ ـ توّقاندی ٠

کـــرمن ـ کرمنه :ـ

به ئافرەتێك دەڵێن زۆر حەز له مێرد بکات ٠

کـــرم ـ کرمی خۆی دەکوژێت :ـ

به یەکێك دەڵێن که دڵخوردیی خۆی بەکارێك لابەرێت و خـــۆی پێوه خەریك بکات ٠ مەراقی دڵی خۆی پێ دامرێنێت ٠

کـــزه ـ کزەی ـ کسپەی ـ له جەرك هەستاند :ـ

ســـوێی کـــرده دڵیـــەوەو خەفەتێکی تاڵی پێ گەیاند ٠ زارۆڵەکەی فەوتاند ، مراندی ، کوشتی ٠

کسپ ـ کسپو کۆ :ـ

گڕێ گەرمییەکە که له دەروونا پەیدا دەبێت واتا : کسپه کســـپی سووتان و کێوێکی ئاگر له دەروونا ٠ ئەمه به هۆی تووڕه بوونەوه ، به هۆی ئارەزوو حەزێکەوه ، هەوەسێکەوه پەیدا دەبێت ، لـــه دەروونا پەیدا دەبێت ٠ دەڵێن ، کسپو کۆی دڵی دامردەوه ٠ واتا رقەکەی نیشتەوه ٠ گڕی ئاگری دەروونی حەزەکەی دامردەوه ٠

کســـپ ـ کسپو هوور :ـ

کسپه کسپێکی زۆر ٠

کشه مریێ ـ کشه مریێیه :ـ

واتا : هەر بڵێی کشه مریێ دەرکی کولانەکەمان لێ دەگرێت ٠ به یەکێکی دڵ ناسکی به بیانوو دەوترێت که زوو دڵگیر بێت و لووت هەڵکات

کش‌و ـ کش‌و مات :ـ

بێ دەنگ‌و بێ جووڵەو خشپە ٠

کفت ـ کفت‌و کۆ :ـ

دەڵێن کفت‌و کۆی دڵی دامردەوە ٠ کفت : شەکەتی‌و پەرێشانی‌ی دەروون‌و دڵ ، یان لەش واتا : تێری لەو شتە خواردو تاسەی لێ شکا بە تایبەتی بۆ ئافرەتی بێزووکەر ٠ ماندوێتی‌و ئازاری لەشی دامرکاو دامردەوە ٠

کفن دڕ ـ کفن دڕە :ـ

ژیانێکی ئەفسووناوی دەژی ولە مردن سڵ ناکات ٠

کفن دز ـ کفن دزە :ـ

واتا چاوی بڕیوەتە ماڵی ئەم‌و ئەوو لەو پێناوەدا کۆ لە هیچ ناکات بێ ویژدانی دەکات ٠ ئەمە نەو بەندەوە هاتووە کە دەڵێت : رەحمەت لە کفن دزی قەیم ٠

کفنی ـ کفنی بۆ بڕی :ـ

واتا : تۆقاندی‌و ترساندی بە شێوەیەك وەك مردووی لێ کرد ٠

ــــ کفنی لە کوێ هەیە تا گۆڕی هەبێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هیچی نەبێت) ٠

کـــل ـ کل لە چاو دەفڕێنێت ـ کل لە چاو دەدزێت :ـ

١ ـ دزێکی چابوك‌و شارەزایە ٠

٢ ـ ناپاکە پشتی پێ نابەسترێت ٠

کڵاوی ـ کڵاوی لە راستیدا دڕاوە ـ کڵاوەکەی لە ناوەڕاستدا دڕاوە :ـ
(واتا : هێندە راستگۆو حەقبێژە بە چەپۆك کڵاوەکەیان دڕاندووە)٠

کـــڵاو ـ کڵاویان ئاوێتە بووە :ـ
بە هـۆی ژنو ژنخـــوازی‌یەوە خزمایەتییان پەیدا کـــردووەو پەیوەندییان پتەو بووە ٠

ـــ کڵاوی ئەحمەد دەکات بەسەر مەحمووددا‌و هی مەحموود بەسەر ئەحمەددا :ـ
١ ـ بۆ مەرامی کاری خۆی لە فێڵو تەڵەکەبازیدایە ٠
٢ ـ کار بە بێ بنچینە دەکات ٠

کـــڵاو ـ کڵاوی بکەوێتە مزگەوتەوە بە گۆجان دەری دەهێنێتەوە :ـ
(واتا سەرو ساختی لەگەڵ مزگەوتدا نییە) ٠

ـــ کڵاوی پەرت دەکرد :ـ
تووڕە بوو بوو ، ڕقی هەستابوو ٠

کڵاوێکی ـ کڵاوێکی بۆ دابنێن هەتا ئێوارێ لەگەڵی دەدوێت :ـ
زۆر چەنەبازە ٠

کڵاوی ـ کڵاوی هەمیشە لارە ـ کڵاوەکەی بە لایەکی سەریەوە ناوە :ـ
واتا : هەمیشە سەربڵندە ، کارەکەی پوختە کردووەو دڵنیایە ٠ منەتی کەس نازانێت ٠

کـــڵاو ـ کڵاو هەڵدەدات :ـ
لە خۆشیدایە ، بە ئامانج گەیوە ٠

کلـك ـ کلکه له قنیەتی :ـ

مەرایی دەکات ، له بەریدا دەپاڵێویێت ٠ بۆ سووکسی دەوترێت ،
چونکه سەگ بۆ خاوەنەکەی کلکەلەقێ دەکات ٠

کلکه ـ کلکەقونێ دەکات :ـ

١ ـ یاری لەگەڵدا دەکاتو ختووکەی دەدات ٠
٢ ـ دەیبزێویێتو هانی دەدات هاری دەکات ، بە تایبەتی بۆ مندالّه ٠

ـــ کلکه قونێیەتی :ـ

نیازی کارێکی هەیەو دەری نابڕێت دەڵێن : کلکەقونێ چیته ؟ ٠
واتا : نیازی چیت هەیه ؟ وا کەوتوویته جرتو فرتو خۆ خەریك کردن ٠

کلکیـان ـ کلکیان هەڵکێشا :ـ

بۆ سووکی‌ی ئەو کەسەیه که پێی دەوترێت ٠ واتا : لەسەر کارەکه لایان برد ، دەریان کرد ٠

کلکیەتی ـ کلکیەتی :ـ

هەمیشه به دوایەوەیه ٠

کلكو ـ کلكو گوێی دەکات :ـ

بۆ هەڕەشەیه ٠ واتا تەمێی دەکات ، سزای پێ دەنۆشێت ، تووشی زیانی دەکات ٠ زوو وا باو بوو که گوێی ولاّخی دوژمن دەبڕا یا کلکی ، بۆ ئەتكو هەڕەشه ٠

کلکی ـ کلکی پێواوەو دەزانێت چەند بستە :ـ
واتا : دەزانێت چی لە باردایە ، هەڵی سەنگاندووە ·

ـــ کلکی کەر بە دەستەسڕ دەگرێت :ـ
١ ـ (بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆر پاکو تەمیزی بخوێنێتەوە) ·
٢ ـ بە دەعیەو فیز بێت بە بێزەوە دەست بداتە کارێك ·

ـــ کلکی لە کوڵە کەمترە ـ کلکی لە سەگ کەمترە :ـ
کوڵە = ناوی سەگە · بۆ تەوس‌و پێکەنین دەوترێت واتا : زۆرزانە ·

ـــ کلکی لە هەزار تەڵە پساوە :ـ
واتا : مرۆڤێکی زۆرزان‌و شارەزایە پێچو پەنای ژیان بەڵەدە ·

ـــ کلکی ـ جووچکەی ـ وشتر گەییە زەوی :ـ
دەڵێن : تا شتێکی لەدەست بووەوە کلکی وشتر گەییە زەوی واتا : زۆر بە گران‌و درەنگ ·

کلیل ـ کلیلی خانی دزیوە :ـ
بە یەکێك دەڵێن پارەی زۆر بێت ، یان بێ دەربەسانە پارە خەرج بکات · خان = ئەو بازاڕەیە کە دووکانی بازرگانە گەورەکانی تێدایە ئەو کەسەی کلیلی خان بدزێت واتا پارەی ئەو بازرگانانەی دزیوە · یان خان بە مانای میرە ، پاشایە · ئەوەی کلیلی ئەویش بدزێت کلیلی قاسەکەی دزیوە کە پارەکانی تێدایە ·

کنگە ـ کنگە شەڕ :ـ
شەڕە قسە ، شەڕ کردن‌و بە دەم شەڕەوە کشانەوە ·

و ـ کنگەو تلوور :ـ

پاڵ کەوتن بە شێوەیەك کنگ دەرپەڕیت ٠

کـوتر ـ کۆتر لە دەماخی دەفڕێت :ـ

(لووتی هێندە بەرزە کۆتر هێلانەی تێدا دەکات) ٠

کـوت‌و ـ کوت‌و پڕ ـ کوت‌و مزرەقی :ـ

دەستبەجێ ، لە ناکاودا ٠

ـــ کوت‌و کوێر :ـ

کوت لە پەل کوتانەوە هاتووە ٠ واتا کوێرێکە پەل دەکوتێت یان چاوی کزە وەك کوێرە بۆ تەشەرو تەوسیش دەوترێت دەڵـێن : جـا ئەو کوت‌و کوێرە چی‌یە کچی بدەنێ !؟ ٠

کـوت‌و ـ کوت‌و مت :ـ

دەڵێن کوت‌و مت لەو دەچێت ٠ واتا بە تەواوی وەکو ئەوە ٠ یان کوت‌و مت دەڵێی بەدەم داینراوە ٠ واتا : زۆر لەو دەچێت ٠

کـــوجا ـ کوجا شاهی میسلی قازی :ـ

کوجا = کـوا (فارســی‌یە) ٠ شاهی : شــاهد (عــەرەبی‌یە) میسلی : مثل (عەرەبی‌یە) : وەکو ٠ واتا : چی لەوە باشترە کە قازی خۆی شایەت بێت ٠

کوچـك ـ کوچك دەکوڵێنێت :ـ

(هەوڵی بێ سوود دەدات) ٠

ـــ کوچك دەدا بە مل کوچکدا ـ دار بەسەر بەرددا دەدات :
١ ـ زۆر توورە بووە •
٢ ـ بۆ شت دەگەڕێت‌و بۆی شپرزەیە •

کوچوولە ـ کوچوولەی خواردووە :
کوچوولە = ژارە ماسی‌یە بۆ گاڵتەو پێکەنینە • واتا : ژارەماسی خواردووە وا نەخۆشە ؟

کوڕانی ـ کوڕانی‌یە :ـ
بە ئافرەتێك دەڵێن کە لاسایی پیاو بکاتەوەو لەسەر سروشت‌و ڕەوشتی ئافرەت دەرچێت •

کوڕ ـ کوڕ شیوەڵەیە :ـ
شیوەڵە : خڕۆڵە = پێگەیشتوو واتا : کوڕ تەواوەو پێگەیشتووەو کارەکەیشی دروستە • بە کارێك لە هەڵوێستێکدا دەوترێت کە کارەکە تەواو بێت‌و بە پێی پێویست‌و دڵ بێت •

کورتەك ـ کورتەکەکەی کورتە :ـ
کورتەك کاڵایەکی ناودارە لە زستاندا دەکرێتە بەر (واتا بێ ئەقڵ‌و نەفامە) •

کورت‌و ـ کورت‌و کۆڵ :ـ
کەم‌و ناتەواو •

کورتی ـ کورتی هێناوە :ـ
١ ـ نەگەیوەتە ئەنجام •

٢ ــ بەشی نەکردووە ــ بۆ قوماش ، پارە دەوترێت ٠

٣ ــ تێ شکاوە ، لە کارەکەیدا زیانی لێ کەوتووە ، مایەکەی خۆی نەگرتۆتەوە ٠

کور ــ کوڕی کۆڕە :ــ
لێهاتووەو لە هەموو کۆڕێکدا دەردەچێت ٠

کــــوڕی ــ کوڕی عەتە تڕپاشایە :ــ
بە یەکێك دەڵێن ــ بە تایبەتی منداڵ ــ کە لووتی بەرز بێتو بــــە هەموو شتێك ، خواردنێك ، دانەکەوێتو قایل نەبێت ٠

ــــ کوڕی گوێ ئاگردانەو کون لە جەرگیدا نییە :ــ
١ ــ (بەیەکێك دەوترێت کە لە ماڵی خۆیدا دانیشتبێتو مەردوم بۆ جەنگو کاری ترسناك بنێرێت) ٠

٢ ــ بە یەکێکی فیشاڵکەری ترسنۆك دەوترێت کە لە پاڵەوە باسی ئازایەتیو شەڕ بکات ٠

کۆزێ ــ کوزی بێ مووی دەوێت :ــ
بە تەوسو تەشەرەوە بە یەکێك دەڵێن کە بە شتێك ، یان هیــــچ شتێك قایل نەبێت ، شتێکی بوێت بێ ئەرکو کێشە دەستی بکەوێت٠

کۆزەر ــ کۆزەرو بەربای عومری نا :ــ
واتا : باشی کوتاو لێی دا ، وەك چۆن سەرکــــۆزەری خــــەرمان دەکوترێت ، تا گەنمەکە لە گوڵە نەکوتراوەکە دەردێت ٠

کووزەڵە ــ کووزەڵە بە نان دەکات :ــ
زۆر هەژارە ٠

کۆستە ـ کۆستە بابی‌یە :ــ
(گاڵتە جاڕە ، وشکە دێوانەیە) کۆستە بە پیاوێك دەڵێن کە رووی مووی لێ نەڕوێت یان زۆر تەنك بێت لە چـــیرۆکە فۆلکلۆرییەکانی کورددا کۆستە بە پیاوێکی گاڵتەجاڕو فێڵباز پیشان دەدرێت ٠

ــ کۆستە کۆستەیە :ــ
١ ـ هەر کەسە هەوڵی بەشی خۆیەتی ٠
٢ ـ چاوو ڕاوی هەڵخەڵەتاندنە ٠

کۆستی ـ کۆستی کەوتووە :ــ
کەسێکی نزیکی مردووە کە ژیانو خۆشی‌ی ئەوی پێوە بەند بووە ٠
٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە پشتو پەنای بڕابێت ، هەژار کەوتبێت ٠
٣ ـ تووشی خەفەتێکی گەورە بووبێت بە هۆی ئەوەوە کە ناحەزەکەی سەرکەوتبێت یان تووشی قازانجێکی زۆر بووبێت بۆ ئەمە بە تەوسەوە بە کەسە دەڵێن : دەڵێی کۆستی کەوتووە ٠ واتا زۆری پێ ناخۆشە ٠

کۆڵە ـ کۆڵە ـ کۆڵیە :ــ
١ ـ شارەزانییە ، فێر نەبووەو قاڵ نەبووە ٠ کوڵ = کـــورتو ناتەواو دەڵێن : پەنجەی کۆڵە ٠ واتـاکورتە ٠

کۆڵەی ـ کۆڵەی کوتا :ــ
١ ـ پەکی خستو لە بڕی بردەوە ، دەستی بەستەوە ٠

٢ ـ زیانێکی گەورەی پێ گەیاند ٠

٣ ـ ئازارێکی زۆری دا ٠

کولله ـ کولله بە جەڕە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە هێندە لاولاز بێت ، ئەندامەکانی وەك بەجـــەڕ لێکدرابێت وابێت) ٠

کوڵ ـ کوڵو کۆ :ـ

دەڵێن کوڵو کۆی دامردەوە ، واتا سووتاو بوو بەەقـــەرەبروت یان دەڵێن : کوڵو کۆی دەروونی دامردەوە ، واتا : جـــۆشی دەروونیو هەستانی دەروونی کپ بوو ، خاو بووەوە ٠

کـۆڵ ـ کۆڵی پێوە هەڵگرتووە :ـ

زۆر بەتەنگەوە دێتو دڵـسوازنە خەمی دەخواتو خـــەریکیەتی ، مشووری دەخوات ٠

کـــۆن ـ کۆنە چەکمەرەقە :ـ

(بە یەکێکی بێ ناوو نیشان دەوترێت کە بەناو ئاغـــاو وەکی تریش هیچی نەبێت ٠ بە پیاوێکی بووەی لێکەوتوو دەڵێن کە بە فیزو دەعیە بێت) ٠

کـــون ـ کونە فیشاڵە ـ کونە درۆیە :ـ

بە یەکێکی درۆزنی خۆ هەڵکێش دەوترێت کە شتی گەورە گەورە بداتە پاڵ خۆی ٠

ـــ کونە مشکی لێ بوو بە قەیسـەری :ـ

لە ترساندا شوێن نەبوو خۆی تێدا بشارێتەوە ٠

— کون بە سەهۆڵ ناگیرێت :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە چارەی شتێك بە شتێکی هیچو پووچ بکات) ٠
واتا ئەم چارەیە سەر ناگرێت ٠

— کون لە جەرگیدا نییە :ـ
زۆر نازاو بەجەرگە ٠

کوێرایی ـ کوێرایی بە چاویدا هاتووە :ـ
تووشی خەفەتێکی ئەوتۆ گرانو سەخت بووە جیهانی لەبەر چاو تاریك بووە ، وەك کوێر بووبێت ، رۆ شنایی‌و خۆشی‌ی جیهان نابینێت ٠
بە یەکێك دەڵێن کە وریا نەبێت‌و سەرنج نەداتە بەر پێی یان کارەکەی٠

کوێر ـ کوێر بووەوە :ـ
دەڵێن ئەو بنەماڵەیەش کوێر بووەوە ٠ واتا : کەس لەوەجاخیاندا نــەما ٠

کوێر ـ کوێری کردەوە :ـ
براندییەوە ، کوژاندییەوە نەیهێشت ٠

کێچ ـ کێچ بە گا دەفرۆشێت :ـ
واتا : زۆر گرانجانە ٠

— کێچ کەوتە کەوڵی :ـ

١ ـ ئارامی لەبەر برا ، پەلەی رۆیشتنیەتی ، پەلەی تەواوکردنی کارەکەیەتی ٠
٢ ـ دڵخوردە ٠

— کێچی هەڵهێناوە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کـــە زۆر دانیشتبێتو لە دانیشتن وەڕس بوو بێت) ·

کـێر ـ کێر بەر کێری نادرێت :ـ

بە وەڕسیو بێزارییەکەوە بە یەکێك دەوترێت کە زۆردارو جەربەزە بیت · واتا ملەملەی لەگەڵدا ناکرێت ، لەبەر زۆرداری شان لـە شانی نادرێت ·

کـێر ـ کێر زلیە :ـ

بە بێزارییەوە دەوترێت واتا زۆرداریو کەڵەگاییە ·

کیسە ـ کیسەی بۆ هە ڵدرووە :ـ

چاوەڕێیە ئەو شتەی دەست بکەوێت ·

کێشە ـ کێشەو بەرە :ـ

دەڵێن ئەم کێشەو بەرەیە بەمن ناکرێت · واتا ئەم هاتو چۆو ئەرکە گرانە بە من ناکرێت ئەمە لە کرشە کێشـانو بردنی بۆ ســـەر خەرمانەوە هاتووە ·

کیمیایی ـ کیمیایی ناگانی

(بە کارێك دەووترێت قازانجی ئێنجگار زۆربێت)

کێو ـ کێوی بە کوڵەوە گرتووە

سەری دنیای لێ هاتۆتەوە یەك · خۆی ماندوو خەفەتبار کردووە

- ك -

سا - گا بە پێوە قووت دەدات :-

بە یەکێك دەڵێن بەرتیلخۆر بێت یان دزێك بێت چابوك ، ماڵی میری ، هی ئەمو ئەو بێ سڵ دەماشێتەوە ٠

— گا بە دەنگی ناڕوات :-

بێ دڕکە ٠ (کەس بە قسەی ناکات) ٠

— گا بە گوندا دەناسیتەوە :-

بۆ تەوسو گاڵتە پێ کردنە واتا (زۆر نادانە) ، نە شارەزایە ، درشتە ٠

— گاپێ یە :-

لە ڕۆیشتندا سستە پەلەو خاوە ٠

— گا ڕیپاوە !؟

واتا : بۆچی پارە ڕژاوە ؟ ٠ یەکێك ئەمە دەڵێت کە بێزاریی خۆی بەرامبەر کەسێك دەرببڕێت کە بە تەنگەوە نەیەت ، زیان بدات شتی زۆرو زیاد بخوازێت ٠

— گا گورواوە هەر کلکی ماوە :-

کار گەیشتۆتە کۆتایی ، ئەوەندەی نەماوە بە ئەنجام بگات ٠

گسا - گا گووی کرد :-

لە ڕووی سووکییەوە بە یەکێك دەوترێت کە قسەیەکی ناپەسند بکات ٠

— گا لە کولاورۆژنەوە سەر دەخات :ـ

(دزێکی شارەزاو چاپوکە) . کلاو. رۆژنە ≐ کلاورۆشنەیە،کونێکە هێندەی دەمی کلاوێکە لە بنمیچی خانوودا دەکـــرا ـ خانووی گڵی جاران ـ تا دووکەڵی لێوە بچێتە دەرەوەو شتێکیش روشنایی لێوە بێتە ژووریٚ .

— گاو کەرن بەرامبەرن :ـ

لە رووی سووکییەوە (بە دوو شت ـ دووکەس ـ دەڵێن کە لە یەك بچن .) .

گـا گـو ـ گا گوە :ـ

بە کەسێکی بلـــحی بێکارە دەوترێت .

گـــاە ـ گاە گاە بە خەربار گاە گاە بە مسقاڵ :ـ

(بە شتێك دەوترێت کە هەندێك جار زۆرو هەندێك جاریش کەم بێت) گاە : فارسییە ، واتا : جار .

گـــای ـ گای بە تەنیایە :ـ

واتا : وەك چۆن گایەك بە تەنها گێرەی پێ ناکرێت ئەو کەسەش بە تەنها ، بەبێ یارمەتی کاری بۆ نایەتە ئەنجامو بۆی ناکرێت .

گـــا ـ گای بێ گاوانە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کەسی نەبێت سەرپەرشتی بکات ، پشتگیریو راوێژی بۆ بکات .

— گای تەنها لەوەڕاوە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە لەگەڵ کەسدا هەڵ نەکاتو نەتوانێت بژی) .

— گـای مارۆیە :ـ

١ ـ واتا : لە هەموو شوێنێك دەناسرێتەوە ٠

٢ ـ چارە رەشەو گوناە دەدرێتە پاڵ ئەو ، بێگاری پێ دەکە کار بە ملیدا دەدرێت ٠

— گای ناو گوێرەکەیە :ـ

(بە یەکیك دەلین کە هەمیشە لەکەل مندالاندا یاری بکات) ٠

— گای یەك ئاخورە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە بیەوێت هەر بە تەنها بژیو لەگەڵ کەسدا نەبێت)

گـالە ـ گاڵەی پێ کرد :ـ

حەشری پێ کرد ، زۆر لەگەڵیدا خەریك بوو ، دەڵێن گاڵەی بە خواردنەکە کرد ٠ واتا : زۆری خوارد ، گاڵەی بە کارەکە کرد ٠ زۆر لەگەڵیدا خەریك بوو ٠

گاڵ ـ گاڵت وەگوێزە ـ بگوێزەرەوە :ـ

گاڵ = هەرزن ٠ واتا : بگوێزەرەوەو لاچۆ ٠ ئەمە بە گەمەوە بە یەکێك دەوترێت بۆ لاچوونو گوێزانەوە ٠

— گاڵیش زادی خووایە :ـ

(یەکێك دەیلێت بە یەکێك کە بە چاوی سووك تەماشای خزمێکی خۆی بکات) ٠

گانێک ـ گانێکو تۆپێک جاو قەرزار دەبێت :ـ

بە تەوسو داخەوە.یەکێک دەڵێت کە چاوەڕێی ئەنجامێکی باشی کارەکەی ، پیاوەتییەکەی بێت کەچی لەبری ئەوە ، پیاو خراپیش بکرێت یان تووشی زیان بێت .

گـاور ـ گاور ـ دوژمن ـ بە جەستەی بێت :ـ

١ ـ واتا : زۆر پەرێشانەو ئازارێکی زۆری هەیە .

٢ ـ بارێکی نالەبارو شپرزەی هەیە .

گـــاور ـ گاوری سەر کۆی پی موسوڵمان دەبێت :ـ

واتا : زۆر شپرزەیەو هەموو کەسێک بەزەیی پێدا دێتەوە ، سا یا کۆستێکی گەورەی کەوتووەو لە شینـــدایە یان ئازارێکی زۆری هەیەو لە چەپۆکاندایە .

گەجەر ـ گەجەرو گوجەر :ـ

(مەردومی هیچو پووچ) .

گەڕەلاوژێ ـ گەڕەلاوژێیە :ـ

گەڕەلاوژێ = گۆرانی وتنە بە سەرە . بەڵام لێرەدا واتاکەی ئەوە دەگەیەنێت کە هەر یەکە بۆ خۆی دەنگی لێ هەڵبڕیوە ، ســـا یا قسەدەکات یان گۆرانی دەڵێتو کەس گوێ لەوی تر ناگـــرێتو ژاوەژاوەوکەس لە هیچ ناگات ..

گـــەڕ ـ گەڕ بووە :ـ

١ ـ ڕسوای بەر چاوی خەڵک بووە .

٢ ـ هەژار کەوتووە .

ـــ گەڕو گوڕ :ـ

فڕو فێڵ • بیانوو گرتن‌و تەشقەڵە لێدان •

ـــ گەڕو گێنچەڵ :ـ

گەڕ بیانوو گرتن‌و تەڵەکەبازی،گێنچەڵ = گۆبەند • گۆبەند گێڕان

شەڕ فرۆشتن واتا فڕو فێڵ‌و تەشقەڵە کردن •

گـــەڕ ـ گەڕی بارە تریۆیە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە دوای بڕانەوەی کارێك ئینجا گەڕ بکات) •

ـــ گـەڕی کرد :ـ

پەرێشانی کرد ، سا لە هەر رووپەکەوە بێت بە ئازار بێت ، بە

زیان بێت ، بە سووك کردن بێت بە هەر چییەك بێت •

گـــەردن ـ گەردن کەچە ـ لارە ملە :ـ

١ ـ بار کەوتووە •

٢ ـ خەفەتبارە •

٣ ـ بێکەس‌و پشتیوانە •

٤ ـ هەژارە •

ـــ گەردنت ئەستوورە :ـ

بە تەوس‌و تەشەرەوە بە یەکێك دەڵێن کە گوناه یا خراپەی زۆر

کردبێت ، یان بییەوێت بیکات •

گـــەرما ـ گەرماو سەرمای زۆر دیوە :ـ

قاڵبووی ژیانەو شتی زۆر بەسەر هاتووە ، دنیا دیدەیە •

گـەرم ـ گەرم بووە :ـ
واتا : جۆشی سەندووە ، سا یا لە قسەکردندا یان لە کار کردندا ، یان لە توورِە بووندا ٠

ـــ گەرم‌و گورِە :ـ
دەڵێن لە کارەکەیدا گەرم‌و گورِە ٠ واتا باش تێ هەڵچووەو بەتین دەرِەنجێت ٠

گـەز ـ گەز گەز باڵا دەکات :ـ
زۆر دڵخۆشە ٠

ـــ گەزو مەقەست بە دەست خۆیەوەیە :ـ
سەربەستە ، خۆی خاوەنی دەسەڵاتە ٠

گـەندە ـ گەندە خۆرە :ـ
١ ـ بە شتی هەرزانەوە دەنیشێتەوە گەرچی گەندیش بێت ، دەیکرِێت ٠
٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لە کاری سووکو بێ نرخ بگەرِێت ٠

گـەنم ـ گەنم گردو جۆ بڵاو :ـ
واتا هیچ نەماوە بڵاوەی لێ بکەن بۆ شەرِ یان بۆ یاری‌ی منـــداڵان دەوترێت ٠

ـــ گەنم گەنمی چیتە :ـ
واتا ئەم هەموو پرس‌و وەڵام‌و قسە کردنەت لە چی‌یە ٠

گـەنم ـ گەنمی قەندەهاری‌یە :ـ

بە یەکێك دەڵێن خاوەن بەهرە بێت ، لێهاتوو بێت ، پیاوی هەموو کارێکی گران بێت · گەنمی قەندەهاری = گەنمێکە لە کوردستاندا دەکرێت ، باش دەبرێت‌و زۆریش بەپێزە · باشترین گـــەنمی کوردستانە ··

گەوهەر ـ گەوهەری شەو چراخە :ـ

گەوهەری شەوچـــراخ = گەوهـــەرێکە ئەفسانە ؛ لـــە چیرۆکە فۆلکلۆرییەکاندایە وەك چـــرا شـــوێنی رووناك کردۆتەوە · بە ئافرەتێك دەڵێن سوورو سپی‌و زۆر جوان بێت ، دڵی تەماشاکەرەکەی رووناك بکاتەوە ·

گـــران ـ گران دێتە دەست :ـ

١ ـ بەکارێك دەڵێن کە تەگەرەی زۆری بێتە ری ·

٢ ـ بە یەکێك دەڵێن کە لەکاردا خاوو خلیچك بێت ، یان کـــەم مشوور بێت ·

گـــڕ ـ گڕەکەی دامردەوە :ـ

ئارەزووەکەی مردو بە ئاوات گەیشت.تێر بوو دامرکایەوە ·

ـ گڕو ـ بف ـ پف :ـ

دەڵێن گڕو پفێکە · پف = فوو لە ئاگر کردنە بۆ خۆشکردنی واتا : زوو دادەمرێتەوە ، تەمەنی ئەو شتە کورتە ، زوو کـۆتایی دێت‌و لەناو دەچێت ·

گـــڕ ـ گڕو کف :ـ

واتا گڕێکی کەمو کفیکی خێرایە دادەمرێتەوە.دەڵێن : هەڵچوونەکەی ، تابوشتو کارەکەی هەر گڕو کفێك بوو ، واتا زوو کۆتایی دێت ٠

گـــــڕ ـ گڕو گاڵ :ـ

دەڵێن منداڵەکە کەوتۆتە گڕوگاڵ ٠ یا بە تەوسەوە بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە کەوتبێتە جرتو فرتی شتێك یان قسەی بەرزو نزمی کردنو لە خۆ گۆڕان ، واتا کەوتۆتە خۆ نواندنو دەرخستن.منداڵەکە بەوەی کە گاڵە گاڵ دەکاتو جۆرە دەنگێکی تایبەتی دەکاتو وتـە وتێکی ساوایانە دەکات ٠ دەڵێن : حەز لە دەنگی خۆی دەکات ، کە ئەوەش راستە چونکە خۆ دەرخستنەو بوونی خـــۆی بە دەورو پشتەکەی دەسەلمێنێت ٠

ـــ گڕو هووڕ :ـ

گڕ = دەنگێکی ناسافە ٠ واتا : دەنگێکی ناسافی بەرزو زۆر.دەڵێن : ئەو گڕو هووڕەت لە چییە ٠ واتا ئەو گڕەگڕە زۆرەت لە چییە ٠

گـــڕ ـ گڕی تێ بەر بوو ـ ئاگری گرت :ـ

١ ـ ئارەزوویەکی تەواوی جووڵا ، ســا بۆ هەر شتێك بێت ٠

٢ ـ سۆزی جووڵاو بۆی شپرزە بوو ، بەزەییەکی زۆری پێــدا هاتەوە ٠

گـرەو ـ گرەوی لە شەیتان بردۆتەوە :ـ

واتا : زۆرزانێکی ئەوتۆیە کەس نایگاتێ ٠

گرتیە ـ گرتیە دەستی خۆی :ـ

١ ـ خۆی کارەکەی کرد ·

٢ ـ خۆی سەرپەرشتی کرد ·

گرێشمە ـ گرێشمە ـ و ناز :ـ

گرێشمە = بە تیلایی چاو تەماشاکردن · واتا : شۆخی کردنو بە تیلایی چاو ڕاکێشانی سەرنجو خۆ خۆشەویست کردن ·

گــرێ ـ گرێ کوێرەیە :ـ

کارەکە ئاڵۆزەو چارەکردنی گرانە ·

گرێ ـ گرێ بەختی کرایەوە :ـ

بە کچێك دەوترێت کە شوو بکات ، بە تایبەتی دەمێك بێت سەروعوزر شۆریش بێتو شووەکەیشی باش بێت ·

ـــ گرێی دەست مەخەرە ـ دەم ـ دان :ـ

(ئیش زوو راپەڕێنە تا گرێ کوێرەی تێ نەکەوتووە) کارێك مەکە پەشیمان بیتەوە ·

گــز ـ گزو فتی بۆ دەدات :ـ

(زۆر بە جەختی ئارەزووی دەکات) · گز = ئارەزوویەکـی زۆرو خولیای شتێك ·

گــژ ـ گژو گیا :ـ

گیایەك کە زۆر بێتو بە گژ یەکدا چووبێت ·

گشته‌ـ گشت گیانی ملّووچه دەكات :ـ

واتا : لە خۆشیاندا گشت گیانی پێ دەكەنێت · ملّووچە = تەزووی خۆشی · یان · گشت گیـــانی تەزووی خـــۆشی پێدا دێت‌و لـــە خۆشیدایە ·

گڤــە ـ گڤەی ـ گوڕەی ـ داوێنی دێت :ـ

١ ـ زۆر بە گوڕە ، هێشتا بە تینەو پیر نەبووە ·

٢ ـ بۆ تەوسە · واتا : هەر لە هاتو چۆ دایە ، خۆی خەریك كردووەو كەسیش نازانێت بۆ ؟ ·

گـڵ ـ گڵە كوێر بێت :ـ

واتا : گڵ كوێرت كات ، بمریت · وەڵامی ئافرەتێكە بۆ ئافرەتێكی تر كە لە كردنی كارێكدا یان شتێكدا گاڵتەی پێ بكات · واتا : چ ڕایەكت دەكەوێت وا بە من بڵێیت · یا زەمان وای لێ هات تـۆ گاڵتە بە من بكەیت ·

گـــوو ـ گوو بە كڵاوی كەس ناپێوێت :ـ

پرس بە كەس ناكات‌و ڕای كەس وەرناگرێت ، لاسارە ، قســـە هەر قسەی خۆیەتی ، كەس بە هیچ نازانێت ·

ـــ گوو ناكات نەك برسی بێت :ـ

(زۆر چرووك‌و پیسكەیە) :

ـــ گووی پی كرد :ـ·

١ ـ شپرزەی كرد ·

٢ ـ ترساندی ، تۆقاندی ·

— گووی دنیایان پێ دەڕپاندین :ـ

بە بێزارییەوە دەوترێت واتا : ئەرکێکی زۆریان بەسەردا دەداین و بێگارێکی زۆریان پێ دەکردین .

گــوو ـ گووی قیرینی پێ کرد :ـ

١ ـ زۆر چەرمەسەرێی دا .

٢ ـ ئازاری دا .

گــۆ ـ گۆی هونەری بردەوە :ـ

واتا شارەزایانە ، لە کارەکەدا سەرکەوت .

گۆبەند ـ گۆبەندی نایەوە ـ گۆبەندی گێڕا :ـ

ئاژاوەی خستەوەو ململانێی دروست کرد ، هەراو گۆلەزی نایەوە .

دەڵێن : قنگ بە گۆبەندە . واتا : لە هەر شوێنێک بێت ئاژاوەیەک دەنێتەوە ، هەرایەک بەرپا دەکات .

گــۆڕ ـ گۆڕ بەگۆڕ چوو :ـ

بە رقەوە بە یەکێک دەوترێت کە مردبێت و حەز لە چارەی نەکرێت .

واتا : ئەوچاکتر کە مردو لە دەستی رزگار بووین .

— گۆڕ نایگرێتە خۆی :ـ

واتا : ئەو کارە بکات زۆر گوناهبار دەبێت . یان زۆر گوناهبارە .

گــۆڕ ـ گۆڕ هەڵتەکێنە :ـ

بە مردوویەک دەوترێت کە لە دوای ئەو شتێکی ئەوتۆ ڕووی دابێت کە لە کاتی خۆیدا ئەو نەیهێشــتبێت بــکرێت ، نەیویستبێت .

به تەوس یان رقەوە دەوترێت واتا : وەرە دەرەوەو ببینە کار بەچی گەیشتووە ٠

— گۆڕی باوکی هەڵئاخنی :ـ

واتا : جنێوی بە باوکو باپیری دا ٠

— گۆڕی گومە :ـ

بە تەوسەوە بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە دیار نەبێت ٠

— گۆڕی هێناوەتە گۆڕخانە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە یەکێکی گەمارۆ دابێتو بە هەموو ڕەنگێك ئازاری بداتو تەنگی پێ هەڵچنێت) ٠

گوڕە ـ گوڕەو بڕەیەتی :ـ

بە فیزەوە بەسەر ئەمو ئەودا دەخوڕێت ٠

— گوڕەی داوێنی دێت :ـ

گڤەی داوێنی دێت ، هێشتا بەتینەو پیر نەبووە ٠

گورج ـ گورجو گۆڵە :

چابووکوبەدەستو بردە ٠

گوڕچك ـ گورچکی بڕی :ـ

گورچك = گورچیلە ٠ واتا ٠

١ ـ کوشتی ٠

٢ ـ ئازارێکی زۆری پێ گەیاند ٠

٣ ـ تووشی گاشەی کرد ٠

— گورچکی پڕە :ـ

واتــا :

١ ـ تێرو تەسەلە ٠

٢ ـ گوزەرانی باشە ٠

گورگان ـ گورگانە شەوێ بۆ دەکات :ـ

واتا : دەیخلافێنێت ، دەینوێنێت ٠ گورگانە شەوێ : وتەیەکە وەك لایلایە ، بە دەم پشت خوراندنەوە دایك بۆ منداڵەکەی دەکات، تا خەوی لێ دەکەوێت دەڵێت : گورگانە شەوێ گورگانە شەوێ ، شەوکار درەنگەو خەوت لێ بکەوێت ، گورگانە شەوێ لە ماڵەکەی ئێمە دوورەوە کەوێ ٠ بچۆ بۆ ماڵی کوێخا ، کوێخا بخۆ پیاوێکی پۆرخزو نالەبارە ، ژنە دەم هەراشەکەی بکە بە توێشوو ، کچەکەی بخەرە چاڵێکی گوو ٠ بەم شێوەیە ، دایك بە گەرەکدا ، بە ئاواییدا دەگەڕێت و خەڵك بە خواردن دەدات تا منداڵەکەی کە چەند ساڵانێکە خەو دەیباتەوە ٠ وە ئەمە شێوەیەکی گاڵتە بازی و پێکەنیناوی هەیە نەك بۆ شکاندن و دوژمنکاری بێت ٠

گورگــە ـ گورگە بووە ـ خۆی گورگە کردووە :ـ

١ ـ یاخی بووە ٠

٢ ـ دوورە پەرێز وەستاوە ، وەك چۆن گورگێك ، کە زۆر بە پارێزە، دوورە پەرێز لە شتێك دەوەستێت ، چاوەڕێی ئەنجامێکە ٠

— گورگە خەو دەکات :ـ

واتا : وەك گورك خەوی سووکە ٠ بە چاو نوستوو بە دڵ وریا ٠

— گورگە زێیە :ـ

کاتێك باران دەبارێتو هەتاویش دەبێت دەڵێن گورگەزێیە ٠ گوایا گورك لەو کاتانەدا ، کەوا دەبێت ئەو دەزێت ٠

— گورگە لۆقە :ـ

(ڕۆیشتنی کەسێك بە لۆقەو نەرمە ڕاکردن دەبێژرێت گورگە لۆقە) ٠

گورگە ـ گورگەو لە پێستی مەڕ دایە ـ لە پۆش مێشاگورگی دەکات :ـ

بە سەرزاری بەسزمانو پاكو دڵسۆزە ، لە ژێریشەوە ناپاکێکە بەوەزند ٠

گورگ ـ گورگو تاو بوو :ـ

واتا (فڕان فڕان بوو) دەڵێن : کە دیم گورگو تاو بوو بەجێم هێشت٠ واتا : وەك چۆن گورگ تاو دەداتە لاکی نێچیرەکەیو دەیفڕێنێت ئەو خەڵکەش وا تاویان دەدایە شتو شەڕەشانیان بۆ دەکردو فڕان فڕان بوو ٠

— گورگ ومەڕ پێکەوە ئاو دەخۆنەوە :ـ

(دنیا زۆرئەمینە) ٠ داد پەروەری بەسەر هەموو لایەکدا باڵی کێشاوە ٠

— گورگی باران دیدەیە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە لە سەد ئاو بداتو قولەپێی تەڕ نەبێت) واتا : خاوەن تاقیکردنەوەیەکی زۆرە،فێڵبازەو ناکەوێتە داوەوە ٠

— گورگی ڕاودیدە ناکەوێتە رت ـ گورگی راودیدەیە :ـ

واتا یەکێك لەوەپێش گرفتارو تووش بوو بێت جارێکی تر خۆی لەو گێچەڵی تووش بوونە نزیك ناخاتەوە ٠

گۆڕنەتەڵە ـ گۆڕنەتەڵە :ـ
(شتێکی خەیاڵی یە مەردومی زیتەڵەو بزێوی پێ دەشـــوبهێنرێت)
دەڵێن : دەڵێی گۆرنەتەڵە یە ٠ بە منداڵێکی زیتو وریا دەوترێت ٠

گوریس ـ گوریس بە یەك لۆنە نەدەگەیشتەوە جا بە دوو لۆنە !!
(یەکێك ئەمە دەڵێت کە گوزەرانی تەواو نەبێت کەچی لە لابەلاوە تووشی مەسرەفێکی قەبەی تر بێت) ٠
— گوریسی کاکڵە شێرە :ـ
واتا : درێژەی کێشاوەو هەر نابڕێتەوە ٠ دەڵێن چـــی بوو ؟ بوو بە گوریسی کاکڵەشێرە ؟ ئەم قـسـەو باسـە هەر نە بڕایەوە ٠ ٠

— گوریس کێشـەکێ :ـ
دەڵێن ئەم گوریس کێشـەکێیە بە من ناکرێت ٠ واتا ئەم ململانێو نۆرانبازییە سـەختە ناکەم ٠ گوریس کێشـەکێ = جۆرە یارییەکە بە دوو تاقم دەکرێتو هەر تاقمەی سـەری گوریسـەکەی بەینیان بۆ خۆی رادەکێشێت تا تاقمەکەی تر بۆ لای خۆی رابکێشـــێتو بەوەش یارییەکە دەباتەوە ٠

گۆزە ـ گۆزەش برای دیزەیە :ـ
بە دوو کەس دەوترێت کە لەیەك بچنو جیاوازییـــان نەبێت ، دەشێت خزم بن یا نەبن ٠ بە یەکێك وا دەوترێت کە شتێك بکات جێی رەختە بێت ٠

— گۆزەکە لە سەری ئەودا شکا :ـ
تاوانەکە بە ناڕەوا بە مل ئەودا تلایەوەو ئەو تاوانبار کرا .

گۆشت ـ گۆشت هەر لایەقی بازە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە شایستەی ئیشێك ـ شتێك بێت) .

— گۆشتی پیسە :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە درەنگ برینی چاك بێتەوە .

— گۆشتی تاڵ بووە :ـ
خۆی ناشیرین‌و بێزراو کردووە ، کردارێکی نواندووە ، لەبەر چاوی خەڵکی کەوتووە خەڵك خۆشی ناوێت .

— گۆشتی خۆشە :ـ
برینی زوو چاك دەبێتەوە .

گۆشت ـ گۆشتی دەخورێت :ـ
١ ـ (زۆر بەستەزمان‌و کەڕەواڵەیە) .
٢ ـ بە کچێك دەوترێت کە گـــەورە بوو بێت واتا : وەختی شووی هاتووە .

— گۆشتی سەر چەپەرە :ـ
(بێ نرخە ، هەرزانە) .

— گۆشتی قازمان نەخواردووە :ـ
یەکێك دەوترێت کە قاوو قیژ بکات‌و مێشکی ســـەری ئەم‌و

ئەو بەرێت ، واتا ٠ بێ دەنگ بە دەڵێن گوایا گۆشتی قاز مێشك‌و دەماری هەست بەهێز دەكات ٠

ـــ گۆشتی قیمەت ناكات :ـ
واتا : ناشیرینەو كەس نایخوازێت ٠

گـوڵ ـ گوڵ گشتی دەخوێنێت :ـ
(یەكێكی شاد وا دەڵێت كە ئامانجی هاتبێتەدی‌و دنیا بەدڵی ئەو بێت) ٠

گـــوڵ ـ گوڵی دنیای چنیوە :ـ
بەری دنیای خواردووەو بەشی خۆی تەمەنی بەســـەر بردووەو خۆشی‌ی دنیای دیوە ٠

گولۆڵە ـ گولۆڵەی كەوتۆتە لێژی :ـ
١ ـ كاری بەرەو خراپی دەڕوات ، بۆی نایەت ٠
٢ ـ چارەی لای ، لایان رەش بووە ٠
٣ ـ تەنی دروست نییەو هەمیشە نەخۆشە ٠

گوڵنگە ـ گوڵنگە دارە :ـ
واتا هەرزەو نەفامەو مەیبرزوێنە تێگەیشتنی نییە ٠

گـــون ـ گونی بۆ لە خوم دەدات :ـ
بە تەوسەوە دەوترێت ٠ واتا : هەر بە تەنگیشەوە نایەت‌و بە خەیاڵیشیدا نایەت ٠ بۆ مردنی خۆشەویست سەر لە خـــوم دەنرا ٠

— گونی خۆی‌و گێزەو لێك ناكاتەوە :ـ

بە گاڵتەو تەوسەوە :

١ ـ بە یەكێك دەڵێن كە هیچ نەزان‌و كەودەن بێت ٠

٢ ـ سەری لە كارێك دەرنەچێت‌و تیایدا نەشارەزا بێت ٠

گـون ـ گونی گوندار دەر دێنێت :ـ

١ ـ (زۆر بەدەستەڵات‌و دەست ڕۆییوە) ٠

٢ ـ زۆردارە ٠

— گونی میش دەخەسێنێت :ـ

بە گاڵتەوە دەوترێت ٠ واتا : دەست بەتاڵەو كاری نییە ٠

گونك ـ گونكی سەر دڵە :ـ

واتا : زۆر خۆشەویستە ٠ بە منداڵێك دەوترێت كە یكی زۆر خۆشی بوێت ٠ دەڵێن ئەوە چییە ئەوەندە خۆشـدەوێت دەڵێی گونـكی سەر دڵە ٠

گـوێ ـ گوێ قوڵاخ بە :ـ

واتا : گوێ شل بكە ، گوێ هەڵخەو هەواڵ بزانە.قوڵاخ : وشەیەكی توركی یە ، بە واتای گوێ یە ٠

— گوێ لەقە :

مرۆڤێكی نەفامە زوو مل دەدات‌و لە خشتە دەبرێت بۆ سووكی ئەو كەسە دەوترێت ٠ كەر گوێی لەقە ٠

— گوێ لە مشتە :ـ

خۆش بڕوایە · چی پێ بڵێن دەیکات ، بێ ئـەوەی بیر لە نەنگیو سەربەرزیی خۆی بکاتەوە ·

گـوێ ـ گوێی بڕی :ـ

١ ـ فێڵی لێ کردو لە خشتەی برد ·

٢ ـ بە گران شتەکەی پێ فرۆشت ، بە هەرزان شتەکەی لەدەست دەرهێنا ·

٣ ـ تەمێی کرد ·

— گوێی تەپە :ـ

مرۆڤێکی سەر شـۆڕە · بە هەموو نەنـگییەك قایلە · بە کەرێك چوێنراوە کە گوێ تەپە · واتا گـوێ شۆڕەو هەرچی پێ بـکەنو لێ بکەن نقە نەکات ·

— گوێی خۆی دایە دەستی :ـ

ملی بۆ شۆڕ کردو خۆی دایە دەست ئەو ·

— گوێی خۆی لێ خەفاندووە :ـ

بە تەنگیەوە نایەتو خۆی لێ کەڕ کردووە ، خستوویەتیە پشت گوێ ·

— گوێیان لە کڵاو دەرپەڕاند :ـ

(چاوەڕوانیی خراپەیان لێ دەکرێت ، ئامادەن بۆ خراپە کردن) ·

گـوێ ـ گوێی مسی تێدایە ـ تێ کراوە :ـ

بە ئارەزوو خۆی کەڕ دەکات · بە بێزاریو ڕقەوە بە یەکێك دەوترێت

که بانگی بکەن‌و وەڵام نەداتەوە ٠

— گوێی ناڵ دەکات ـ گوێی دەبڕێت :ـ
بۆ هەڕەشەیە ٠ واتا تەمێی دەکات ٠

گوێز ـ گوێز بە گومەزدا هەڵدەخات :ـ
(ئەو ئامۆژگارییەی دەیکات جێ ناگرێت‌و لە گوێ ناگــرێت) ٠
کارەکەی بێ ئەنجامە ٠

— گوێز لە باری خۆی دەژمێرێت :ـ
واتا : هەر کەسە خەمی خۆیەتی ٠ (بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە حاڵی یەکێکی تر نەبێت‌و نەزانێت کە ئەوی تر لــەم کەمترە لــەو شتەدا) ٠

— گوێزی هەورامانی بۆ دەژمێرن :ـ
بە تەوس‌و پێکەنینەوە بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە خۆی ، لە کارێك ، نەبێت‌و تێ نەگات لە کاتێکدا پرسیاری لێ بکەن یان باسی ئەو شتەی بۆ بکەن ٠

گوێزەبانە ـ گوێزەبانەی خاتوو پەریزادە :ـ
واتا (گوێزەبانەی منداڵی ئاواتەخوازە ، مووفەرکە بیخۆ) ٠

گیــا ـ گیای تۆ نییە :ـ
(ئەم باسە تۆ تێی ناگەیت) ٠ ئەم کارە لە کێشی تودا نییە ٠٠ بــۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە بیەوێت کارێك بکات یان لە باسێك بدوێت‌و نەیزانێت ٠

گیـــان ـ گیانی لەسەر لەپی دەستی خستووە :ـ

بێ سڵ خۆ دەهاوێتە ئەندێشەو باوەشی مەرگەوە ۰ خۆی قوربانی دەکات ۰

گـێرە ـ گێرە شێوێنە :ـ

١ ـ تەگەرە دەخاتە کارەوە ، کارەکە تێك دەدات ۰

٢ ـ ئاشووبگێڕە ۰ گێرە = کوتانی خەرمانە بە وڵاخ یان جەنجەڕ ۰ وڵاخێك مان بگرێت گێرەکە دەشێوێت ، واتا پەکی دەکەوێت و ڕادەوەستێت ۰

ـــ گێرەی پێ دەکات :ـ

واتا : بەسەری دەگێرێت بۆ شتێك کە دیار نییەو نادۆزرێتەوە ، زۆر دەیهێنێت و دەیبات ۰

گیرفـان ـ گیرفانی بۆ هەڵنەدرووە ـ کیسەی بۆ هەڵنەدرووە :ـ

واتا : چاوەڕێی ئەو شتە نییە چونکە یان شتێکە بێ نرخەو ئـەوە ناهێنێت پیاو حەتی هەڵگرێت یان هی ـ یەکێکە کە شایستەی ئەوە نییە پیاو چاو بەرەژێری بێت ۰

ـــ گیرفانی قووڵە :ـ

(زۆر چرووکە) ۰

گـێزو ـ گێزو گوڵنگ :

گوڵنگەیەکی زۆری شۆڕەوە بوو بەسەر ئەگریجەدا ۰ گێزوو = گێسووە کە ئەویش ئەگریجەیە ۰

گێژ ـ گێژو وێژ :ـ

(مەردومی وڕی بێ هۆش) ٠

گیسك ـ گیسکە گڕوێ بار بوان :ـ

(بۆ شتێ بێ نرخ بەکار دێت) ٠

ـــ گیسکەکەی هەیاسی خاسە :ـ

واتا هەر بەخۆیدا دێتو شتێکی بۆ دەبێت ، دەچێتەوە دۆخی جارانی ، لاوازو پەرێشان دەبێتەوە ٠

گێسوو ـ گێسوو براوە :ـ

گێسوو = ئەگریجە ٠ واتا ئەتلکو بە پەند کراوە ٠ جارێ واش هەیە بۆ پێکەنین ، یان لە رقدا بە ئافرەتێك دەوترێت گەورە بێت یان بچووك ٠

ل

لات ـ لات پاڵەوانی خوایە :ـ

هەژارو پەرێشانەو ئەگەر لە پێناوی مافێکی خۆیدا سەریشی دابنێت بە دەربەسەوە نایەت ٠

ـــ لاتو لەوار ـ لێوار :ـ

لێوار = سەر بەگێچەڵ واتا : هەژارو رەزەڵخوای سەر بەگێچەڵ ٠ دەڵێن ئەوە چیتە هەر بەلاتو لەوارەوە دەنیشیتەوە ٠ واتا هەر هەژاری سەر بەگێچەڵ دەکەیتە ئاشنات ، لە خۆت کۆ دەکەیتەوە ٠

ـــ لاتو لووت :ـ

نابووتو هەژار ٠

لاتانە ـ لاتانە دەفرۆشێت :ـ

بە یەکێکی هەژار دەڵێن کە گێچەڵ بنێتەوەو شەڕ بەمو بەو بفرۆشێت ، تا شتێکی دەست بکەوێت ٠

لاتڕ ـ لاتڕ قەوچەپێچ :ـ

واتا :

١ ـ لامسەرلایی ، بە تەنگەوە نەهاتن ٠

٢ ـ قسەیەك یان کردەوەیەکی بێ تامی ناتەواوو نەفامانە ٠

٣ ـ (بە شتی لارو وێرو پێچو پلووچ دەڵێن ٠ دەبێژرێت : ئەم شتە لاتڕقەوچەپێچە بەمن چاك ناکرێت) ٠

لاجلاج ـ لاجلاجه :ـ

قومارکەرێکی ئەفسانەیی‌یە کە کولووری دنیا هی ئەو بووەو دەستی له قومار کردنەکه هەڵ نەگرتووەو به تەنگ دۆڕانیشەوە نەهاتووه ٠ ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە چی دەست بکەوێت لەبەردی بداتو به تەنگیشەوە نەیەت ٠

لارەمل ـ لارەمله :ـ

١ ـ دڵ شکسته ٠

٢ ـ نوشوستی هێناوەو باری کەوتووه ٠

٣ ـ بێ نەوایه ٠

لار ـ لارو لەنجه :ـ

شۆخیو لەنجەکردن له رۆیشتندا ٠

لاف ـ لافو گەزاف لێ دەدات :ـ

خۆ هەڵدەکێشێت ، شانازی به کەسێکەوە ، به شتێکەوه دەکات ، بای تێ چووه ٠

لالا ـ لالا موو دەکات :ـ

واتا : زۆر سەرخۆشه بەڕەنگێك ئاگای له خۆی نەماوه ٠

لاولاو ـ لاولاوه :ـ

به یەکێك دەڵێن که تازه باریبێته ، هاتبێته ، شوێنێـــكو هیچی نەبێتو بیەوێت زوو سەرکەوێتو پێ بگات بێ ئەوەی له هیـــچ روویەکەوه به تەنگ دەورو پشتەکەیەوه بێت ٠

لام ـ لام‌و جیم دەکات :ـ

بە یەکێك دەڵێن دژی یەکێك بجووڵێتەوە ، قسە بکات ، سەرپێچی بکات‌و بەهانە بهێنێتەوە ٠

لەناو ـ دەرهاتگە ـ دەرهاتووە :ـ

(واتا تازە پێ‌گەیشتووەو جوانە) ٠

ـــ لە ئاوی ساردو گەرم دەترسێت :ـ

سڵ لە هەموو شتێك دەکاتەوەو هەمیشە لە پارێزدایە ٠

ـــ لە ئاوی شەو پارێز ـ وەرع ـ دەکات :ـ

پیاوێکی موسوڵمانە ، دنیای خستۆتە لاوە ، تا ئاوی شەویش کە دەکرێتە گۆزەوە تا ساردبێت لەو ئاوەش خۆی بێبەش دەکات ٠ نەفس‌و ئارەزووی خۆی تا ئەو رادەیە دەمرێنێت واتا : لە حەڵاڵ‌و حەرام زۆر دەپرسێتەوە ، دەکۆڵێتەوە ٠

لە ئەستۆ ـ لە ئەستۆی خۆی دا : ـ

قسەکانی سەلماندو بڕوای پێ کرد ، پشتگیری کرد ٠ دەڵێن : باپیرت پیاوێکی چاکە هەرچی بڵێت خەڵك بۆی لە ئەستۆ دەدەن ٠ واتا دەڵێن : ئۆباڵ بە گەردنم‌و دەستیش دەنێشن بە گەردنی خۆیاندا ٠

لەبار ـ لەبارە :ـ

واتا گونجاوە رێکە ٠ دەڵێن : فیسارکەس بۆ ئەو کارە زۆر لەبارە ، واتا دەگونجێت ئەو کارەی پێ بکەن ، توانای هەیەو قابلیشەو تیایدا سەر دەکەوێت ٠

له بەختان ـ له بەختانمه :ـ

به داخ‌و تەوسەوه دەوترێت واتا : بێ بەختم ئەگینا ئەو خوێرییه نەدەبوو به کوڵەوه ، کارەکەم ناڕاست نەدەڕۆیشت ٠

لەبەر ـ لەبەر باجی لەپشت قەیچی :ـ

(قەیچی شەمەقەست ٠ واتا روو بەروو دۆستەو له پاشملەش دەمی وەك مەقەست لێت دەخاته کار) ٠

لەبەر ـ لەبەر چاوی نییه :ـ

سپڵەیه پێ نازانێت ، ئەو شته باشانەی لەگەڵیدا کراوه ناهێنێته بەر چاوی خۆی تا بیر بکاتەوەو کردەوەی خراپیان لەگەڵدا نەکات.

لەبەرد ـ لەبەردی دا :ـ

به فیرۆی دا له ناوی برد ، فەوتاندی وەك چۆن شتێکی ناسك بەبەردا بکێشێت لەدەست بچێت ٠

له برسا ـ لەبرساندا سکی، قوڕەی دێت :ـ

واتا : زۆر هەژاره ٠

له برنج ـ له برنجی بازیان بەنرخترە :ـ

بازیان ناوچەیەکی بەپیتی پارێزگەی سلێمانی‌یه ، برنجەکەی زۆر ناودارەو هیچ برنجێکی تری ناگاتێ ٠ ئەمه بەشتێك دەڵێن کـه زۆر بەنرخ بێت ٠

لەبلەبان ـ لەبلەبانێکه بۆ خۆی :ـ

به یەکێك دەڵێن که قسەزان‌و کۆستاخ بێت ، بەدەم‌و پل بێت ٠

لەبلەب = جۆرە کۆتریکە کە زۆر دەخوێنێت‌و خۆشیش دەخوێنێت

لەبن ـ لەبن دارێکدایە ـ پەلکی هیچ نییە ـ چ.پەلکی نییە :ـ
(بە کەسێك دەڵێن رەشبینی دایگرێت) ٠

لە بن ـ لە بنی کوولەکەی دا :ـ
واتا : کارەکە ، قسەکە ، نهێنیەکەی ئاشکرا کرد ٠

لە بنە ـ لە بنەدایە :ـ
دەڵێن : بۆی لە بنەدایە واتا : بۆ هەل دەگەڕێت :
١ ـ پێوەی بدات ٠
٢ ـ کەڵك لەو شتە ، کارە ، ببینێت ٠ بنە = کۆڵێتێکە کە ڕاوەکەر بە گەڵا دەیکات خۆی تێدا دەشارێتەوە ، نێچیرەکە ئەو نابینێت ، بەڵام ئەو نێچیرەکە باش دەبینێت‌و دێتە بەر دەستی‌و ڕاوی دەکات ٠

لە بێخەبەر ـ لە بێخەبەران کەشکەك سڵاوات :ـ
(لە رووی تیتاڵییەوە بە یەکێك دەوترێت کە ئاگای لە کارێك نەبێت) ٠

لە پار ـ لە پارەوە دوو ساڵە :ـ
(لە رووی تیتاڵییەوە بە یەکێك دەوترێت کە خۆی بە منداڵ بداتە قەڵەم) ٠

لە پەنجە ـ لە پەنجەی ساغ کرم دەردێنێت :ـ
(ئەمەندە دانایە لە هەموو شت رەخنە دەگرێت) ٠

لە پشت ــ لە پشتیەوە هێشوو دەکات :ــ

واتا : ئەو لەم زۆر خراپترەو ئەم لەو رووەوە کە باسەکەی لێ دەکرێت ناگاتە ئەو ٠

لە پڵنگ ــ لە پڵنگە لاندا ــ دەخەفێت ــ دەخەوێت :ــ

واتا : زۆر بەجەرگو بێباکو چاو نەترسە ٠

لە تام ــ لە تامی دەرکرد :ــ

زیاد رۆیشت ، لە هەرشتێکدا بێت ٠

لە تای ــ لە تای ترازوویەکدان ــ هاوتای یەکن :ــ

١ ــ چۆن یەکن ٠

٢ ــ بۆیەك باشن ٠ بە زۆری بۆ دوان یان چەند کەسێك دەوترێت کە لە رەوشتو هەڵسو کەوتدا وەك یەك بنو بە دڵی ئەو کەسە نەبن کە پێیان دەڵێتو لە رووی تەوسو سووکییەوە وایان پێ دەڵێت ٠

لە تەر ــ لەتەر دەخواتو لەوشك دەنوێت :ــ

بە تەوسو رقەوە دەوترێت ٠ واتا : خۆ نارەنجێنێتو لەسەر رەنجی ئەمو ئەو دەژی ٠

لە تەك ــ لەتەك خرسدا دەچێتە جەواڵەوە :ــ

(خرس : ورچ ٠ بە یەکێك دەوترێت کە هاودەمی هەموو خراپێك بێت) ٠

لە ترەنگەرێ ــ لە ترەنگەرێ خستیە سەنگەرێ :ــ

بە یەکێك دەوترێت کە شتێك لە جێیەکی ناقۆڵاوە بخاتە جێیەکی

ناقۆڵاترو خراپترەوە ٠

لەت و ـ لەت و پەرت ـ پەت :ـ

واتا لەت لەت و پەرش و بڵاو بووەوە ٠

لە جڵەو ـ لە جڵەو بەر بوو :ـ

لە شیرازە لای دا ، بەرەڵا بوو بە ئارەزووی خۆی دەبزوێتەوە ٠

لە جێدا ـ لە جێدا ـ لە قاقدا ـ گرتی :ـ

لە کردنی کەتنەکەدا روو بەرووی بوو ، گـــرتی ، ئاشـــکرای کـــرد ٠

لە جێی ـ لە جێی خۆی وشك بوو :ـ

١ ـ زۆر ترساو سام گرتی ٠

٢ ـ حەپەساو داخ دڵی گرت ٠

ـــ لە جێی سندان ـ سنگان ـ قوزەلقورتە :ـ

پاداشتی خراپە هەر خـــراپەیە ٠ سـنگان ـ سندان = جـــۆرە نەخۆشییەکی کوشندەیە تووشی کاڵەکو شوتی دەبێت قوزەلقورتیش هەر وەك سندانە ٠

لە جێیەك ـ لە جێیە ـ نانیشێت ـ نانوێت ئاو بچێتە ژێری :ـ

(زۆر دووربین و بە پارێزە) ٠

له چاو ـ له چاو ئەودا بە حەوت ئاو شۆراوەتەوە :ـ

بۆ بەراوردە · واتا : ئەم گەلێك لەو باشترە ·

ـــ له چاوی منەوە تەماشای بکە ـ لە دڵی منەوە تێی بڕوانە :ـ

چۆن دێتە بەر چاوی من با لەبەر چـاوی تۆیش وا بێت · واتا : من چەندو چۆنم خـــۆش دەوێت ، تۆیش با هێندەت لا نزیك‌و خۆشەویست بێت ·

ـــ له چاوی منت نەکەوتبێت :ـ

واتا : ئومێدم بە تۆیە کارەکەم بۆ جێبەجێ بکەیت ئەم رستەیە بۆ هاندانی کەسێکە کە کارێك بکات ·

له حاڵ ـ لە حاڵی خۆیدایە :ـ

له گیانکەنشتدایە ، لەسەرەمەرگدایەو خەریکە دەمرێت ·

له حەوت ـ لە حەوت ئاسمان ئەستێرەیەکی نییە :ـ

١ ـ (ناو چەوان رەش‌و بێ بەختە) (ئەستێرەی بەختی ئـاوا بووە) · وا دەوترێت کە هەموو یەکێك ئەستێرەیەکی هەیە کە ژیانی بەو ئەستێرەیەوە بەندەو نیشانەی بەرزی‌و رووناکی‌و بەخت روونی‌یە ·

٢ ـ بێ کەسە ·

٣ ـ نائومێدە ·

ـــ له حەوت ئاسیاو مشتێك ئاردی نییە :ـ

دەست بڵاوە ·

ـــ له حه‌وت سالان راست بۆته‌وه :ـ
١ ـ واتا مردووه ٠
٢ ـ خه‌وی لیٚ که‌وتووه

له خاك ـ له خاك هه‌لساگه :ـ
واتا (له خۆیه‌وه پیٚ گه‌ییوه) ٠

له ده‌ست ـ له‌ده‌ست‌که‌وتووه :ـ
واتا : زۆر ده‌وله‌مه‌ند بووه ٠

ـــ له ده‌ستیدا :ـ
به فیرۆی دا ، له ناوی برد ٠

له ده‌م ـ له ده‌می بده :ـ
مه‌هیٚله زۆر قسه بکات ، قسه‌که‌ی ته‌واو بکات ٠ جله‌وگیری بکه ٠

له ده‌م ـ له ده‌می خۆی گرته‌وه :ـ
پاشه‌که‌وتی کرد ٠

له دوای ـ له دوای که‌ره‌وه ـ بووه ـ رۆیشتووه :ـ
١ ـ تیٚ نه‌گه‌یشتووه ٠
٢ ـ هیچ نازانیٚت ، دنیا نه‌دیوه ٠
٣ ـ بیٚ ویٚله ٠

له دووی ـ له دووی سه‌ری ده‌گه‌ریٚت :ـ
١ ـ ده‌یه‌ویٚت تووشی بکات ٠
٢ ـ ده‌یه‌ویٚت بیفه‌و تیٚنیٚت ٠

له ڕەت ــ له ڕەت دەرچووە :ــ

١ ــ له ژێر ركێف دەرچوو ٠

٢ ــ لەو هێڵە دەرچوو كە بۆی دانراوە ٠

له ڕەش ــ له ڕەش ڕەشتر نییه :ــ

واتا : لەمە خراپتر نییه ٠

لەڕەشی ــ له ڕەشیی دەكوژێت :ــ

(به یەكێك دەوترێت كه لەسەر شتی هیچو پـووچ ملی مەردوم بشكێنێت وەك یەكێك كه هەر تارماییەكی بەدی كرد تفەنگێكی پێوە بنێت) ٠

له ڕێوی ــ له ڕێویی دایك مردوو دەكات :ــ

(به گیانداری لەڕو تێقوپاو دەوترێت) ٠

له ڕێ ــ له ڕێی ڕاستاندا دەكەوێت :ــ

واتا : بۆی نایەت ، كولۆڵه :

لەرز ــ لەرزی بۆ بڕی :ــ

تۆقاندی ، ترساندی ، ترسو تۆقاندن بەتایبەتی بۆ منداڵ دەبێتە هۆی نەخۆشی ٠ جارانیش یەكێك لەڕێگەی چارەكردنی نەخۆشـی دۆعابوو ، دۆعایان به سەر دەزوویەكدا دەخوێندو پاشان دەیـان بەستە دەستی نەخۆشەكە بۆ لەرز كه لەرزی لێ نەیەت ٠ یان بۆ ئەوەی ئەو كەسە لەرزوتاكەی لەكۆڵ بكەوێت ٠

ـــ لەرزی لیٚ هیٚنا :ـ

ترسی نایە بەر، ترساندی •

لەژیٚر ـ لەژیٚر بار دەر دەچیٚت :ـ

١ ـ یاخی دەبیٚت •

٢ ـ بەرگە ناگریٚت ، وەك چۆن ولاٚخیٚکی باری کە بارەکەی گران بوو ، یان چموش بوو لەژیٚر بار دەر دەچیٚت •

لەژیٚر ـ لە ژیٚر رکیٚفی کەسدا نییە :ـ

رکیٚف = ئاوزەنگی ولاٚخ • واتا لەژیٚر دەسەلاٚتی کەسدا نییە •

لە سەد ـ لە سەد ـ هەزار ـ حەوت ـ ئاوی داوە قولەپیٚی تەڕ نەبووە :ـ

١ ـ زۆر فیٚلٚبازە ، زرنگە

٢ ـ دنیای زۆر دیوە •

لەسەر بەردی ڕەق نان پەیدا دەکات :

زۆر بەکارو چابوکە کارکردەیە زیرەکو بە توانایە

لەسەر ـ لەسەر تەوقی سەر دەخولیٚتەوە ـ لەسەر حەوت سەرین جیٚی نابیٚتەوە :ـ

واتا : لەتاو ئازار هەندەرانی لەبەر براوە •

ـــ لەسەر دەستانە :ـ

بە ئافرەتیٚك دەلیٚن کە لە مندالٚ بوندا بیٚت •

ـــ لەسەر دەست ڕای دەگریٚت :ـ

١ ـ ریٚزی زۆر دەگریٚت •

٢ ـ نازی دەداتیٚو بەئەنگیەوە دیٚت •

— لەسەر رەنگی ئەو دەڕوات :ـ

١ ـ شوێن پێی ئەوی هەڵگرتووە ٠

٢ ـ بە پیلانی ئەو دەڕوات ٠

لەسەر ـ لەسەر گوریس ئارد هەڵدەخات :ـ

بێ لێکدانەوە هەڵەتەکاسە دەست دەداتە کار نازانێت کار بەچی بهێنێت ٠

لە سەگ ـ لەسەگ سواڵ دەکات :ـ

زۆر نەداراو هەژارە ٠

لە سووژن ـ لە سووژن بێ کەسترە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کەسی نەبێت یان کەسەکانی خۆی ئێ نەگەیەنن ٠

لەش ـ لەش بەبارە :ـ

هەمیشە نەخۆشە (بە بایەك ساغو بە بایەك نەخۆشە) ٠

— لەش بە دۆشاوە :ـ

بۆ نەخۆشی بێ ورەیە ، زوو هاواری لێ هەڵدەستێتو خۆی هیلاك پیشان دەدات ٠

— لەشی سووکە :ـ

ئیشکەرو ئازایە ٠

لەش ـ لەشی گرانە ـ قورسە :ـ

١ ـ سستە ، تەمەڵە لە کاردا ٠

٢ ـ هەست بە نەخۆشی دەکات ، لەشی داهێنزراوە ٠

لەقـــە ـ لەقەی لیٚ دا :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە نەفامانە شتێکی باشی خـــ
دەسکەوتێکی لە دەست بدات ، کەڵك لە هەلێکی باش وەرنەگر

لەقــەلان ـ لە قەلانی کردو لە کۆترانیش :ـ

واتا :ـ لە هەردوولا نائومێدی کرد ٠ لە هەردووکی بێبەش کرد

لە قەڵەم ـ لەقەڵەمی دا :ـ

ژماردی ، دیاری کرد ، ئاشکرای کرد ٠

لە قنگەوە ـ لە قنگەوە ـ کلکەوە ـ لغاوی دەکات :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە کارەکـــەی پاشو پێش بکات ، ناڕاست بـۆ
کارەکە بچێت ، پێچـەوانە کارەکە بـکات واتا : نەشـــــارەزاو
چەواشـەیە ٠

لە قوتوو ـ لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نییە :ـ

دەڵێن : ئەوەی تۆ دەیکەیت لە قوتووی هیچ عەتارێکدا نییە ـ واتا :
ئەو کارەی تۆ کەس نایکاتو نەبووە ٠ بە یـــەکێك دەڵێن کارێکی
خراپ بکاتو جێی ناڕەزایی بێت ٠ عەتاری جاران هەموو بەرەگیاو
داوو دەرمانێکیان لا دەست دەکەوت ٠ هەریـەکەیان دەخســـــتە
قوتوویەکەوە ، لەسەر یەك هەڵیـــــان دەجنیو بەو شـێوەیە
دووکانەکەیان دەڕازاندەوە ٠

لەقوڕ ـ لە قوڕ تۆز هەڵناسێت :ـ

(بە یەکێکی رژدی چرووك دەڵێن کە هیچی لەدەست نەبێتەوە) ٠

له قۆڕە ــ له قۆڕەی سکی دەسلەمێتەوە :ــ
زۆر ترسنۆکە ٠

له قـل ــ له قول‌وەڵڵا ــ قل هو الله ــ ساتمه دەکات ٠
(هیچ خوێندەواریی نییە) ٠

لــەق ــ لەق‌و لۆق :ــ
دەڵێن دانەکانی لەق‌و لۆقە ٠ واتا : جووڵاون‌و خەریکن دەکەون ٠
بنکەند بوون ٠ جێگیر نین ٠

لەکـە ــ لەکەی بەر چاوە :ــ
بە یەکێك ، بە شتێك دەوترێت کە ببێزرێت ، یان بە تەوس ، بە
تەشەرەوە دەوترێت ٠

لەکەر ــ له کەری تۆپیو دەگەڕێت ناڵی بکێشێتەوە :ــ
بە تەوسەوە.بە یەکێك دەڵێن کە بۆ ماڵی مفت بگەڕێت ٠

له کەسەوە ــ له کەسەوە دیار نییە :ــ
١ ــ کەس خۆی تێ ناگەیەنێت‌و بە تەنگیەوە نایەت ٠
٢ ــ بەناوبانگ نییەو کەس نایناسێت ٠

له کـەف ــ له کەف‌و کوڵدایە :ــ
١ ــ گەیشتۆتە پۆپە ، سا له هەر رووو بارێکەوە بێت ٠
٢ ــ تووڕە بووەو هەڵچووە ٠

لەکـەل ــ له کەلی شەیتان بێڕە خوارەوە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کەلله رەقی بکات (لەسەر کارێکی چەوت‌و چەوێڵ

قینی گرتبێت‌و بەهیچ جۆرێك نەیەتەوە سەر ڕێی ڕاست) ٠

لە کۆپان ـ لە کۆپانی خۆی دەخوات :ـ

(لە بەر بێ قازانجی لە سەرمایەی خۆی دەخوات) بۆ سووکی وا بەو کەسە دەوترێت ٠

لە کۆڵ ـ لە کۆڵی نابێتەوە ـ ناگەڕێت :ـ

١ ـ وازی لێ ناهێنێت ، بەرۆکی بەر نادات ، لیێ دوور ناکەوێتەوە ٠

٢ ـ نەخۆشییەکەی لێ نابێتەوە ٠

لە کون ـ لە کونی هەتیتەدا بێت دەیدۆزێتەوە :ـ

هەتیتە پارچە ئاسنێکە لای زەڕەنگەر کونێکی زۆر وردی تێدایە ، تەلی زێڕو ریوی پێدا رادەکێشن ، بەهێز ، بۆ لووسیی‌و باریکیی تەلەکە ٠ واتا : زۆر وردبین‌و بە تابوشتە ٠

لە کۆهی ـ لە کۆهی ـ کێوی ـ شەنگار بلندتر چیا هەیە :ـ

واتا : ئەوەی تۆ پێی دەنازیت لەویش گەورەترو دەستدارتر هەیە ٠

لەگەڵ ـ لەگەڵ کلکی خۆی ـ تری خۆی ـ سێبەری خۆی ـ شەڕ دەکات :ـ

١ ـ بە یەکێك دەڵێن کەم چیکڵدانە بێت ، بە گڕو فش بە ئاسماندا بچێت ٠

٢ ـ هەرزەیە ٠

ـــ لەگەڵ مانگدا ـ رۆژدا ـ شەڕ دەکات :ـ

وەك مانگ ، رۆژ ، جوانەو بگرە لەویش جوانترە ٠

— لەگەڵیدا کێلاویەتی ـ هەمیشە لەگەڵیدا کێلاویەتی :ـ
لەگەڵیدا تەبا نییەو هەمیشە لە بۆرەبناردان ٠

لە گرێژەنە ـ لە گرێژەنە چووە :ـ
گرێژەنە ئەو شوێنەیە کە دەرگای جاران تیایدا دەوەستێنراو دەخولایەوە ٠ شوێنەکە کەمێك چاڵ بوو کە زمانەی بنی دەرگاکە لەو چاڵە دەربچوایە دەرگاکە دەکەوت ٠ دەرگاکە لە گرێژەنە دەردەچوو ٠ واتا ئەو شتە شیرازەی تێك چووە ٠

لە گوریس ـ لە گوریسی رەش‌و بازوو دەسلەمێتەوە ـ لە خشەی مارو مێروو دەترسێت :ـ
(زۆر ترسنۆکە) ٠ چونکە لەوەپێش لێی قەوماوەو تووش بووە ٠

— لە گوریسی ناو هەمانە بەپێچترە :ـ
(چەوت‌و چەوێڵ‌و بە فڕو فێڵە) ٠

لە گوڵ ـ لە گوڵ پاکترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن گوناهێکی درابێتە پاڵ ٠ واتا : بێ تاوانە ، پاکە ٠

— لە گوڵ کاڵتری پێ ناڵێم :ـ
(قسەیەکی وای پێ ناڵێم کە دڵی گەرد بگرێت) ٠

لەگون ـ لەگونی گا رووتترە :ـ
بە یەکێك دەڵێن زۆر رەجاڵ‌و رووت بێت ٠

لە گوێ ـ لە گوێی گادا نوستووە :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە لە شتێك زۆر بێ ئاگا بێت) ٠

لەگیرفان ـ لە گیرفانی ئەهریمەندا هەڵدەپەڕێت و لە توورەکەی جنۆکـەدا سەما دەکات :ـ

(بە یەکێکی شەڕەنگێز دەڵێن کە ڕێی خراپەی گرتبێت و بە پارە بۆ ئەم و ئەو خراپە بکات) ٠

لـە مردن ـ لە مردن گڕ دەخوات ـ مل لە چەقۆ دەسوێت :ـ

١ ـ خۆی دەهاوێتە گێژاوێکەوە کە پڕ مەترسی‌یە ٠

٢ ـ ناهومێدە بە تەوسیشەوە دەوترێت ٠

لە مل ـ لە ملیان دا :ـ

کوشتیان ، سەریان بڕی ٠

لە من ـ لە منت نەکەوتبێت :ـ

واتا : من بە کەم مەزانەو پشتم پێ ببەستە ٠

لەواشە ـ لەواشە بکرێت باشە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بڵێت و قسە تام بکات ٠ وڵاخی بەرزە لە کاتی ناڵ کردنیدا ، بۆ ئەوەی گاز نەگرێت لەواشەوەگرێت واتا : دەمی بیەسترێت باشە ٠

لەوەڕ ـ لەوەڕەکەی پاکژە :ـ

بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی لە شوێنێك دامەزراندبێت و نیازی ڕۆیشتنی نەبێت و گوێ بە هیچ نەدات ، ماڵی ئەم و ئـەو بخوات و بە مفتی بزانێت ٠

لە ناڵ ـ لە ناڵیش دەدات و لە بزماریش :ـ

(باشیش دەڵێت و خراپیش) ٠

له ناو ــ له ناو دوو ئاگردایه :ــ له نێوان دوو گاشەی گەورە دایە ، کەوتۆتە چورتومەوە ٠

له هەتاو ــ له هەتاو نایخاتە بەر سێبەر :ــ
پەلە لەکارەکە دەکات ، واتا ناهێڵێت سێبەری بەسەردا بێت کــە جێبەجێی دەکات ٠

له هــەر ــ له هەر لایەکەوە بابێت ئەو شەن دەکات :ــ
(بە یەکێك دەوترێت کە لەگەڵ هەموو کەسێکدا رێك بـــکەوێت‌و بەرێدا بڕوات‌و بەپێی رۆژ هەڵ بسوورێت) ٠

له هەزار ــ له هەزار ئاشی کرد :ــ
هەزار باسی هێنایە پێشەوە ٠

له هەموو ــ له هەموو دیزەیەکدا ئەسکوێیە :ــ
دەست دەخاتە هەموو کارێکەوەو لە هەموو شوێنێکدا بێ ئەوەی کـــەس داوای لێ بکات ٠ بۆ بێزاری‌و تەشەر بە یەکێــکی وەهــا دەوترێت ٠

له هەولێر ــ له هەولێر کۆنترە :ــ
بە یەکێك یان شتێك دەوترێت کە زۆر بەتەمەن بێت ٠

له هوو ــ له هوویەك موویەك دەکاتەوە :ــ
بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەکارو دنیاریکەر بێت ٠

له هیچ ـ له هیچ شوێنێك قنگی توێتكه ناخوات :ـ

به یه‌كێك ده‌ڵێن كه ستاره‌ی له‌به‌ر بڕابێت‌و له هیچ شوێنێك نه‌وه‌نده دانه‌نیشێت .

له یه‌ك ـ له یه‌ك پڕن :ـ

رقیان له یه‌كه‌و ، له یه‌ك بۆ هه‌ل ده‌گه‌ڕێن .

ــ له یه‌ك ده‌خۆنه‌وه :ـ

له‌گه‌ڵ یه‌كدا لێبوردوون .

له‌یل ـ له‌یل‌و مه‌جنوون ژن بوون یان پیاو !؟ .

به گاڵته‌و ته‌وسه‌وه به یه‌كێك ده‌ڵێن كـه له دنیـا بێ ئاگا بێت‌و كه‌وده‌نانه له قسه تێ هه‌ڵچێت .

لـچ ـ لچی داهێشتووه ـ لچی شۆڕ كردۆته‌وه ـ لوتی به یه‌كدا داوه :

١ ـ په‌سته .

٢ ـ تۆراوه .

٣ ـ تووڕه بووه .

ــ لچی لێك ناوه :ـ

نقه‌ی له خۆی بڕیوه ، په‌سته .

ــ لچێكی داخستووه‌و یه‌كێكی داوه به‌خۆیدا :ـ

دڵگیره ، په‌سته . له چیرۆكی ئه‌فسانه‌ی كورددا دێوی تووڕه ، یان خه‌فه‌تبار لچێكی دا ده‌خات‌و لچێكی به‌خۆیدا ده‌دات .

لنگ ـ لنگی ـ گونی ـ بەسەردا شۆڕ کردۆتەوە :ـ

بە سەریا زاڵە ، سەری پێ شۆڕ کردووە ، دەسەڵاتی بڕیوە ٠

ـــ لنگی جووت کرد :

لە رووی سووکییەوە دەوترێت واتا : مرد ٠

لووت ـ لووت لووتی خۆتە هەرچەند چڵمن بێت :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کە نەنگ لە خزمی خۆی بگرێت) ٠

لووتەلا ـ لووتەلایە :ـ

دڵگیرەو لووتی لێ هەڵکردووە ٠

لووت ـ لووتی بەرزە ـ لووتی لە عاسمانە ـ لووتی لە کورەکاژاوە،لـووتی گوێژە دەکێڵێت :ـ

فیزی زلە ، (بە دەعیەو دەمارە) ٠

ـــ لووتی بە لووتیەوە بوو :ـ

یەکانگیر بوون ، تووشی یەك بوون ٠

ـــ لووتی بۆ برد :ـ

١ ـ سووسەی کردو ویستی تێی بگات ٠

٢ ـ بۆنی کرد ٠

٣ ـ دەستی خستە کاری ئەم‌و ئەوەوە ٠

ـــ لوتی بگریت گیانی دەردەچێت :ـ

(زۆر لاوازو زەبوون‌و تێ‌قوپاوە) ٠

— لووتی تیٚ دەژەنیٚت :ـ

١ ـ سووسە دەكات تا لە نهیٚنییەكە ئاگادار بیٚت ٠

٢ ـ دەست دەخاتە كاری ئەم‌و ئەوەوە ٠

— لووتی دەشكیٚنیٚت :ـ

١ ـ بەرەنگاری دەبیٚت‌و بەربەستی دەكات ٠

٢ ـ تەریقی دەكاتەوەو لە دەماخی دەدات ٠

٣ ـ دەیبەزیٚنیٚت‌و لە فیزی دەخات ٠

لووت ـ لووتی رەق بوو :ـ

بە قسەكە پەست بوو ، گرژ بوو دڵگیر بوو ٠

— لووتی لیٚ دەخوریٚت :ـ

حەزی لیٚ دەكات ٠

— لووتی لیٚ خوارە :ـ

١ ـ دڵی لیٚ ساردە ٠ حەزی لیٚ ناكات ٠

٢ ـ لیٚی دڵگیرە ٠

— لووتی ـ لیٚ وەرگیٚرا ـ لیٚ هەڵكرد :ـ

١ ـ لیٚی تۆرا ٠

٢ ـ رقی لیٚ هەستا ٠

٣ ـ لیٚی دڵگیر بوو ٠

— لووتی هیٚنایەوە بەر خۆی :ـ

لووتی شكاو ملی شۆڕ كردو قایل بوو ٠

— لووتو بزووت :ـ

کوتو پڕ · دەڵێن (دوێنی لووتو بزووت تووشی فیسار کـەس بووم) واتا : لە ناکاودا وەکو بزوتکێك بنێیت بە سەری لووتمدا ئەناوا تووشی بووم کە چاوەڕێی نەبووم ·

— لووتو پووت :ـ

دەڵێن لووتو پووتی زۆرە ـ بە لووتو پووتە · واتا : بە بیانووە بە فیزە (پرتو بۆڵی زۆرە) ·

لۆتر ـ لۆترەوانی دەکات :ـ

١ ـ (تەڵەکەبازیو ساختەو قسەی بێکەڵكو سوود دەکات) ·

٢ ـ (قسەی هەلەقو مەلەقو شاش ویش دەکات) ·

لووس ـ لووسو پووس :ـ

دەڵێن : خۆی لووسو پووس کردووە · واتا : تاسو لووسی خۆی داوەو خۆی جوان کردووە ·

لۆکـە ـ لۆکەی لە گوێدایە ـ گوێی خۆی ئاخنیوە :ـ

١ ـ خۆی کەڕ کردووە ، نایەوێت ئەو قسەو باسە ببیستێت ·

٢ ـ بە دەربەسەوە نایەت ·

لێخوڕە ـ لێخوڕە دەشتە :ـ

بە کارێك دەوترێت کە گیرو گرفتی لە ڕێدا بێت ·

لێرە ـ لێرە نا لە دێری :ـ

واتا : بە تەنگەوە نایەم ، هەر شوێنێك بێت بۆ من یەکە ·

لـیرە ـ لیرەی ناو قورە :ـ

بە یەکێـــکی بەهرەدار دەوترێت کە لێی قەومابێت · بە ئافرەتێکی کارامەو جوان دەوترێت کە هەژار بێت ، واتا : هەر باری ژیانی بگۆڕێت‌و کـــەمێك پێشبـــکەوێت بەنرخیی بەهـــرەی ، جـــوانی دەردەکەوێت‌و ناو دەکات ·

لیس ـ لیـسی خۆی داکوتا :ـ

١ ـ قـسەی خۆی داکوتاو کردی ·

٢ ـ خۆی لەو شوێنە دامەزراند ·

ـــ لیـسی کوێرانە دەهاوێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە بە بێ لێکدانەوە گوناهبارو بێ گوناه وەك یەك تەماشا بکات‌و قـسەیەك بکات چاك‌و خراپ بگرێتەوە ·

لێــو ـ لێوە لەرەیەتی :ـ

دەترسێت ·

ـــ لێوبەبارە :ـ

کۆستی کەوتووە · خەفەتبارە ·

ـــ لێو بە دان نازانێت :ـ

(کارەکە زۆر بە نهێنی‌یە) ·

لێــو ـ لێو لەسەر دانە :ـ

(هاوڕێك و دۆستان‌و ـ کەس ـ کەم‌و کوورِیت دادەپۆشێت) ·

— لێوی خۆی گەست :ـ

لێ گەیشتو هەستی بە کارەکە کرد،وریابووەوە ٠

— لێوی لە لێوی نەناوە ـ لە بزی لە لەبزی نەگەڕاوە :ـ

لەگەڵی نەدوواوە ، نەیدیوە ٠

— لێوی هەڵ نەپچڕی :ـ

نەهاتە زمانو نقەی لە خۆی بڕی ٠

— لێوێکی با دێنێو یەکێکی بۆران :ـ

(بە مەردومی تووڕەو تڕو دەوترێت) ٠

— لێوی لێ نەداوە :ـ

نەیخواردووە ، نەیخواردۆتەوە ٠

لێی ـ لێی ئالاوە ـ لێوەی ئالاوە :ـ

١ ـ لێی وروژاوە ٠

٢ ـ دەست دامێنیەتی ٠

— لێی بووە بە کوردە نامووسی :ـ

پێی شەرمە ، بە نەنگی دەزانێت ئەو کارە نەکات ، یاریدەی نەدات ، بەدەنگیەوە نەچێت ٠

لێی ـ لێی بووە بە کوڵی شێر ـ لێی چۆتە کوڵی شێر :ـ

کارەکەی زۆر لاگرانو ترسناك بووە ٠ وەك ئەوە وایە داوای لێ بکەن سواری پشتی شێر بێت ٠

— لێی چۆتە دارێ نایەتە خوارێ :ـ

بە یەکێك دەڵێن لایەنی کەللەرەقی‌ی کرتبێت ، بیانووی گـــەورە گەورە بگرێت‌و نەرم نەبێت (بە یەکێك دەوترێت کە هەرگیز لەو قسەیەی کردوویەتی پەشیمان نەبێتەوە) ٠

— لێی چۆتە کەشکەلانی فەلەك ـ لێی چوتە عاسمان :ـ

کەشکەلان = شوێنی زۆر بەرز کە دەست نایگاتێ ٠ لێی چۆتـە بەرزترین شوێنی فەلەك ٠ واتا : کەللە رەقی لەگەلدا دەکات بەقیندا کەوتووە ٠

— لێی ـ دەرهێنا ـ دەرکێشا :ـ

زمانی ، نهێنییەکەی پێ ئاشکرا کرد ٠

— لێی کەوتە ئەقە :ـ

تەشەرو توانجی تێ‌دەگرێت ٠

— لێی ناکەوێت :ـ

لێی نایەت ، لەگەڵیدا ناگونجێت ٠

لێی ـ لێی هەڵپێچاوە :ـ

شەڕی پێ دەفرۆشێت ، بیانووی پێ دەگـــرێت ٠ هێناویەتیـە گیروگاز ٠

ماخۆلان ـ ماخۆلانیەتی :ـ

بە یەکێکی بزێو دەڵێن کە جێ بە خۆی نەگرێت‌و سەرەوت‌و هەنەرانی لەبەر بڕابێت ٠

ماچ ـ ماچ‌و مووچ :ـ

دەڵێن کەوتنە ماچ‌و مووچ ٠ واتا : کەوتنە ماچ‌کردن‌و مژینی یەك ٠

مارانگاز ـ مارانگازە :ـ مارانگاز ـ لە گوریسی رەشبازوو ـ لەخشەی مارو مێروو سڵ دەکاتەوە ـ دەترسێت٠٠ بە یەکێك دەڵێن کە لە ژیاندا بە پارێز بێت‌و هەمیشە سڵ بکاتەوە ، ئەوەش دیارە لە ئەنجامی بەسەرهاتی ژیاندایە ٠ مارانگازە : واتا چاوترسێن بووە بەوەی کە لەوەپێش مار گەستوویەتی ، پێوەی داوە ٠

مار ـ ماری بێ ئیجازەیە :ـ

بە یەکێکی وەزنددار دەڵێن کە ناپاك بێت‌و متمانەی پێ نەکرێت ٠

ـــ ماری رەش ئێقی بۆ دەکاتەوە :ـ

زۆر هەژارە ٠ واتا : هێندە شایستەی میهرەبانی‌و بەزەیی پیاهاتنەوەو دەستگرۆیی‌یە تەنانەت ماریش بەزەیی پێدا دێتەوە ٠

مار ـ ماری سکی خۆی دەخوات :ـ

(بە یەکێکی دەروون پیسی بوغز لە سکی قین ئەستوور دەوترێت) ٠

— ماری مار خۆرە :ـ

لە هەموان زەهەندە ترەو کەس پێی ناوێرێت ٠

— ماری مردوو دەخاتە بەر ـ پای ـ پێی :ـ

واتا : دەیترسێنێت ٠

مازوو ـ مازوو بەرەڵایە :ـ

مازوو بەرەڵا : کاتێکە لە دوای بەهار مازووی تێدا بەرەڵا دەکرێت‌و هەموو کەس دەتوانێت بێ ترس‌و پرس بۆ مازوو چنین بچێت واتا : بەرەڵایی‌یەو بێ سەرو بەرگری‌یە لە شتدا دەڵێن کە چووم باخەکە مازوو بەرەڵا ، هەر کەس بۆ خۆی بوو ٠

— مازووی ناو تەبەقە : ـ

بە منداڵێکی زۆر بزێو دەوترێت کە هیچ سرەوتی نەبێت ٠

ماست ـ ماست نییە بە لێویەوە دیار بێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە هیچی لەبەرچاو نەبێت ، حاشا لە هەموو شتێك بکات ٠

ماستاو ـ ماستاو دەکات ـ ماستاو سارد دەکاتەوە :ـ

مەرایی دەکات ، لە بەریدا دەپاڵێوێت ، خۆی تێ هەڵدەسوێت تا کەڵکێکی لێ ببینێت ٠

ماسی ـ ماسی‌ی بێ کێردە :ـ

(واتا : هیچ جۆرە ئەرك‌و بێکارێکی بەسەرەوە نییە) ٠

— ماسی دەریا دەبەخشێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت خاوەنی شتێك نەبێتو بیبەخشێت) ٠

ماش ـ ماشو برنجە :ـ

واتا رەشو سپی‌یە ٠ ماش رەشەو برنجیش سپی ٠

ماکەر ـ ماکەر مەلەی بۆ دەکات :ـ

بە گاڵتە پێ‌کردنو رقەوە دەوترێت واتا : خـــۆی بۆ دەکـوتێت (مەرایی بۆ دەکات) ٠

— ماکەرو جاشێك بەرقلیانیەتی :ـ

بە تەوسو گاڵتە پێ‌کردنەوە بە یەکێکی زۆر خۆر دەڵێن ٠

مــاڵ ـ ماڵ ئاوایی لە دنیا کرد :ـ

واتا : مــرد ٠

— ماڵ نەبوو ـ ماڵ لە خۆیدا نەبوو ـ میوانیش رووی تێ کرد :

(لە کاتێکدا بە کەسێك دەوترێت کە کەم‌دەستو نەدارا بێت کەچی سەربارەی ئەوەش بارێکی تری بەسەردا بتلێتەوە) ٠ خۆی تەنی ناتەواو بێتو دەردێکی تریش بگرێت ٠

— ماڵی ـ بابە ـ ئاوە :ـ

بە شتێك دەڵێن بە هەوانتە دەست کەوتبێتو بە هەوانتەش بڕوات٠

— ماڵی بە قوڕ گرت :ـ

تووشی زیانێکی گەورە ، گاشەیەکی گەورەی کرد ٠

— ماڵی چووه سەر بەشی ماڵان :ـ

واتا : مردو میراتگر ماڵەکەی بەش کرد ٠

— ماڵی خۆنەخۆره :ـ

بەشتێك دەوترێت کە هی چرووکێك بێت دڵی نەیەت خۆی بیخوات ، کاریّ بکات ، یەکێکی تر لرفی لیّ بدات ٠

ماڵی ـ ماڵی میران بەگی جافە :ـ

بە یەکێك وا دەوترێت کە شت زۆر کار بکاتو لە ماڵدا دەست بە قرپ بێت ، دەستگرتنەوه نەزانێت ٠ واتا دەست بگرەوه ، دڵت بە ماڵەکە بسووتێت ٠ میران بەگ سەروکێکی گەورەی خێڵی جاف بووه ٠ نانبدەو خاوەن دیوەخانێکی گەوره بووه ٠

— ماڵی وا بە کۆڵیەوه :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کەجێگاو رێگایەك ـ لانەیەك ـ ی نەبێتو هەر شەوه لە شوێنێك بێت) ٠

— ماڵی وێران بووه :ـ

١ ـ زیانێکی گەورەی لیّ کەوتووه ٠

٢ ـ کۆستێکی گەورەی کەوتووه ٠

٣ ـ نابووت بووه ٠

مام ـ مامە خەمەیە :ـ

١ ـ هاورێی تەنگانەیەو هەمیشە مشوورو خەمی خەڵك دەخوات٠

٢ ـ بە یەکێك دەوترێت بە هەموو شتێك خەفەت بخوات ٠

— ماڵی چووە سەر بەشی ماڵان :ـ

واتا : مردو میراتگر ماڵەکەی بەش کرد ·

— ماڵی خۆنەخۆرە :ـ

بەشتێك دەوترێت کە هی چرووکێك بێت دڵی نەیەت خۆی بیخوات ، کاریٚ بکات ، یەکێکی تر لرفی لیٚ بدات ·

ماڵی ـ ماڵی میران بەگی جافە :ـ

بە یەکێك وا دەوترێت کە شت زۆر کار بکاتو لە ماڵدا دەست بە قرپ بێت ، دەستگرتنەوە نەزانێت · واتا دەست بگرەوە ، دڵت بە ماڵەکە بسووتێت · میران بەگ سەروکێکی گەورەی خێڵی جاف بووە · نانبدەو خاوەن دیوەخانێکی گەورە بووە ·

— ماڵی وا بە کۆڵیەوە :ـ

(بە یەکێك دەڵێن کەجێگاو رێگایەك ـ لانەیەك ـ ی نەبێتو هەر شەوە لە شوێنێك بێت) ·

— ماڵی وێران بووە :ـ

١ ـ زیانێکی گەورەی لیٚ کەوتووە ·

٢ ـ کۆستێکی گەورەی کەوتووە ·

٣ ـ نابووت بووە ·

مام ـ مامە خەمەیە :ـ

١ ـ هاوڕێی تەنگانەیەو هەمیشە مشوورو خەمی خەڵك دەخوات·

٢ ـ بە یەکێك دەوترێت بە هەموو شتێك خەفەت بخوات ·

مانگ ـ مانگ دیارەو حەوەجەی بە نموست نییە :ـ

کارەکە ئاشکرایە پێویستی بە روونکردنەوە نییە ٠

مانگە شەو ـ مانگەشەو سەر لە ئێوارە دیارە :ـ

(هەموو شتێك لەسەرەتاوە باش‌و خراپی‌ی دیارە) ٠

مانگ ـ مانگی شەرمێیەتی :ـ

واتا یەکەم مانگی شوو کردنیەتی بە یەکێك دەڵێن کە شەرم بکات‌و شەرمەکەی لە جێی خۆیدا نەبێت ٠

مانگا ـ مانگا بەکەڵە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە هەمیشە خەڵکی بە دواوە بێت ٠

ـــ مانگا دۆشین‌و قەزوان کورۆشتن ـ قرتاندن ـ یان نەووتوە :ـ

بە یەکێك دەوترێت کە لەگەڵ کارێکی گـــراندا بە کارێکی ترەوە خەریك بێت ٠

ـــ مانگا مردو برا دۆ برا :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە گەورەیەکی بە کەڵکی لەدەست چووبێت) ٠

سەرچاوەی خێرو کەڵکی ، خۆشی‌ی وشك بووبێت ، بڕابێت ٠

مـــای ـ مای دۆکولێومان هێنایەوە ! :ـ

(مای هێنانەوەی دۆکولێو بە تێکدان‌و جووڵاندنی ماســـتاوەکەیە لەسەر ئاگر یەك بینە تا دێتە کوڵ ٠ ئینجا ئەم رستەیە بە کەسێك دەوترێت کە کارێك بکات پێچەوانەی خواستی تۆبێت‌و تۆ چۆنت دەوێت ئەو وا نەکات) ٠

یان خۆی کردبێت بە وەستای هەرشتێك هەرکارێك‌و هیچی لێ نەزانێت ٠

مەل ـ مەلی گۆشتخۆرە :ـ
مرۆڤێکە هەڵدەگرێت خزمەتی بکەیت‌و ڕێزی تەواوی لێ بنێیت ٠

مەیکوتە ـ مەیکوتە جەوتە :ـ
(بۆ ئەوس بە کەسێك دەڵێن کە بە هیوایەك دوای شتێك بکەوێت‌و هیواکەشی لە جێی خۆیدا نەبێت) ٠

مچە ـ مچەی حەبێ کشمیشە ـ دەڵێی مچەی حەبێ کشمیشە :ـ
واتا : وەکو ئەو ژنانی‌یە ٠ مچە = پیاوێك بوو نێرەموك جلی ژنانەی لەبەر دەکرد ، ئەتواری ئافرەتی هەبوو ، لەگەڵ ژنانیشدا تێکەڵ دەبوو ، کە بە ڕێگەدا دەڕۆیشت بە لەنجە دەڕۆیشت‌و خۆی بادەدا ، لە سلێمانیشدا دەژیا ئەمە بە یەکێك دەڵێن کە ژنانی بێت ٠

مرەمر ـ مرەمری سەر لاکە :ـ
بۆ سووکی بە هەرایەك دەوترێت کە لەسەر کەڵك‌و تەماعێك هەڵگیرسابێت ٠ دیارە دڕندە ، سەگ مرە دەکات ٠

مرخ ـ مرخی لێ خۆش کردووە :ـ
زۆر تامەزرۆی دەستکەوتیەتی ، چاوی تێ بڕیوە خۆی بۆ ناوەتەوەو بە ئەمایەتی

مردن ـ مردنی لەبەر چاوە :ـ
١ ـ مەردومێکی موسوڵمانەو لە خواترسە ٠

٢ ـ دەزانێت دەمرێت لەگەڵ ئەوەشدا وازناهێنێت‌و سووره لەسەر کارەکە ·

مردن ـ مردن هەر جارێکە :ـ
واتا : (نابێت سەرشۆڕی قبوڵ بکات) یابترسێت ·

مردوو ـ مردوو لەمە پاکتر ناشۆرێت :ـ
(بە هەڵێك دەوترێت کە هەڵکەوتبێت · واتا : هەلی چاکەو لەدەستی مەدە) ·

ـــ مردووی بەشی زنیدووخۆرە :ـ
بە یەکێك دەوترێت کە بێ کەڵك بێت ، بە هۆی نەخۆشییەوە بە هۆی پیرییەوە · یان بێکارەو دەستەوسان بێت ·

مس ـ مس کراوەتە گوێی ـ دەڵێی ـ مس کراوەتە گوێی :ـ
بە کەسێك دەڵێن خۆی کەڕ بکات‌و نەیەوێت هیچ ببیسێت ·

مشت ـ مشتی داوە بە درەوشدا :ـ
(بە یەکێك دەڵێن کە بەگژ ئیشێکی گەورەدا چووبێت‌و زیانی لێوە تووش بووبێت) ·

مشت ـ مشت‌و ماڵ :ـ
دەڵێن ئەو خەنجەرەم بۆ مشت‌و ماڵ بکە واتا : بۆم زاخاو بەرەوەو جوانی بکە ·

ـــ مشت‌و مڕ :ـ
دەڵێن ئەو مشت‌و مڕەیان لەسەر چی‌یە ·

مشت = کۆڵە مشتەیە · مڕ = لێمڕاندنو خۆ لێ خواردنەوەو قسە پێ وتنە · واتا : ئەو قسە بەیەك وتنەو مشت هاویشتنەیان لە چی‌یە ·

مشك ـ مشك لە ماڵیا سەفرا داویەتە سەری = مشکی کوێر لە ماڵیدا ناشتا ناکات :ـ

(زۆر رژدو چرووکە ، هەرچی خواردن بێت لە ماڵیدا نییە) ·

مل ـ مل پانە ـ ملهووڕە :ـ

بە تەوس‌و گاڵتە پێ کردنەوە بە یەکێك دەوترێت کە بۆ هەموو شتێك ، هەموو کەسێك سەر شۆڕ بکات ، قایلی هەموو نەنگی‌و نزمییەك بێت ·

ـ مل کەچە :ـ

١ ـ لارەملە ، خەفەتبارە ·

٢ ـ ناهومێدە · ·

٣ ـ شەرمەزارە ·

٤ ـ باری کەوتووە ·

٥ ـ ناچارە ·

ـ ملی بە نۆ تەور نابڕێتەوە :ـ

بۆ تەوس‌و ڕقە بە یەکێك دەوترێت کە بیەوێت لە سەر ورگی ئەمو ئەو بژی ، بلەوەڕێت ، تەمەڵی بکات ·

مل ـ ملی ـ دا ـ شۆڕ کرد :ـ

١ ـ قایل بوو ، شل بوو ، ڕێکەوت ·

٢ ـ بەزی هاتە ژێر بار ٠
خۆی بەدەستەوە دا :ـ

مـلّ ـ ملّو مووش :ـ
دەڵێن ئەو چلێسـە کەوتۆتە ملّو مووش ٠ ملّ = مڕ = تێر ٠ مووش = بەدوای خواردندا مووشە کردن ٠ واتا : بۆ خۆ تێر کردن کەوتۆتە مووشە کردنو سۆراخ ٠

ملۆزم ـ ملۆزمە :ـ
ملۆزم دێوێکی زۆردارە ، شەڕانییە واتا = وەك دێوێکی زۆردارە ، کە لە خەڵکەوە ئالّا لێی نابێتەوە تا جەزرەبەی نەگەیەنێتێ ٠

من ـ من هەمەو تەختەیەك دەوار × شەڕی پێ دەکەم لەگەڵ هەزار سوار :ـ
یەکێك ئەوە دەڵێت کە شتێکی هەبێتو بەتەما بێت گەلێك کاری پێ ئەنجام بهێنێت ٠ ئەمـــەش ئەوپەڕی ئازایەتیو ئەریتی ژیانی کوردەواریو پلەی بڕوا بە خۆ بوونی دەردەخات ٠

مـوو ـ موو بە بەینیاندا ناچێت :ـ
زۆر تەباو ڕێکن ، پێکەوە گونجاونو یەکتریان خۆش دەوێت ٠

ـــ موو دەقلێشێت : ـ
(بە یەکێکی زۆر دانا دەوترێت کە هەموو شتێك لێك جیا بکاتەوە) ٠

ـــ مووی راست بووەوە ـ مووی سەری رەپ بوو ـ دەماری لەشی هەستا :ـ
واتا : تووڕە بوو ٠

— موو ماست لێك دەكاتەوە جیا ـ دەكاتەوە زۆر وردو كـــارامەو بەهرەدارو بەدەسـەڵاتە ٠

— موویەك لە بەراز بێتەوە هەر باشە :ـ

(بە چروكێكی پیسكە دەوترێت كە شتێكی لێ بسـەنرێت) ٠

مۆرە ـ مۆرەی بەسەر چوو :ـ

(بە یەكێك ، شتێك دەڵێن كە باوی نەمابێت) واتا كاتی دەركەوتن و نواندنی تێپەڕیوە ٠

موورەغە ـ موورەغەی پشتی شكا :ـ

١ ـ كۆستێكی گەورەی كەوت ٠

٢ ـ ماڵ وێران بوو ٠

مۆخ ـ مۆخی بە ئاو كرد ـ مۆخی دەر هێنا :ـ

١ ـ پەرێشانی كرد ٠

٢ ـ تووشی زیانی مادی و مەعنەوی كرد ٠

٣ ـ زۆر ماندووی كرد ٠

میچ ـ میچی قومارخانەیە ـ دەڵێی میچی قومارخانەیە :ـ

١ ـ بە یەكێك دەڵێن كە زۆر حەز لە قومار بكات و شـــەوو رۆژ خەریكی بێت ٠

٢ ـ (بە یەكێكی فێڵبازی چوختی دەوترێت) ٠

مێخ ـ مێخی دوو ماجە بە زەویدا ناچێت :ـ

(بە تكایەك دەوترێت كە دوو سێ پەلی لێ بێتەوە هەر پەلەی تكایەكی

لێ بێتەوە) ٠

میز ـ میزی کەف ناگرێت :ـ
(واتا : ئەو کارەی بە تەمایت زوو بـوٚت بـکات ، بوٚت ناکات) ٠
دەسـتو بردی لێ ناکات ٠

مێش ـ مێش دەقەپێنێتەوە :ـ
بوٚ گاڵتە (بە یەکێك دەوترێت کە بێ ئیش دانیشێت) ٠

ــــ مێش لە دەمی خوٚی دەرناکات :ـ
بەستەزمانو بێ دەسەڵاتە ، بوودەڵەیە ٠

ــــ مێشی لێ بوٚتە گامێش :ـ
(بەسەر لێ شێواوێك دەڵێن کە شتێکی زوٚر کەمی لا زوٚر گەورە بێت) ٠

مێش ـ مێشیشی میوان نابێت :ـ
١ ـ (گوێ ناداتە قـــەو ئاموٚژگاریی کـــەسو بە دەربەسەوە نایەت) ٠
٢ ـ بێ باکو چاو نەترسە سڵ ناکاتەوە ٠

ــــ مێشێکی پێ دەرناکرێت :ـ
بێ دەسەڵاتە ، بوودەڵەیە ٠

مێشك ـ مێشکی کەری خواردووە :ـ
بە تەوسو گاڵتە پێ کردنەوە بە کەسێك دەوترێت کە درەنگ لـــە قـــە بگات ٠ واتا : بێ مێشکە ٠

میوان ـ میوانی باپنجانی :ـ

کەسێك لە مەجلیسێکدا رووی نەدرێتی ، یان بانگ نەکـــرابێت ، لە خۆیەوە چووبێت دەڵێن ئەوە بۆچی وا گرژ بوون خۆ ئێمە میوانی باپنجانی نین •

میـوە ـ میوەی نەگەییوە ، تاڵە :ـ

بە کوڕێك یان کچێك دەوترێت کە وەختی ژن هێنان یا شووکردنیان نەهاتبێت •

ن

ناخوون ـ ناخوون ـ نینۆك ـ چنگ ـ ی لیٚ گیر نابێت :ـ

دەستگیری نابێت ، ناکەوێتە بەر دەستی ٠

ناخوونەك ـ ناخوونەکخۆرە : ـ

(بەوە دەڵێن دەنکە دەنکە لە شتێك بخۆیت بە بیٚ کڕین یان بیٚ ئەوەی راستەوراست دانیشیت شتەکە بخۆیت) ٠

نادر ـ نادر شلی کوتەکە ٠

مامۆستا مەلا مستەفای سەفوەت لە (شانۆی ناومالٚ) دا لە لاپەڕە ٨٦/٨٧ دا دەڵێت : کابرایەکی میٚبازی ـ بیٚنابڕوو ـ دەبێت ناوی نادر دەبێت دەست بۆ ئافرەتان دەبات ، کوڕە کوڕەی سلێمانیش تیٚ دەیکوتن و لە قوڕاوێکدا لە قەراغ شار بیٚ جووڵە رایدەکێشن بەهار دەبێت ژنان بەبەرگی ئالٚو والآوە بە بەردەمیدا تیٚدەپەڕن ، گاڵتەی پیٚ دەکەن ئەویش دەڵێت : نادر شلی کوتەکە ئەگینا با ئێوە ئەئاوا بە بەردەمی مندا بڕۆیشتنایە ٠ ئەمە بە تەوس و گاڵتە پیٚ کردنەوە بە یەکێك دەڵێن کە تەمیٚ و چاوترسێن کـــرابێت و نەوێرێت لــــە هەلوێستێکدا دەست ببزوێت ، یان بەرامبـــەر بە یەکێــك چاو بەرزکاتەوە ٠

نار ـ ناری ـ نالٚی عەلی ـ بە هەزار نالٚی ـ ناری عەلی :ـ

دەڵێن بە هەزار نالٚی ـ ناری ـ عەلی تا دۆزیمەوە ، ئینجا دۆزیمەوە واتا (بە رەنج و ماندوو بوونێکی زۆر) ٠ ئەشیٚ بانگی عەلی بانگ کردنی

حەزرەتی عەلی بێت بۆ دۆزینەوەی ئەو شتەو بە فریاوە هاتنی ئەو کەسە ·

نازانم ـ نازانم رەحەتیی گیانم :ـ

واتا : پیاو کە شتێك ، وەلاَمێك نەزانێت خۆی لێ دوورخاتەوە سەری سووكو دڵ پڕ لە ئارام · یان بە تەوسەوە بە یەكێك دەڵێن كە خۆی لە كارێك دوورخاتەوەو تەمەڵی بكات ، یان بە دەربەسەوە نەیەت ·

ناز ـ نازوو جیاز :ـ

دەڵێن منداڵەكە بە نازو جیازی دایكی گەورە بێت واتا : لە كۆشی میهرەبانیو تێرو تەسەلیدا گەورە بێت ·

ناز ـ نازو نووز :ـ

دەڵێن كەوتۆتە نازو نووز · واتا شۆخی دەكاتو بەمەكر بۆیشی دەنووزێنێت ، خۆی بە مەكر دەفرۆشێت ·

ـ نازو نیاز :ـ

نازی هەیەو نیازی بەو نازەوە هەیە ·

ناشتا ـ ناشتای نەكردووە :ـ

دەستی لێ گیر نەبووە ، دەستی نەكەوتووە ·

نافەك ـ نافەكی دەبڕێت :ـ

جاران ئەتكی پیاوێكیان بكردایە نافەكیان دەبڕی ، بەوە لەشی دەردەكەوت ، عەورەتی دەردەكەوت ، كە ئەوەش جێی شەرمەزاری

و ئابڕو چوون بوو · واتا : ئەتکی دەکات ، سووکی دەکات ، خراپی پێ دەکات ·

نافەك ـ نافەك شۆڕە :ـ
بە گاڵتەو تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە خۆی بە شتێکی زۆر تەواو دابنێتو خۆی وا بنوێنێت ·

ـــ نافەکت جوانە !! :ـ
بە تەوس‌و گاڵتە پێ‌کردنەوە بە یەکێك دەڵێن کە فش‌و هووڕ زۆر بکات ، یان هەوڵی شتی گەورە بداتو لەوەپێش تێ شکابێتو شتی خراپی بەسەر هاتبێت واتا : رابوردووت دەری دەخات کە هیچت لە باردا نییەو بەدەردی خۆتەوە دانیشەو بۆ تۆ نابێت ·

نان ـ نانخۆری سفرە دڕە ـ نمەك دەخواو نمەکدان دەدڕێت : واتا (سپڵەو پێ نەزانە) ·

ـــ نان‌و پیازی پێوە دەخوات :ـ
بەو بوختانە ، بەو قسانەی دەیگێڕێتەوە ، دەیەوێت کەڵکێکی مادی یان مەعنەوی پێ دەستگیر بێتو لایەکیشی پێ تووش بێت ·

ـــ نان‌و پیازی لەگەڵ نەخواردووە :ـ
واتا : نایناسێت ، دۆستایەتی لەگەڵدا نییە ·

نان ـ نان‌و تف دەخوات :ـ
رژدو چرووکە ·

— نان‌و دۆی بڕی :ـ

ڕۆژیی بڕی‌و لە کارەکەی دەری پەڕاند ٠ هەژاری کرد ٠

— نان‌و نمەك دەتگرێت :ـ

واتا سپڵە مەبە بێوەفایی‌و ناپاکی لەگەڵدا مەکـە ٠ چاکـەی بەسەرتەوەیە ،ئەگینا خودا تووشی گاشەیەکت دەکات ٠

— نان‌و نمەکیان بە یەکەوە خواردووە ـ نان‌و نمەکی یەکیان کردووە:ـ

(هەقیان بەسەر یەکەوە هەیە) ٠

— نانی بە ئاو ناکات ـ نابێت ٠

هەمیشە ڕەنجەڕۆو هەژارە ، دەست بڵاوە ، زوو زوو تووشی گاشە دەبیت ٠

— نانی بۆ دەخاتە شۆرباوە :ـ

(واتا دەستگیرۆیی دەکات) ٠

— نانی بێ خوێ دەخوات‌و تری سوێر دەکەنێت (بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لات بێت ، بەڵام قسـەی زل بێت) ٠ واتـا تڕ زلی باوان دەروێش بێت ٠

نان ـ نانی پێژیاگە :

واتا : (نانبڕاو بووە) ٠

— نانی دڕاو پینە دەکات :ـ

(بە یەکێکی زۆر وریاو دانا دەڵێن کە چارەسەری هەموو شتێکی پێ بکرێت) ٠

— نانی شوانی خواردووه :ـ
هەر ئاژەڵێك نانی شوانەکەی بخوات دەبێت بەر لیس‌و گۆچانی شوان بکەوێت • ئەمە بە کەسێك دەوترێت کە دژی یەکێکی لە خۆی بە دەسەڵاتتر بوەستێتەوەو کار بکات • واتا : خۆی تووشی زیان‌و دەردیسەری ، کارەسات دەکات •

— نانی کەوتوتە ڕۆنەوە :ـ
کارەکەی لە برەودایە ، کەوتۆتە خۆشییەوە بە مـــل قازانج‌و خۆشیدا ، دەستگیریی زۆردا کەوتووە •

— نانی نییەو بە ئاو کولاوە :ـ
هەژارو نەدارایە •

نان ـ نانی نییەو چاو دەرپڕێت :ـ
بە یەکێکی لات دەوترێت کە رووی کردبێتە رابواردن‌و لاســـایی دەستەیەك بکاتەوە کە زۆر لە خۆی بالاتربن‌و دەستدارتر بن •

— نانی نانـی‌یە :
١ ـ (بە یەکێك دەڵێن کە نان بە نان بدات) واتا : بە تەمای کەڵکێك نەبێت کەڵك نەگەیەنێت •
٢ ـ (کوێرنانە) واتا نانبدە نییە •

— نانی ها ـ وا ـ لە دۆڵەی ئەودا :ـ
واتا :ـ (نانی ئەم وا لەسەر کەوڵی نانخواردنی ئەو ، نانی ئەم بە هۆی ئەوەوەیە) •

— نانیان ها ـ وا ـ له دوڵێکدا :ـ

واتا : نانیان پێکەوەیەو لە ڕەنجو بەرهەمدا هاو بەشن •

— نانی هاریی بەدەمەوە گرتووە :ـ

بە کەسێك دەڵێن زۆر بزێوو چەتوون بێت ، (چاوی سوور بو
یاخی بووە)

— نانێکی بەو ڕۆنەوە خواردووە :ـ

(بە پەکێك دەڵێن کە کەڵکێکی لە شتێك ، لە شوێنێك وەرگرتبێتو
بە دوای ئەو کەڵکەدا ، ئەو شوێنەدا بچێتەوە ، بە تەمای کەڵکی تر
بێت) •

ناو ـ ناوی بە قوڕدا بچێت :ـ

واتا : ناوی کوێر بێتەوە •

— ناوی بە گەرووی ـ کوورەگەی ئاشدا بچێت :ـ

(کوورەگە = نێی ئاشە • بە پەکێك دەوترێت کە حـــەزت لێی
نەبێتو نەتەوێت ناویشی بهێنیت) •

— ناوی بهێنن ـ ناوی لێ بنێن :ـ

واتا : بچنە خوازبێنیی ئەو ئافرەتە ، دیاریی بکەن •

— ناوی خۆی بیستۆتەوە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە لە خۆی گۆڕابێت ، فیزی پەیدا کردبێت •

— ناوی ژنی لا هێنا :ـ

دای بە گوێیدا کە ژن بهێنێت •

— ناوی گەورەو دێی وێران :ـ

واتا : هەر بە ناو زلە ، تەواوە ، ئەگینا پووچە ٠

ناو ـ ناوی لە کوولەکەی تەڕیشدا نەبوو

١ ـ کەس ناوی نەدەهێنا ٠

٢ ـ هێشتا نەهاتبوە ژیانەوە ٠

٣ ـ هەردیاریش نەبوو ٠

— ناوی لە ناو ناواندایە :ـ

١ ـ بەشداری ئەو کارەیە ٠

٢ ـ ناوی دەرکردووە ، سا بە چاك بێت یان بە خراپ ٠

— ناوی هەیەو ناوکی نییە :ـ

١ ـ (ناوی هەیەو کرداری نییە) ٠

٢ ـ شتێکی بێ بەهایە ٠

ناوچەوان ـ ناوچەوان بەردە بۆتسە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە بێ شانسو بەدبەخت بێت بۆ تەوسو تەشەپێی دەڵێن ٠

ناوسك ـ ناوسکی ڕەش بۆتەوە :ـ

خەفەتێکی زۆری خواردووە ، سزایەکی زۆری دیوە ٠

ناوشان ـ ناوشانی پانە :ـ

١ ـ بۆ تەوس دەوترێت ٠ واتا : هەڵ دەگرێت وای لێ بێت ٠

٢ ـ بار هەڵگرو بەکێشەو نۆکەریی ئەمو ئەوی پێ خۆشە ٠

ناوك ـ ناوكو دڵی خست :ـ

ناوكو دڵ كەوتن :ـ لە ناو كوردەواریدا وا باوە كــە ناوكو دەكەوێت ، سا یا لە خورپەوە ، یا لە هەڵگرتنی شتی قورسەو لە بازدان یا لە ترسەوە ناوك دەكەوێت دڵیش لە خــور ترسەوە . بە گەلێك شێوە ناوك دەگرنەوە . یەكەم دەست دە سەر ناوكەكەو دەستی پیا دەنێن خوینبەرێك لەوێدایە دەیگر بەری دەدەن . دووەم تۆپەڵە پەڕۆیەك دەخەنە سەر ناوكەكەو لێی توند دەكەن . سێیەم بە باڵ ڕاتەكاندن. چوارەم ، ئەو كەسە بە شتێكی بەرزەوە خۆی شۆڕ دەكاتەوەو تەكان دەداتە خۆیو قاچی را دەتەكێنێت . پێنجەم بەسەرمەوقولات سێ سەرمەو قولات دەداتو پاشان لەسەر چیچكان دادەنیشێت تا قاچی سڕ دەبێت . بەڵام دڵ گۆزەوانەیەك یا شتێكی قورس دەخەنە ســەر ناوك تا دەمارەكە دەكەوێتە فرەفڕ سێ جار وای لێ دەكرێت بەوە دڵەكـە دێتەوە . واتا : ترساندی ، دەیشوترێت ناوكی گــرتەوە . بە تەوسەوە دەوترێت واتا : ناوكی خســت ، بەوەی هەواڵێــكی ناخۆشی دایە ، تووشی زیانێكی قورسی كرد ، ترساندی سا هــەر جۆرە ترسێك بێت .

ناوكە ڕێژ ـ ناوكە ڕێژی كرد :ـ

ماندووو شپرزەی كرد هێندە هێنایو بردی . ناوكە ڕێژ = وڵاخی باریی كە باری زۆری پێ ببرێتو بە تەنگیەوە نەیــەن پشــتی بریندار دەبێت دەڵێن ناوكەڕێژ بووە .

ناو نیشان ـ ناونیشانی پەڵە هەورەکەیە :ـ

(دەگێڕنەوە شێتۆکەیەك هەر چەند پارەیەکی کۆ کردبێتـــەوە ، بردوویەتی لە دەشت ، لە حاستی پەڵەهەورێك بە ژێر گلیـــەوە کردووە ، وای زانیوە کە ئەو پەڵە هەورە لەجێی خۆی دەمێنێتەوە ئەمە بە یەکێك دەوترێت کە ناونیشانێك هەڵدات وەك هی ئەو پەڵە هەورە بێت) ٠

ناهێڵێت ـ ناهێڵێت چاو بکاتەوە :ـ

بوارەی نادات ، سەرکوتی دەکات ٠

نەبەبەرخی ـ نەبەبەرخی تێر شیری خواردو نە بە کاوڕی تێر گیای خوارد :

بە یەکێك دەڵێن کە ژیانی منداڵی ناهەموارو پڕ لە کوێرەوەری بووبێتو گەورەییشی پڕ لە تاڵی ٠

نەبکەی ـ نەبکەی نە بخۆی تەماشای سای گەردنی بکەیت :ـ

واتا زۆر سپیو ناسكو جوانە ٠

نەترە ـ نە ترە دەنگی بێتو نە تسە بۆنی بێت :ـ

بۆ سووکی (بە یەکێك دەوترێت کە لە هیچ روویەکەوە کەڵکی نەبێت) ٠

نەخش ـ نەخشی رووی ئاوە :ـ

(واتا : زوو تێك دەچێت ٠ بە کارێك دەوترێت کە بناغەی نەبێتو هەر قسە بێت) ٠

نەخت ـ نەختو پوخت :ـ

(شتی مایەداری بەنرخ).نەخت = لە (نقد) ی عەرەبییەوە هاتووە واتا : پارەیەکی مۆڵی بێ گیرو گرفت ·

نەدار ـ نە دار بێت ، نە پەردوو نەحلەت بێت لە هەردوو :ـ

(بە دوو کەس ـ دووشت ـ ی خراپ دەوترێت کە یەکێك بڵێت فلانیان لە فلان باشترە) · واتا هەردووکیان خراپن و چون یەکن ·

نەدی ـ نەدی و بدی یە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە شتێکی بوو ئەو شتەی بەلاوە زۆر سەیر بێتو نەزانێت چی لێ بکات یان خۆی زۆر پێوە با بدات دەڵێن نەدیو بدی کورێکی بوو ـ لە جیاتی ناوکی چووکی بری ـ ناویان لێ نا سەلکە گودی ·

نەڕە دێو ـ نەڕە دێوە :ـ

بە یەکێك دەڵێن بە زۆری بە ئافرەت کە قەبەو دەنگ گڕو دەنگ بەرز بێت ·

نەرم ـ نەرمو نۆڵ :ـ

ئافرەت ، یان شتێك کە نەرمو شل بێت ، گۆشتو چەوری زۆر بێتو جوان بێت ·

ـــ نەرمو نیان :ـ

نەرمو نۆڵ ·

نەرمان ـ نەرمانە :ـ
واتا : بۆی لە بارەو کارەکە ئاسانە ، بۆی گونجاوەو ڕێك کەوتووە ٠
بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەوترێت کە بۆ کاری ئاسانو بێ گیرو
گرفت بگەڕێت یان بیەوێت کەڵك لە یەکێك وەرگرێت کە ئاسان مل
بداتو بێ بڕشت بێت ٠

نەشیش ـ نەشیش بسووتێت نە کەباب :ـ
(بە دزولا دەوترێت کە کارێکیان بەدەستەوە بێت واتا : هیچ لایەکیان
پەلپ لەوی تریان نەگرێت بە ڕەنگێکی وا کەتووشی زیان بێت) ٠ با
لە قازانجو زیاندا وەکو یەك بن ٠

نە گورگ ـ نە گورگخۆرەو نە دز بەرە :ـ
١ ـ (بە شتێکی بێ نرخ دەوترێت) ٠
٢ ـ بە گاڵتەوە بە ئافرەتێك دەوترێت کە پەکی کەوتبێتو کەڵکی
ئەوەی نەمابێت کەس چاوی تێ ببڕێت

نە گوڵ ـ نە گوڵی گەنمی دیوەو نە چەقچەقەی ئاش :ـ
(بە تەوسەوە بە یەکێك دەوترێت کە لە شتێکدا خۆیت لێ گێلو
هەڵە بکات) ٠

نرخ ـ نرخەکەی شا عەباسە ـ نرخێکە شا عەباس بڕیویەتیەوە :
واتا : ئەم شتە لەو نرخە کەمتر نییە ٠

نفت ـ نفتو نۆیە ـ نورتو نۆیە :ـ
واتا : زۆر تازەیە ٠

نقام ـ نقامی گرتووه ـ فێری نقام بووه :ـ

بە تەوسەوە ، بە رقەوە بە یەکێك دەوترێت کە فــێری نەریتێك بووبێت لەگــەڵ ئەوانەی دەورو پشـــتیدا نەگونجێت یان کردەوەیەك بکات رقی دەوروپشتی پێ هەڵسێنێت ٠

نمەك ـ نمەك سوێرە :ـ

واتا : چاکە لەگەڵ هەرکەسێکدا بکات پێی نازانێت‌و چاکەی بــە خراپە دەداتەوە ٠

نمەك ـ نمەکی کردووە :ـ

نانی ئەو کەسەی خواردووە ، خێری لە دەستی ئەو کەسە دیوە ، ناپاکی لەگەڵدا ناکات‌و هەمیشە وەفای بۆی هەیە ٠

ـ نمەك کوێرە :ـ

ناپاك‌و پێ نەزانە ، چاکەی لەگەڵدا دەکەیت بە خــراپە ئەمەکی چاکەکەت دەداتەوە چاکەی لەبەر چاو نییە ٠ سپڵەیە ٠

نمەك ـ نمەك گرتوو :ـ

(بە کەسێك دەڵێن کە لەگەڵ ئەو کەسەدا کە چاکەی لەگەڵدا کردووە بەد نمەکی بکات لە تۆڵەی ئەوەدا خوا بیگرێت) ٠

ـ نمەکناسە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە چاکەی لەبەر چاو بێت ، پێ بزانێت ٠

نووزە ـ نووزە درێژە :ـ

١ ـ هەڵەوەرە لەسەر قسە زۆر دەڕوات‌و نایبڕێتەوە ٠

به منداڵێك دەڵێن کە گریا درێژەی بداتێو نەیبڕێتەوە ، نووزنە ٠

نوقڵانە ـ نوقڵانەی بۆ لێدا :ـ
نوقڵانەی خێر ـ نوقڵانەی شەڕ، بۆی رەخساند کە تووشی خێر یان شەڕ بێت ٠ دەڵێن نوقلانەی شەڕی بۆ لێدا ٠ یان نوقڵانەی خێری بۆ لێدا ٠

نۆك ـ نۆکێك بە نۆ نانەوە دەخوات :ـ
زۆر رژدو چرووکە ٠

نۆنۆلە ـ نۆنۆلەیە :ـ
(بە گاڵتە پێ کردنەوە بە یەکێك دەڵێن کەڕەفتاری وەك ڕەفتاری منداڵی ساوا بێت) ٠

نێچیر ـ نێچیری خۆت لەدەست مەدە ـ دەرمەکە :ـ
هەلێکت بۆ هات لە دەستی مەدەو کەڵکی لێ ببینە ٠

نێر ـ نێر بۆتەوە :ـ
بە تەوسەوە بە کەسێك دەڵێن کە پێشتر سەرشۆڕی ناو کۆمەڵو بەردەستی ئەمو ئەو بێت ، سا لەبەر هەر هۆیەك بێتو کەوتبێتە قسەی زلو خۆ نواندنو هەڕەو گوڕەو خۆ بادان بەسەر ئەمو ئەودا ٠

ـــ نێرە بیدۆشەیە :ـ
دەڵێن : من دەڵێم نێرەو ئەو دەڵێت بیدۆشە بە یەکێك دەڵێن کە

لەسەر قسەی خۆی سوور بێت‌و قسەکەش نابەجێ‌و ناتەواو بێت

واتا : کەللە رەقێکە بیر ناکاتەوەو لێکدانەوەی نییە ٠

— نێرە حەێتەیەکە بۆ خۆی :ـ

بە یەکێکی زلەی جەربەزە دەڵێن ٠

نێر ـ نێرە کەرێکە بۆ خۆی :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە ناشیرین بەسەر ئەم‌و ئەودا بخورێت‌و قسەی ناتەواوو کردەوەی نابەجێ بکات ٠ بۆ تەوسیشە ، بە گەنجێك دەڵێن . کە بە دڵی گەورە رەفتار نەکات ٠

— نێرە کوڕکەیە :ـ

بە کچێك دەڵێن کە حەز لە ناو کوڕان بکات‌و حەز بکات یارییان لەگەڵدا بکات ، حەز لە کاری پیاوانە بکات ٠

نیشتووە ـ نیشتووەتە ملی :ـ

زۆری لێ دەکات ، بەسەر سەریەوە راوەستاوە تا کارێك بکات ؛ داخوازییەکەی بهێنێتە دی ٠

نینۆك ـ نینۆکی لێ لێك دەدان :ـ

لە یەکتری بەردەدان ، بەرەنگاری یەکتری دەکردن ، لە یەك تیژی دەکردن ٠

— نینۆکیان کرد :ـ

١ ـ دەستەڵاتیان بڕی ٠

٢ ـ تەمێیان کرد ٠

نینۆك ـ نینۆکی نەبێت سەری خۆی بخورێنێت :ـ

واتا : ڕسوا و بێ دەسەلات بێت و کەڵکی خۆیشی پێوە نەبێت ٠

نیوە ـ نیوەی هەزار پێنج سەدە :ـ

واتا : نائومێد مەبە ، دەروو هەر دەکرێتەوە ٠ گوێ مەدەرێ ٠

و

وا ـ وانه‌دڕاوه پینه بکرێت ـ وا نه‌ڕژاوه نه‌بژێت :ـ

(به هه‌ڵه‌یه‌ك ده‌وترێت ئه‌وه‌نده زل بێت پینه ـ جار نه‌کریت) • به قه‌وماوێك ده‌وترێت که چاره‌کردنی ئه‌نجامه‌که‌ی ستم بێت •

وار ـ وارو وێخی ده‌رهێنا :ـ

وار = هه‌یه • وێخ یۆخه ، واتا نییه • دوو وشه‌ی تورکین • واتا هه‌رچییه‌کی هه‌بوو نه‌بوو بۆی فه‌وتاندو له ناوی بردو هه‌ژاری خست •

والآ ـ والآ ڕنی کرد :ـ

به کاڵی خواردی •

وای ـ وای له قوونی‌و وای له دۆشاوی :ـ

یه‌کێك ئه‌مه ده‌ڵێت گرفتاری هه‌ڵوێستێکی ناسك بووبێت ، دوو شتی هه‌بێت له غه‌رغه‌ره‌و فه‌وتاندا بن ، هه‌رکامێکیان رزگار بکات ئه‌وی تری له ده‌ست بچێت • وه‌ك بڵێین : دارێکی به ده‌سته‌وه‌یه هه‌ردوو سه‌ری پیسه •

وه‌جاخ ـ وه‌جاخ روونه :ـ

١ ـ منداڵی هه‌یه ، به تایبه‌تی نێرینه •

٢ ـ منداڵه‌که‌ی جێی هومێده • باپیرانی زۆر دوور ئاگر په‌رست بوون ده‌بوو له هه‌موو ماڵێکدا وه‌جاخێك واتا ئاگردانێك بێت ،

گەورەی ماڵ کە پیاو بوو هەمیشە سەرپەرشتی ئـــەو ئاگرەی
دەکرد کە نەدەبوو بکوژێتەوە · تەنهـــا نێرینەش دەبوو ئەو
ئاگرەی بگراندایەو سەرپەرشتی بکردایە ، ئەگـــەر بهاتایەو
ماڵێك نێرینەی لێ ببرایەو منداڵی نێرینـــەیان نەبوایە ئەوە
ئاگرەکەیان دەکـوژایەوەو وەجاخـەکەیان کـــوێر دەبوەوە ·
وەجاخی روونیش ئەوماڵە بوو کـە هەمیشـــە ئاگـــرەکەیان
کوورەکانیان دەیان گراند ·

٣ ـ یان (وەجاخ شوێن ئاگرە واتا چێشتخانە بووەو بۆ پیـــاوی
بەخشندە بەکار دێت ـ واتا هەمیشە چیشتیان بوژەو هەژارو
نەدارای دراوسێ یان هی تر تێریان لێ خواردووە ـ لە تورکیدا
بە ئوشاگ هاتووە واتا منداڵ) ·

وەجاخ ـ وەجاخ کوێرە :ـ
جاران بە یەکێك دەوترا کە منداڵی نێرینەی نەبوایە یان کـورەکانی
خوێڕی‌و بێکارە بوونایە جێگەی هومێد نەبوونایەو لە جێی نەبوان
بوونایە ، بەڵام ئێستە بە یەکێك دەڵێن کە هەر هیچ منداڵی نەبێت ،
نەکورو نەکچ ·

وەحە ـ وەحەی لێ بکەیت دەچێتە گاگەل :
(واتا زۆر کەودەن‌و بێ لێکدانەوەیە) ·

وەرز ـ وەرزی خۆی دەشکێنێت :ـ
وەرز = وەرسی · واتا : دڵی خۆی خۆش دەکات ·

وەرەق ـ وەرەقی هەڵگێڕاوەتەوە ـ هەڵگێڕیاگەسۆ :ـ
ئەهامە تییەتی ، باری کەوتووە ٠

وەستا ـ وەستای قسانە :ـ
قسەزانە ، قسەقوتە ٠ بە تەوسیشەوە بە یەکێك دەوترێت کە
لە قسە کردندا بوارەی کەس نەدات ٠

وەك ـ وەك ئاو بخواتەوە :ـ
١ ـ واتا : زۆر بە ئاسانی کارەکەی بۆ کرا ٠
٢ ـ بە تەنگەوە نەهات ٠

ـــ وەك ئەسپێ‌و زەنگی بەلەسەی کردبێت هات بە ملما :ـ
بە یەکێك دەڵێن کە لە شوێنێکی تر شێتگیرو تووڕە کرابێت‌و داخی
دڵی خۆی بە یەکێکی تر برێژێت ٠

وەك ـ وەك بازەکەی ئەتا خانە بە مامرناو ئاوایی فڕە :ـ
(بە زۆردارێکی ستەمکار دەوترێت کە هەر بە ئاواییەکەی خــۆی
بوێرێت‌و زۆرو ستەم هەر لە ئاواییەکەی خۆی بکات) ٠ بە یەکێك
دەوترێت کە هەر بەوانە بوێرێت کە نزیکین‌و کەسین وەکو دەڵێن :
هیزە هەر بە خاڵۆی خۆی خڕە ٠

ـــ وەك بەرزەکی بانان بۆی دەرچوو :ـ
واتا : هیچی بۆ نەبوو ، بێ ئارەق دەرچوو ، رزگاری بوو (بەرزەکی
بانان مەوجوودێکی ئەفسانەییە بەو جۆرەی لە چیرۆکە فۆلکلۆرییــە
کوردییەکاندا باس کراوە ، زۆر درێژو باڵا بڵندە ، هەر لەسەر بانان

قیت دەبێتەوەو خۆی پیشانی خەڵکی دەدات یان بە پێ لەقە بانەکە دەکوتێتەوە گلزی خەڵکی ماڵەکە دەکات ، کە بۆیشی چوون لەبەر چاو ون دەبێت) ٠

— وەك پیرسۆز شەوق بەر پای خۆی نادات ـ وەك مۆم رووناکی بۆ ژێر خۆی نییە ـ وەك چرایە سێبەری بۆ خۆیو تیشکی بۆ خەڵك :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە خێری هەر بۆ بێگانە بێت نەك بۆ کەسو کاری ٠

وەك ـ وەك پیسایی تا چیلکەی تێوە دەیت زیاتر بۆن دەداتەوە :ـ
١ ـ (بە مەردومی ناپاکی پیسی دەمدڕاو دەوترێت) ٠
٢ ـ بە کارێك دەوترێت تا زۆرتر لێی بکۆڵیتەوە پیستری لێ ئەنجام بێت ٠

— وەك تڕی بن گۆم رۆیشت :ـ
تڕی بن گۆم دەنگی نییە ٠ واتا : بە فیڕۆ رۆیشتو تۆڵەی نەکرایەوە ، لە دەست چوو بە بێ ئەوەی سۆراغێکی بکرێت ، دەست بکەوێتەوە ، کەسێك پێی بزانێت ٠ (بە شتێك دەوترێت کە بکرێتو کەس پێی نەزانێتو لە بیر بچێتەوە) ٠

— وەك تیسکەی تفەنگ بۆی دەرچوو :ـ
واتا : زۆر بە گورجو خێرایی دەرپەڕی ، دەرچوو ٠

وەك ـ وەك حەمام قۆرغی کردووە :ـ
واتا : دەستی بەسەردا گرتووەو ناهێڵێت کەسی تر کەڵکی لێ ببینێت ٠

— وەك ـ وەسە ـ دەروازەی مزگەوتە ، نەدەفرۆشرێت نەدەسووتێت :ـ

به شتێك دەوترێت كە بەنرخ بێتو دەشێت هەر بمێنێتو دەسكاری نەكرێت ٠

— وەك ژیو كەوان هاتەوە یەك :ـ
واتا : بە قسەیەك یان كردارێك كە بەرامبەری كرا گرژو پەست بوو ٠

— وەك سەبەتەی ـ بن ـ بەن پچڕاوە ـ وەك ترازووی بەن پچڕاوە :ـ
١ ـ بێ دەسەلاتە ٠
٢ ـ هیچی بەدەست نییە ٠
٣ـ لێ نەهاتووە ٠

— وەك ـ وەسە ـ سكل سوورە ـ لە پشكۆ گەرمترە :ـ
١ ـ جوانە ٠
٢ ـ لە سەركارەكەی هەتەرە ٠
٣ ـ تووڕەو دەمارگرە٠٠

— وەك فیشەكەشێتە بە ئاسماندا چوو دەروونی هەستاو توند بوو زۆر تووڕە بوو ٠

— وەك قوڕی زستان عافووە :ـ
واتا لێی ناگیرێتو چاوپۆشی لێ دەكرێت ، چونكە ناتەواوە ٠ ئیتر ناتەواوییەكەی هی هەرچییەك بێت ٠

وەك ـ وەك ـ وەسە ـ كەر دەروێشە :ـ
(بە یەكێك دەوترێت هاتوچۆی هەموو شوێنێك بكات) چونكە كەری دەروێش سەر بە هەموو ماڵێكەوە دەنێت ٠

— وەك كەری ناو قوڕاو گیری خواردووە :ـ

بە تەوس و گاڵتە پێ کردنەوە بە کەسێك دەڵێن کە لە کارێکدا پەکی کەوتبێتەو چارەسەری خۆی پێ نەکرێت ٠

— وەك کەو چوو :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە بە قسەی یەکێك یان بە بینینی وا بچێت ـ تەریق بێتەوە بترسێت ـ قسەی بۆ نەکرێت) ٠

— وەك کۆتر زوو دەگەڕێتەوە :ـ

واتا : بەوەفایە ٠

— وەك کێشکەی بە چلانە :ـ

(بە خواردنێکی کەم دەوترێت کە لەبەردەمی چەند کەسێکدا دابنرێت ٠ واتا : ئەم خواردنە وەك چۆلەکەیەك وایە کە بۆ چل کەس دانرابێت) ٠

وەك ـ وەك گای عەلی خۆی دەلێسێتەوە :ـ

بە کەسێك دەڵێن دەست بەتاڵ بێت یان تەمەڵ و کار نەکردە بێت ٠

— وەك گورگ بەدەم خشپەوە دەچێت :ـ

(بە یەکێکی بە هەڵپە دەوترێت کە لە هەر لایەکەوە سووسەی شتێکی کرد دوای کەوێت) ٠

— وەك گوریسی گاگێرەی لێ هاتووە :ـ

بە کەسێك دەڵێن کە جڵەوی کاری لە دەست خۆیدا نەبێت ٠

— وەك گوریسی ناو هەمانەیە :ـ

(واتا زۆر بە پێچە) ناڕاستو فێڵبازە ٠

— وەك گوڵوڵە بەفرە هەتا تلەوەبێت گەورەتر دەبێت :ـ

(بە كاریك دەوترێت تا دەستی بدەیتێ خراپتر بێت) ٠

— وەك گوێزی ئازایە :ـ

واتا : ساغو بێ خەوشە ٠ گوێزی ئازا ئەوەیە كـە كاكڵەكـەی بە ئاسانی دەربێتو توێكڵ تەنك بێت ٠

وەك ـ وەك گوێی كەر جووتن :ـ

بە دوو كەس دەوترێت كە زۆر دۆستو گونجاو بن بۆ پێكەنینو گاڵتە وایان پێ دەڵێن ٠

— وەك گیسكی دەربازبووی دەستی قەسابە :ـ

(چاوترساوی كارەساتێكی گەورەیە) ٠

— وەك گیسكی قەرزار نەگرتوو وایە :ـ

(واتا : زۆر لەڕو لاوازە) گیسكێك كە زۆر لاواز بێت خاوەن قـەرز لە بری قەرزەكەی وەری نەگرێت ٠

— وەك ـ وەسە ـ مار خۆش خەتو خاڵە :ـ

بە دیمەن جوانەو بە كردەوە وەك مار بە خەڵكەوە دەدات ٠

— وەك ماری پێ لە سكە :ـ

(بە كەسێكی رووالەت باشی دەروون خراپ دەڵێن) ٠

— وەك مار پێچی خوارد ـ گینگڵی خوارد :ـ

بە ژانەوە بە خەفەتەوە تلاوتلی کرد · تلیدا ·

— وەك ماستی مەیو وایە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت سەر راست بێت ، لە هیچ شتێکدا سەرپێچی نەبێت) ·

وەك ـ وەك ماسی وایە جارێك سەر ئاوو جارێك ژێر ئاو دەکەوێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت هیچ ئەرکێکی بەسەرەوە نەبێت) ·

— وەك مێشە لە هەموو شتێك دەنیشێت :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە شتین بێت (مادەپەرست بێت) تەماع وای لێ بکات گوێ نەداتە هیچ نەنگیو شەرمێكو بە هەموو شتێکیش قایل بێت ·

— وەك نێرەکەرەکەی عوزەیر پێغەمبەرە زەڕینی هەیەو پەڕینی نییە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت گوفتاری هەبێتو کرداری نەبێت) ·

— وەك نیسك بەرو پشتی بۆ نییە :ـ

١ ـ بە کەسێکی هەڵپەرستی خۆ پەرســـت دەوترێت کە بە پێی قازانجی خۆی هەر دەمە لەگەڵ یەکێك ، تاقمێکدا بێت ·

٢ ـ (بە مەردومی دوو ڕووی دوو زمان دەوترێت) ·

— وەك نیسکێنە زوو هەڵدەچێت :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە تووڕەو تڕۆ بێت) ·

وەك ـ وەك واشە خۆی پێدا دا :ـ

لە پڕو لە ناکاودا شتەکەی قۆستەوە ·

— وەك هێلكەو ڕۆنی سەر کلاورۆژنە وایە :ـ

(بە ئیشێك دەوترێت کە لە شوێنێك بێتو تۆ لە شوێنێکی دوو هەوڵی بۆ بدەیت کە ئەو هەوڵە بێکەڵك بێت واتا : ئەگەر دەتەوێت ئەو ئیشە سەر بگرێت بچۆ بۆ شوێنی خۆی لەوێ هەوڵی بۆ بدە)

وەلی ـ وەلی وەلی دەناسێت :ـ

(هەموو کەسێك هاوبیری خۆی دەناسێت) ٠

وتی ـ وتی دایە هەتا تۆ ئاموژگاریی منت کرد من سیو سێ مێشم بە گونی کەرە کەوە ـ کەرە تاڵەوە ژمارد :ـ

بە منداڵێك بە یەکێك دەوترێت کە زۆر لاسار بێت ئامۆژگاری لـە گوێ نەگرێت ٠

وتیان ـ وتیان بە کتك گووت بۆ دەرمان دەشێت کردییە ژێر خاکەوە ـ پشیلە گووی بۆ دەرمان دەشیاو دەیکرد بە ژێر خۆڵەو :ـ

بە یەکێکی رژدی چرووك دەڵێن کە بەرچاو تەنگ بێت چاکەی بـۆ کەس نەبێت ، شتێکی لێ بخوازن بیشارێتەوە ، حاشای لێ بکات ، کارێکیان پێی بێت خۆی بشارێتەوە ٠

ورگ ـ ورگ دڕاوە :ـ

زۆر خۆرە ٠

— ورگی بە کۆڵیدا ـ بە شانیدا داوە :
(بە چڵێسێك دەوترێت کە دووی خواردن کەوتبێت) ٠

— ورگی سەر ناوە :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە لەسەر خوانێك دانیشتبێت ، تێر خـــواردن نەزانێت ، تا خواردنەکە تەواو نەبێت دەست هەڵنەگرێت ٠

وڕێنە ـ وڕێنەی نەخۆشە ـ دەبزرکێنێت :ـ
بە کەسێك دەوترێت داوای شتێك بکات نەبدرێتی ، قـــــەیەك بکات بۆی نەشێت ٠ واتا قـــەکەت وەر ناگیرێت‌و بیبڕەوە ٠

وشـــك ـ وشکە ـ مرۆڤێکی وشکە ـ وشکەپیاوە :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە لەگەڵ خەڵکدا دۆستایەتی نەنوێنێت ناســـك نەبێت ، رووی خۆش بەکەس نەدات ٠

— وشك‌و تەڕی تێدا سووتا :ـ
واتا : گوناهیارو بێ گوناه پێکەوە گرفتار بوون ، بێ جیاوازی‌و لێك کردنەوەیان تیاچوون ٠

وشکەڕۆ ـ وشکەڕۆی گەیشتۆتێ :ـ
واتا : لە تینواندا وشك بۆتەوەو تەڕایی لە لەشیدا نەماوە ٠

وشکە سۆفی ـ وشکە سۆفی‌یە :ـ
سۆفییەکە زۆر بەتەنگ جێبەجێ کردنی دەستووری سۆفێتییەوە دێت‌و لە ژیانەوە دوورە ٠ بە تەوسەوە بە یەکێك دەڵێن کە کوڕی

کۆڕ نەبێت ، حەز بە تێکەڵاوی‌و رابواردن نەکات .

واتا : وەك سۆفی گۆشەگیرە .

وشکە مزە ـ بە وشکە مزی کار دەکات :ـ

بێ خواردن‌و خواردنەوەو کرێ‌و پاداشت کار دە کات .

وشکەیی ـ وشکەیی دەکات :ـ

(بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە رووبامایی‌و ڕیایی بکات) .

هـ

هـا ـ ها ـ وا ـ له بان ته‌له‌وه :ـ

به كه‌سێك ده‌ڵێن كه ساویلكانه كـــه‌وتبێته داوی پیاوی فێڵبازه‌وه‌و تووش بووبێت ٠

ـــ ها ـ وا ـ له بان كای ئاگر تێ به‌ردراوه‌وه :ـ

به كه‌سێك ده‌ڵێن كه ئه‌ندێشـه‌و مه‌ترسی گه‌ماڕۆی دابێت‌و ژیان‌و مانی له مه‌ترسیدا بێت ٠

ـــ ها ـ وا ـ له كووره‌ی په‌ژاره‌دا :ـ

واتا : داخ‌و خه‌فه‌ت تاساندوویه‌تی له داماویدایه ٠

هات ـ هات هاته‌كه‌ی ڕۆمه ـ بووه به هات هاته‌كه‌ی ڕۆم :ـ له هه‌ڵوێـستێكدا ده‌وترێت كه چاوه‌ڕێی یه‌كێك ، شتێك زۆری خایاندبێت‌و هه‌ر نه‌بووبێت ٠

ـــ هاته‌وه سه‌ر ڕا :ـ

په‌شیمان بۆوه‌وه ، گه‌ڕایه‌وه ، ڕاست بووه‌وه‌و وازی هێنا ٠

هاوڕێ ـ هاوڕێ ـ فیق ـ ی قه‌له‌نده‌ری یه :ـ

واتا : وه‌ك قه‌له‌نده‌ری لێ هاتووه ٠ ئه‌مه له‌و په‌نده‌وه وه‌رگیراوه كه ده‌ڵێت : ئه‌وه‌ی ده‌بێته ڕه‌فیقی قه‌له‌نده‌ری له ڕیش‌و سمێڵ ده‌بێت بێبه‌ری ٠ به یه‌كێك ئه‌مه ده‌ڵێن كه جۆره كردارو ڕه‌وشتێكی هه‌بێت جێی قایلمه‌ندی‌ی ئه‌و كه‌سه نه‌بێت كه پێی ده‌ڵێت ٠ یان تووشی زیانێك نوشوستیه‌ك بووبێت به‌هۆی ئه‌وه‌وه كه هـــه‌ڵـــو كه‌وت له‌گه‌ڵ یه‌كێك یان تاقمێكدا بكاته خراپ بێت قه‌له‌نده‌ر وه‌ك

(ابن بطوطة)[1] دەڵێت : (قەڕەندەری تایەفەیەکن ریش‌و برۆ یان دەتاشن ئەمانە سەر بە شێخ جەمالەدینی ساوی کە لە میسردان) ابن بطوطە چیرۆکی جەمالەدین بەم شێوەیە دەگێڕێتەوە دەڵێت ٠ (چی وای لە جەمالەدین کرد کە ریش‌و برۆی بتاشێت ؟ شێخ جەمالەدین پیاوێکی شێوە جوان بوو ئافرەتێك خەڵکی ساوە دڵی پێی دەچێت ، چەند نامەی بۆ دەنێرێت ، سەرە رێگەی لێ دەگرێت ، کە لەگەڵیدا رێك بکەوێت ، کەڵکی نابێت ، ئافرەتە لێی نائومێد دەبێت ئینجــا پیرێژنێکی بە کۆڵکەوە دەکات ٠ پیرێژن کاغەزێك بەدەستەوە دەگرێت‌و لە سەرە رێگەی مزگەوتیدا رێی پێ دەگرێت ، دەڵێت « کوڕەکەم ئەم نامەیەی بۆ ناردووم حەز دەکەم بۆم بخوێنیتەوە شێخ دەڵێت باشە ٠ بەڵام پیرێژن دەڵێت کوڕەکەم ژنی هەیە بەشکو لە دالانی ماڵەکەماندا بیخوێنیتەوە‌و ئەو لەو دیو دەرگاکەوە گوێی لێ بێت ٠ شێخ دووی دەکەوێت ، کە دەچێتە ئەو دیو دەرگاکەوە پیرێژن دەرگای لەسەر دادەخات‌و ژنەش کەنیزەکەکانی دەنێرێتە وێزەی بە زۆر شێخ دەبەنە ناو ماڵەکەوە‌و ژنەش ئەوسا زۆری لێ دەکات کە دەستی لەگەڵ تێکەڵ بکات شێخ کە دەبینێت هیچ دەرفەتێك‌و چارەیەك نییە دەڵێت باشە ، بەڵام دەست بەئاو دەگەیەنم ، ئاودەستەکەی پیشان دەدەن‌و ئاو لەگەڵ خۆیدا دەبات ٠ گوێزانیـــکی تیژی پێ دەبێت سەرو ریش‌و سمێڵ‌و برۆی هەموو دەتاشێت کە دێتە دەرەوە ، ژنە بەو جۆرە دەیبینێت دڵی لە شێخ هەڵدەکەنرێت‌و لەبەر چــاوی دەکەوێت‌و دەڵێت دەری‌بکەنە دەرەوە ٠ بەو شێوەیە شێخ رزگاری دەبێت ٠ پاشان هەروا مایەوە‌و هەرچی مریدێشی هەبوو هەموو وەك

---

(١) رحلة ابن بطوطة ٠ لاپەڕە ـ ٣٤ ـ بیروت ١٩٦٠ ٠

ئەویان کرد · سەرو ریش‌و برۆو سمێڵیان تاشی ئیتر بەوە ناسراون)
ئەم بەندەش نیشانەی بەهێزیی پەیوەندیی کوردستانە بە دنیای
ئیسلامەوەو هوشیاریی کوردە ·

هاتینەوە ـ هاتینەوە سەر بای بەرە ـ هاتینەوە سەر یاسینی گۆلکێ :ـ
بۆ بێزاری دەربڕینە · واتا : هاتینەوە سەر باسە ، بارە ، نەشیاوو
ناتەواوەکەی جاران ، بە کەسێك دەوترێت کە هەر قسەیەك کرا یان
بارێك بوو ، بیباتەوە بەسەر باسێك یان بارێکی بێزارکەری لەوەپێش ·

هـاش ـ هاش‌و هووش ـ هاشەو هووشە ـ هارت‌و هوورت :ـ
خۆ هەڵکێشان‌و فشەو درۆی زل کردن · دەڵێن کەوتۆتە هاشـەو
هووشە · واتا کەوتۆتە درۆو دەلەسەی قەبەی بێ جێ ·

هانا ـ هانام کردە دەمت :ـ
هانا = پەنا بردن · واتا : بەو قسانە بیت کە تۆ دەیکەیت · کەسێك
ئەمە دەڵێت کە خۆزگە بە قسەیەك بخوازێت کە بەرامبەرە کـەی
بیکات ·

هەتا ـ هەتا ئەو بایە لەو کونەوە بێت حاڵ هەر ئەو حاڵە دەبێت :ـ
(بۆ کارێك ئەمە بەکار دێت کە لەبەر هۆیەك ئەنجامی ـ هەمیشە ـ
خراپتر بێت) ·

— هەتا خۆم کوڕ بووم بە بانانەوە بەرتیلیان دەداو دەپاڕانەوە :ـ
یەکێك دەیڵێت کە لێکەوتبێت بۆ شانازی دەیڵێت ، تەشەر لە رۆزکار
دەدات کە چی لێ بەسەر هێناوە · یان لەبەر دەمی یەکێکدا دەیڵێت
کە ئەم لەو باشتر بووبێت ·

— هەر کەسەو ـ یەکەو ـ لە ئاشێك دەکات :ـ
(بە کوڕێك دەوترێت کە کەس گوێ لە کەس نەگرێت‌و هەر کەسەیان بۆ خۆی قسە بکات) • هەر یەکەیان باسی شتێك دەکات •

— هەر کەسە گوێز لە باری خۆی دەژمێرێت :ـ
(هەر کەسە بە پێی نیازو دڵو دەروونی خۆی قسە دەکات) •

— هەر ملەیەك سەختە ـ کام ملە سەختە ـ بڕۆ بیگرە :ـ
(بە یەکێك دەوترێت کە هەڕەشەت لێ بکات) •
واتا : چیت لەدەست دێت درێخی مەکە •

— هەر موویەکی بە ساڵێك رووا‌وە •
(واتا زۆر وریاو چاو کراوەیە) •

هەڕ ـ هەڕی لە بڕ ناکات :ـ
بە کەسێك دەڵێن کە سەری لە شتێك دەر نەچێت‌و هیچی لێ نەزانێت (زۆر کەرەواڵەو هیچ نەزانە) •

هەرا ـ هەراو زەنا ـ هەراو هۆریا :ـ
پشێوی‌و ئاژاوەو ژاوەژاو •

هەرە ـ هەڕەو گوڕە ـ هەڕەشەو گوڕەشە :ـ
ترساندن‌و بەربەست کردن •

هەرچی ـ هەرچی لە دیزەکەدایە دەری دەهێنم :ـ
واتا : چیم لە دڵدایە هەڵی دەڕێژم چ کەم‌و کووڕی‌و خراپییەك هەیە

دەری دەخەم‌و داخی دڵی خۆم سارێژ دەکەم ·

— هەرچی لێی دوورە رەنگی سوورە :ـ
واتا : زۆر خراپە ، هەرچی لێوەی نزیك بێت بەشی پەژارەو داخ دەبێت ، یەکێکیش رەنگی سوور دەبێت کە لە ژیاندا دڵنیا بژی ، بە بێ دەردی دڵ‌و سەر ·

— هەرچی‌و پەرچی :ـ
بە تاقمە مرۆڤێك دەوترێت کە سووك بێتە بە رچاو ، یان خۆیان سووك بن ، ناکەس بەچە بن ·

هەزار ـ هەزار ئەحمەدو مەحموود دەکات :ـ
١ ـ بە پێچ‌و پەنایە ·
٢ ـ پەلی بڵاوەو کاری زۆرە دەڵێن : سەری ئەحمەد دەکات بە قنگی مەحمووددادا هی مەحمود بە قنگی ئەحمەددا ·

— هەزار ئالتم‌و سالتم دەکات :ـ
ئالتم = ئالدم · سالتم = ساتتم = واتا : کڕیم‌و فرۆشتم · دوو وشەی تورکین · واتا : هەزار کەڵەکبازی ، ئاین‌و ئۆین دەکات ·

— هەزار پەلی بە پشتی ئەودا داوە :ـ
واتا : ئەم لەو زۆر خراپترو بەد ترە ·

— هەزار تەڵەی بە کلك تەقاندووە :ـ
ناکەوێتە داوەوە ، زۆرزانێکە ، فێڵبازێکە هاوتای نییە ·

هەزار ـ هەزار فاکت بە فیکێکی :ـ

واتا : ئەو لە تۆ زۆرزانترەو گرەوی لێ نابەیتەوە بە دەسەڵاتترو بە توواناترە ٠

ـــ هەزار قوڕوو چڵپاوی بە قنگدا هەڵپڕژاوە :ـ

(واتا : لە دنیــادا زۆر قاڵ بووە) تاڵ‌و ســـوێری‌ی ژیانی زۆر چەشتووە ٠

ـــ هەزار گۆزە دروست بکات یەکێکی دەستووی نییە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت کە هەموو ئیشـەکەی بە نیوەو نیوەچڵ بێت) ٠

ـــ هەزاری وا دەبەمە سەر ئاوو ئاوی نادەم‌و دەیهێنمەوە :ـ

بۆ شانازی‌ی قسەکەرو بە سووکگرتنی ئەوی تر دەوترێت واتا : من لەو زۆرزانترم‌و باشتر لە ژیان دەگەم ئەو ساویلکەو بوودەڵەیە ٠

هەژدە ـ هەژدە هەژدە قسەدەکات :ـ

خێرا خێراو گوستاغانە دەدوێت ٠

هەلاجان ـ هەلاجان دەکات ـ نیشانە ناشکێنێت ٠

١ ـ زۆر بێ دەسەڵات‌و بوودەڵەو کەم توانایە ٠

٢ ـ قسەکانی هیچی جێی خۆی ناگرێت‌و وەر ناگیرێت ٠

ـــ هەلاجی‌ی لێوە دەکات :ـ

(قسە زۆر دەکات‌و قسەکەیشی بەد گۆیی‌یە بە سەرو پۆتەڵاکی ئەم‌و ئەودا دێت ، قسـە دێنێت‌و دەبات) ٠

هـەڵە ـ هەڵە داوان :ـ

دەڵێن : بە هەڵەداوان هات . واتا : بە شپرزەیی‌و خێرایی هات .

هەلەق ـ هەلەق‌و مەلەق دەدوێت :ـ

(واتا قسەی بزڕ بزڕو شاش‌و وێش دەکات کە قسەکانی نەچنەوە سەر یەك) .

هەڵەوەڕ ـ هەڵەوەڕە :ـ

بۆ سووکی بە یەکێك دەوترێت کە زۆر بڵێت‌و هەڵە زۆر بکات لە قسەدا ، یان قسەیەك بکات بە دڵی گوێگرەکەی نەبێت . واتا : وەڕەی دێت‌و بە هەڵەش دەدوێت بە ناسـیاوو نەناس دەوەڕێت واتا : خراپ دەڵێت .

هەڵتۆقیوە ـ هەڵتۆقیوە :ـ

بە منداڵێك بەتایبەتی بە کچێك دەڵێن کە خەریك بێت پێ بگات . واتا : باڵای کردووەو زوو گەورە بووە . قارچك کە دەربێت ، سەر دەر بکات دەڵێن هەڵتۆقیوە .

هەڵگڕاوە ـ هەڵگڕاوە :ـ

واتا : زۆر دەوڵەمەند بووە پێ گەیشتووە وەك چۆن ئاگر بەرز دەبێتەوەو شەوق دەداتە ، کڵپە دەسێنێت .

هەڵیان ـ هەڵیان تەکاند :ـ

نابووتیان کرد . وەك چۆن دەفرێك سـەرەوخوار دەکـرێت‌و رادەتەکێنرێت هیچی تێدا نامێنێت .

هەڵگێڕ ـ هەڵگێڕو داگێڕی کرد :ـ

سەرنجی لێ دا لێی کۆڵییەوەو بەراوردی کرد ٠

هەڵی ـ هەڵی تڕاند :ـ

بۆ گاڵتە پێ کردنە ٠ واتا : تیاچوو زیانێکی گەورەی لێ کەوت ، کارەکەی سەبری نەگرت‌و تووش بوو ٠ هەڵی تڕاند = خۆی پیس کرد ٠

هەمانە ـ هەمانەبەری بە کۆی زووخاڵ بێت :ـ

(واتا : درۆو فشەی زۆرە ، جاران درۆکانی وەکو لە هەمانەدا بووبێت وا بوو ، کەس پێی نەدەزانی ئێستە هەمیانەکەی دزراوەو درۆکانی کەوتوونەڕوو) واتا : پەردەی لەسەر هەڵماڵراوەو رووی رەشی بەخەڵك ناسێنراوە ٠

ـ هەمانە بەکۆڵە :ـ

خوازلۆکە ، سەر سواڵکەرە ٠

هەمانە ـ هەمانەی زۆر پەستراوە :ـ

واتا : خەریکە لەدەست دەچێت چونکە هەمانە کە زۆر پەستێورا شتی تێ ناخنرا دەتەقێت ٠ هەموو شتێك لە ئەندازەی خۆ ئەگینا لەدەست دەچێت ٠

هەموو ـ هەموو دەڵێی پشقلی بزنێکن :ـ

بۆ سووکی (بە چەند خوشك‌و برایەك دەوترێت کە هەموو ناشیرین بن) ٠

— هەموو ڕێیەك بۆ بانە دەچێت :ـ

واتا : بە هەموو جۆرێك یەك ئەنجام دەردەچێت ٠

— هەموو زەردێك ئاڵتوون نییە :ـ

(بە دیمەن دەسخەڕۆ مەبە) ٠

— هەموو کەسێك مەنی ماڵی خۆیەتی :ـ

هەموو کەسێك گەورەی ماڵی خۆیەتی ٠

— هەموو گیانی جەربەندە بە نوشتەی مالووم بەندە :ـ

بە کەسێك دەوترێت کە هاواری گەلێك شوێنی ، جوستەی بکات

واتا : وەکو هەموو لەشی بە جەڕو بورغوو لێك ترابێتو جەرەکای

خاو بووبێتەوە چۆن پەکی دەکەوێت ئەویش وایە ٠

هەموو ـ هەموو لەشی ـ گیانی ـ پێ دەکەنێت :ـ

لە خۆشییەکی زۆردایە ، ئەو شتە ، ئەو شوێنەی زۆر بە دڵە

هەناسە ـ هەناسە بە قنگ دەدات :ـ

واتا : زۆر نەخۆشەو هەناسەی سوارە ٠

— هەناسەی سارد بووە :ـ

١ ـ باری کەوتووەو لێی قەوماوە ٠

٢ ـ دەردەکەی کوشندەیە ٠

٣ ـ نابووت بووە ، تووش بووە ٠

٤ ـ هومێدی بڕاوە ٠

هەنگوین ـ هەنگوین بە دەمی تاڵە :ـ

١ ـ (زۆر خەفەتبارە) ٠

٢ ـ دڵخوردە ٠

٣ ـ نەخۆشە ٠

ـــ هەنگوینی بێ مێشە :ـ

(بە دەسکەوتێکی بەنرخی بێ ئەرك دەڵێن) ٠

ـــ هەنگوینی شەمەتلێنکەیە :ـ

هەنگوینێکی جیری خۆشی شان بچکۆلەیە ، لە جۆرە هەنگێـــکی تایبەتی پەیدا دەبێت :

١ ـ بە یەکێکی دڵ ناسك دەڵێن کە هەر لە خۆیەوە زویر بێت ، زوو هاواری لێ هەڵسێت ٠

٢ ـ بە یەکێك دەوترێت کە درەنگ خۆی دەربخـاتو خـــۆی خۆشەویست بکات ٠

هاوسار ـ هاوسار ـ هەوسار ـ مەردوم داماڵراوە ـ لە جڵەو بەربووە :ـ

واتا : بەرەڵایەو گوێ بە کەس ناداتو چی بە دڵدا بێت دەیکات ٠

هەوێن ـ هەوێنی نۆ قازان شیرە :ـ

بە یەکێك دەڵێن کە زۆر بەد بێت ، پێی بکەوێتە هەر شوێنێکەوە ، ئاژاوەی تێ بخات ٠ فێڵبازوو تەڵەکەباز بێت ٠

هەیپێ ـ هەیپێی لێ کرد :ـ

١ ـ هانیدا خێرا بڕوات ٠

٢ ـ خێرا ڕۆیشت تا زوو بگاتە جێ ·

هـۆر ـ هۆر خوراوەو هەمانە ماوە :ـ ·

واتا : زۆر ڕۆیشتووەو کەمی ماوە ·

هۆقە ـ هۆقەبازە :ـ

کەڵەکبازە ، دەغەڵ لە کاردا دەکات ، ناپاکە ، ناڕاستە ·

هوورها ـ هوورهای ـ هەوهەوی ـ دوای گورگە :ـ

(بە یەکێك دەوترێت ماڵی یەکێکی خواردبێت بە هیچ ڕەنگێك لێی نەسەنرێتەوە) واتا : هەرچی هـــاوارو پەلەقاژی بکەیت بۆت لێ ناسەنرێتەوە هەوڵو دەوڵەکەت وەك هی ئەو کەسەیە کە بە دەنگ بیەوێت بەرخێك لە گورگێك بسەنێتەوە ·

هیچ ـ هیچ بە زمانیەوە ناوەستێت :ـ

زمان نەسرەوتە · نهێنیی قایم نییە · زوو ئاشکرای دەکات ·

ـــ هیچی لە باردا نییە :ـ

بێ دەسەڵاتە ، بێ بڕشتە ، بوودەڵەیە ·

ـــ هیچی لە خۆ نەگرتووە :ـ

١ ـ خۆ ناگەیەنێتە هیچ کارێك چاکەیەك ، یاریدەیەك ·

٢ ـ هیچ تەشەرو توانجو قسەیەك کاری تێ ناکات ·

هیچ ـ هیچو پووچە :ـ

شتێك ، کەسێکی بێ کەڵكو بێ نرخە ·

هێشتا ـ هێشتا ئەسپی نەکڕیوە ، ئاخوڕی بۆ هەڵدەبەستێت : بە کەسێك دەڵێن کە دەستی نەدابێتە کارێك ، شتێکی نەکڕیبێت ، خەریکی ... کردنی جێگەکەی بێتو بە خەیاڵ ئامادەی بەرخواردنی بێت ·

ـــ هێشتا نەبووە بە قۆچەقانی قنگە ـ شرقە ـ ی لێوە دێت :ـ
(بە کەسێك دەوترێت کە لە پێش تەواو بوونی کارێکدا خۆی بۆ ئامادە بکات · هەر وەك تەواو بووبێتو هاتبێتە کایەوە وا بێت) ·

هێڵ ـ هێڵی خوار لە ژێر سەری گای پیردایە :ـ
واتا : گوناهو خراپەیەك کە کراوە سووچی گەورەکەیە ·

هێلکە ـ هێلکە بە بن هەنگڵ ـ بن باخەڵ ـ دەبرژێنێت ·
واتا : گەنجەو خوێن گەرمە ·

ـــ هێلکە رەنگ دەکات :ـ
مەرایی دەکات ·

ـــ هێلکەو رۆنی سەر کڵاو رۆژنەیە :ـ
(بە کارێك دەوترێت کە دووراو دوور دەستی بدەیتێ بە جۆرێکی وا کە هەوڵو تەقەلاکەی کارێکی ئەو تۆی بۆ نەبێت) ·
هێلکە ـ هێلکەی بێ زەردێنە دەفرۆشێت :ـ
(واتا : زۆر ناڕاستەو بە فڕوفێڵە) ·

هێندە ـ هێندە چەورە رۆنی لێ دەتکێت :ـ
(بۆ سەرزەنشتی کەسێکی نەخۆر بەکار دێت) ·

ی

یاری ـ یاری بە پارە دەکات :ـ

پارەدارە ، ساماندارە ، دارایە ·

ـــ یاری بە ئاگر دەکات :ـ

١ ـ شەڕ دەنێتەوەو ئاشووبو هەرا دەگێڕێت ·

٢ ـ بە کەسێك دەڵێن کە خۆی خستبێتە گێژاوێکەوە کە پڕ لە مەترسیو گاشەو ئەندیشە بێت ·

ـــ یاری شاترەو باری خاتر نییە :ـ

(واتا : هاوڕێیەکی سازی کارگوزارەو بار نییە بە سەر دڵانەوەو ئێسکی قورس نییە) ·

یـان ـ یان بە خانی خانان دەبێت یان بە بووکی بانان :ـ

واتا : لەو کارە گرانەی دەستت داوەتێ ، یا تێیدا سەردەکەویت ، سەربەرز ، بە ئامانج دەگەیت یان تێ دەشکێیت ، سەرەنـــگرێ دەبیت ، لە ناو دەچیت ·

ـــ یان گاڵ دێنێت یان پەموو :ـ

(یەکێك دەیڵێت کە ئیشێکی کردبێت ، ئەنجامەکەی نەزانێت · واتا : یان باش دەبێت یان خراپ) ·

یەخە ـ یەخەی خۆی دادڕیوە :ـ

واتا : بێزارو وەڕسو خەفەتبارە ، لە دەست بارێك کەسێك ، ڕۆژگارێك ·

— یەخەی لێ هەڵتەکاند :ـ

(واتا لێی وەڕس بوو) ٠

— یەخەی گرت :ـ

چوو بە گژیدا ، شەڕی پێ فرۆشت ٠

یەکان ـ یەکان دەردوو :ـ

یەکسەر ، بێ شەرم و پێچ و پەنا ٠

یەك ـ یەك بایە :ـ

چووزی باریکە ، ئێسکی باریکە بە پێچەوانەیەوە ، دوو بایە ٠ واتا :
ئێسکی ئەستوورەو لەشدارو بەخۆوەیە ٠

— یەك باڵە ـ یەك تەنە ـ یەك دەستە :ـ

واتا : یاریدەدەری نییەو بە تەنیا دەڕەنجێت کار دەکات ، هەر
خۆیەتی ٠

— یەك چاو بووەوە :ـ

لە کارێك ، لە کەسێك ، لە شتێك رزگاری بوو کە خەریکی کردبوو ٠
کارەکە بەلایەکدا ساغ بووەوەو دەستی بەتاڵ بوو ٠

یەك ـ یەك دەستەن :ـ

واتا : وەکو یەکن ٠

— یەك دڵە :ـ

١ ـ پاکە ، ڕاستە ٠

٢ ـ ڕاڕا نییه ٠

٣ ـ دڵنیایه ٠

ــ یەك دڵن :ـ

تەبان ، ڕێکن ، یەکیان گرتووە ٠

ــ یەك زمانه ـ یەك رووه ـ یەك رەنگه :ـ

١ ـ قسەی پاشملەی نییه ، پێچو پەنای نییه ٠

٢ ـ راستگۆیه ٠

یەکشەوە ـ یەکشەوەیه :ـ

به یەکێك دەڵێن که زوو ، له ناکاودا دەوڵەمەند بووبێت شا یا به

میرات ، یان به شتێکی تر ٠

یەکشەویله ـ یەکشەویلەی تنگ قەویلەیه :ـ

به گاڵتەوه به منداڵێك دەوترێت که زۆر قەڵەوو گەورە بێتو زوو

به خۆیدا هاتبێت ٠

یەك ـ یەك قسەیه :ـ

١ ـ سەر ڕاسته ٠

٢ ـ که گفتی دا دەیباته سەر ٠

٣ ـ لەسەر قسەی خۆی سووره ٠

ــ یەك ماڵن :ـ

(زۆر دۆستنو ماڵیان جیا نەکردۆتەوه) ٠

ــ یەكو دووی لێ ناکات :ـ

واتا لێی ڕاڕا نابێت ، به بێ لێکدانەوەو لێ ڕامان پەلاماری شتەکه ،

کارەکه دەدات ٠

ــ یەکێکیان پۆلاو یەکێکیان ئاسنه :ـ

واتا : هەردووکیان ڕەقنو لەگەڵ یەك توندو تیژن لەبەر ئەوه

لەگەڵ یەکدا هەڵ ناکەن ٠

- سوپاس -

پڕ بە دڵ سوپاسی مامۆستا محمد مصطفی کوردی دەکەم کە بە کتێبەکەمدا چووەوەو نزیکەی سی ئیدیۆمێکیشی بە لێکدانەوەوە خستە سەر ئیدیۆمەکان .

هەر وەها سوپاسی مامۆستا محمد شەڵاشی دەکەم کە لە لێکدانەوەی هەندێك ئیدیۆمی هەرێمی تردا یارمەتی دام .

(١) مامۆستا . ع . ع شەونم کە یەکێك بوو لـــە ئەندامانی لیژنەی دانانی کتێبەکە لە رۆژنامەی عیراقی ژمارە (٥٢٧)ی ١٧/١١/٩٧٧ دا هەندێك رای دەربارەی دانانی کتێبەکە دەربڕیبوو کە زۆر لە ڕاستییەوە دوورە ، لە کاتی خۆیدا ، بەرپەرچی راکانیمان دایەوە بەڵام بەداخەوە بۆیان بـــڵاو نەکردینەوە .

مامۆستا ع.ع . شەونم دەڵێت : (من اســی ئەو کتێبەم داناوە وەکو چاپ کراوەو پێشەکییەکەیشم نووسیوە . مامۆستا عمر عارفیش لەوەدا یارمەتی داوم ، چونکە ئێمە هەردووکمان ئەندامی لیژنەی یەکەم بووین کە پێمان سپێردرا ئەم کارە بکەین . کتێبەکەم بە شێوەی تەقریرێك دا بـە نەقابەی مامۆستایان‌و پاش شەش مانگیش لیژنەیەکی تری پێك هێنا من‌و مامۆستا جلال محمود علی‌و عمر علی امین‌و رشـید هـەورامی بووین . کارەکەیشمان پیاچوونەوەی کتێبەکە بوو . بڕیاریش درا سێ بەشی تری بخرێتە سەر . نەریتی کۆمەڵایەتی مامۆستا رشید هەورامی ئامادەی کرد . داوودەرمان مامۆستا جلال محمود علی ئامادەی کرد ئەستێرەوانی هی حمە سلێمانە ئامادە کردنی بە مامۆستا حمە صالح سعید سپێردرا کێشـــانی هەموو وێنەی کتێبەکەش مامۆستا عمر علی‌امین گرتییە ئەستۆی خۆی ، بە دوو حەفتە کتێبەکە ئامادە کرا) .

١ ـ جاریٚ لیژنەی یەکەم بریتی بوون لە مامۆستایان ٠ ع ٠ ع ٠ شەونم عمر عبد الرحیم ٠ عمر عارف ٠

٢ ـ اسمی کتێبەکەش تەنها بریتی بوو لە ناونیشانی هەندێك لەو بەش و باسانەی کە لە کتێبەکەدایە ٠

٣ ـ پێشمە کیبەکەیشی ئەو نەینووسیوە بەڵکو (مسودە)ی وەرگێرانەکەی لە کتێبی (الفنون الشعبیە)ی مامۆستا ئەحمەد روشدی سالحەوە ئامادە کرد لیژنە لەگەڵ کتێبەکەدا بەراوردی کرد ، پاش پیاچوونەوەو لێکۆڵینەوە ، بڕیاری لەسەردا ٠

ـ کاری لیژنەکەش بۆ دانانی کتێبەکە بەم شێوەیە بوو : بڕیار درا کە هەر کەسە لە ئاستی خۆیەوە بۆ هەموو بەشەکان (مادە) کۆ بکاتەوەو ئامادەی بکات ٠ هەندێك بەشی سەرەکیش دابەش کرا ، ویژە مامۆستا ع ٠ ع ٠ شەونم هەڵی گرت ٠ کێشانی وێنەکان درا بە مامۆستا عمر علی ٠ نەریتی کۆمەلاّیەتی بە مامۆستا رەشید هەورامی سپێردرا دەرمانو تیمار کردنیش بە من سپێردرا ، بەشی ئەستێرەوانی مامۆستا محمد صالح سعید ئامادەیکرد کە ئەندامی لیژنەی پیاچوونەوەی کتێبەکە بوو ، لیژنەکەش بریتی بوو لە مامۆستایان محمد صالح سعید و عبداللە میدیاو عمر عبدالرحیمو مصطفی صالح کریم ٠ بەلاّم بەشەکانی تری کتێبەکە هەموو لیژنەکە دایناوە ، نەك تاکە کەسێك ٠ جگە لەوە ئەو بەشانەش کە دابەش کرابوون ویژەو تیمارو نەریتی کۆمەلاّیەتیو ئەستێرەوانی ، لیژنەکە هەموو بەشداری تێدا کردووە ٠ بەڵکو ئێمە کەڵکمان لە زۆر کەسی تر کە بانگمان دەکردن بۆ نەقابە وەرگرت وەك

ماموّستا قادر محمد مصطفى كوردى كه ناوى گەلێك له هەڵپەڕكێكانى دايناوە . له بەشى موّسيقادا كەڵكێكى زوّرمان له ماموّستا قادر ديلانو عەبەى سەيزاده وەرگرت له بەشى پيشەسازيدا ماموّستايان ابراهيم سەركيسو امين موورتابچى . بوّ كەلو پەلى ئاژەڵ له خەڵكى مەڵكەندى كه خوّم ئەوانەم ئاماده كرد . له بەشى ئەستێرەوانيدا كەڵك له مەلا قادرى مەلاكەريمى مەڵكەندى وەرگيرا جگه له هينەكەى حمه سليمان .

ه - كتێبەكەش ئەركو ڕەنجى سێ مانگەى هاوينى ئەو ساڵەيه كه دوو تاق، بەيانىو [illegible] ارە دەهاتينەوە نەك هى دوو حەفتەيه ، هى هەموانه نەك [illegible] لام ليّرەدا دەبێت دان بەوەدا بنێين كەئەو ([illegible] اسانەى) ليژنەى يەكەم داينا بوو گەرچى هەندێك سەرباسى كتێبەكەبوون دەورێكى ديارى هەبوو له دانانى كتێبەكەدا .

ـ سەرچاوەکان ـ

١ ـ گـــۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات ـ زانستگای بەغـدا ژمـارە (١٩) ســالّی ١٩٧٦ ٠

٢ ـ وشەی زمانی کوردی ـ د٠ ئەورەحمانی حاجی مارف ٠

٣ ـ پەندی پیشینان چاپی دووەم سالّی ١٩٧١ ـ شێخ محمدی خالّ

٤ ـ فەرهەنگی خالّ بەرگی یەکەم و دووەم و سێیەم ـ شێخ محمدی خالّ ٠

٥ ـ ئەستێرە گەشە ـ فاضل نظام الدین ٠

٦ ـ قامووسی زمانی کوردی بەرگی یەکەم و دووەم ـ عبدالرحمن محمد امین زەبیحی ٠

٧ ـ پەندی پێشینان ـ اسماعیل حەقی شاوەیس ٠

٨ ـ پڕو پوچی پێشینان ـ اسماعیل حەقی شاوەیس ٠

٩ ـ پەندی پێشینان ـ معروف جیاوك ٠

١٠ ـ هەزار بێژو پەند ـ معروف جیاوك ٠

١١ ـ فەرهەنگی مەردۆخ ـ بەرگی یەکەم و دووەم ٠

١٢ ـ تاریك و روون ـ هێمن ٠

١٣ ـ رشتەی مرواری بەرگی (١ ، ٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥ ، ٦) ـ علاء الدین سجادی ٠

١٤ ـ پەندی کوردی ـ عومەر شیخەڵا دەشتەکی ٠

١٥ ـ گۆڤاری گەلاوێژ ساڵانی (٩٤١ ، ٩٤٢ ، ٩٤٣ ، ٩٤٤ ، ٩٤٥ ، ٩٤٦) .

١٦ ـ رابەر گیو موکریانی .

١٧ ـ لە پەندەکانی پیرەمێرد (بەرگی ١ ، ٢ ، ٣ ، ٤) .

١٨ ـ رەوانبێژی ـ عەزیز گەردی .

١٩ ـ Toufic Whahby and Akurdish English C J Edmonds
English Dictionary

٢٠ ـ جواهر البلاغة في المعاني والبيان والبديع ـ أحمد الهاشمي .

٢١ ـ رحلة ابن بطوطة .

٢٢ ـ المورد (قاموس انكليزى ـ عربى ـ منير البعلبكى) .

٢٣ ـ شانۆی ناو ماڵ ـ مەلا مستەفای سەفوەت .

٢٤ ـ السراج الوهاج ـ الشيخ محمد الزهرى الغمراوى .

٢٥ ـ المغنى المحتاج ـ الشيخ محمد الشربينى .

Toufic Whahby and Akurdish English C J Edmonds
English Dictionary

الجمهورية العراقية
وزارة الثقافة والاعلام
دار الثقافة والنشر الكردية
سلسلة الفولكلور
- ١ -

الكناية في اللغة الكردية

جلال محمود علي

مطبعة حسام

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ١١٢١ لسنة ١٩٨٢ السعر (١,٠٠٠) دينار